

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОРЖЕШКО ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 159.922.8:355.095.5(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЛІТАРНОГО
САМОПРИЙНЯТТЯ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ
УКРАЇНИ**

053 психологія

05 соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Д.В. Оржешко
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Маслюк Андрій Миколайович, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник

Київ, 2026

АНОТАЦІЯ

Оржешко Д.В. Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 психологія. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, 2026.

У дисертаційному дослідженні здійснено різновекторне теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне вивчення мілітарного самоприйняття – інтегрального утворення самосвідомості курсантів військових закладів України. Висвітлено змістово-функціональну структуру мілітарного самоприйняття, систему детермінант, що зумовлюють його розвиток, закладові відмінності й динаміку становлення в умовах навчання у різних типах закладів освіти (військова академія, військовий інститут, лицей з посиленою військово-фізичною підготовкою, цивільний університет).

У першому розділі *«Теоретико-методологічні основи вивчення самоприйняття особистості»* йдеться про те, що самоприйняття тлумачиться як один із базових компонентів самосвідомості особистості, який поєднує емоційно-ціннісне ставлення до себе з результатами самопізнання, самоаналізу, самосприймання, самооцінювання, самоствердження тощо. Констатовано, що позитивне самоприйняття забезпечує особистісну суб'єктність, а також стимулює внутрішню цілісність, психологічну гармонійність, здатність до афективно-інтелектуальної саморегуляції та самореалізації. Негативне прийняття (самонеприйняття) істотно підвищує ризики девіантних і деструктивних проявів особистості і може бути маркером різних дезадаптаційних синдромів.

Зазначено, що позитивне ставлення до самого себе постає внаслідок усвідомленого ототожнення із системами цінностей і пріоритетів, реалізується у спілкуванні й діяльності, формуючись завдяки конструктивній

комунікативно-перцептивній взаємодії з оцінками референтних осіб і значущих інших. Позитивне самоприйняття детермінується цілою низкою різних соціокультурних чинників і допомагає гармонізації особистісного Я з мікро- і макросоціодовкіллям.

Встановлено, що мілітарне самоприйняття трактується як емоційно-оцінна, когнітивна та поведінкова складова самосвідомості, що відображає позитивне ставлення до себе як до суб'єкта військового навчання й фахової військової діяльності. Сутнісне наповнення його змістово-функціональної архітектоніки охоплює акцептацію своєї тілесності/зовнішності крізь призму «людини у військовій уніформі»; прийняття характерологічних якостей у проєкції військових статусно-рольових пріоритетів; прийняття просоціальної поведінки у системі поціновуваних і культивованих мілітарних традицій і норм; прийняття себе у розлозі і досить специфічному контексті військової служби, зокрема дисципліни, присяги, службових обов'язків, навчально-бойової підготовки тощо.

Констатовано, що мілітарне самоприйняття корелює із самооцінкою, самоповагою, образом Я, Я-концепцією та іншими складовими особистісної самості, підтверджуючи системність і цілісність самосвідомості військової людини.

Акцентовано, що едукативний психопростір військового закладу є одним із провідних чинників, який формує мілітарне самоприйняття в курсантів, оскільки сприяє становленню саморегуляції, самооцінки, самоствердження, самоефективності та лідерських (командирських) рис і потенціалів. Завдяки цьому активно формується мілітарна ідентичність, що істотно покращує поєднання військових цінностей, норм і традицій у структуру Я особистості. Якісна і різновекторна ідентифікація з військовим фахом дає змогу засвоїти значущий освітньо-професійний досвід, який знадобиться в подальшому службово-кар'єрному офіцерському зростанні і мілітарному самоствердженню й самореалізуванню.

У складних умовах і викликах сьогодення розвиток мілітарного самоприйняття курсантів детермінований як загальним контекстом (насамперед триваючою російсько-українською війною та пов'язаними з нею ризиками й небезпеками), так і мікроконтекстом (домінування суворого й чіткого дисциплінарного розпорядку дня, статутні вимоги, субординації звань і посад тощо). Отож позитивне мілітарне самоприйняття зазвичай сприятливо впливає на якісну й результативну соціально-психологічну адаптацію, підтримує особистісну впевненість і рішучість, ініціативність, стресостійкість та інші позитивні риси й поведінкові тенденції. Констатовано, що розлади ототожнення і прийняття себе в людей, які обрали своїм фахом військові навчання/діяльність, повинні бути піддані своєчасній профілактиці й корекції.

У другому розділі *«Організаційні засади емпіричного вивчення мілітарного самоприйняття курсантів»* здійснено обґрунтування програми емпіричного вивчення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів, застосовано сучасні теоретико-методологічні основи, насамперед засадничі постулати психології особистості, вітчизняної генетично-психологічної концепції розвитку (психогенеза людини як подолання нужди, ампліфікація як самопідсилення, саморозвиток як досягнення саморуху, самодетермінація тощо) (за С. Максименком).

Запроваджено поетапний підхід до проведення емпіричного дослідження: теоретичний (гіпотетико-дедуктивний) і емпіричний (індуктивний) етапи, залучено пакет достовірного, надійного і валідного психодіагностичного інструментарію. Застосовано розлогу батарею методів, сучасну описову статистику, факторний, дисперсійний і кореляційний аналіз.

Упродовж емпіричного дослідження враховувались етичні норми роботи психолога з досліджуваними курсантами, ліцеїстами і студентами, а також усі вимоги безпеки, зумовлені воєнним часом (заняття в укриттях і змішані очно-дистанційні форми здобуття військово-фахової освіти,

вимушене розосередження особового складу тощо). Вибірка була гетерогенною і репрезентативною, а порівняльний аналіз на рівні субвбірок відбувався за такими диференціалами: «різнотипний навчальний військовий заклад» – показники курсантів військової академії/військового інституту зіставлено з показниками ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; «різнотипний навчальний заклад» – показники курсантів військових закладів освіти (військова академія, військовий інститут) порівняно з показниками студентів цивільного університету.

У третьому розділі *«Емпіричне вивчення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів України»* здійснено детальне емпіричне вивчення специфіки мілітарного самоприйняття у курсантів військової академії, військового інституту, ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою та студентів національного університету.

Факторний профіль курсантів військової академії/військового інституту:

У перший фактор (F1) *«самостверджувально-афективна самоповага»* (26, 3 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники: «високий рівень самоповаги» (0,910), «впевненість – самовпевненість – самозакоханість» (0,872), «емоційний екстраверт» (0,736), та зі знаком «-» «поступливість – боязкість – пасивна покірність» (-0, 649) і «інтуїтивний інтроверт» (-0, 612).

У другий фактор (F2) за умовною назвою *«мілітарно-ідентифікаційне самоствердження»* (23,8 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники: «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,705), «досягнення ідентичності» (0,612) та зі знаком «-» «низький рівень самоповаги» (-0, 685).

У третій фактор (F3), що умовно названий *«автономно-тілесне самоприйняття»* (19,3 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники:

«незалежність» (0,809), «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643), «юнак» (0,601) та зі знаком «→» «наслідування» (-0,728).

У четвертий фактор (F4) за умовною назвою «*комунікативно-обмежена ідентичність*» (14, 3 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники: «некомунікабельність» (0,760) та зі знаком «→» «мислительний інтроверт» (-0,598) і також зі знаком «→» «дифузія» (-0,571).

Факторний профіль ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою:

Перший фактор (F1) «*тілесно-мілітарне самоствердження*» (25,4 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,898), «військовий-ліцеїст» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,783), «скептицизм – упертість – негативізм» (0,714) та зі знаком «→» «безкорисливість – чутливість – жертвовність» (-0, 702).

Другий фактор (F2) «*комунікативно-наслідувальне самоприйняття*» (21,7 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «комунікабельність» (0,904), «середній рівень самоповаги» (0,700), «емоційний екстраверт» (0,682), «наслідування» (0,663).

Третій фактор (F3) «*домінантно-тілесне самоприйняття*» (18,3 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «спортивний» (0,865), «лідерство – владність – деспотизм» (0,729) та зі знаком «→» «мислительний екстраверт» (-0, 742).

Четвертий фактор (F4) «*нормативно-національне ототожнення*» (17,2 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «українець» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи) (0,574) та зі знаком «→» «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 833), «мораторій» (-0,565).

Факторний профіль студентів університету:

Перший фактор (F1) «*національно-екстравертна ідентифікація*» (26,8 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «українець»

(об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,903), «мислительний екстраверт» (0,884), «середній рівень самоповаги» (0,762) та зі знаком «→» «добросердечність – несамотійність – конформність» (-0,679).

Другий фактор (F2) «раціонально-академічне ототожнення» (24,1 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники: «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «студент» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,708) та зі знаком «→» «інтуїтивний екстраверт» (-0,616).

Третій фактор (F3) «особистісно-автономна ідентичність» (18,7 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «незалежність» (0,764), «лідерство – владність – деспотизм» (0,696) та зі знаком «→» «дифузія» (-0,650).

Четвертий фактор (F4) «раціонально-асертивне самоствердження» (17,8 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «розумний» (0,623), «прийняття боротьби» (0,601) та зі знаком «→» «безкорисливість – чутливість – жертвовність» (-0,583) і «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,555).

Загальний факторний профіль у курсантів характеризується значно вищим рівнем інтегрованості, незалежністю, автономністю і зрілістю Я, а також переважанням внутрішніх ресурсів самоповаги й досягнутої ідентичності. Натомість загальний факторний профіль у ліцеїстів відзначається компенсаторним і соціально-залежним характером та помітним наголосом на акцептацію своєї зовнішності, тілесності, а також статусом ідентичності «наслідування», тобто набуття тотожності через зовнішні нормативні орієнтири.

Констатовано ключову динаміку: від зовнішньо детермінованого рольового і тілесного самоствердження у ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до внутрішньо інтегрованого особистісно-фахового мілітарного самоприйняття й ідентичності в курсантів військової академії/військового інституту.

Загальний факторний профіль у курсантів характеризується домінуванням афективно-емоційного і вольового самоствердження, професійно-мілітарної інтегрованої ідентичності й доволі структурованим прийняттям свого Я та самоусвідомлення. Натомість загальний факторний профіль у студентів відзначається когнітивною та соціально-ціннісною спрямованістю ідентифікації, університетським типом самовизначення, раціонально-асертивними способами самоствердження.

Встановлено основну тенденцію: мілітарно-едукативна атмосфера військового інституту/військової академії, навчально-бойова підготовка курсантів прискорюють інтеграцію їхнього мілітарного самоприйняття та ідентичності, тоді як університетський освітній простір культивує рефлексивність і варіативність особистісного самоприйняття студентів.

Програма «Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів» була побудована як тісне поєднання добровільності, партнерства, доброзичливості, рівноправності, креативності учасників Т-групи. Одним із базових завдань тренінгу було культивування насамперед навичок комунікативно-перцептивної взаємодії, оскільки у досліджуваних курсантів емпірично було констатовано значущість оптимізації спілкування (наприклад, F4 «комунікативно-обмежена ідентичність»). Тренінгові заняття були спрямовані на поглиблення досвіду і практик особистісного самоусвідомлення, самооцінювання, самоствердження, самоприйняття тощо.

Теоретична складова тренінгової програми, зокрема розроблений спецкурс «Мілітарне самоприйняття – честь, повага і кар'єра», який складався із низки лекційно-практичних занять, полягала у загальному інформативно-навчальному ознайомленні учасників зі специфікою генези людської самосвідомості й таких її базових конструктів як самооцінка, самоідентифікація, самоприйняття, самоакцептація, образ Я, Я-концепція, самоствердження, самореалізація, міжособистісне спілкування тощо.

Практична складова була реалізована як активне й системне застосування тренінгових занять і вправ з метою оптимізації в учасників

партнерського міжособистісного спілкування та різнобічного й цілісного мілітарного самоприйняття.

Тренінгом передбачено стимулювання впевнених самопрезентаційних, ідентифікаційних, адаптаційних та інших навичок і компетентностей в учасників Т-групи, що сприяє розвитку їхнього мілітарного самоприйняття. Тренінг був зорієнтований на поглиблення розвитку прийняття мілітарної тілесності, підвищення стресостійкості та загальної позитивної самооакцептації в складних умовах воєнного часу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* здійснено цілісне вивчення й концептуалізацію мілітарного самоприйняття, яке трактується як емоційно-оцінний, когнітивний і поведінковий компоненти самосвідомості, що проявляються в позитивному ставленні людини, яка обрала своєю професією (або процес навчання і підготовки до неї) військову діяльність, до самої себе й прийняття себе на рівні усвідомленої та засвоєної мілітарної суб'єктності.

- *уточнено* особливості психоструктури мілітарного самоприйняття курсантів, яку узагальнено можна репрезентувати як акцептацію своїх: зовнішності (прийняття себе, власної тілесності у військових утилітарно-матеріальних вимірах як «людини в уніформі»); характеру (прийняття своїх характерологічних рис насамперед як військової людини); соціальної поведінки (прийняття себе у вимірах просоціальної поведінки військового); ставлення до виконання справ (прийняття себе у контексті свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, присяги, статуту, службових військово-посадових функцій тощо).

- *поглиблено наукові уявлення* про психолого-педагогічні змістово-функціональні потенціали різнотипних військових закладів (військової академії, військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою), які істотно прискорюють розвиток мілітарного самоприйняття, переводячи його з тілесно-рольового рівня, притаманного ліцеїстам, на

рівень автономного, внутрішньо зрілого, афективно-вольового прийняття себе та самоствердження, властивого курсантам.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що феноменологія особистісного самоприйняття як компонента самосвідомості розглянута в широкому контексті військової психології, зокрема встановлено змістово-функціональну сутність мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України; в розробці засадничих положень апробованої та запровадженої програми «Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття особистості».

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що отримані результати та висновки, а також розроблена програма тренінгу для оптимізації мілітарного самоприйняття особистості можуть бути використані для психодіагностичної та психокорекційної роботи військових психологів і педагогів з курсантами. Вони можуть бути інкультуровані в практику психологічного супроводу професіогенези курсантів, зокрема у програми їхньої командирської навчально-бойової підготовки, насамперед у ракурсі культивування лідерства, стресостійкості тощо. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися для викладання освітніх компонентів «Військова психологія», «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Політична психологія».

Ключові слова: особистість, самосвідомість, ідентичність, самість, образ Я, самоприйняття, мілітарне самоприйняття, самоповага, самоствердження, курсанти військової академії, курсанти військового інституту, ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, студенти університету, тренінг оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів.

ABSTRACT

Orzheshko D.V. The psychological characteristics of military self-perception among the cadets of Ukrainian military institutions. – Qualification scientific work in the form of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 053 Psychology. G.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine, Kyiv, 2026.

A multi-vector theoretical and methodological justification and empirical study of military self-acceptance – the integral formation of self-awareness of military institutions of Ukraine cadets have been carried out in the dissertation. The content and functional structure of military self-acceptance, the system of determinants that determine its development, institutional differences and the dynamics of formation in the conditions of study in various types of educational institutions (military academy, military institute, lyceum with enhanced military-physical training, civilian university) have been highlighted.

The first chapter, “Theoretical and methodological foundations of the study of self-acceptance of the individual,” states that self-acceptance is interpreted as one of the basic components of a person’s self-awareness, which combines an emotional and value-based attitude towards oneself with the results of self-knowledge, introspection, self-perception, self-evaluation, self-affirmation, etc. It has been ascertained that positive self-acceptance ensures personal subjectivity, and also stimulates internal integrity, psychological harmony, and the ability for affective-intellectual self-regulation and self-realization. The negative acceptance (self-non-acceptance) significantly increases the risks of deviant and destructive personality manifestations and can be a marker of various maladaptive syndromes.

It has been noted that a positive attitude towards oneself arises as a result of conscious identification with systems of values and priorities, is realized in communication and activity, and is formed through constructive communicative and perceptive interaction with the assessments of reference persons and significant others. The positive self-acceptance is determined by a number of

different sociocultural factors and helps harmonize the personal self with the micro and macro social environment.

It has been established that military self-acceptance is interpreted as an emotionally evaluative, cognitive and behavioral component of self-awareness, which reflects a positive attitude towards oneself as a subject of military training and professional military activity. The essential content of its content-functional architectonics includes the acceptance of one's physicality/appearance through the prism of a "man in a military uniform"; the acceptance of characterological qualities in the projection of military status-role priorities; the acceptance of prosocial behavior in the system of valued and cultivated military traditions and norms; accepting oneself in the broad and rather specific context of military service, including discipline, oath, official duties, combat training, etc. It has been ascertained that military self-acceptance correlates with self-esteem, self-respect, self-image, self-concept, and other components of personal the Self, confirming the systematicity and integrity of the self-awareness of a military person.

It has been emphasized that the educational psycho-space of a military institution is one of the leading factors that forms military self-acceptance in cadets, as it contributes to the formation of self-regulation, self-esteem, self-affirmation, self-efficacy, and leadership (commander) traits and potentials. This actively shapes military identity, which significantly improves the integration of military values, norms, and traditions into the structure of the Self. Quality and multi-vector identification with a military specialty allows one to gain significant educational and professional experience that will be useful in one's future career growth as an officer, as well as in one's military self-affirmation and self-realization.

In today's complex conditions and challenges, the development of cadets' military self-acceptance is determined both by the general context (primarily the ongoing Russian-Ukrainian war and the associated risks and dangers) and the micro-context (the dominance of the strict and clear disciplinary daily routine, statutory requirements, subordination of ranks and positions, etc.). Thus, positive

military self-acceptance usually has a beneficial effect on high-quality and effective socio-psychological adaptation, supports personal confidence and determination, initiative, stress resistance, and other positive traits and behavioral tendencies. It has been ascertained those disorders of self-identification and self-acceptance in people who have chosen military training/activity as their profession should be subject to timely prevention and correction. In the second section, “Organizational principles of empirical study of military self-acceptance of cadets,” a program of empirical study of the psychological characteristics of military self-acceptance among military institutions cadets has been substantiated; modern theoretical and methodological foundations, first of all, the fundamental postulates of personality psychology, the domestic genetic-psychological concept of development (human psychogenesis as overcoming need, amplification as self-reinforcement, self-development as achieving self-movement, self-determination, etc.) (according to S. Maksymenko) have been applied. A phased approach to conducting empirical research has been introduced: theoretical (hypothetical and deductive) and empirical (inductive) stages and a package of reliable, trustworthy, and valid psycho diagnostic tools have been used. A wide range of methods, including modern descriptive statistics, factor, variance, and correlation analysis have been applied. During the empirical study, the ethical norms of the psychologist’s work with the cadets under study, lyceum students, and students, as well as all security requirements due to wartime (classes in shelters and mixed face-to-face and distance forms of obtaining military professional education, forced dispersal of personnel, etc.) have been taken into account. The sample was heterogeneous and representative, and the comparative analysis at the sub-sample level has been based on the following differentials: “mixed-type military educational institution” – the performance of cadets at a military academy/military institute is compared with the indicators of students at a regional lyceum with enhanced military physical training; “mixed-type educational institution” – indicators of cadets at military educational institutions (military academy, military institute) compared with indicators of the civilian university students.

In the third section, “Empirical study of the psychological characteristics of military self-acceptance in cadets of military institutions of Ukraine,” a detailed empirical study of the specifics of military self-acceptance of the military academy cadets, military institute, lyceum students with enhanced military-physical training, and students of the national university has been carried out. Factor profile of military academy/military institute cadets:

The first factor (F1) “self-affirmative-affective self-esteem” (26.3% of the total variance) included the following indicators: “high level of self-esteem” (0.910), “confidence – self-confidence – narcissism” (0.872), “emotional extrovert” (0.736), and with the sign “–” “submissiveness – timidity – passive humility” (–0.649) and “intuitive introvert” (–0.612).

The second factor (F2) conventionally called “military-identification self-affirmation” (23.8% of the total variance) included the following indicators: “attitude scale towards doing things” (0.724), “military” (objective category as attributing oneself to a certain group)” (0.705), “achieving identity” (0.612) and with the sign “–” “low level of self-esteem” (– 0.685).

The third factor (F3), conditionally called “autonomous-bodily self-acceptance” (19.3% of the total variance), included the following indicators: “independence” (0.809), “scale of acceptance of one's appearance” (0.643), “young man” (0.601) and with the sign “–” “imitation” (–0.728).

The fourth factor (F4) under the conditional name “communicatively limited identity” (14.3% of the total variance) included the following indicators: “unsociability” (0.760) and with the sign “–” “thinking introvert” (– 0.598) and also with the sign “–” “diffusion” (– 0.571).

Factor profile of lyceum students with enhanced military-physical training:
The first factor (F1) “physical-military self-affirmation” (25.4% of the total variance) was filled by the following indicators: “scale of acceptance of one's appearance” (0.898), “military-lyceum student” (objective category as an attribution of oneself to a certain group)” (0.783), “skepticism – stubbornness

–negativism” (0.714) and with the sign “–” “selflessness – sensitivity – sacrifice” (–0.702).

The second factor (F2) “communicative-imitative self-acceptance” (21.7% of the total variance) has been filled by the following indicators: “sociability” (0.904), “average level of self-esteem” (0.700), “emotional extrovert” (0.682), “imitation”(0.663).

The third factor (F3) “dominant-bodily self-acceptance” (18.3% of the total variance) has been filled with the following indicators: “athletic” (0.865), “leadership – authority – despotism” (0.729) and with the sign “–” “thinking extrovert” (–0.742).

The fourth factor (F4) “normative-national identification” (17.2% of the total variance) has been filled by the following indicators: “Ukrainian” (objective category as attribution of oneself to a certain group) (0.574) and with the sign “–” “compliance – timidity – passive obedience” (–0.833), “moratorium” (–0.565).

Factor profile of university students:

The first factor (F1) “national-extroverted identification” (26.8% of the total variance) has been filled by the following indicators: “Ukrainian” (objective category as attribution of oneself to a certain group)” (0.903), “thinking extrovert” (0.884), “average level of self-esteem” (0.762) and with the sign “–” “kindness – dependence – conformity” (–0.679).

The second factor (F2) “rational-academic identification” (24.1% of the total variance) has included the following indicators: “attitude scale towards doing things” (0.724), “student” (objective category as relating oneself to a certain group)” (0.708) and with the sign “–” “intuitive extrovert” (–0.616).

The third factor (F3)“personal-autonomous identity” (18.7% of the total variance) has been filled with the following indicators: “independence” (0.764), “leadership – authority – despotism” (0.696) and with the sign “–” “diffusion” (–0.650).

The fourth factor (F4) “rational-assertive self-affirmation” (17.8% of the total variance) has been filled by the following indicators: “smart” (0.623),

“acceptance of struggle” (0.601) and with the sign “-” “selflessness – sensitivity – sacrifice” (-0.583) and “compliance – timidity – passive obedience” (-0.555).

The general factor profile of cadets is characterized by a significantly higher level of integration, independence, autonomy, and maturity of the Self as well as the predominance of internal resources of self-esteem and achieved identity. Instead, the general factor profile of high school students is characterized by a compensatory and socially dependent nature and a noticeable emphasis on the acceptance of one's appearance, physicality, as well as the identity status of “imitation”, that is, the acquisition of identity through external normative guidelines.

The key dynamics have been ascertained: from externally determined role and physical self-affirmation among high school students with enhanced military and physical training to internally integrated personal and professional military self-acceptance and identity in cadets of military academies/military institutes. The general factor profile of cadets is characterized by the dominance of affective-emotional and volitional self-affirmation, professional-military integrated identity, and a fairly structured acceptance of one's Self and self-awareness. Instead, the general factor profile of students is characterized by a cognitive and socio-value orientation of identification, a university type of self-determination, and rational-assertive ways of self-affirmation.

The main trend has been established: the military-educational atmosphere of the military institute/military academy, the educational and combat training of cadets accelerate the integration of their military self-acceptance and identity, while the university educational space cultivates the reflectivity and variability of students' personal self-acceptance.

The “Training for Optimizing Military Self-Acceptance of Cadets” program has been built as a close combination of voluntariness, partnership, goodwill, equality, and creativity of the T-group participants. One of the basic tasks of the training was to cultivate, first of all, the skills of communicative-perceptive interaction, since the significance of optimizing communication was

empirically established among the studied cadets (for example, F4 “communicatively limited identity”). The training sessions were aimed at deepening the experience and practices of personal self-awareness, self-assessment, self-affirmation, self-acceptance, etc.

The theoretical component of the training program, in particular the developed special course “Military Self-Acceptance – Honor, Respect and Career”, which consisted of a series of lecture-practical classes, consisted of a general informative and educational familiarization of participants with the specifics of the genesis of human self-consciousness and its basic constructs such as self-esteem, self-identification, self-acceptance, accepting oneself, the Self-image, the Self-concept, self-affirmation, self-realization, interpersonal communication, etc. The practical component has been implemented as an active and systematic application of training sessions and exercises with the aim of optimizing the participants’ interpersonal communication and versatile and holistic military self-acceptance.

The training aims to stimulate confident self-presentation, identification, adaptation, and other skills and competencies in T-group participants, which contributes to the development of their military self-acceptance. The training was focused on deepening the development of acceptance of military physicality, increasing stress resistance, and overall positive self-acceptance under the difficult conditions of wartime.

The scientific novelty of the dissertation research lies in the fact that:

- for the first time, a holistic study and conceptualization of military self-acceptance has been carried out, which is interpreted as an emotional-evaluative, cognitive and behavioral component of self-awareness, which are manifested in the positive attitude of a person who has chosen military activity as his profession (or the process of studying and preparing for it), towards himself and accepting himself at the level of a conscious and learned military subjectivity.

- the features of the psycho structure of military self-acceptance of cadets, which can be generally represented as acceptance of one's own have been clarified: appearance (acceptance of oneself, one's own physicality in military utilitarian-

material dimensions as a “man in uniform”); character (acceptance of one's character traits primarily as a military person); social behavior (self-acceptance in terms of prosocial behavior of the military); attitude towards performing tasks (acceptance of oneself in the context of a conscious attitude towards the performance of military duty, oath, charter, official military functions, etc.). Scientific ideas about the psychological and pedagogical content and functional potentials of various types of military institutions (military academy, military institute, lyceum with enhanced military physical training, which significantly accelerate the development of military self-acceptance, transferring it from the bodily-role level inherent in high school students to the level of autonomous, internally mature, affectively volitional self-acceptance and self-affirmation inherent in cadets have been deepened.

The theoretical significance of the dissertation research lies in the fact that the phenomenology of personal self-acceptance as a component of self-awareness is considered in the broad context of military psychology, in particular, the content and functional essence of military self-acceptance of cadets of military institutions of Ukraine has been established; in the development of the basic provisions of the approved and implemented program “Training for the Optimization of Military Self-Acceptance of the Personality”.

The practical significance of the dissertation research lies in the fact that the obtained results and conclusions, as well as the developed training program for optimizing the military self-acceptance of the individual, can be used for psycho diagnostic and psycho correctional work of military psychologists and teachers with cadets. They can be acculturated into the practice of psychological support for the professional development of cadets, in particular into the program of their commander's combat training, primarily from the perspective of cultivating leadership, stress resistance, etc. The results of the dissertation research can be used for teaching the educational components “Military Psychology”, “Social Psychology”, “Personality Psychology”, “Political Psychology”.

Key words: personality, self-awareness, identity, the Self, self-image, self-acceptance, military self-acceptance, self-esteem, self-affirmation, military academy cadets, military institute cadets, lyceum students with enhanced military-physical training, university students, training to optimize military self-acceptance of cadets.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові

в галузі психології:

1. Маслюк, А. і Оржешко, Д. (2023). Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів. *Психологічні перспективи*. 42. (Груд 2023). 127–141. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-mas>. (особистий внесок автора полягає в аналітичній концептуалізації поняття «мілітарне самоприйняття» курсантів військових закладів).

2. Оржешко Д. (2024). Мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів : теоретична парадигма. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 31 (1), 60–68. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31.5>

3. Оржешко Д. (2024). Тренінгова програма оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (33). 63–75. <https://doi.org/10.31108/2.2024.3.33.6>

Публікації в інших виданнях та збірниках матеріалів наукових конференцій:

4. Оржешко Д. (2023). Психологічні особливості прояву мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів України. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності : матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (27 листопада – 02 грудня. 2023 р.) = Materials of X-th International Scientific and Practical Internet Conference (Nov 27 – Dec 02, 2023) / за заг. ред.*

Я. О. Гошовського, Т. І. Дучимінської, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П. 123–128.

5. Оржешко Д. (2023). Психологічна допомога курсантам в оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття. *Теорія та практика психокорекції особистості [Електронний ресурс] : електрон. зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Умань, 26 жовт. 2023 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. психології ; [голов. ред.: Сафін О. Д. ; редкол: Дудник О. А., Вахоцька І. О., Якимчук І. П.]. Умань, 157–159. Режим доступу: <https://fspu.udpu.edu.ua/kafedra-psykholohii/>. – Назва з екрану.*

6. Оржешко Д. (2024). Мілітарне самоприйняття майбутніх офіцерів : досвід порівняльного підходу. *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2024 року)*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 888–890.

7. Оржешко Д. (2024). Психологічні особливості прояву мілітарного самоприйняття в курсантів (на прикладі Вест-Пойнту – військової академії США). *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез; гол. ред. Я. Гошовський*. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 175–183.

8. Оржешко Д. (2024). Психологічні особливості мілітарного самоприйняття військових : досвід вітчизняних і зарубіжних інституцій (м. Київ, 27-28 березня 2024 р.). *Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів: матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня–2 квітня 2024 року)*. / Упоряд.: Л.І. Ткаченко, В.М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. 951–957.

9. Оржешко Д. (2024). Якісна оптимізація мілітарного самоприйняття курсантів військових академій : тренінговий підхід. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня*

2024 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 253–257.

10. Оржешко Д. (2024). Змістово-функціональне наповнення тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (16-20 грудня 2024 р.) = Materials of XI-th International Scientific and Practical Internet Conference (Dec 16-20, 2024) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П, 335–343 <https://www.inforum.in.ua/conferences/32/138/929>*

11. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття і Я-концепція особистості. *Психогенеза особистості: норма і девіація : збірник наукових статей і тез. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 77–85.*

12. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів крізь призму генетичної психології. *Всеукраїнська наукова конференція «Костюківські читання», присвячена 125-річчю від дня народження Григорія Силевича Костюка: збірник матеріалів наукових доповідей (м. Київ, 23 квітня 2025 року). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 353–356.*

13. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів як самоакцептація тілесності. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного стану та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 жовтня 2025 року)/ уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 519–523.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	24
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ САМОПРИЙНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ	32
1.1. Теоретичний аналіз самоприйняття особистості у науково-психологічних дослідженнях.....	32
1.2. Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів.....	51
Висновки до першого розділу.....	88
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ МІЛІТАРНОГО САМОПРИЙНЯТТЯ КУРСАНТІВ	94
2.1. Організаційні процедурно-методичні засади емпіричного дослідження	94
2.2. Специфіка емпіричного вивчення мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів.....	104
2.3. Методична база й етапи емпіричного дослідження.....	119
Висновки до другого розділу.....	140
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЛІТАРНОГО САМОПРИЙНЯТТЯ В КУРСАНТІВ ВІЙСЬКИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ.....	147
3.1. Результати емпіричного вивчення особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військової академії, військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, студентів університету: порівняльний аналіз факторних профілів.....	147
3.1.1. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик курсантами військової академії/військового інституту.....	150
3.1.2. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик ліцеїстами ліцею з посиленого військово-фізичною підготовкою.....	203

3.1.3. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик студентами університету.....	222
3.1.4. Результати порівняння факторних профілів курсантів військової академії/військового інституту і ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою за диференціалом «різнотипний освітній військовий заклад».....	233
3.1.5. Результати порівняння факторних профілів курсантів військової академії/військового інституту і студентів університету за диференціалом «різнотипний освітній заклад».....	240
3.2. Програма тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття особистості курсанта.....	247
3.2.1. Методологічні засади тренінгової програми	247
3.2.2. Структурно-функціональні особливості тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів.....	252
Висновки до третього розділу.....	279
ВИСНОВКИ.....	286
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	291
ДОДАТКИ.....	329

ВСТУП

Актуальність дослідження. У складних геополітичних, соціально-економічних, ментальних реаліях і викликах воєнної екзистенції вітчизняного соціуму істотно зростає рівень агресивності й мілітарності. Війна вкрай гостро, кризово і болісно заторкує свідомість і діяльність особистості, зумовлюючи як афективні розлади й потужне психоемоційне вигорання та психофізичне виснаження, так і ускладнюючи конструкти й механізми її повномірного самоусвідомлення. Безперечно, посилення загальної девіантності та соціопатологізації людської спільноти в умовах кривавої війни дуже негативно впливає на психогенезу особистісної самосвідомості, насамперед на розвиток адекватної самооцінки, багатогранного образу Я, гармонійної Я-концепції. Вкрай складно відбуваються процеси набуття ідентичності, а також становлення і функціонування різнобічного прийняття себе як ототожненої та цілісної особистості.

Серед нагального кола сучасних різнопланових науково-психологічних студій окремого значущого дослідницького статусу набувають проблеми вивчення мілітарного самоприйняття як потужного й полімодального утворення, що маніфестує самоакцептацію людини у буттєвих вимірах воєнного простору і часу. По суті, йдеться про необхідність врахування надзвичайно складного філософсько-психологічного феномена *Existentia militaria*, зокрема в ракурсі аналітичного розгляду психологічних особливостей мілітарної свідомості/самосвідомості особистості. Вочевидь, мілітарне самоприйняття доцільно розглядати насамперед у широкому контексті базових важелів людської самосвідомості (самоаналізу, самоосмислення, самосприймання, самоствердження, саморегуляції тощо), особливо ж під час кризового життєіснування в умовах воєнних дій.

Вважаємо, що мілітарне самоприйняття/самонеприйняття постає своєрідною екзистенційною рефлексією людини як готовність/неготовність

засвоїти воєнні реалії та взяти відповідальність за віднайдення й утримування себе в них та сенсу свого життя. Своєрідне продукування мети власного виживання і збереження самості відбуваються в драматичних умовах війни як загрозливого і руйнівного макрочинника. Структурування позитивного самоприйняття залежить від спроможності людини до багатогранної рецепції себе на рівні тілесності, духовності, соціальності, патріотичності тощо. Водночас завдяки сформованому позитивному мілітарному самоприйняттю особистість стає адаптивнішою і виживальнішою, здатною чинити опір і вибудовувати копінг-поведінку щодо агресивних та інколи абсурдних суперечностей воєнного часу.

Звичайно, проблема вивчення психологічних особливостей розвитку мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів України набуває особливо актуального значення, адже якраз вони покликані очолити згодом різні командні ланки для потужного професійного спротиву жорсткому ворогові. Адекватне і позитивне прийняття себе як фахової «людини війни» забезпечить як поглиблення патріотизму, так і покращання професіоналізму. На таких етапах соціалізації та щаблях формування професіогенези, як навчання у військових закладах, відбувається дуже знакове і потужне самоусвідомлення курсантів як на рівні оволодіння військово-фаховими компетентностями, так і в площинах ототожнення та прийняття себе як патріота і захисника Вітчизни.

Отож актуальність, соціальна значущість і недостатня розробленість окресленої проблематики в сучасній науково-психологічній думці якраз і зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження реалізовано в межах комплексних науково-дослідних тем лабораторії психології навчання ім. І. О. Синиці: «Потенціал генетичної психології в дослідженні взаємодії суб'єктів освітнього простору» 2021–2023 рр. (номер держреєстрації: 0121U107603); «Психологічні ресурси

розвитку особистості в умовах невизначеності освітнього простору» 2024–2026 рр. (номер держреєстрації: 0124U000320).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 16 від 29 грудня 2025 р.).

Об’єкт дослідження – психологія мілітарного самоприйняття особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів України.

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному вивченні особливостей розвитку мілітарного самоприйняття курсантів, які навчаються у військових закладах України.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми мілітарного самоприйняття у науково-психологічній літературі.

2. Обґрунтувати програму емпіричного вивчення проблеми психологічних особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів.

3. Здійснити емпіричне вивчення особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військової академії, військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, студентів університету.

4. Розробити програму тренінгу для оптимізації мілітарного самоприйняття особистості.

Теоретико-методологічна база дослідження. Вивчення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття базувалося на загальнометодологічних принципах системності, цілісності, розвитку й детермінованості людської психіки (Г. Балл, Г. Костюк, С. Максименко, В. Роменець, П. Чамата та ін.); теоретико-емпіричних дослідженнях мілітарної свідомості (А. Артеменко, Ю. Лобода, В. Осьодло, О. Чиханцова, Ch. Hedges, A. Moseley, A. J. Toynbee та ін.), мілітарної ідентифікації

(В. Завацький, Я. Гошовський, В. Зливков, С. Лукомська та ін.); наукових поглядах на мілітарну ідентичність і соціальну адаптацію комбатантів і ветеранів (А. Артеменко, К. Батаєва, О. Кокун, М. Мушкевич, В. Мушкевич, І. Черненко, L. Ell, R. Lock-Pullan, L. McCormack та ін.); науково-психологічних підходах до самосвідомості, самооцінки, образу Я, Я-концепції особистості, самоприйняття, самоакцептації (Ю. Візнюк, Т. Говорун, А. Грись, Д. Гошовська, Я. Гошовський, О. Гуменюк, Р. Каламаж, З. Кіреєва, Н. Кривоконь, В. Майструк, А. Маслюк, В. Моляко, І. Слободянюк, О. Стельмах, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.); теоретико-емпіричних студіях особливостей самосвідомості курсантів (Ю. Александров, О. Баклицька, В. Завацький, А. Маслюк, Л. П'янківська, Р. Сірко та ін.).

Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплекс наукових **методів**: *теоретичні методи* – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, зіставлення психологічних даних за темою дослідження, моделювання – з метою визначення впливу фахово зорієнтованого військового навчання на становлення мілітарного самоприйняття курсантів різнотипних військових закладів; *емпіричні методи* – спостереження, анкетування, вивчення особових справ, соціометрія, тестування (методика «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда), «Тест самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова), «Шкала самоповаги» (М. Розенберг), «Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі), модифікований варіант «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер), методика «Q-сортування» (В. Стефансон), тест «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) – для різнобічного вивчення самосвідомості, зокрема самоповаги, самоакцептації, самооцінки, моделі ідентичності особистості; *математико-статистичні* – описова математична статистика, статистичне порівняння середніх значень (*t*-критерій Ст'юдента), кореляційний, дисперсійний та факторний аналізи. Для кількісної обробки даних буде використано статистичний пакет SPSS 28.

Емпірична база дослідження: Емпіричне дослідження відбувалося на базі військової академії, військового інституту, обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, університету. *Кількісні параметри пілотажного етапу* емпіричного дослідження складали 420 осіб (курсанти військової академії – n=102; курсанти військового інституту – n=126; вихованці ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – n=85; студенти університету – n=107). Упродовж перебігу пілотажного етапу та після його завершення відбулося відсіювання досліджуваних, наприклад, у зв'язку із закінченням терміну навчання, релокацією, переведенням в інший заклад освіти, відрахуванням з ліцею/академії тощо. *Кількісні параметри констатувального етапу* емпіричного дослідження – 315 осіб: курсанти військової академії – n=76; курсанти військового інституту – n=83; вихованці ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – n=52; студенти університету – n=104).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* здійснено цілісне вивчення й концептуалізацію мілітарного самоприйняття, яке трактується як емоційно-оцінний, когнітивний і поведінковий компоненти самосвідомості, що проявляються в позитивному ставленні людини, яка обрала своєю професією (або процес навчання і підготовки до неї) військову діяльність, до самої себе й прийняття себе на рівні усвідомленої та засвоєної мілітарної суб'єктності.

- *уточнено* особливості психоструктури мілітарного самоприйняття курсантів, яку узагальнено можна репрезентувати як акцептацію своїх: зовнішності (прийняття себе, власної тілесності у військових утилітарно-матеріальних вимірах як «людини в уніформі»); характеру (прийняття своїх характерологічних рис насамперед як військової людини); соціальної поведінки (прийняття себе у вимірах просоціальної поведінки військового); ставлення до виконання справ (прийняття себе у контексті свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, присяги, статуту, службових військово-посадових функцій тощо).

- *поглиблено наукові уявлення* про психолого-педагогічні змістово-функціональні потенціали різнотипних військових закладів (військової академії, військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою), які істотно прискорюють розвиток мілітарного самоприйняття, переводячи його з тілесно-рольового рівня, притаманного ліцеїстам, на рівень автономного, внутрішньо зрілого, афективно-вольового прийняття себе та самоствердження, властивого курсантам.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що феноменологія особистісного самоприйняття як компонента самосвідомості розглянута в широкому контексті військової психології, зокрема встановлено змістово-функціональну сутність мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України; в розробці засадничих теоретико-методологічних положень апробованої та запровадженої програми «Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів».

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що отримані результати та висновки, а також розроблена програма тренінгу для оптимізації мілітарного самоприйняття особистості можуть бути використані для психодіагностичної та психокорекційної роботи військових психологів і педагогів з курсантами. Вони можуть бути інкультуровані в практику психологічного супроводу професіогенези курсантів, зокрема у програми їхньої командирської навчально-бойової підготовки, насамперед у ракурсі культивування лідерства, стресостійкості тощо. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися для викладання освітніх компонентів «Військова психологія», «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Політична психологія».

Основні результати дослідження **впроваджено** в практику підготовки курсантів Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені героїв Крут (довідка № 15-16/6 від 21.02.2026 р.), Національного університету оборони України (акт від 23 лютого 2026 р.), Київського військового ліцею імені Івана Богуна (довідка № 596/4-54 від 19.02.2026 р.),

студентів у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (довідка № 03-24/01/232 від 20.01.2026 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися на засіданнях лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2021-2026 рр.) та на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах: *міжнародні науково-практичних конференції* : X міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві» із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства : пошук психологічного обґрунтування та виклики сучасності» (27 листопада-02 грудня 2023 р., м. Луцьк), IX міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (15 лютого 2024 р., Кам'янець-Подільський–Київ–Херсон–Дніпро–Жешів–Париж), XVIII міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14-15 травня 2024 р., м. Луцьк), XI міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві» із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства : пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності» (16-20 грудня 2024 року, м. Луцьк);

Всеукраїнські науково-практичні конференції : II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Теорія та практика психокорекції особистості» (26 жовтня 2023 р., м. Умань), V Всеукраїнська міжгалузєва науково-практична онлайн-конференція «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів» в межах XV Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти–2024» (27-2 квітня 2024 р., м. Київ), Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації» (25 жовтня 2024 р., м. Львів), Всеукраїнська наукова конференція «Костюківські читання», присвячена 125-річчю від дня народження Григорія

Силовича Костюка (23 квітня 2025 р., м. Київ), Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації» (24 жовтня 2025 р., м. Львів);

науково-практичні семінари : науково-практичний семінар з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 13» (4-5 квітня 2023 р., м. Луцьк), науково-практичний семінар з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 14» (2-4 квітня 2024 р., м. Луцьк), науково-практичний семінар «Психолого-педагогічні аспекти роботи поліції у протидії насиллю в молодіжному середовищі» (15 травня 2024 року, м. Луцьк), науково-практичний семінар «Науково-методичні засади формування здоров'язберезувального середовища для дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру» (14 травня 2024 р., м. Луцьк), науково-практичний семінар з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 15» (7-9 травня 2025 р., м. Луцьк);

засідання «круглих столів»: «Насилля як соціально-психологічна проблема» (Луцьк, 2022), «Травмована українська ідентичність : шляхи зцілення і розвитку» (Львів, 2024).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у 13 публікаціях автора, з яких 3 статті – у наукових фахових виданнях із психології, включених до переліку, затвердженого МОН України, 10 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях апробаційного характеру.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (328 найменувань з них – 141 іноземною мовою), додатків (24 сторінки). Загальний обсяг дисертації – 353 сторінки, з них основний обсяг – 267 сторінок. Робота містить 14 таблиць та 15 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ САМОПРИЙНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Теоретичний аналіз самоприйняття особистості у науково- психологічних дослідженнях

Спроможність особистості до руху як результативного саморуху, до побудови планів життєвої перспективи як успішного самоконструювання та самоздійснення наштовхуються на численні обмеження як суб'єктивного характеру, так і об'єктивного, наприклад унаслідок дисгармоній і дискомфорту воєнної дійсності. Різноманітне самоусвідомлення, базоване й на врахуванні особливостей самоприйняття, суттєво сповільнюється та ускладнюється. Врахування тонкощів і модифікацій функціонування психологічних механізмів особистісного самоусвідомлення безперечно потребує співмірності з розумінням особливої значущості рефлексії, ідентифікації, самоакцептації тощо.

Ключовим ракурсом нашого дослідження виступає феномен мілітарного самоприйняття, який аналізуємо у широких вимірах розвитку і функціонування самосвідомості особистості.

Аналітичний огляд науково-психологічних досліджень у сфері вивчення феноменології самоприйняття засвідчує поліваріантність підходів, бачень і трактувань, а сама проблема є відкритою для багатогранного концептуального теоретико-емпіричного охоплення й осмислення. Наукові уявлення про психологічні особливості самоприйняття людини є синтезом різноманітних підходів як до тлумачення змістово-функціонального наповнення, так і до виведення та розуміння самого поняття та його розімкнутих термінологічних меж.

Здійснений К. Покотило аналіз самосвідомості як предмета філософського аналізу вміщує висвітлення серед інших складників і

феномену самоприйняття – одного із системотвірних чинників розвитку людиною свого Я (Покотило, 2001).

R. Kegan у праці «Я, що розвивається: проблема та процес розвитку людини» висвітлює найосновніші універсальні психологічні проблеми, чільною серед яких є спроба людини осмислити власний досвід, знайти/віднайти сенс свого життя, відкрити своє Я. Формування й усталення екзистенційного сенсу є тривалою і постійною діяльністю упродовж усього життя. Почавшись у ранньому дитинстві, психогенеза відбувається як проходження низки етапів, що охоплюють дитинство, підлітковий вік і доросле життя. На всіх відтинках життєвого шляху відбувається розвиток Я, зокрема як процес еволюції багатьох фундаментальних екзистенційних проривів і дрібних життєвих деталей, ситуацій, випадків тощо. Дуже вагома роль належить внутрішньому досвідові зростання як переходу усвідомлення та реалізації нових вартостей і навичок. По суті, кожен етап формування життєвого сенсу як розвитку свого Я відбувається як нове вирішення споконвічної напруги між універсальним людським прагненням бути пов'язаним, прив'язаним і включеним, з одного боку, і бути відмінним, незалежним і автономним з іншого. Прийняти і зрозуміти себе та інших є важливим досвідом для самоприйняття людиною свого психосвіту. Долання перепон, зривів, конфліктів і досягнення успіхів, перемог, тріумфів можливе насамперед як малювання та перемальовування різниці між собою та іншим. На думку вченого, розвиток людини відбувається перманентно упродовж усього життя, а різноманітні психологічні скарги, які зазвичай виникають у процесі психогенези, слід розглядати як своєрідні маркери, що засвідчують про ті аспекти, на які потрібно звернути особливу увагу (Kegan, 1982).

Коло науково-психологічних досліджень феноменології самоприйняття дуже широке: від встановлення філософських основ людського Я та ролі у цьому прийняття самого себе (Berger, 1952; Бех, 1997; Harter, 1999 та ін.) до розробки і перевірки шкали самосприйняття для осіб з ранньою сліпотою: SAS-EB (Morgado, Campana, Tavares, 2014). Прикладом розлогості і

відкритості науково-дослідницьких параметрів феноменології самоприйняття може слугувати, наприклад, колективне монографічне дослідження за редакцією Е. Bernard «Сила самоприйняття. Теорія, практика і дослідження», в якому здійснено поліфонічне висвітлення численних ракурсів заявленої тематики. Детальне аналітичне охоплення отримали такі тематичні вектори : самоприйняття у гуманістичній психології; самоприйняття в буддизмі та психотерапії; самосприйняття в контексті християнської теології; психологічно гнучке самосприйняття; безумовне самоприйняття та співчуття до себе; самосприйняття і щастя; самоприйняття і виховання дітей; самоприйняття й успішні стосунки; самосприйняття і хронічна хвороба; самосприйняття і старіння: використання самосприйняття як посередника змін у когнітивно-поведінковій терапії з людьми літнього віку. Зазначено, що всі учасники цієї наукової праці поділяють спільну думку про те, що самоприйняття базується на підставі досвіду самосприйняття, а також те, що центральним для розуміння емоційних труднощів молодих людей та їхнього щастя і задоволеності життям є «самосприйняття» (Bernard, 2013).

Аналітичне охоплення широкого контексту проблеми самоприйняття здійснено D. David, S. J. Lynn, Lama Surya Das, які в концептуальному річищі різних теорій і практик відзначають його важливе значення для розвитку самоусвідомлення людини. Розуміння важливості особистісного самоприйняття підтверджуються як у буддизмі, так і в різних практиках сучасної психотерапії. Самоприйняття сприяє концептуалізації людиною себе, виступає потужною «протиотрутою» виникнення імовірних психопатологій. Різні психотерапевтичні практики застосовують інтегративні підходи щодо оптимізації самоприйняття людини, а результатом успішності такої конвергенції є раціонально-емоційно-поведінкова терапія (REBT) (за А. Еллісом). Завдяки змінам поведінки через навчання і тренування людина набуває науково (раціонально) осмисленого досвіду для того, щоб справитися з різноманітними життєвими викликами і проблемами, а також гармонізувати свої почуття, вчинки й акцептації/самоакцептації. Вдале й

виважене поєднання західного зорієнтованого психотерапевтичного підходу та буддистського світобачення і практики сприятимуть досягненню людиною безумовного самоприйняття (David, Lynn, Lama, 2013).

Е. Рязанцева трактує феномен прийняття як дуже важливий і знаковий для онто- і соціогенези особистості екзистенційний ресурс, що дає змогу для різнобічної самореалізації (Рязанцева, 2013).

Отож зауважуємо багатогранність вимірів і підходів до вивчення психологічних особливостей розвитку і функціонування самоприйняття людини.

Існування усталеної та загальновизнаної термінології щодо дефініції «самоприйняття» зазвичай містить багато авторських бачень і «відтінків», тому для позначення такого важливого складника самосвідомості, здебільшого пропонується широкє коло тих психологічних ракурсів, які пов'язані із ставленням людини до самої себе. Насамперед це узгоджується із самосприйманням, самоставленням, самооцінкою, самоакцептацією, самоповагою тощо.

Вважаємо, що розробка й уточнення понятійного апарату в цьому плані насамперед повинна базуватися навколо ключового ядра, що позначає людську самість та починаються на «само» (наприклад, самоаналіз, самовизначення, саморегуляція, самоставлення, самоприйняття, самофутурування, самоактуалізація тощо).

Маркування особистісної самості передбачає генезу, рух/саморух людини як свідомого, активного й діяльнісного суб'єкта свого розвитку/саморозвитку (Максименко, 1998; 2002).

Становлення цілісної особистості, здатної до рецепції себе та інших у багатопланових параметрах і вимірах обов'язково повинна опиратися в першу чергу на гармонійність комунікативно-перцептивних взаємин як із самим собою, так із мікро- та макродовкіллям.

Е. Berger відзначає існування найтіснішого взаємозв'язку між вираженим прийняттям себе та вираженим прийняттям інших, адже лише

через рефлексії інших людей та врахування їхніх оцінок відбувається процес особистісного самооцінювання та самоприйняття (Berger, 1952).

К. Klussman, N. Curtin, J. Langer, A. Nichols. констатують, що основою для розуміння зв'язку із самим собою найважливішу роль відіграють усвідомлення, прийняття та узгодження з власним Я (Klussman, Curtin, Langer, Nichols, 2022).

Здійснивши розлогий історичний та концептуальний огляд проблеми прийняття, J. Williams, S. Lynn, відзначили, що усвідомлення людиною цінності прийняття самої себе, інших людей, а також широкого потоку екзистенційного досвіду має розгалужені філософські та релігійні корені, які сягають давнини. Констатовано посилення наукового інтересу до феномену прийняття, зумовлене насамперед намаганнями осмислити парадоксальність природи прийняття та особистісних змін у бурхливому плині життєвих обставин, подій, колізій, сюжетів тощо. Вченими зроблено наголос як на висвітленні історичних і сучасних описів, визначень і трактувань прийняття, його міри, рівнів і видів, так і на його значенні у психопатології та психотерапії. Відмічено, що збільшення кількості психотерапевтичних втручань, намагання допомогти людям у випадку психопатологічного розвитку подій засвідчують необхідність вивчення розладів самоприйняття як одного з дуже важливих компонентів самосвідомості. Окреслено різнобічні концептуальні схеми, які охоплюють багатоманіття способів і підходів, завдяки яким феноменологія прийняття людиною самості та рецепція нею інших людей пояснювалася в класичних і сучасних наукових вимірах, підкреслено необхідність подальшого вивчення такої потужної, корисної та популярної філософсько-психологічної конструкції (Williams, Lynn, 2010).

Як стверджує І. Бех, аналітичний розгляд категорії «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості повинен обов'язково враховувати системну єдність із самоставленням, адже лише такий цілісний підхід забезпечить повномірність самоосмислення багатогранної сутності людської

самості. Позитивне самостворення виступає беззаперечною запорукою адекватного і сприятливого самоприйняття як усвідомленого ототожнення і реалізації себе в різних статусно-рольових вимірах (Бех, 1997).

З. Карпенко пише про аксіопсихологічну генезу особистості, а серед багатовимірного тезаурусу урухомлюючих чинників називаються поміж іншого і самооцінка, і самоідентифікація, і саморегуляція, і самоприйняття (Карпенко, 1998).

Л. Сердюк розглядає самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен, в якому мають місце і самооцінка, і саморегуляція, і самоприйняття, і ціла низка інших компонентів людської самості (Сердюк, 2015).

На думку Л. Нагорної, соціокультурна ідентичність, самооцінка, самоприйняття значною мірою залежать від своєрідної «пастки ціннісних розмежувань», в які постійно потрапляє особистість на зламі тисячоліть. Вибір справжніх вартостей – основа адекватного самоусвідомлення, прийняття себе й набуття тотожності (Нагорна, 2011).

Згідно з твердженням О. Камінської, емоційно-ціннісне самостворення, позитивне прийняття поліфонізму власного Я, адекватне самооцінювання як базові компоненти самосвідомості забезпечують успішний розвиток життєвого шляху особистості (Камінська, 2006).

Д. Гошовська у контексті розробки авторської теорії фемінінної самоакцептації стверджує : «Самоакцептацію ми розуміємо як активність особистості, що спрямована на усвідомлення об'єкта власного Я та прийняття його на рівні екзистенційної суб'єктності. Це емоційно-ціннісне ставлення до себе, сформоване на підставі результатів самосприймання, це самопізнання й самовизнання як особливі процеси людської психіки, що мають пізнавальну, емоційну та вольову форми прояву» (Гошовська, 2021 : 22). По суті, самоакцептація трактується як діяльність індивіда у віднайденні свого феноменологічного Я. Разом з адекватною самооцінкою, багатограним образом Я та позитивною Я-концепцією самоакцептація

усталоє в людини віру і досвід щодо спроможності прийняти себе і реалізувати як унікальну біосоціальну істоту в певному цивілізаційно-історичному хронотопі. Позитивна самоакцептація дає людині можливість сконструювати детальну й організовану картину світу і себе в ньому як успішної та реалізованої особистості (Гошовська, 2021).

В. Майструк, детально розкриваючи концептуальну матрицю поняття самоприйняття, робить дослідницький наголос на специфіці безумовного самоприйняття як чинника самоактуалізації сучасної жінки (Майструк, 2017).

Н. Чепелева, С. Рудницька констатують, що серед різних психологічних характеристик особистості, здатної до самопроекування, важлива роль належить усім параметральним рисам самооцінювання, самоаналізування, самоприйняття тощо (Чепелева, Рудницька, 2018).

Серед різноманітних конструктів самосвідомості як основи емоційного інтелекту людини, на думку D. Goleman, істотне місце посідають саморефлексія, самооцінка, самоприйняття тощо. Прийняття себе з власними перевагами, талантами, недоліками, потенціалами дає змогу налагодити продуктивніші соціальні зв'язки з іншими людьми (Goleman, 2018).

Клініко-психологічне вивчення феномену Я людини дало підстави S. Harter стверджувати, що це дуже складна когнітивно-соціальна конструкція, генеза якої залежить від рівня і якості структурних та змістовних саморепрезентацій упродовж життєвого шляху. Оскільки на різних вікових відтинках свого життя людина по-різному оцінює свою загальну цінність і самоцінність, то відповідним чином і різняться способи та варіанти її самореалізації. Усвідомлення і прийняття свого Я залежить від впливу соціальних, гендерних і культурних змінних, а самооцінювальні судження істотно залежать від ставлень і оцінок найближчого мікросоціуму. Налагодженість комунікації з рідними і друзями дає змогу переживати позитивні афективні реакції, зокрема дослідники констатують важливість виникнення і врахування самосвідомих емоцій (емоцій самоусвідомлення). У випадку неконгруентної комунікації в людини появляється низька

самооцінка й депресія, а жорстоке ставлення в дитинстві призводить до розбалансування самосвідомості у подальшій життєдіяльності. Отож позитивне самоприйняття є «побудовою себе в перспективі розвитку» і залежить від гармонійності міжособистісної перцепції та власне особистісної індивідуально-неповторної саморецепції (Harter, 1999).

На думку О. Гошовської, самоприйняття охоплює емоційно-оцінний, когнітивний та поведінковий компоненти Я-концепції. Найтиповішими проявами є позитивне ставлення людини до самої собі, що реалізується в прийнятті себе та у спроможності визнати власну індивідуальну і соціальну цінність. Самоприйняття усталюється в онтогенезі особистості на основі взаємовпливу різних соціокультурних детермінант. Воно сприяє відрефлексуванню гармонії свого внутрішнього світу й допомагає інтегруватися в різні мікро- і макродовкілля (Гошовська, 2015).

Т. Дмитрова зазначає, що образ «Я» як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності обов'язково «спирається» на всі інші компоненти самоусвідомлення, насамперед на самооцінку, самоприйняття і самоствердження (Дмитрова, 1993).

О. Ічанська пише, що становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці неможливе без активізації всіх інших компонентів самоусвідомлення (самооцінки, саморегуляції, самоприйняття тощо) (Ічанська, 2002).

Самоприйняття досить часто розглядається у контексті вітчизняних науково-психологічних дослідженнях, присвячених вивченню Я-концепції особистості (Говорун, 2002; Каламаж, 2009; Католик, 2013 та ін.).

На думку Т. Говорун, соціалізація статі є вкрай важливою детермінантою розвитку особистісної Я-концепції. Гендерна й психосексуальна генеза людини залежить від синтезу сформованих нею образів Я. Сприймання, інтеграція і прийняття своєї сексуальної сфери у ціннісно-смісловій структурі власної свідомості виступає підтвердженням успішно вибудованої Я-концепції. Натомість випадки самонеприйняття й

самозаперечення людини можна трактувати як досить вагомий симптоми порушення сексуальних орієнтацій (Говорун, 2002).

У праці Р. Каламаж розкрито теоретико-методологічні і практичні ракурси професійної Я-концепції майбутніх юристів. Констатовано, що упродовж професіоналізації під час навчання в університеті відбувається поєднання власного індивідуального стилю діяльності, інтелектуально-стильових проявів організації пізнавальної сфери з побудовою всіх конструктивів Я-концепції. Фахова самосвідомість визначається першоосновою як набуття осмисленої професійної юридичної компетентності й адаптації, так і запорукою позитивного прийняття себе та самореалізації в соціально важливих і поціновуваних статусах і ролях (Каламаж, 2009).

Г. Католик на рівні дисертаційного дослідження детально висвітлює проблему особливостей формування професійної Я-концепції практичного психолога. Авторкою поміж різних структур особистісного Я відзначено важливу роль самоприйняття, що дає змогу прийняти себе як цінність. В Я-концепції особистості як складному інтегративному феноменові вичленувано когнітивну, вчинково-креативну, емоційно-оцінкову і спонтанно-духовну складові. У річищі психодинамічного підходу розкрито онтогенетичні ракурси ментального простору становлення людської самості та наголошено важливість виокремлення свого Я і прийняття себе в усьому багатоманітті соціально-особистісного буття (Католик, 2013).

З. Кіреєва, аналізуючи феномен Я-концепції як базального утворення самосвідомості людини, констатує, що це потужне опертя й осердя її внутрішнього світу, яке функціонує завдяки співмірності таких процесів самоусвідомлення як самопізнання, самоствавлення, самоприйняття, саморегуляція тощо (Кіреєва, 2010).

О. Гуменюк веде мову про структурно-функціональне взаємодоповнення складових «Я-концепції» людини, тому лише гармонізація всіх компонентів (самооцінка, самоприйняття, самопрезентація,

самоствердження тощо) забезпечить її успішне самоусвідомлення та самореалізацію (Гуменюк, 2005).

На думку О. Шибрук, формування «Я–концепції» рятувальника істотно залежить від усвідомлення ним як значущості своєї професії, так і завдяки прийняттю себе як особистості, що спроможна допомогти і врятувати себе та інших в екстремальних і ризикованих умовах (Шибрук, 2013).

Як вважає І. Андрійчук, у процесі професійної підготовки майбутніх практичних психологів важлива роль належить формуванню в них позитивної Я-концепції. Серед різних конструктів особистісного самоусвідомлення істотна роль відводиться самооцінці й самоприйняттю молодій людині (Андрійчук, 2003).

Аналіз специфіки Я-концепції осіб юнацького віку з високим рівнем невротичності дав підстави О. Басюк стверджувати про істотний вплив розладів самоприйняття на функціонування всіх механізмів самоусвідомлення (Басюк, 2011).

D. Hongfei, R. King,, P. Chi зазначають особливий взаємозв'язок між самооцінюванням і позитивним прийняттям людиною себе та рівнем переживання нею суб'єктивного благополуччя. Дослідники стверджують, що підвищувати й утримувати адекватною самооцінку та задоволеність собою можна завдяки особистісним рисам, взаєминам із значущими людьми та стосункам з більшими групами (Hongfei, King & Chi, 2017).

В. Горбатих вважає, що самоствавлення особистості постає вагомим емоційним компонентом самоусвідомлення, а від рівня його позитивності-негативності залежить цілісність Я (Горбатих, 2010).

Д. Гошовська наголошує, що позитивна самоакцептація виступає одним із найсприятливіших чинників ревіталізації особистості, насамперед у ракурсі розвитку успішного фемінінного самоприйняття (Гошовська, 2015).

З погляду П. Макаренка, серед компонентів формування професійної «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності важливе місце

належить насамперед самооцінці, саморегуляції, самоствердженню, самоприйняттю (Макаренко, 2001).

Для розуміння самоприйняття корисними і цікавими є дослідження, які стосуються прийняття особистістю власного фізичного Я, своєї тілесності. Н. Мохамедьяров, висвітлює специфіку становлення образу фізичного Я особистості як вагової складової її Я-концепції. Констатовано визначальну цінність сприймання і прийняття своєї фізичної конституції, тілесності для гармонійності й успішності самооцінки, самопрезентації та самореалізації (Мохамедьяров, 2006).

L. Vandenbosch, S. Eggermont на підставі результатів лонгітюдного дослідження констатують взаємопов'язану роль засобів масової інформації та соціальних медіа у розвитку об'єктивованої Я-концепції в підлітків. Дослідники зазначають, що засоби масової інформації стимулюють розвиток об'єктивованої Я-концепції та особлива роль належить сайтам соціальних мереж. На репрезентативній вибірці (n = 1041) досліджено зокрема вплив спостережень підлітків у соціальних мережах за привабливими однолітками. Результати засвідчили, що з мас-медіа, які сексуалізують, підлітки, розглядаючи ідеали зовнішнього вигляду, пропаговані у ЗМІ, приймали їх як власні стандарти, яких слід дотримуватися. Отож аргументовано доказано, що інтерналізація ідеалів зовнішності була тісно пов'язана з тенденцією стежити за привабливими однолітками в соціальних мережах. Самоприйняття зовнішності відбувалося за запропонованими засобами масової інформації стандартами сексуальності, привабливості, модності тощо, які активно впливали на самооб'єктивацію та спостереження підлітків за своїм тілом і тим самим формували об'єктивовану самоконцепцію (Vandenbosch, Eggermont, 2015).

K. Martin Ginis, J. Eng, K. Arbour, J. Hartman, S. Phillips піддають різноплановому аналізу статеві відмінності у взаємозв'язку між зміною образу тіла та суб'єктивними й об'єктивними фізичними змінами після 12-тижневої програми силових тренувань. Дослідники відзначають, що робота

над тілом стимулює істотно кращу рецепцію його зображення, а отже відбувається покращення самоприйняття і підвищення самооцінки (Martin Ginis, Eng, Arbour, Hartman, Phillips, 2005). Серед оціночних складових такого розгалуженого конструкту як Я-концепція людини, на думку L. Shepard дуже важливе місце належить самоприйняттю. Самосприйняття людини та її самоопис виступають доволі складними поняттями для диференціації, оскільки вони виступають ледь не співмірними репрезентантами її самосвідомості. Для того, щоб почуватися щасливою та задоволеною власним Я, людина повинна прийняти себе. Внаслідок цього відбуваються позитивні сугестії на її благополуччя і здоров'я. Цьому також позитивно сприяє взаємозв'язок емоційної зарядженості та соціальної успішності, який інтенсифікує психо- і соціогенезу людини. Почуття індивідуальної цінності та власної гідності потрібно культивувати через активне практикування позитивних уявлень про власне Я, зокрема через беззаперечне прийняття всіх своїх особливостей і параметрів. Реалістичне і без прикрас усвідомлення власного Я як конгломерату сильних і слабких сторін забезпечує цілісність та дає можливість протистояти тривогам, гнівові, агресії, депресії, фрустрації та іншим амортизаційним психостанам (Shepard, 1978).

Про необхідність позитивного й беззастережного самоприйняття йдеться також у дослідженні J. Chamberlain та D. Naaga, в якому стверджується, що психологічне здоров'я людини дуже значною мірою залежить від міри безумовності прийняття себе. Крізь призму раціонально-емоційної та когнітивно-поведінкової терапії дослідники розглядають генезу свідомості як різнобічне і якісне функціонування самосвідомості особистості у вільних поведінкових системах. Попри те, що низький рівень самооцінки традиційно розглядається як негативний і нездоровий чинник генези особистості, то в річищі раціонально-емоційної поведінкової терапії будь-який рівень самооцінки вже є позитивним кроком, адже засвідчує про дисфункційне намагання і досвід оцінювати власну цінність у глобальному

вимірі. Людині потрібно приймати себе вільно, прямо і беззастережно, тобто за будь-якого рівня розвитку системи самооцінювання. Дослідники перевірили таку гіпотезу на репрезентативній неклінічній вибірці дорослих людей за допомогою популярного опитувальника безумовного самоприйняття, який є традиційним інструментарієм психодіагностичної практики у США, й констатували, що самооцінка обернено корелює із симптомами тривоги і нарцисизму, натомість має позитивні кореляції з настроєм після уявного впливу несприятливих подій. Авторами встановлено, що такі прогнозовані й очікувані асоціації зі щастям, самообманом і депресією виявилися досить віддаленими й не очевидними. Також вони слабо корелювали й були незначущими у випадку врахування самооцінки. Узагальнення результатів дало підстави дослідникам стверджувати, що і самооцінка, і самосприйняття виступають невід'ємними складовими Я-концепції особистості, однак вони мають досить помітні операційні та концептуальні відмінності (Chamberlain, Naaga, 2001).

Про важливість і можливість досягнення людиною безумовного самоприйняття ведуть мову S. Carson, E. Langer. У контексті когнітивної теорії уважності дослідники відзначають сприятливий вплив усвідомленої та безглуздої перспективи на беззаперечне самоприйняття людини. Когнітивна гнучкість і уважність посилюють гнучкість поведінки і спроможність людини швидко й осмислено адаптуватися до реалій дійсності. Детальному аналізу піддано різнобічні аспекти усвідомленості, оскільки вони напряду стосуються успішності особистісного самосприйняття. Зокрема відзначено важливість автентичності і прийняття себе. внаслідок усвідомленого вибору, натомість описано шкоду, яку завдають самоприйняттю безглуздість соціального порівняння, тиранія оцінювання, домінування помилок, пастка жорстких категорій та інші деструктивні прийоми і практики. Пропонуються конкретні лаконічні пропозиції щодо оптимізації усвідомленості, які будуть спрямовані на підвищення повномірною самоприйняття (Carson, Langer, 2006).

Самоприйняття доцільно розглядати як пошук, віднайдення і прийняття власної автентичності. G.Boyratz, M. Kuhl здійснили дослідження з метою встановлення того, наскільки дві різні форми тенденцій самозосередження (тобто самороздумів і саморефлексії) передбачають автентичність. Констатовано, що самороздуми і саморефлексія мають істотний непрямий вплив на задоволеність життям і страждання через автентичність. Досліджувані, схильні до саморефлексії, повідомляли про вищий рівень автентичності, що було тісно пов'язано з підвищенням задоволеності власним життям і зменшенням переживання стресу. Натомість досліджувані, схильні до самороздумів, повідомляли про значно нижчий рівень автентичності, що, на думку авторів, у свою чергу, опосередковує вплив роздумів як на задоволеність життям, так і на переживання страждання (Boyratz, Kuhl, 2015).

Лонгітюдне вивчення взаємозалежності самоприйняття і навченої винахідливості у студентів університету дали вагомі підстави А. Сеуһан та Е. Сеуһан стверджувати про тісні кореляції цих понять у юнацькому віці, оскільки вони є дуже важливими для подолання стресових факторів довкілля та розвитку здорової особистості. Дослідники відзначають різно позитивну генезу цих явищ, зокрема рівень самосприйняття студентів значно підвищився за 4-річний період навчання в університеті. Встановлено, що рівень самосприйняття студенток істотно підвищився упродовж навчання в університеті, тоді як у студентів чоловічої статі не було зауважено помітної різниці. Водночас констатовано, що університетське життя не спричиняє загалом значного підвищення рівня навченої винахідливості (Seuһan, Seuһan, 2011).

А. Andreopoulos, D. Houston дослідили вплив колективної самооцінки на міжгрупову оцінку, а також особливості прояву психологічної специфіки самозахисту і самозміцнення. Різнобічно вивчено вплив відгуків про особистий успіх або невдачу на колективну самооцінку й упередженість. Важливим ракурсом постало дослідження того, що низька або загрозлива

самооцінка може бути мотиватором міжгрупової дискримінації. Зазначено, що досліджувані з високою колективною самооцінкою проявляють більшу групову упередженість. Водночас позитивні оцінки високостатусної внутрішньої групи стимулюють у людини позитивне уявлення про себе, сприяють прийняттю себе, культивують досвід самопосилення. По суті, йдеться про збагачення всіх напрямів розвитку особистості при ампліфікації як максимальному задіянні вікових, соціальних, міжособистісних та інших можливостей для повноцінної, результативної та успішної психогенези. Позитивне самооцінювання, культивоване сприятливими зовнішніми оцінками, сприяє значно кращому психологічному самозахистові та само зміцненню (Andreopoulos, Houston, 2002).

Розлади у сприйнятті та прийнятті себе породжують самонеприйняття, а отже відкривають цілий шлейф девіантних та патологічних дисфункцій самоусвідомлення та самореалізації, породжуючи амбівалентність самооцінки, особистісну неконгруентність, розщеплений модус самоосмислення тощо.

Н. Завацька зазначає, що проблема дезадаптації особистості в умовах системних змін закорінена якраз у кризі соціальної та особистісної ідентичностей. Неспроможність адекватного і цілісного ототожнення зумовлює розлади самоприйняття і поведінки, блокує соціальну впевненість, пригнічує повномірність розвитку (Завацька, 2006).

Суголосно цьому, на думку А. Грись, деформація соціальної ідентичності внаслідок розладів і хиб самооцінювання, самоприйняття, саморегуляції тощо постає дуже вагомим чинником дезадаптації особистості (Грись, 2010), а дифузія ідентичності розглядається однією з основних причин виникнення в людини девіантної поведінки (Грись, 2005).

О. Дудник вважає, що завчена безпорадність у структурі Я-концепції особистості зумовлює насамперед те, що прийняття себе відбувається у вимірах конформності, соціальної боязковості, невпевненості, маніпульованості тощо (Дудник, 2020).

З погляду М. Будіянського і Ван Джуна, різноманітні інститути і механізми соціалізації виступають потужною психологічною основою побудови самосприйняття особистості, адже якраз в освітніх закладах (дитячий садок, школа, коледж, університет тощо) через активні соціально-перцептивні механізми (наслідування, навіювання, зараження, ідентифікація, емпатія тощо) розвиваються та усталюються неповторні індивідуальні техніки, тактики і стратегії прийняття, оцінювання й усвідомлення самого себе (Будіянський, Ван Джун, 2008).

N. Choi відзначає, що самоефективність і Я-концепція виступають вагомими предикторами академічної успішності студентів коледжу й констатують істотне значення позитивного, адекватного, цілісного й успішного прийняття молодого людиною самої себе як для навчання, так і для всієї життєдіяльності (Choi, 2005).

M. Bong і E. Skaalvik піддали детальному науковому аналізу академічну Я-концепцію та самоефективність особистості і відзначили, що у контексті педагогічної психології насправді існують різні погляди на їхню співмірність та співзалежність. Важливі подібності між дуже аналогічними конструктами Я-концепцією та самоефективністю передбачають і помітні відмінності. Дослідники стверджують, що самоефективність діє як активний попередник розвитку Я-концепції, тому пропонують, щоб дослідження Я-концепції враховували і відокремлювали її численні компоненти та підпроцеси, наприклад самооцінку та самоприйняття (Bong, Skaalvik, 2003).

Про необхідність вивчення зворотного боку прийняття – неприйняття, особливо ж у контексті психопатології (наприклад, через втечу від переживань та негативні наслідки через іронічні процеси), ведуть мову J. Williams, S. Lynn. У вимірі психопатології констатується відсутність у людини прийняття себе та інших, а також її численні і зазвичай невдалі спроби пригнітити тривожні емоції, боротися з тривогою, фрустрацією, депресією тощо. Дослідники відзначають, що цілком імовірним є існування рекурсивного зв'язку між психопатологією та прийняттям, однак

наголошують на потребі додаткових поглиблених студій, особливо у векторі вироблення інтегративної моделі прийняття. На думку вчених, системне вивчення психологічної природи і модифікацій прийняття може посприяти розумінню різних психотерапій, дасть змогу розкрити генезу та особливості підтримки психологічних розладів, пов'язаних із самонеприйняттям людини (Williams, Lynn, 2010).

Аналізуючи розвиток особистості у кризових умовах і критичних ситуаціях життя, Т. Мотрук, Я. Шталтовна пишуть про специфіку прояву ідентичності і смисложиттєвої кризи в період юнацького віку. Наголошено, що неприйняття й неототожнення себе з базовими екзистенційними моделями життєіснування певного соціуму, можуть спричинити хиби особистісної ідентифікації, розлади самоприйняття та зумовити смисложиттєвий вакуум (Мотрук, Шталтовна, 2018).

Як вважає І. Середницька, криза ідентичності у студентської молоді значною мірою зумовлена розладами оцінювання і прийняття себе, тому дифузна ідентичність – наслідок розбалансованості самоаналізу, самоосмислення, самооцінки і самоприйняття (Середницька, 2005).

Про специфіку прийняття власної зовнішності пишуть Н. Viney, E. Giles, M. Hutt, R. Matthews та J. Lacey зазначаючи вкрай важливе значення самооцінки як потужного каталізатора якісних змін у пацієнтів підліткового віку з нервовою анорексією. Вивчення на рівні пілотного рандомізованого контрольованого дослідження підлітків з розладами харчування та ваги дало підстави стверджувати дослідникам про найістотнішу роль у цьому процесі позитивного/негативного самоприйняття (Viney, Giles, Hutt, Matthews & Lacey, 2022).

Згідно з поглядами Ю. Візнюк, особистісне самоприйняття є визначальним чинником розвитку соціальної ідентичності особистості, яка зазнає негативних впливів сімейної депривації. Позбавлені сімейної турботи й любові діти відчують своєрідний вакуум для ототожнення у важливих соціальних ролях і статусах, тому їхня ідентичність формується досить

амбівалентно. Хаос і дифузність, унаслідок різних спонтанних і випадкових ототожнень, негативно впливають на розвиток адекватного самооцінювання, чіткої системи образів Я, гармонійної Я-концепції, позитивного самоприйняття та всього самоусвідомлення (Візнюк, 2018).

Подібне віднаходимо у дослідженні А. Кацера, в якому здійснено аналіз складнощів формування образу Я у бездоглядних підлітків. Зазначено, що у депривованих дітей послідовність різних етапів самоосмислення відбувається зазвичай фрагментарно і дифузно, що має негативний вплив на цілісне прийняття ними своєї образності та повномірної рецепції свого Я (Кацера, 2005).

Як відзначає О. Гошовська, самоствавлення осіб із різними видами депривації має тісну кореляцію з неадекватними образами Я, що зумовлює посилене психоемоційне вигорання і/або психосоціальну втому від інших та самого себе. Внаслідок цього депривована людина вибудовує і зберігає завищено ідеалізовані, ефемерні й неадекватні хибні образи себе, які зазвичай далекі від дійсності. Це робиться насамперед з метою психологічного захисту, зокрема у варіанті психозахисного самоствавлення і самоприйняття. Констатовано, що у депривованої дитини з навчально-виховного закладу закритого типу дуже часто спрацьовує так звана «симбіотична травма» як результат її безпорадності й неспроможності до тісного психоемоційного контакту із відсутньою матір'ю. Через відсутність підтримки, опори й опіки у депривованої дитини виникає псевдоавтономність, що породжує соціальну конформність і боязкість, міжособистісну тривожність і недовіру. Усамітнення і самозанурення зумовлюють певний соціальний ізоляціонізм, в умовах якого адекватна самооцінка, реальні образи Я, цілісна Я-концепція та повномірне самоприйняття формуються дуже складно й інколи навіть девіантно (Гошовська, 2015).

Є. Макогончук, досліджуючи специфіку становлення образу Я особистості в умовах пенітенціарного закладу, зазначає, що розлади у

прийнятті інших, зокрема однолітків із певними психофізичними вадами, зумовлюють у багатьох колоністів дискримінаційне, агресивне, гандикапне ставлення до них. Безперечно, це проявляється не лише на рівні упередженого, зневажливого, погордливого ставлення до однолітків з обмеженнями розвитку, але й негативно впливає на самоприйняття, наповнюючи його рисами агресивності, цинізму й неадекватності (Макогончук, 2016).

S. Nielsen, O. David, A. Szentagotai-Tatar та V. Lupu розглядаючи самоприйняття у християнстві та раціонально-емоційно-поведінкову терапію, стверджують, що особистісне Я та самоприйняття людини у фундаментальних засадах християнства і названого терапевтичного підходу є дуже спорідненими, паралельними і майже накладаються одне на інше. Таке спільне резонування дає змогу фахівцям застосовувати християнські тексти у терапевтичному процесі, щоб дозволяє людині досягнути глибшого і повномірнішого сприймання і прийняття самої себе (Nielsen, David, Szentagotai-Tatar & Lupu, 2013).

Неоднозначність ролі або ідентичності може зумовити появу різних реакцій особистості, зокрема психічне напруження, тривогу, фрустрованість, стрес тощо. Якщо процес ідентифікації піддається втручанню з боку інших ідентичностей, то людиною можуть переживатися дискомфортні стани і відбуватися деструктивні тенденції. Численні ідентичності активуються в різний час або в різних контекстах, що негативно впливає на якість ототожнення кожного індивіда і прийняття ним себе у певній конкретній тотожності, наприклад, мілітарній.

Отож, узагальнюючи, зазначимо, що *самоприйняття як один із найважливіших компонентів самосвідомості особистості має розімкнуті дослідницькі й інтерпретаційні межі та потребує подальших пошукових студій для теоретико-емпіричного вивчення й обґрунтування.*

1.2. Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів

В умовах воєнних дій відбуваються істотні зміни та переоцінка звичних моделей і стереотипів поведінки, що разом з інтенсивним збільшенням потоку агресивно забарвленої інформації знижує особистісну резистентність до об'єктивного оцінювання справжнього стану справ та чинить негативний вплив на самоусвідомлення і самоприйняття.

О. Чиханцова пише про специфіку і важливість резильєнтності як потужного особистісного ресурсу українців в надзвичайно умовах воєнного часу (Чиханцова, 2025). Також вчена детально аналізує специфіку психологічної стійкості людини в умовах екстремальних соціальних викликів (Чиханцова, 2025).

Упродовж навчання у військових закладах відбувається помітне особистісне і фахове вдосконалення/самовдосконалення курсантів. У ракурсі нашого теоретичного аналізу постає мілітарне самоприйняття як базовий конструкт самоусвідомлення і самореалізації молодшої людини у військовому освітньому закладі, зазвичай військовому ліцеї і/або військовій академії.

Мілітарне самоприйняття ми розглядаємо у контексті мілітарної свідомості, зокрема в тісному логічному семантично-функціональному взаємозв'язку з мілітарною ідентичністю й такими компонентами самосвідомості як самооцінка, образ Я, Я-концепція тощо.

Ю Лобода, здійснивши розлогий аналіз досвіду аналітики мілітарної свідомості, пише про існування такого феномена як «Existentia militaria». Війна як спосіб поведінки, що закріпився в культурі як ретранслятор трансгенераційної інформації, виявилася, на жаль, дуже простим механізмом вирішення всіх проблем. Замість пошуків і сумнівів війна пропонує оволодіти формально досконалою схемою мілітарної свідомості й отримати чіткий вектор дій, щодо засобів своєї діяльності і способів досягнення мети – подолай суперника, вбий і досягни перемоги. Мілітарна свідомість породжує

насильство, страждання, несправедливість і фіксує абсурдність і трагічність людської агресивності, однак існує певна парадоксальна дихотомія – протистояти війні можуть насамперед військові. Війна змінює ідентичність, оскільки передбачає масовість участі багатьох людей, тому, на думку дослідника, класична мілітарна свідомість завжди є тоталітарною за своєю сутністю. Зазначено, що мілітарній ідентичності людини властиво змінюватися до менш масштабної, щоб стати ототожненим членом успішного, мужнього, сильного підрозділу. Прийняття себе частиною військового формування, бачення себе приналежним до сили й успіху – характерна ознака людини з мілітарною свідомістю (Лобода, 2010).

Детальний аналіз різних теоретичних парадигм щодо особливостей розвитку військового самоприйняття та Я-концепції у курсантів військових академій здійснено у дослідженні J. Hoshovskyi, D. Hoshovska, V. Mushkevych, M. Kots і O. Rudnytskyi. Дослідники відзначають, що мілітарне самоприйняття курсанта доцільно розглядати як емоційну, когнітивну й поведінкову складову самоусвідомлення, як рецепцію себе на рівні усвідомлення у вимірах військової ідентичності (Hoshovskyi, Hoshovska, Mushkevych, Kots, Rudnytskyi, 2025).

У вітчизняній психологічній думці інноваційними є дослідження мілітарної ідентичності українців, зокрема в євроінтеграційному векторі, здійснені В. Зливковим. Мілітарна ідентичність трактується як багатогранне поняття, базовими складовими якого є патріотизм, агресивність, войовничість і колективізм. Натомість моральна ідентичність вміщає низку моральних рисах, поміж яких найістотнішими називаються справедливість, героїзм, альтруїзм і духовність.

Автор стверджує, що, проаналізувавши сімдесят дві наукові публікації, в яких висвітлено проблеми мілітарної та моральної ідентичності військових США, Китаю, Ізраїлю, Норвегії, Боснії та Герцеговини, йому вдалося виокремити такі основні параметральні характеристики мілітарної ідентичності : 1) патріотизм; 2) отримання задоволення від участі у бойових

діях; 3) ставлення до армії як до другої родини; 4) командна згуртованість, колективізм; 5) ідентифікація себе із захисником знедолених; 6) героїзм; 7) деіндивідуалізація; 8) агресивність. Дослідник констатує, що в сучасному українському соціумі, який перебуває у стані війни, мілітарна ідентичність вибудовується тільки на фундаменті тісного й нерозривного зв'язку між національною ідентичністю і патріотизмом (Зливков, 2022).

Розкриваючи психологічні засади становлення мілітарної ідентичності особистості, В. Зливков і Л. Лукомська вважають, що першопочатки концепції мілітарної ідентичності доцільно відшукувати у дослідженнях військової соціології, насамперед з урахуванням таких нормативних понять, як культура, цінності, мотивація, атитюди тощо. Дослідники виходять з урахування положення про те, що мілітарна ідентичність співмірна із соціальною ідентичністю, яка розвивається та усталюється через інтеграцію в самооцінку, тобто коли цивільна ідентичність нібито розвивається і стає непомітнішою внаслідок військової інкультурації. Завдяки службі в одному військовому підрозділі, переживанню спільного військового досвіду, тісних соціальних армійських взаємозв'язків, дружби, взаємопідтримки, які іноді виживальні в екстремальних умовах війни, значення мілітарної ідентичності в самооцінці закріплюється й істотно зростає. Вважається, що мілітарна ідентичність загалом активно і сприятливо впливає на позитивну Я-концепцію військового, адже його ототожнення із собі подібними самостверджує, додає впевненості й ефективності під час виконання службових обов'язків і виконання бойових завдань. Правда, відзначено, що повномірною мілітарною інкультурацією та переважанню мілітарних наративів у цивільному житті може призводити до певної інтерференції особистісної та соціальної ідентичностей. Усталення мілітарної ідентичності в особистісній самооцінці зазвичай ускладнює діяльність і комунікацію у мирному житті (Зливков, Лукомська, 2023).

А. Артеменко, К. Батаєва у соціологічному дискурсі здійснили вивчення мілітарної ідентичності та соціальної адаптації ветеранів

АТО/ООС. Авторки запропонували концептуалізацію феномену мілітарної ідентичності, висвітлили чинники, які впливають на формування стійкого, ситуативного та несформованого типів мілітарної ідентичності ветеранів, а також розкрили цілу низку проблем і контекстів соціальної адаптації комбатантів. Запропоновано цікаве визначення терміну «мілітарної ідентичності» – «це результат соціальної ідентифікації актора з армією чи військовими групами, який є наслідком інтерналізації цінностей і норм, прийнятих в армійському/мілітарному полі» (Артеменко, Батаєва, 2022, с.7). Згадані дослідниці пропонують активно застосовувати у наукових дослідженнях поняття «мілітарна ідентичність», оскільки воно певною мірою і багатозначне, і конкретне. Констатовано такі основні її значення: 1) армійська ідентичність, яка співмірна насамперед із проходженням служби в армії, збройних силах; 2) військова ідентичність, яка маркується у першу чергу в людини, яка воювала, брала участь у військових операціях; 3) ідентичність військовослужбовця, якою позначається ототожнення з військовою справою, причому як теперішньою, так і минулою. Також висвітлено основні сингіфікативні параметри і своєрідні маркери мілітарної ідентичності, що проявляються у таких вимірах і формулюваннях: «я – професійний військовослужбовець», «я – військовослужбовець української армії», «я – захисник батьківщини», «я – доброволець», «я – піхотинець», «я – артилерист» тощо (Артеменко, Батаєва, 2022).

Вважаємо, що така ототожнювальна мілітарна самоназва, наприклад, «я – військовий», «я – воїн», «я – спеціаліст певної військової професії (льотчик, танкіст, сапер, розвідник тощо), є свідченням приналежності до військового фаху й аргументованим доказом власного добровільного позначення, бачення і прийняття себе у статусно-рольових і функціональних вимірах мілітарного самоприйняття.

R. Johansen, J. Laberg і M. Martinussen вважають, що мілітарна ідентичність перебуває у щільному зв'язку з домінантними цілями, цінностями і завданнями збройних сил, а також наголошують, що якраз у ній

концентрована сутність мотивованості рядових і офіцерів на їхню інтерналізацію. Інтерналізація трактується дослідниками як прийняття людиною певного набору й репертуару встановлених іншими людьми норм, вартостей, ролей завдяки різним інституціям і механізмам військової соціалізації (у даному випадку – військові формування, підрозділи, заклади тощо) (Johansen, Martinussen, & Kvilvang, 2016).

Також R. Johansen, J. Laberg і M. Martinussen диференціювали чотири основні модифікації мілітарної ідентичності: ідеалістичну, професійну, військову (Warriorism) й індивідуалістичну й зазначили, що кожен з них по-різному набувається людиною в залежності від її вікових, соціальних та інших параметрів (Johansen, Laberg, Martinussen, 2013).

На думку Wagner, U., & Stellmacher, J., & Christ, O., & Tissington, P. можна виокремити три основні форми мілітарної ідентичності: 1) ототожнення з власною кар'єрою в армії; 2) ідентифікація з певним родом військ, армійським підрозділом (піхота, флот, військово-повітряні сили, розвідка, артилерія тощо); 3) набуття тотожності з армією загалом (офіцер, рядовий, сержант, командир тощо) (Wagner, Stellmacher, Christ, & Tissington, 2005).

На думку J. Daley, розуміння військовими базових конструктів етнічної ідентичності, ототожнення і прийняття себе членом певної етноспільноти й нації виступає беззаперечною підставою для цілісного загального самоусвідомлення як на особистісному рівні, так і у військово-фаховій самореалізації (Daley, 1999).

У. Ishchenko, І. Yevchenko, А. Masliuk, S. Myronets і У. Potapchuk пишуть про необхідність урахування впливу як особистісного самоусвідомлення, так і емоційного інтелекту військових лідерів на управління кризою під час війни. Зазначено, що від скоординованості цих базальних конструктів залежить їхня висока стресостійкість, успішність використання ефективних стратегій управління емоціями, а отже й

результативність управління (Ishchenko, Yevchenko, Masliuk, Myronets, & Potapchuk, 2024).

У соціально-психологічному континуумі «збройні сили – суспільство» D. Zirker і P. Danopoulos розглядають психологічні особливості військових як окремої етнічної або квазіетнічної ідентичності у країнах, що розвиваються. Констатовано, що квазіетнічне ототожнення може амбівалентно впливати на формування особистісного і мілітарного самоприйняття (Zirker, Danopoulos, 2008).

Здійснивши вивчення феноменології здоров'я в контексті військової поведінки, S. Lancaster і R. Hart стверджують, що психологічне функціонування людини відбувається істотно якісніше і результативніше, якщо сформована достатня військова ідентичність і прийняття себе як мілітарної особистості. Завдяки створеній шкалі ідентичності воїна, науковці за допомогою онлайн-опитувань ветеранів дослідили, що ветерани з більшою симптоматикою показали вищі бали за підшкалами взаємозв'язку та бачення військових як сім'ї. Прийняття себе як члена певної відокремленої мілітарної спільноти посилює самоусвідомлення й самооцінку військових (Lancaster, Hart, 2015).

L. Morgan і D. Aldington пишуть, що хронічний біль, посттравматичний стресовий розлад і моральні травми у військових ветеранів досить часто породжують страждання та сприйняття себе як скомпрометованої особистості, яка значну кількість життєвої енергії витрачає на подолання наслідків стигматизації (Morgan, Aldington, 2021).

S. Atherton висвітлює цікавий ракурс маскулінного самоприйняття, зокрема у плані своєрідного одомашнення чоловічої ідентичності, що відбувається у військових британській армії внаслідок їхнього повторного вступу у цивільне життя (Atherton, 2009).

Вважаємо, що мілітарне самоприйняття доцільно трактувати як один з провідних компонентів самосвідомості особистості, який, базуючись на самопізнанні, створює передумови для формування саморегуляції,

саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації у військовій справі. Психологічну сутність мілітарного самоприйняття варто розглядати у широкому контексті мілітарної самосвідомості особистості, зокрема самостійності, самоконтролю, саморегуляції, самоорганізації, самоствердження тощо з урахуванням підвищеної екстремальності військової діяльності.

Мілітарне самоприйняття ми розуміємо як емоційно-оцінний, когнітивний і поведінковий компоненти самосвідомості, що проявляються в позитивному ставленні людини, яка обрала своєю професією (або процес навчання і підготовки до неї) військову діяльність, до самої себе і прийняття себе на рівні усвідомленої та засвоєної мілітарної суб'єктності.

Разом із самооцінкою, самоакцептацією, образом Я, Я-концепцією та іншими феноменами самоусвідомлення мілітарне самоприйняття маніфестує цілісність свідомості/самосвідомості особистості військового.

Прийняття себе на підставі засвоєння уявлень і переконань у власній індивідуальній і соціальній цінності забезпечує гармонійність внутрішнього психосвіту, ефективне спілкування та інтеграцію у військові і/або цивільні спільноти.

Крізь призму віднайдення, збереження і реалізації особистісної самості мілітарне самоприйняття передбачає тісний конгломерат самоаналізу, саморозуміння, самоствердження, самореалізації у складаних реаліях військової служби або професійної підготовки до неї.

Це прийняття себе, яке ґрунтується на розгалуженій системі відносно об'єктивних оцінок/самооцінок власних індивідуальних унікальних параметрів, здібностей, компетентностей, потенціалів, переваг та інших життєво важливих рис у процесі військової соціалізації. Воно відбувається як позитивне емоційно-ціннісне ставлення до самого себе, а також реалізується у розгалуженому саморозумінні, адекватній самооцінці, розвиненій рефлексії внутрішнього психосвіту і своїх вчинків.

Мілітарне самоприйняття, виступаючи одним із базових конструктів психоструктури мілітарної особистості, зазвичай проявляється в усвідомленні власної цінності як людини, спроможної бути корисною собі, товаришам-військовим, здатною до ефективного виконання бойових завдань тощо.

Вимірами мілітарного самоприйняття постають самоповага та прийняття інших людей як суб'єктів військової взаємодії. Мілітарне самоприйняття слугує способом особистісного і професійного самоствердження серед військових і цивільних людей.

Услід за теоретико-емпіричними концептами поглядів А. Рое, М. Siegelman щодо феноменології самоакцептації особистості (Рое, Siegelman, 1963) та їхнім творчим розвитком у вітчизняній психології (Алексеева, Насонова, 1993; Гошовська, 2015; 2021; Гошовський, 2008; Візнюк, 2018) ми вважаємо, що *мілітарне самоприйняття доцільно розглядати як позитивне емоційно-ціннісне настановлення людини на себе, що формується під впливом акцептуючих настановлень інших щодо неї в процесі її соціалізації у військових умовах і соціодовкіллі, зокрема військовому навчальному закладі.*

Основними параметрами мілітарного самоприйняття є:

1) зовнішність – рецесія себе у військових утилітарно-матеріальних вимірах, тобто насамперед прийняття себе «людиною у військовій формі, людиною в мундирі», яка має важливі статусно-рольові пріоритети, функції та завдання;

2) характер – прийняття своїх характерологічних рис, насамперед як розумної, активної, рішучої, вольової, витривалої, відважної, наполегливої, старанної, дисциплінованої та ін. військової людини;

3) соціальна поведінка – синтез соціально значущих для себе та інших людей дій, тобто зазвичай правильна, відповідальна, допомагаюча, захисна, синтонна поведінка військового;

4) ставлення до виконання справ – свідоме ставлення до виконання військового обов'язку, присяги, наказів командирів, службових військово-посадових функцій, військово-навчальних завдань тощо.

Мілітарне самоприйняття тісно корелює з мілітарною ідентичністю, тобто *це акт прийняття себе та особистісних рис на підставі різнобічного ототожнення з військовим соціодовкіллям та його специфічними вимірами і проявами (військова уніформа, ієрархізована вертикаль субординації як традиційної системи реалізації військових підлеглих у парадигмі владно-підвладних стосунків, особливі психофізичні випробування, культ сили й агресивності щодо ворога, підвищена моральна й дисциплінарна відповідальність за виконання військових обов'язків, ризик втрати життя в бойових діях тощо).*

Прийняття себе як мілітарної особистості означає повномірне визнання себе частиною цілого, членом мілітарної спільноти, яка зазвичай розглядається як престижна, потужна, агресивна, сильна, небезпечна, високооплачувана соціально-професійна група, що потребує гідної поваги й пошани. Мілітарне самоприйняття передбачає рецепцію себе у мережі здебільшого поціновуваних статусно-рольових військових преференцій.

Рівень сформованості мілітарного самоприйняття особистості істотно залежить від міри узгодженості й збалансованості між Я-реальним та Я-ідеальним, тому внаслідок можливого розриву між ними, постають численні перепони і складнощі для об'єктивного, повномірного і результативного прийняття себе. Водночас це передбачає як задоволення своїми особистісними і фахово-мілітарними рисами й потенціалами, так і реалістичним врахування своїх недоліків і обмежень.

Безумовне мілітарне самоприйняття є спроможністю особистості приймати себе такою, якою вона є насправді, тобто у синтезі переваг і недоліків військової професії/навчання, проте без перекосів у плані надмірного самокартання й самоосуду або, навпаки, самовихваляння й самообожнювання.

Завдяки позитивному мілітарному самоприйняттю відбувається збереження внутрішньої стабільності Я, саморегуляція тактик, стратегій і технік задіяння психологічного захисту в складних ситуаціях і викликах військового життя й побуту (наприклад, у випадку можливих нестатутних взаємин, на полігоні, в умовах бойових дій, полону тощо). Безперечно, успішність мілітарного самоприйняття залежить від рівня сформованості психозахисного самоствавлення як спроможності протистояти домінуванню інших і протидіяти агресії.

Система ставлень і самоствавлень вибудовує мережу специфічних смислових диспозицій, які потужно детермінують розвиток мілітарного самоприйняття та проявляються, наприклад, у правильному виборі поведінкових моделей у спілкуванні («друг – ворог»; партнерство, підлеглість. заподатливість, звинувачення/самозвинувачення, відстороненість тощо).

Упродовж онто- і соціогенезу завдяки інститутам і механізмам соціалізації відбувається перехід людини від переважно емоційно-ціннісних моделей прийняття себе до оцінно-смислових узагальнень і усвідомлень себе як суб'єкта мілітарних і цивільних взаємин.

Мілітарне самоприйняття проявляється на рівні когнітивних, емоційних. конотативних вимірів осмислення і регулювання себе у контексті специфічної військової діяльності/навчання.

Високий рівень мілітарного самоприйняття як свідчення особистісної автономності, що є відображенням власної неповторності, може наштовхуватися і гальмуватися на дисциплінарні обмеження й стереотипність мікроклімату і традицій військового колективу – чітко ієрархізованої спільноти, побудованої за принципами командної субординації. По суті, основною вимогою ефективною військової служби є забезпечення злагодженої та гармонізованої результативної мілітарної діяльності суворо підпорядкованих «бойових одиниць».

На нашу думку, мілітарне самоприйняття здатне проявлятися з різною мірою вираженості й інтенсивності, тому його межі можуть містити як сильно виражене й повномірне прийняття себе у військовому просторі, часі, образі, традиціях, ритуалах, функціях тощо, так і слабо виражене самоприйняття (наприклад, лише утилітарно-речова привабливість самоакцептації власної зовнішності завдяки красивій військовій формі).

Я. Гошовський відзначає, що в легенді життєвого шляху українців, які переживають украй складний екзистенційний хронотоп, що загрожений кривавими воєнними діями на території нашої країни, окреме місце посідає мілітарний досвід (Гошовський, 2024). Також Я. Гошовський розкриває актуальні проблеми мілітарного самоприйняття особистості крізь призму сучасних вітчизняних і зарубіжних науково-психологічних досліджень та відзначає істотну роль цього конструкту в базовій рецепції людиною самої себе у реаліях нестабільного й агресивного світу, зокрема в складних умовах російсько-української війни (Гошовський, 2024).

Д. Гошовська і Я. Гошовський, здійснивши аналітичний огляд різновекторних досліджень у сучасній мілітарній психології, констатують особливу актуальність проблеми мілітарного самоприйняття та зазначають необхідність подальших розгалужених теоретико-емпіричних досліджень задля наукової валідизації цього феномена (Гошовська, Гошовський, 2023).

Як вважає Н. Коструба, дуже важливого значення набуває необхідність вивчення психічного здоров'я військовослужбовців, оскільки від рівня стабільності і функціональної спроможності їхніх психофізичних і морально-духовних станів часто може залежати життя багатьох людей, причому як учасників бойових дій, побратимів, так і цивільних людей, зокрема членів сімей. Вчена наголошує, що серед найтипівіших травмівних для психічного здоров'я військових станів і чинників виступають посттравматичні стресові розлади, тривожно-депресивні дисфункції, переживання горя і моральної травми, а також надмірне самокартання через почуття провини, яке може навіть зумовлювати суїцидальні тенденції. Усвідомлення себе як людини, що

спроможна подолати негативні наслідки фізичних і психічних травм, набутих унаслідок руйнівного впливу війни, позитивне прийняття себе у нових видозмінених реаліях, станах, ролях і статусах – шлях до якомога швидшого зцілення від страхів і вигорань та налаштування на оптимістичні траєкторії життєвого шляху (Коструба, 2023).

О. Вое і Н-О. Bergstol здійснили розгляд теоретичних і практичних аспектів самоефективності у військових курсантів і відзначили, що серед різних важливих компонентів одне з найістотніших місць посідає позитивне самоприйняття. Впевнене й адекватне прийняття власного Я, адекватне самооцінювання дають змогу майбутнім офіцерам бути ефективними як у навчанні, так і згодом на службі (Вое, Bergstol, 2017).

Л. Urbanski відзначає, що серед різноманіття виховних функцій офіцерської вищої школи виокремлюється одна з найважливіших – сприяння повномірному ототожненню слухачів з мілітарною професією, навіювання соціально значущої екзистенційно оборонної ваги професії офіцера як успішного й результативного керівника військовослужбовцями. Самоусвідомлення курсанта, прийняття ним себе як майбутнього гідного офіцера завдяки набуттю своєї «офіцерської ідентичності» виступає базовим виховним завданням і результатом вищої військової школи (Urbanski, 2004).

D. Snider і L. Matthews у розлогіму науковому дослідженні зазначають, що майбутнє армійської професії залежить поміж іншого від якості підготовки професійних офіцерських кадрів у військових академіях. Прийняття людиною себе в контексті мілітарної готовності як професіонала сприяє її кращій і результативнішій підготовці до виконання надскладних завдань в умовах потенційних воєнних дій. Повномірне самоототожнення майбутніх офіцерів з військовим фахом виступає запорукою як їхнього успішного мілітарного самоствердження, так і плідної мілітарної самореалізації (Snider, Matthews, 2012).

У монографічному дослідженні аксіологічних вимірів функціонування сучасних польських збройних сил Н. Spustek, М. Bodziany, М. Smolarek і М. Gołębiowski поміж різних розділів, в яких описані базові принципи функціонування армії в реаліях сучасних соціально-політичних та економічних змін, ключовою цінністю визначають «громадянин у формі». Прийняття себе як людини в мундирі закладається у військових академіях, а такі визначальні параметри як військова дисципліна, військова освіта і виховання, формують систему цінностей у сучасну мінливу епоху та дозволяють оволодіти соціальною роллю воїна як основи успішності всієї армії (Spustek, Bodziany, Smolarek, Gołębiowski, 2012).

У дослідженні М. Marcinkowski здійснено соціолого-педагогічне вивчення ціннісно-моральних настановлень слухачів військових шкіл і зазначено потужний соціалізаційно-культурологічний ефект, який справляє мілітарно орієнтована освіта на самосвідомість молодих людей. Набуття вартостей оборони національної держави, культивування духу патріотизму, висвітлення історичної тяглості про значущість професії військового зумовлює появу в курсантів технік і тактик налаштованості на якісне оволодіння таким потрібним фахом. Безперечно, впродовж мілітарної едукції відбувається процес набуття професійного ототожнення й особистісного самоосмислення та прийняття себе у поціновуваних військових ролях і статусах («курсант», «кадет», «військовий», «майбутній офіцер» тощо) (Marcinkowski, 2012)

Н. Храбан пише, що серед актуальних питань психологічного благополуччя молоді під час навчання за військовим профілем дуже важливим є віднайдення ними себе у складних міжособистісних диспозиціях і внутрішньопсихологічних пошуках. Оскільки у життєвій схемі курсантів тісно збігаються глобальний та ситуативний сенси, то у процесі вироблення самоприйняття можливі різні стресові ситуації та випробування. Актуалізація життєвої мети, покращення виконання військового обов'язку, активне долання конкретних стресогенних факторів виступають основою

позитивного прийняття себе як сучасного курсанта поціновуваного і престижного військового освітнього закладу (Храбан, 2023).

Р. Невзоров відзначає, що у майбутніх льотчиків системи вищої військової освіти України «Я-концепція» пілота виступає потужним мотиваційним чинником формування професійних льотних компетентностей. Дослідником висвітлено динамічні аспекти психоемоційних стереотипів, настановлень і раціональних компонентів професійного самоусвідомлення упродовж навчання у вищій школі, зокрема під час тренажерної підготовки. Констатовано, що суб'єктивне бачення себе як високопрофесійного і високомотивованого фахівця вибудовується у курсантів через набуття достатнього інтеріоризованого суб'єктивного «Я-образу» пілота. Він вміщує дуже складний і багатогранний симбіоз : ірраціональну суб'єктивну складову, раціонально суб'єктивний і раціонально об'єктивний компоненти (Невзоров, 2018).

Здійснене О. Воеа і Т. Holtha різнобічне вивчення самосвідомості у військовослужбовців з високим ступенем лідерства дало змогу виокремити сензитивний етап у генезі цього явища – навчання в академії. Оскільки для військового офіцера важливо усвідомлювати свою бажану лідерську поведінку, то вже на етапі курсантства закладаються базові конструкти цього явища, базованого, до речі, насамперед на позитивних самооцінці та самоприйнятті. Дослідивши рівень самосвідомості курсантів Норвезької військової академії щодо лідерської поведінки та як це співвідноситься з уявленнями інших про таку ж лідерську поведінку, науковці встановили дуже важливу роль позитивного прийняття себе як успішного лідера. Натомість самоприйняття на рівні транзакційного нелідерства послаблює особистісний потенціал майбутнього військового командира-лідера. Курсанти розсилали опитувальник розвитку лідерства (DLQ), який вимірює ступінь розвитку лідерства, а також ступінь транзакційного лідерства та нелідерства, своїм командирам, колегам і підлеглим, щоб отримати від них зворотний зв'язок щодо їхньої лідерської поведінки. Вдалося встановити, що

курсанти отримали нижчі оцінки як за лідерство в розвитку, так і за позитивні сторони транзакційного лідерства та вищі як за негативні сторони транзакційного лідерства, так і за нелідерство порівняно з їхніми респондентами. Оскільки в оцінках, які курсанти поставили собі самі, вони отримали досить високі бали щодо лідерства в розвитку та позитивних сторін транзакційного лідерства, і досить низькі за негативні сторони транзакційного лідерства та нелідерства, то дослідники вважають, що курсанти загалом мають високий ступінь самосвідомості (Boea, Torill, 2015).

Як відзначають R. Johansen, J. Laberg і M. Martinussen упродовж останнього часу відбулися дуже помітні кардинальні зміни щодо застосування військової сили, а також істотні модифікації моделей військової служби, що неминуче породило необхідність врахування у свою чергу і змін військової ідентичності. На репрезентативній вибірці курсантів норвезької військової академії було проведено дослідження щодо встановлення специфіки військової ідентичності. Дослідженням була охоплена проблема можливості передбачення сприйнятих військових результатів і ставлень та особистісних рис і витривалості. Завдяки процедурі самооцінювання було виміряно військові навички, загальну військову компетентність та організаційну відданість досліджуваних. Удалося встановити, що військова ідентичність, зокрема оперативна ідентичність, передбачає як сприйману військову компетентність, так і навички. Відзначено, що індивідуалізм негативно корелює з організаційною відданістю. Дослідниками узагальнено вагомий вплив і позитивні наслідки для курсантів самого процесу навчання в академії та істотне значення програм розвитку в них лідерства. Оперативну ідентичність марковано як важливий предиктор військової ефективності курсантів – майбутніх офіцерів (Johansen, Laberg, Martinussen, 2014).

A. Frade і F. Veiga дослідивши специфіку військової участі, самооцінки та життя на базі, встановили, що сприяння залученню до навчання може формувати вплив організаційних ресурсів на продуктивність, добробут і якість життя в цілому, завдяки чому приноситься користь не лише окремим

людям, але й організаціям. Проаналізувавши відмінності у залученні щодо самооцінки та факторів контексту слухачів, які відвідують курси підготовки старшин 1-го класу, зокрема стажерів у португальській флот, дослідники встановили, що слухачі, які живуть поза базою та мають вищу самооцінку, досягли вищого рівня залученості, ніж ті, хто має низьку самооцінку. Натомість за низької самооцінки слухачі, які живуть на базі, досягли вищого рівня залученості порівняно з тими, хто живе поза базою. Стверджується важлива роль мілітарного едукативного контексту для розвитку самосвідомості, самоприйняття і самооцінки військових-стажерів (Frade, Veiga, 2016).

Цілу низку досліджень у ракурсі мілітарного самоприйняття курсантів зауважуємо у працях, присвячених специфіці підготовки кадетів у Вест-Пойнті – військовій академії США (Volker, 2000; Franke, 2001; Wrzesniewski, Schwartz, Cong, Kane, Omar, Kolditz, 2014; Kelly, Matthews, Bartone, 2014; Mayer, John D., Skimmihorn, William, 2017 та ін.).

С. Volker у континуумі «збройні сили – суспільство» досліджує проблему соціальної ідентифікації кадетів Вест-Пойнта, зокрема з урахуванням ключової тріади «обов'язок, честь, країна». (Безперечно, це певною мірою перекликається з іншою тріадою – класичними твердженням S. Huntington, який, аналізуючи бінарність «солдат і держава» в контексті теорії та політики військово-цивільних відносин, виокремив три засадничі симптоми професіоналізму військового – «компетентність, відповідальність і корпоративність» (Huntington, 1957)). Висвітлено особливості військової соціалізації курсантів в академії та формування їхньої ідентичності. Крізь призму теорії соціальної ідентичності встановлено взаємозв'язки між силою військової та національного ототожнення курсантів, рівнем патріотизму та войовничості, ставленням до Організації Об'єднаних Націй і миротворчих операцій, а також їхню відданість військовій службі та кар'єрі. Констатовано, що прихильність курсантів до різних соціальних ідентичностей чинить істотний вплив на їхню фахову підготовку як

військових професіоналів, спроможних забезпечити зростаючі складні глобальні потреби безпеки. Автор відзначає значні успіхи в посиленні ідентифікації курсантів з однолітками, військовими референтними групами, а також загальне підвищення їхніх показників мілітарності. Йдеться насамперед про ототожнення і прийняття себе як «військової людини», що набуває професіоналізму. Однак зазначено, що соціалізаційний потенціал військової академії, вочевидь, не дуже конкретно впливає ні на оцінки патріотизму курсантів, ні на силу їхньої національної ідентифікації, а також не посилює рівень їхньої підтримки США, ООН та зобов'язань щодо миротворчості. Встановлено, що навчання у Вест-Пойнті може бути менш ефективнішим у посиленні процесів набуття військової ідентичності дівчатами-курсантками, ніж хлопцями-курсантами (Volker, 2000).

У дослідженні J. Mayer і W. Skimmihorn здійснено різнобічне вивчення особистих якостей, які передбачають успішність кадетів у Вест-Пойнті. Автори розглядають особистість як організацію базових психологічних підсистем індивіда, включаючи інтелект, соціально-емоційні стилі та самоконтроль. Тому особистісні риси тлумачаться як такі фундаментальні показники, що описують функціонування цих систем і підсистем, а також багато з цих рис передбачають важливі результати в житті людини, особливо ж юного віку. Використовуючи дані академії, дослідники на репрезентативній вибірці курсантів ($n = 1102$ і $n = 1049$) за два роки поспіль вивчали їхні психологічні якості та кореляцію з такими показниками як продуктивність і лідерський потенціал. Було досліджено чотири широкі інтелектуальні здібності, зокрема дві з яких були зосереджені на речах (просторовий і математичний) і дві зосереджені на людині (вербальний і особистий інтелект). Цікаво, що відбувалося дослідження зв'язку між психологічними змінними та наступними результатами між двома послідовними класами курсантів військової академії у Вест-Пойнті – «основна» та «повторна» вибірки. Ключовим ракурсом постало детальне вивчення широких інтелектуальних здібностей, включаючи нещодавно

запропонований особистий інтелект, у тісному зв'язку з результатами курсантів – академічною успішністю, виконанням військових обов'язків, фізичними здібностями і лідерством. Констатовано високий рівень взаємозв'язку між ними й особливе значення самоаналізу, самоконтролю, самооцінювання для успішності кадетів, тобто самоусвідомлення виступає однією з ключових умов прийняття себе як ефективної та реалізованої мілітарної особистості (Mayer, John D., Skimmihorn, William, 2017).

A. Wrzesniewski, B. Schwartz, X. Cong, M. Kane, A. Omar і T. Kolditz дослідивши особливості спонукально-мотиваційної сфери курсантів Вест-Пойнта, відзначають, що численні типи мотивів зовсім не примножують їхню мотивацію. Дослідники констатують, що інструментальні («зовнішні») мотиви значною мірою підривають позитивний вплив внутрішніх («власне внутрішні») мотивів. Відстоюючи позицію про те, що вплив інструментальних мотивів на вплив внутрішніх мотивів залишається дискусійним, науковці стверджують, що наявність як внутрішніх, так і інструментальних мотивів для відвідування Вест-Пойнта шкодить результатам, пов'язаним із наполегливістю та якістю виконання. Отримані достовірні результати своєрідного лонгітуду на гіперрепрезентативній вибірці (понад десять тисяч курсантів упродовж майже чотирнадцяти років) дали підстави їм констатувати, що різні типи мотивів для однієї дії іноді активно конкурують. Якщо перед курсантом на кону стоять довгострокові результати навчання та кар'єри, бажання стати офіцерами і продовжувати офіцерську службу, то надмірна кількість інструментальних мотивів може виступити гальмівним чинником. Наголошено, що утримання кількох мотивів шкодить наполегливості та продуктивності в освітньому та професійному контекстах упродовж тривалого часу. Встановлено, що загальна мотивація до самоусвідомлення і прийняття себе як курсанта престижного військового освітнього закладу позитивно стимулює професійну підготовку й особистісний розвиток (Wrzesniewski, Schwartz, Cong, Kane, Omar, Kolditz, 2014).

Американські фахівці в галузі мілітарної психології Р. Bartone (Національний університет оборони), S. Snook (Гарвардський університет) і G. Forsythe (Вестмінстерський коледж Міссурі) (Bartone, Paul, Snook, Scott, Forsythe, George) здійснили детальне вивчення особливостей психосоціального розвитку та лідерської діяльності курсантів-офіцерів. Дослідники наголосили, що всі зусилля щодо навчання і розвитку майбутніх військових офіцерів повинні бути спрямовані насамперед на формування висококомпетентних, етичних та ефективних лідерів, які б служили своїй нації. Упродовж чотирьох років було здійснено довгострокове дослідження курсантів коледжу Вест-Пойнта у ракурсі висвітлення трьох основних питань: 1) чи зростає або змінюється базовий рівень психосоціального розвитку військових курсантів-офіцерів; 2) чи пов'язаний рівень психосоціального розвитку з продуктивністю в якості лідера; 3) чи діяльність у середній школі передбачає подальший психосоціальний розвиток? Досліджувалися дві групи курсантів від першого або другого курсу до останнього курсу військової академії, а отримані результати засвідчили значне позитивне зростання розвитку з часом навчання. Зокрема у 47% учасників дослідження встановлено помітний особистісний розвиток. Наголошено, що більша частина цього зростання за різними особистісними параметрами відбувається від другого курсу до останнього курсу. Відзначено важливу роль для курсантів позитивних оцінок успішності вчителями середньої школи, а також істотне значення активної участі кадетів у позакласних заходах середньої школи. Якраз такі два чинники активно стимулюють підвищення рівня психосоціального розвитку першокурсників і другокурсників коледжу. Водночас інтенсивний психосоціальний розвиток залежить від сприятливих оцінок друзів, колег, підлеглих і керівників, що стимулює продуктивність курсантів як лідерів упродовж старших класів, коли вони беруть на себе істотні ролі лідера/командира. Оцінки референтних інших впливають на формування самооцінки курсантів та на розвиток їхнього самоусвідомлення і самоприйняття як лідера, що повинен вести за

собою підлеглих військових в екстремальних бойових ситуаціях (Bartone, Snook, Forsythe, 2007).

D. Kelly, M. Matthews і P. Bartone повномірно аналізують сміливість і витривалість як предиктори продуктивності серед курсантів Вест-Пойнта. Констатовано, що у військових академіях США для відбору кандидатів і прогнозування їхньої академічної та мілітарної успішності традиційно застосовується система академічно зваженої сукупності індексів здібностей, лідерства та фізичних здібностей. Наголошено, що некогнітивні чинники – стійкість і витривалість є важливими предикторами успіху кандидатів у військові офіцери, а сміливість, витривалість і відданість витривалості є одними з найкращих показників військової ефективності. Рецепція своєї тілесності як успішної реалізації свого фізичного Я постає для кадетів важливим завданням, адже його вирішення розглядається як запорука успіху і під час навчання в академії, і згодом упродовж служби офіцером у збройних силах (Kelly, Matthews, Bartone, 2014).

У дослідженні V. Franke здійснено порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій і ставлень курсантів Військової академії США (USMA) у Вест-Пойнті з цивільними студентами бакалаврату. Автором обрано цікавий підхід до вибірки – так зване покоління X, а порівняльний диференціал – курсанти військової академії та студенти коледжу. Вивчення особливостей аксіологічних орієнтацій представників когорти цивільних і «мілітарних» (тих, які вирішили продовжити професійну військову кар'єру в середині 1990-х років) поколінь засвідчила істотний вплив інститутів і механізмів соціалізації, а також тих соціально-політичних поглядів, які культивуються в різних освітніх інституціях. Ключовою дослідницькою метою було встановлення ймовірних розбіжностей у цивільних і військових цінностях. Важливо, що обрана вибірка (покоління X) трактувалася як така, яку наповнили представники покоління, яке зазвичай розглядають як досить аполітичне. Не менш важливим був дослідницький ракурс щодо констатації того, чи виступає відбір, зокрема розбіжності у ставленні, які вже сформовані

на момент призову, на ціннісні пріоритети. Констатувальним наміром було з'ясування того, чи соціалізація як помітне збільшення відмінностей пропорційно до тривалості соціалізації і досвіду служби, відповідає за відмінності у ставленні до цінностей. Вдалося встановити, що загалом усі досліджувані, які мають намір здобути кар'єру на державній службі в американській армії, здебільшого значно консервативніші, патріотичніші і войовничіші, ніж їхні цивільні однолітки з коледжу. Наголошено, що члени військової когорти продемонстрували істотно нижчий рівень підтримки глобальних інституцій порівняно із самоприйняттям як повномірною орієнтацією на себе (Franke, 2001).

Дослідження структури характеру серед курсантів Військової академії США у Вест-Пойнті (n = 1549) за допомогою набору із п'ятнадцяти атрибутів символів, які мають особливе відношення до контексту цієї мілітарної освітньої інституції, здійснене С. Schmid, В. Burkhard, Н. Schaefer, М. Powers, G. Kobylski, D. Ryan, D. Kelly, М. Matthews і R. Lerner дало підстави вичленувати таку його чотирифакторну структуру: 1) стосунки; 2) відданість; 3) честь; 4) макіавеллізм. Констатовано, що освітньо-соціалізаційні традиції, досвід і дух військових академій сприяє виробленню у курсантів прийняття себе як молодій успішній людині з характером лідера (Schmid, Burkhard, Schaefer, Powers, Kobylski, Ryan, Kelly, Matthews, Lerner, 2018).

Про подібне йдеться у дослідженні W. Нору́н в якому зазначено, що військове середовище, культ престижності навчання у військовій академії виступають одними із найважливіших чинників формування особистості курсантів. Зазначено, що упродовж тривалого і складного процесу професіоналізації курсантів, особливу увагу потрібно зосереджувати на розвитку в них відповідних рис характеру, необхідних для офіцерів. Від успішності прийняття себе у мілітарному контексті, вироблення індивідуального особистісно-професійного профілю воїна залежить як успішність навчання в академії, так і подальше офіцерське результативне самоствердження (Нору́н, 2004).

H. Bang, O. Voe, F. Nilsen i D. Eilertsen здійснивши різнобічну оцінку сильних сторін характеру в курсантів під час військово-польових навчань, відзначили важливу роль самоусвідомлення власного Я. Дослідження було проведено у межах проєкту, розрахованого на те, щоб знайти способи спостереження, оцінки та розвитку сильних сторін характеру (лідерство, чесність, наполегливість, хоробрість, громадянство, справедливість, відкритість, соціальний інтелект, любов до навчання, перспектива, саморегуляція та креативність) упродовж трирічної бакалаврської програми підготовки курсантів. Оскільки військова академія навчає курсантів, які згодом будуть служити офіцерами в міжнародних військових операціях, то їхня якісна психологічна підготовка є вкрай важливою. Наголошено, що служба офіцером у таких важливих операціях зазвичай є дуже складною та потребує демонстрації певних особистих сильних сторін і характеристик. Курсанти, які відвідували п'ятиденні військово-польові навчання, були оцінені за дванадцятьма сильними сторонами характеру трьома різними джерелами: ними самими, курсантами-однолітками та керівниками. Було порівняно оцінки з різних джерел і перевірено узгодженість між джерелами для кожної з дванадцяти сильних сторін характеру. Вдалося встановити, що сім із дванадцяти сторін характеру (лідерство, наполегливість, громадянська позиція, соціальний інтелект, любов до навчання, перспектива та саморегуляція) показали значні та позитивні кореляції між двома або трьома джерелами оцінки. Водночас відзначено, що однолітки та керівники були послідовнішими у своїх оцінках курсантів порівняно з однолітками/самооцінкою та керівниками/самооцінкою (Bang, Voe, Nilsen, Eilertsen, 2015).

T. Fosse, R. Buch, R. Säfvenbom i M. Martinussen провели лонгітюдне дослідження у трьох військових академіях з метою вивчення впливу особистості та самоефективності на академічну й військову успішність. Констатовано важливу роль самоусвідомлення і самоприйняття для успішного поступу особистості, а також те, що сумлінність пов'язана як з

військовою, так і з академічною успішністю, а самоефективність виступила частковим посередником у взаємозв'язку між сумлінністю та продуктивністю навчання і діяльності (Fosse, Buch, Säfvenbom, Martinussen, 2015).

H. Myrseth, S. Hystad, R. Safvenbom і O. Olsen відзначають, що сприйняття специфічних військових навичок залежить від впливу перфекціонізму та самоефективності. Розвиток специфічних військових навичок у курсантів упродовж трирічного навчання в академії відбувається досить своєрідно. Зокрема встановлено, що моделі латентної кривої росту були виконані з перфекціонізмом як незмінним у часі предиктором і з самоефективністю як змінним у часі предиктором. Унаслідок детального аналізу з'ясовано значне підвищення субшкал «індивідуальна здатність справлятися» і «співпраця у складних ситуаціях», однак підвищення підшкали «мотивація до досягнення» не відбулося. Узагальнюючи, дослідники констатують, що курсанти з високими показниками адаптивного перфекціонізму, вочевидь, матимуть вищий початковий рівень навичок. Також встановлено, що від самоефективних курсантів можна очікувати більший розвиток військових навичок під час навчання у військовій академії, оскільки їхнє самоусвідомлення, базоване на позитивному прийнятті себе як ефективною та успішною молодію мілітарної людини, активно і результативно сприяє цьому (Myrseth, Hystad, Safvenbom, Olsen, 2018).

D. Rohall, O. Prokopenko, G. Ender і D. Morten висвітлюють роль колективної та особистої самооцінки у військовому контексті і зазначають, що колективна самооцінка відноситься до оцінок індивідами своєї соціальної ідентичності, своєї групової приналежності й, по суті, виступає найважливішим маркером самоототожнення і самоствердження в соціумі. Якщо приватна колективна самооцінка містить у собі оцінки того, як людина приватно оцінює свою соціальну групу або групи, то громадська колективна самооцінка оцінює те, як люди вірять, що інші оцінюють їх соціальну групу або групи. Наголошено, що і приватна, і громадська колективна самооцінка має безпосередній вплив на формування депресії, апатії, песимізму та інших

негативних психостанів. Було встановлено тісні взаємозв'язки між особистою самооцінкою військовослужбовців, приватною та громадською колективною самооцінкою і благополуччям. Прийняття себе як мілітарної особистості також залежить від ототожнення з військовими інституціями, організаціями, формуваннями. Дослідники констатували, що курсанти з вищою приватною та публічною колективною самооцінкою зазначають про свою вищу особисту самооцінку і нижчий рівень депресії. Правда, автори уточнюють, що певним обмеженням цього дослідження є специфічна вибірка – курсанти корпусу підготовки офіцерів запасу та кадети американських військових академій. Члени рекрутованої репрезентативної вибірки все ж не відображають стану справ із самооцінкою військовослужбовців дійсної служби. Навіть попри те, що курсанти прийняли початкове рішення йти назустріч членству в армії на дійсній службі, вони на відміну від штатних воїнів збройних сил можуть не мати такої сильної групової ідентичності, які військовослужбовці дійсної служби, які є повними членами військової організації (Rohall, Prokopenko, Ender, Morten, 2014).

Д. Гошовська, Я. Гошовський, пишуть про специфіку самоспівчуття та особливості посттравматичного стресового розладу в екзистенційно-мілітарному досвіді ветеранів та стверджують особливо важливу роль у цих процесах особистісного самоприйняття/самонеприйняття (Гошовська & Гошовський, 2024).

С. Morreale унаслідок детального вивчення на дисертаційному рівні академічної мотивації та академічної Я-концепції студентів-ветеранів у вищих навчальних закладах констатував, що самоусвідомлення комбатантів відрізняється цілою низкою відмінностей. Мілітарний досвід істотно впливає на формування різноманітних конструктів самосвідомості, особливо ж на самооцінку, самоприйняття, самоствердження (Morreale, 2011).

Про подібне йдеться у дослідженні Е. Моеск, М. Takarangi і В. Wadham присвяченому оцінці академічних результатів та благополуччя студентів-ветеранів. Вища освіта забезпечує військовим ветеранам шлях переходу до

активного цивільного життя, який відбувається у багатьох військових завдяки вступу в університет для здобуття вищої освіти. Попри те, що зазвичай ветерани можуть бути зразковими студентами через свій різноманітний багатий життєвий і мілітарний досвід, дисциплінованість, зібраність, стійкість тощо, все ж констатується перебування деяких комбатантів у «групі ризику». Дослідники стверджують, що більшість із них – людей з досвідом участі у бойових діях, є своєрідними і нетрадиційними студентами. Встановлено частіші порівняно з цивільною вибіркою проблеми з психічним/фізичним здоров'ям, що неминуче впливає на самоусвідомлення, самоприйняття, самопрезентацію, самореалізацію (особистісну й академічну). Запропоновано зробити наголос на покращення комфорту й добробуту, які можуть захистити студентів-ветеранів від труднощів у навчанні та посприяти досягненню ними кращих результатів (Моеск, Takarangi, Wadham, 2022).

У контексті вивчення мілітарного самоусвідомлення особистості R. Johansen, M. Martinussen і N. Kvilvang здійснили дослідження впливу військової ідентичності на залученість до служби та психоемоційного і психофізичного вигорання серед членів Сил швидкого реагування норвезької армії (RRF). Дослідники встановили, що індивідуалізм негативно пов'язаний із якістю залучення до виконання службових обов'язків та позитивно пов'язаний із виснаженням. Виходячи з того, що професіоналізм є перевагою, а індивідуалізм – недоліком, зроблено висновок про те, що індивідуалістична ідентичність з високою ймовірністю може негативно впливати на бойову ефективність спецпризначенців (Johansen, Martinussen, Kvilvang, 2016).

J. Raabe, A. Zakrajsek, O. Rebecca, G. John, T. Readdy і A. Crain здійснили вивчення особливостей сприймання поведінки кадрів, базового задоволення психологічних потреб і мотивації в 728 курсантів корпусу підготовки офіцерів запасу (ROTC) армії США – військової інституції, в якій підготовлено понад півмільйона офіцерів, що більше, ніж у будь-якій

військовій академії цієї держави. Зазначено, що попри те, що серед курсантів спостерігається високий відтік кадрів, усе ж підготовка людей для участі через цілу низку матеріальних і нематеріальних факторів стимулює мотивацію зацікавленості службою в збройних силах. У межах теорії самовизначення встановлено специфіку задоволення основних психологічних потреб і мотивації курсантів, а також їхні оцінки того, як сприймається поведінка кадрів. На підставі врахування класу перебування курсантів у програмі, їхніх віку, статі та раси встановлено цілу низку цікавих психологічних закономірностей і особливостей. Зокрема в ракурсі ціннісного розуміння мотиваційних принципів курсантів відзначено важливість розвиненої мотивації до самоусвідомлення, самоприйняття й самовизначення (Raabe, Zakrajsek, Orme, Readdy, Crain, 2020).

Т. Khraban на підставі емпіричного дослідження психологічного благополуччя курсантів українських військових закладів вищої освіти описує основні чинники, які сприяють/перешкоджають цьому. На підставі задіяння психолінгвістичному методу дослідження, зокрема вільного асоціативного експерименту, дослідниця констатувала, що найважливішим фактором психологічного благополуччя курсантів є насамперед їхнє самоприйняття. Зазначено, що при зіставленні у курсантів самооцінки з професійною військовою діяльністю в них формується позитивна самооцінка та сприятливі й комфортні емоційні стани. Натомість неприйняття і неототожнення курсантів себе зі специфікою професійної військової діяльності зумовлює домінування негативних емоційних психостанів. Важливу роль відіграє чинник усвідомленості того, що у військовому закладі є умови для досягнення особистісного зростання та якісного підвищення ймовірності досягнення життєво важливих цілей. Усе це тісно корелює з позитивними аспектами переживання курсантами психологічного благополуччя. Відзначено істотну роль сприятливої психологічної атмосфери в курсантській групі для повномірною особистісного самоприйняття. Виокремлено, що найскладніший стан справ із самоприйняттям та

психологічним благополуччям у курсантів : 1) із завищеними вимогами та очікуваннями; 2) з ментальністю жертви; 3) з ідеальним уявленням про військову службу, що не відповідає дійсності; 4) в яких батьки прийняли рішення замість них і проти їх волі про навчання у військовому закладі; 5) які вступили до армії та у військовий заклад під тиском вимушених життєвих обставин. Узагальнено, що розлади самооцінювання, самоприйняття, ідентифікації стимулюють відчуття втрати особистісної автономності, неспроможності самостійно керувати власним життям, що загалом може слугувати причиною розладів психофізичного здоров'я та негативно вплинути на результати навчання й загальноособистісний розвиток (Khraban, 2022).

В іншому дослідженні Т. Храбан здійснено детальний порівняльний аналіз факторів психологічного благополуччя молоді, яка навчається за військовим профілем, у довоєнний та післявоєнний періоди. Інтерпретація психолінгвістичних маркерів асоціативного експерименту (показники обрано за жовтень 2021 року) дала підстави стверджувати, що російсько-українська війна виступила потужним стресором для молодих людей. Дослідницею констатовано, що існує тісний взаємозв'язок між об'єднаннями тематичних груп «життєві цілі» та «самоприйняття», що трактується як свідчення високого рівня розвитку почуття злагодженості у курсантів. Наголошено, що у мирний час самоприйняття виступає найістотнішим чинником психологічного благополуччя курсантів, натомість у воєнний час ключове значення посідає збереження/збільшення психологічного благополуччя, що розглядається як симптоматика намагання подолати негативний вплив конкретних стресорів (Храбан, 2023).

Аналізуючи особливості військової психології у вимірах війни і миру, М. Гребенюк пише, що становлення професійної «Я-концепції» є запорукою успішної адаптації до умов військової служби, а оцінка, сприймання і прийняття себе як професіонала забезпечує мілітарну ефективність (Гребенюк, 2019).

J. Maciejewski висвітлює трансформацію особистісних моделей польських вояків у зв'язку з певною реорганізацією збройних сил на межі ХХ-ХХІ століть. На цьому історичному відтинку функціонування польських збройних сил кардинально змінилося насамперед через вступ до НАТО. Структури цього потужного оборонного блоку сприяли змінам у системі підготовки і виховання офіцерського складу. Збройні сили Польщі увійшли до Північноатлантичного альянсу з добре підготовленим і освіченим офіцерським корпусом, що засвідчує результативність діяльності військових освітніх інституцій. Звичайно, якість кадетської освіти, на думку автора, можна критикувати, однак її універсальність та високий професіоналізм не відрізняються від кращих зразків союзників. Курсант повинен бути підготовлений для керівної діяльності в екстремальних ситуаціях різноманітних загроз власній безпеці та безпеці держави, тому рецепція себе як успішного і професійного майбутнього офіцера виступає запорукою його мілітарного ствердження та самореалізації (Maciejewski, 2008).

В. Ткаченко, Н. Костюкова в аналізі проблеми організації психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО звертають особливу увагу на дотримання принципів тісного поєднання усвідомленості власних психічних якостей з фізичними параметрами. Висвітлено особливості програми «Всебічний фітнес військовослужбовців та членів їх сімей (CSF2)» та її зв'язок із формуванням психологічної стійкості, пружності, еластичності (резильенсу) у військовослужбовців, членів їх сімей та цивільного персоналу армії США. Прийняття себе як упевненої та психофізично здорової людини зумовлює у військових як оптимізацію психологічної стійкості, так і стабілізує самоусвідомлення в екстремальних умовах (Ткаченко, Костюкова, 2018).

S. Bowles відзначає, що благополуччя у війську залежить від надзвичайно великої кількості чинників, що зумовлено екстремальністю військової професії, однак одним із дуже важливих виступає якраз особистісне ототожнення і прийняття себе як невід'ємної частини певного

військового формування. Самоприйняття як умовної «бойової одиниці», базоване на усвідомленні групової приналежності та цінності для себе й інших, посилює безпеку і переживання благополуччя у військовому підрозділі (Bowles, 2017).

М. Schwerin відзначає, що потрібно враховувати психологічну специфіку військової служби в умовах мирного та воєнного часу й наголошує про необхідність аналізу якості життя і суб'єктивного благополуччя військовослужбовців з урахуванням широкого контексту їхнього військового життя. Різноманітне самоусвідомлення, позитивне ототожнення з його реаліями, прийняття себе як мілітарної особистості, що виконує високий обов'язок захисту інших від ворогів, істотно стверджує військового як професіонала і людину (Schwerin, 2006).

Е. Hernández-Varas, Е. Labrador і С. Méndez дослідили психологічний капітал, задоволеність роботою та самосприйняття здоров'я як предикторів психологічного благополуччя військовослужбовців. На репрезентативній вибірці з 492 іспанських солдатів науковці провели кореляційне дослідження шляхом застосування множинної лінійної регресії. Між змінними психологічний капітал, задоволеність роботою та самосприйняття здоров'я було виявлено позитивну значущу кореляцію, що загалом пояснює до 53% дисперсії. По суті, отримано достовірні психодіагностичні дані про те, що психологічний капітал як потужний загальний психоенергетичний ресурсний стан військового разом і прийняттям себе як здорової людини дає йому змогу якісно відновити власну внутрішньопсихологічну рівновагу, особливо ж у суворих реаліях та ситуаціях невизначеності військової служби (Hernández-Varas, Labrador, Méndez, 2019).

Д. Schmitz-Wortmeyer і А. Branco відзначають важливу роль інституційного керівництва афективним зв'язком у системі розвитку моральних цінностей у бразильській військовій освіті. Детально проаналізовано основні інституційні практики, що застосовуються для покращення процесу розвитку моральних цінностей у контексті здобуття

військової освіти бойовими офіцерами бразильської армії. Дослідниці в контексті культурно-психологічного підходу стверджують, що соціальне управління у військовій культурі зазвичай спрацьовує дуже ефективно. Зауважується його істотний вплив на різних рівнях афективно-семіотичної регуляції людей, адже відбувається структурування складних емоційно-когнітивних переживань. Такі переживання породжують гіперузагальнені поля смислів щодо моралі та військових цінностей. Крізь призму реалій освітнього процесу офіцерів бразильської армії подано наукову інформацію про те, як поєднуються практики, пов'язані з різними рівнями афективно-семіотичного досвіду. Констатовано, що вони сприяють інтерналізації та екстерналізації конкретних моральних цінностей, а також їхньому засвоєнню на рівні власних аксіологічних пріоритетів. Прийняття таких ціннісних матриць забезпечує офіцерам позитивне самоприйняття внаслідок ототожнення з ними (Schmitz-Wortmeyer, Branco, 2019).

У дослідженні Dziwanowski, Kamil ідеться про системний розгляд ієрархії цінностей і норм поведінки, які зустрічаються в житті курсантів. У процесі повсякденної життєдіяльності кожен курсант так чи інакше дає певні оцінки, тобто формулює свої різні думки й міркування за певним критерієм, а також відводить їм значуще місце в ієрархії цінностей. Ототожнення себе зі сформованою системою вартостей, їхнє прийняття істотно покращує як самооцінку, самоототожнення, самоприйняття курсанта, так і стимулює позитивне і життєствердживальне налаштування на військове навчання і згодом армійську службу. Порівняння системи цінностей студентів Університету ВПС Польщі засвідчило наявність у курсантів досить сталої системи вартостей, до того ж вони поділяють доволі подібні судження щодо різної поведінки. Констатовано, що незалежно від курсу, цілі та цінності, пов'язані з батьківщиною та сім'єю, здаються для польських курсантів найважливішими у прийнятті системи цінностей та себе в них (Dziwanowski, 2020).

Е. Forgette-Malone і М. Paik провели цікаве дослідження з метою встановлення ціннісних пріоритетів японських і американських студентів військових академій. Науковці зазначили, що порівняльний аналіз мілітарної культури і цінностей набуває все більшого значення у цілому світі, оскільки оборонна політика стає все інтегрованішою та кооперованішою для боротьби з глобальним тероризмом та іншими воєнними викликами. Дослідження пріоритетів ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів у японських та американських військових академіях засвідчило, що японські студенти є більш індивідуалістичними та самокерованими, натомість американські студенти більш доброзичливими і традиційними, ніж це гіпотетично прописується у популярних концепціях. Аксиологічні виміри курсантів інтерпретуються у соціальних і культурних контекстах і традиціях конкретних академій, а також з урахуванням ментальних основ і специфіки національного виховання. Прийняття цінностей крізь ментально-культурологічну призму є запорукою успішного самоприйняття на рівні свідомого своїй справі майбутнього офіцера національної держави (Forgette-Malone, Paik, 2007).

Р. Balsys розкриває проблему соціальної інтеграції покоління міленіалів у литовських збройних силах, зокрема те, які культурні виклики чекають на організацію, щоб утримати людей на військовій службі. Науковець відзначає, що попри різні назви (Digital Natives (iGen), New Millennials, Code Generation, Internet Generation, Disney Generation, New Silents, Gamer Generation та Net Generation) представники покоління Z, які народжені у 2000 році і пізніше, характеризуються певною специфікою. На їхній соціальний розвиток істотно вплинули такі об'єктивні чинники, як глобальна економічна криза, війни в Афганістані та Сирії, аварії на АЕС у Фукусімі та інші мегакатаклізми. Досить часто це покоління називають «новими мовчазними», а його представники відрізняються своїми інтелектуальними і політичними уподобаннями й настановленнями. Оскільки найчастіше на дострокові військові пенсії в литовських збройних силах

виходять молодші офіцери (старші лейтенанти й капітани), то, на думку дослідника, дуже важливим є встановлення психологічних причин, насамперед констатація ціннісних орієнтацій і преференцій особистості цього зламового покоління тисячоліття. Завдяки отриманим результатам дослідження встановлено, що якраз соціокультурні чинники виступають основною умовою соціальної інклюзії або відчуження у військовій організації. Причини полишення служби у збройних силах полягають насамперед у специфічності тактик і стратегій самоосмислення офіцерів, прийняття себе у першу чергу як особистості. Напротивагу нездійсненим кар'єрним очікуванням на військовій службі вони обирають індивідуальне самовираження і самореалізацію, творче самоздійснення замість монотонності і статутності військової служби. Перевага віддається самоприйняттю в особистісно-самоактуалізаційному ракурсі як нейтралізації різнотипних обмежень військової служби (Balsys, 2022). Звичайно, що подібні тенденції потрібно враховувати вже на етапі навчання майбутніх офіцерів, щоб уникнути своєрідних перепон у їхніх самоприйнятті й самореалізації попри специфіку дисциплінарно-статутних обмежень поведінки в армійському середовищі.

На думку O. Chen, R. Liu і X. Zhao розлади особистісної самості, хибні самоусвідомлення, самооцінювання, самоприйняття можуть негативно впливати на життєдіяльність, професійну підготовку й ефективність курсантів. Дослідження ролі самоконтролю та самоконструювання в моральному стані армії та суїцидальних намірах китайських військових курсантів дали підстави науковцям стверджувати, що існує безпосередній тісний зв'язок між бойовим духом армії та ідеями самогубства. На вибірці (n=1124) курсантів військово-морського флоту методом анкетування вдалося встановити такі основні результати : 1) моральний стан армії міг негативно передбачити суїцидальні ідеї; 2) негативний прогностичний вплив бойового духу армії на суїцидальні ідеї може бути частково опосередкований самоконтролем; 3) самоінтерпретація пом'якшила прогностичний вплив

морального духу армії на суїцидальні думки серед курсантів. По суті, констатовано, що самоконтроль і самоконструювання можуть відігравати сповільнювальну та значною мірою превентивну роль у розвитку суїцидальних тенденцій військової молоді (Chen, Liu, Zhao, 2022).

S. Paunonen, J.-E. Lönnqvist, M. Verkasalo і V. Nissinen на вибірці (n=199) курсантів, зареєстрованих у програмі підготовки військових офіцерів Національного коледжу оборони в Гельсінкі, Фінляндія, дослідили психологічні особливості їхнього нарцисизму й емерджентного лідерства. Загальним підходом було врахування того, що військові мають чітку і сувору багаторівневу ієрархію підпорядкування, владно-підвладні відносини, офіційних командирів-лідерів. Окремим ракурсом було врахування того, наскільки нарцисизм, зокрема його світлі і темні сторони : егоїзм і самооцінка, а також маніпулятивність і управління враженнями, проявляються в лідерів у нижніх прошарках ієрархії. Курсанти оцінювали себе та інших членів своїх взводів за різними параметрами, включаючи якість їхньої лідерської поведінки, а також заповнювали стандартизовані особистісні опитувальники, що діагностували позитивні та негативні аспекти нарцисизму. Було встановлено, що лідери з найкращим рейтингом демонстрували яскраву сторону нарцисизму, водночас пригнічуючи темну сторону, натомість лідери, що з'являлися, мали високий егоїзм і самооцінку, однак мали низький рівень маніпулятивності та керування враженнями. Крізь призму віднайдення потенційно деструктивних лідерів у групі з надмірним проявом нарцисизму розглядаються різні аспекти прийняття себе молодими людьми у військових інституціях, зокрема на рівні рецепції як своєї зовнішності, так і прийняття інших конструктів самості, власного Я (Paunonen, Lönnqvist, Verkasalo, Nissinen, 2006)

T. Greene-Shortridge, T. Britt і C. Castro пишуть про стигматизацію проблем психічного здоров'я в армії. Зазначено, що загалом соціум здебільшого має негативні стереотипи щодо осіб із психологічними проблемами, що зумовлює зазвичай їхню потенційну (або й реальну)

дискримінацію. Констатовано, що, на жаль, інтерналізація таких негативних переконань призводить до самостигматизації, що у свою чергу зумовлює зниження самооцінки та блокування мотивації пошуку допомоги. Дослідники зазначають, що навіть якщо солдати мають намір звернутися за психологічною допомогою через відчуття проблем зі своїм психічним здоров'ям, то численні бар'єри, стереотипи, упередження можуть перешкодити йому отримати таку вкрай необхідну допомогу. Запропоновано систему заходів для військовослужбовців для зменшення стигматизації в цивільному контексті та покращення самоусвідомлення і самоприйняття (Greene-Shortridge, Britt, Castro, 2007). Транслявавши такі погляди на специфіку психологічного розвитку курсантів, можна з високою мірою ймовірності стверджувати, що в підлітково-юнацькому віці стигматизація/самостигматизація особистості, зокрема у сприйманні власної зовнішності, є вкрай важливою проблемою, яка потребує додаткових поглиблених досліджень. Вважаємо, що упродовж проведеного у військовій інституції часу курсант прямо й опосередковано набуває досвіду приймати себе як людину мілітарних цінностей, як особистість, що асоціює себе з менталітетом «воїна».

Набуттю і розвиткові мілітарного самоприйняття курсанта сприяє те, що він як частина військового персоналу закладу проходить традиційні процеси й ритуали ініціації з першого дня вступу та впродовж усього навчання (військова форма, шиккування, форми звертання до старших за званням тощо). Таке ритуалізаційне залучення істотно заохочує групову інтеграцію, міжособистісну згуртованість, соціально-особистісну ідентифікацію тощо.

Типовими практиками сприяння розвиткові мілітарного самоприйняття в режимі групової ідентифікації є спільне використання житлових приміщень (казарм), спеціальна військова уніформа зі знаками розрізнення, атрибутами своєї держави, військової інституції, підрозділу тощо, спільний прийом їжі (військова їдальня, однакове меню, прийом їжі за командою тощо), спільне

виконання військово-патріотичних пісень, маршування колонами пліч-о-пліч, вигукування бойових команд і девізів підрозділів, а також спільне переживання дуже подібних ставлень, стресорів, психофізичних випробувань (тривалі марш-кидки, полігони, військові навчання з бойовою стрільбою, ймовірний булінг, мобінг тощо).

Безперечно, організована й дисциплінована соціалізація у військових організаціях має потужний вплив на набуття курсантами соціальної ідентичності та прийняття себе в статусно-рольових вимірах мілітарності.

Процес навчання та результати здобуття освіти (офіцерське звання, посада, гідна заробітна плата тощо), отримані курсантами, активно сприяють підвищенню їхнього мілітарного самоприйняття. Участь у посиленій психофізичній та інтелектуальній військовій підготовці в академії значно посилює як рівень мілітарного самоототожнення, так і готовності до функціонально-рольового і статусного самоствердження та самореалізації під час подальшої армійської служби.

Процесам становлення мілітарного самоприйняття курсанта сприяє добровільне/вимушене занурення в так звані «армійські будні», в яких окрім посиленої базової військової підготовки відбувається одночасне відокремлення від минулих соціальних мереж поведінки й комунікації. Втрата більшості минулих форм, моделей, навичок цивільної поведінки слугує як причиною розмивання минулих тотожностей, так і досвідом соціалізації у військових нормах, цінностях, традиціях, ставленнях тощо.

Тривалі періоди відсутності тісного контакту із членами сім'ї, родини, друзями, коханими, зумовлені специфікою навчання і дисципліни у військовій академії, мимоволі призводять до необхідності прийняття себе в іншому колі ототожнень. Прийняти себе в новій системі відліку, ототожнення і самоприйняття як воїна, курсанта, військового є складним випробуванням для підлітків (ліцеїстів) та юнаків (курсантів). Водночас за межами базової підготовки у військовій інституції курсанти й надалі залишаються включеними в систему багаторольових відносин і

міжособистісних взаємин у мікро- і макрогрупах (син, брат, друг, коханий, колишній однокласник тощо). Слід зазначити, що мілітарне самоприйняття військових студентів, які навчаються в академії, поза кампусом може повертатися до цивільних форм, наприклад під час канікул на рівні прийняття зовнішності може проявлятися бажання бачити себе не у повсякденній військовій формі, а (як колись) у цивільній одежі.

V. Franke стверджує, що «ізоляція від цивільного суспільства», майже повна відсутність приватності та переважання дисциплінуючих практик набуття і переживання спільного досвіду соціалізації курсантами створюють значно міцніший нормативний зв'язок між військовими. Знову ж таки на рівні існування певного ореолу маскулінності в армії відзначено, що створення таких моделей для наслідування, мішеней для засвоєння тотожностей може навіть культивувати гіпермаскулінність (Franke, 2001). Процес маскулінної соціалізації інколи справляє на хлопців-курсантів сильний вплив (гіпермаскулінність), що, як відомо, «дозволяє» чоловікам упереджено ставитися до жінок і змушує інших цивільних чоловіків і жінок погоджуватися на домагання й домінування з боку військових (Greene-Shorridge, Britt, Castro, 2007; Moeck, Takarangi, Wadham, 2022; Chen, Liu, Zhao, 2022)

Отож крім загальноновизнаних чинників, що впливають на мотивацію вступу до військових освітніх закладів (і на військову службу загалом), можна також зарахувати такі, як: зниження/нейтралізація тиску сімейної опіки/гіперопіки, можливість прийняття себе в домінуючих і поціновуваних ролях і статусах мілітарної маскулінності, здатність до матеріальної і функціональної самореалізації тощо.

Окремим ракурсом у розвитку мілітарного самоприйняття курсантів є інколи практиковане нанесення спеціальних татуювань як своєрідне маркування «самості в подібності» та самоствердження окремішності, інакшості, «елітарності» себе у своїй винятковій спеціальній військовій групі.

Формується специфічний колективний «зв'язок», «плече друга», який відчувається між курсантами в побутових, навчальних, дозвіллевих та інших аспектах їхньої життєдіяльності, а в умовах екстремальності він набуває екзистенційно важливого значення, бо має характер виживання, надії, взаємопорятунку тощо.

Цікаво, що мілітарне самоприйняття містить і таку складову, як нормалізація трактування себе людиною, покликаною та спроможною чинити фізичне, вогнепальне та інше насильство щодо знищення ворога. Взаємовплив мілітарності й менталітету «воїна» проявляється зокрема у тому, що зазвичай віддається перевага ескалаційним формам вирішення конфлікту над деескалаційними, тобто застосування культу і ресурсів сили у конфронтації з реальним або уявним ворогом. Прийняття себе як сильного, впевненого, домінантного, маскулінного зазвичай культивується у всіх військових інституціях : від військового ліцею до академії.

Варто зазначити, що під час занять з єдиноборств курсанти повинні опановувати навички завдання суперникові поразки, болю. Під час тренувальних стрільб на полігонах курсантам пропонуються мішені-силуети для стрільби, які націлюють на вироблення навичок завдавати смертоносну шкоду найуразливішим частинам людського тіла (голова, серце, живіт тощо). По суті, прийняття себе на рівні тілесності містить у курсантів рідкісний ракурс – рецепція свого тіла, яке готове захистити свої найважливіші для виживання органи і ділянки завдяки мілітарному досвіду нищення іншого (хай навіть умовного манекена, мішені) тіла.

Численні психофізичні випробування, інколи навіть принизливі й болісні ініціації (посвяти, «вписки», «дідівщина»), попри свою антизаконність, негуманність і порушення військового статуту мають ще одне, вочевидь підсвідоме, застосування – своєрідні ритуальні складові обряду розмивання попередньої цивільної ідентичності на користь нових агресивних, мілітарних тотожностей. У таких випадках можна простежити ірраціональні сублімаційні поведінкові тактики без будь-якого реального

сенсу, як своєрідне вивільнення латентного садизму, як компенсації «покарання через мої колишні приниження і покарання», як підсвідома віра в агресивну «силу кулака» та інші деструктивні реакції людини як біосоціальної істоти.

Теоретичний аналіз особливостей мілітарного самоприйняття у науково-психологічних дослідженнях засвідчує як актуальність окресленої проблематики, так і необхідність його детального емпіричного вивчення, зокрема з метою встановлення як закономірностей, так і специфіки розвитку цього складного феномену людської самосвідомості у курсантів військових освітніх закладів.

Висновки до першого розділу

1. Феномен особистісного самоприйняття доцільно розглядати у широкому психологічному контексті самосвідомості особистості, маркуючи його (разом із самооцінкою, самоствердженням, самоповагою, самопрезентацією, саморегуляцією тощо) як один із її найважливіших компонентів. Самоприйняття є бажанням і спробою людини відкрити і засвоїти власне багатовимірне Я, а також сприяє концептуалізації людиною себе. Повномірність самоосмислення складної багатогранної суті людської самості позитивно впливає на формування особистісного самоприйняття.

Самоприйняття як емоційно-ціннісне ставлення до самого себе формується завдяки результатам самосприймання, самопізнання й самовизнання та є базальною ознакою суб'єктності. Разом із адекватною самооцінкою, розгалуженим (фізичним, інтелектуальним, презентованим, бажаним та ін.) образом Я, вибудованою гармонійною Я-концепцією позитивне самоприйняття людини забезпечує результативність її самоусвідомлення й екзистенційного ототожнення у певних цивілізаційно-культурологічних нормах і реаліях. Негативне самоприйняття (самонеприйняття) свідчить про існування психологічних проблем

девіантного, деструктивного або й патологічного походження та може слугувати симптомами надмірної аутизації або й суїцидальних намірів і тенденцій.

Термінологічне наповнення «самоприйняття» характеризується багатоваріантністю поглядів, підходів і тлумачень, а сама проблема є відкритою для різнопланового теоретико-емпіричного осмислення і вивчення. Науково-психологічні уявлення про особливості самоприйняття людини є поєднанням різновекторних концептуальних підходів насамперед щодо його змістового і функціонального наповнення.

Розвиток самоприйняття як складної емоційної, інтелектуальної, соціальної конструкції залежить як від рівня і якості ідентифікації, так і від структурних та змістових саморепрезентацій упродовж життєвого шляху.

Самоприйняття вибудовується на підставі самоствавлень, а також завдяки ототожненню себе з певними системами цінностей. Позитивне самоствавлення сприяє формуванню сприятливого самоприйняття як усвідомленого ототожнення і реалізації себе в певних аксіологічних пріоритетах (справжніх вартостях) і різних статусно-рольових вимірах. Самоприйняття твориться у спілкуванні та діяльності і передбачає визнання людиною самоцінності.

Прийняти і зрозуміти себе та інших є важливим досвідом для самоприйняття людиною свого внутрішньопсихологічного світу й атрибутів власної зовнішності та соціальності. Формування самоприйняття істотно залежить від оцінок інших, насамперед референтних осіб. Шлях через рефлексії інших людей та врахування їхніх оцінок досить часто є підставою для самооцінювання та самоприйняття.

Розвиток самоприйняття залежить від впливу соціальних, гендерних і культурних та інших змінних, які детермінують усі процеси самоусвідомлення.

Проблеми самоприйняття активно вивчаються і практикуються в різноманітних духовних і теологічних традиціях (християнство, буддизм, індуїзм тощо).

Розвиток самоприйняття відбувається упродовж психогенези людини, зокрема сензитивними періодами є підлітковий та юнацький вік.

Існує тісний безпосередній взаємозв'язок між безумовним самоприйняттям і психологічним здоров'ям людини як біосоціальної істоти. Зазвичай вважається, що низька самооцінка є неадекватною, нездоровою та гальмує особистісну самопрезентацію, проте, наприклад, у вимірах раціонально-емоційної поведінкової терапії будь-який рівень самооцінки відображає дисфункційну звичку глобально оцінювати свою цінність. Людині варто приймати себе такою, якою вона є, тобто саморецепція повинна бути беззастережною. Особистісне самоприйняття як прийняття себе навіть з певними недосконалостями є способом підвищення самоствердження і впевненості, а у випадку залучення поглибленого самоаналізу (правда, без надмірного самокопирсання, самокартання, самокритики) – шляхом для саморозвитку.

2. Мілітарне самоприйняття ми розуміємо як емоційно-оцінний, когнітивний і поведінковий компоненти самосвідомості, що проявляються в позитивному ставленні людини, яка обрала своєю професією (або процес навчання і підготовки до неї) військову діяльність, до самої себе та прийняття себе на рівні усвідомленої та засвоєної мілітарної суб'єктності. Разом із самооцінкою, самоакцептацією, образом Я, Я-концепцією та іншими феноменами самоусвідомлення мілітарне самоприйняття маніфестує цілісність свідомості/самосвідомості особистості військового.

Параметральну базу мілітарного самоприйняття можна узагальнено звести до акцептації своїх: 1) зовнішності (прийняття себе, власної тілесності у військових утилітарно-матеріальних вимірах як «людини в мундирі»); 2) характеру (прийняття своїх характерологічних рис насамперед як військової людини); 3) соціальної поведінки (прийняття себе у вимірах просоціальної

поведінки військового); 4) ставлення до виконання справ (прийняття себе у контексті свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, присяги, службових військово-посадових функцій тощо).

Едукаційний контекст військової академії загалом активно і сприятливо впливає на розвиток самооцінки, саморегуляції, самоствердження, самоефективності, самомотивованості курсантів, які, будучи тісно взаємопов'язаними параметрами самоусвідомлення, сумарно позитивно впливають на формування такого цілісного особистісного утворення як мілітарне самоприйняття. Поміж різноманіття виховних функцій офіцерської вищої школи однією з найважливіших постає активне сприяння ототожненню слухачів з військовою професією, мілітарними цінностями, фаховою престижністю, тобто набуттю ними своєї «офіцерської ідентичності». Різноманітне самоототожнення майбутніх офіцерів з військовою професією дозволяє набутти досвіду актуального і подальшого успішного мілітарного самоствердження та самореалізації.

У курсантів військових академії позитивне самоприйняття сприяє їхній соціально-психологічній адаптації, що разом з адекватною (з тенденцією до підвищення) самооцінкою культивує впевненість, лідерські потенціали тощо. Сформоване позитивне самоприйняття стимулює в курсантів військової академії впевненість у собі, соціальну сміливість, ініціативність у контактах і прийнятті рішень, тобто культивує розвиток рис, необхідних майбутньому офіцерові. Впевнене й адекватне прийняття власного Я сприяє самоефективності курсантів на рівня навчально-професійної підготовки у військовій академії та особистісній самореалізації.

Позитивне мілітарне самоприйняття курсанта як маскулінної молоді людини, що посідає гідні й поціновувані статусно-рольові місця у соціумі, зумовлює відчуття психологічного благополуччя, спроможність опірності стресогенним чинникам, загальне психофізичне здоров'я.

Аналіз особливостей навчально-виховного процесу у передових військових академіях, зокрема у Вест-Пойнті, дав підстави стверджувати, що

разом з інтелектуальною, фізичною, моральною, власне військовою підготовкою дуже важливе місце відведено психологічній підготовці. Навчання курсантів самостійності, самоаналізу, самоконтролю, самооцінюванню, самоефективності, самоприйняттю сприяє формуванню поглибленого самоусвідомлення, рецепцію себе як самодостатньої мілітарної особистості. У контексті дотримання положень ключової тріади «обов'язок, честь, країна» курсанти здебільшого активно працюють над сприйманням і прийняттям власної тілесності як успішної реалізації свого фізичного Я. Разом з академічною успішністю, виконанням військових обов'язків, фізичними здібностями, лідерством та іншими параметрами відбувається розвиток мілітарного самоприйняття. По суті, *в академії відбувається ототожнення і прийняття курсантом себе як «військової людини», що набуває професіоналізму у важливій військовій справі.*

Безперечно, розлади особистісної самості, самооцінювання, самоприйняття можуть негативно впливати на життєдіяльність, професійну підготовку й ефективність військових курсантів, що потребує поглибленої уваги з метою превенції та надання психологічної допомоги.

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора:

1. Маслюк, А. і Оржешко, Д. (2023). Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів. *Психологічні перспективи*. 42. (Груд 2023). 127–141. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-mas>. *(особистий внесок автора полягає в аналітичній концептуалізації поняття «мілітарне самоприйняття» курсантів військових закладів).*

2. Оржешко Д. (2024). Мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів : теоретична парадигма. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 31 (1), 60–68. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31.5>

3. Оржешко Д. (2024). Психологічні особливості прояву мілітарного самоприйняття в курсантів (на прикладі Вест-Пойнту – військової академії

США). *Психогенеза особистості: норма і девіація* : зб. наук. статей і тез; гол. ред. Я. Гошовський. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 175–183.

4. Оржешко Д. (2024). Психологічні особливості мілітарного самоприйняття військових : досвід вітчизняних і зарубіжних інституцій (м. Київ, 27-28 березня 2024 р.). *Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів: матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня–2 квітня 2024 року)*. / Упоряд.: Л.І. Ткаченко, В.М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 951–957.

5. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів крізь призму генетичної психології. *Всеукраїнська наукова конференція «Костюківські читання», присвячена 125-річчю від дня народження Григорія Силовича Костюка: збірник матеріалів наукових доповідей (м. Київ, 23 квітня 2025 року)*. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 353–356.

6. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів як самоакцептація тілесності. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного стану та поствоєнної реабілітації* : збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 жовтня 2025 року)/ уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 519–523.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ МІЛІТАРНОГО САМОПРИЙНЯТТЯ КУРСАНТІВ

2.1. Організаційні процедурно-методичні засади емпіричного дослідження

Теоретико-методологічне обрамлення здійсненого нами емпіричного дослідження ґрунтувалося у першу чергу на генетично-психологічній концепції розвитку особистості (за С. Максименком), згідно з якою психогенеза повинна відбуватись як стимулювання «саморуху» людини (Максименко, 1998; 2002). Завдяки залученню експериментально-генетичного підходу вдалося забезпечити перебіг емпіричних студій згідно з базовим принципом – спеціальна розробка і створення дослідницьких штучних умов, що сприяють як виникненню, так і реалізації процесу прояву вищих психічних функцій, дає можливість цілісно і повномірно вивчити функціональну семантику психогенези досліджуваних психічних процесів. Такий підхід сприяв активному емпіричному пізнанню всіх етапів розвитку певного явища (у нашому випадку – мілітарного самоприйняття) і детермінант, що його зумовлюють.

Крізь призму генетичної психології, насамперед системно-структурного підходу ми трактували мілітарне самоприйняття з урахуванням його цілісності як ієрархізованої системи тісно взаємопов'язаних елементів, а також таких принципів як розвиток, єдність свідомості й діяльності, детермінованість тощо (Максименко, 1998; 2002; Титаренко, 1998; Чайка, 2016).

Зауважимо, що концептуалізація основного предмета емпіричного дослідження базується на понятті «мілітарне самоприйняття», визначальними ознаками якого є симптоматика виникнення і кількісно-якісних змін, що відбуваються як завдяки зовнішнім впливам мікро- і макросоціуму (забезпечується процес формування), так і завдяки активації

(«саморуху») внутрішньопсихологічних процесів, спричинених взаємодією з соціодовкіллям (забезпечується процес розвитку).

Якраз тому феномен мілітарного самоприйняття особистості ми розглядаємо насамперед у широких вимірах розвитку і функціонування самосвідомості людини, зокрема у системній співмірності з такими потужними базовими конструктами як повномірна самоакцептація, адекватна самооцінка, різнобічний образ Я, гармонійна Я-концепція, мілітарна ідентичність тощо.

Безперечно, проблема мілітарного самоприйняття особистості є лише одним із дослідницьких ракурсів і компонентів у загальному наукологічному контексті розвитку військової психології в Україні, детальний аналітичний огляд якого здійснений зокрема Г. Ложкіним та О. Бліновим (Ложкін, Блінов, 2013).

Окрім того мілітарне самоприйняття розглядається нами безпосередньо у системі військової вищої освіти, адже якраз у військових академіях, військових інститутах відбувається як професійне, так і загальноособистісне становлення майбутніх офіцерів.

Ретроспективний аналіз та подальший розвиток військової психології різновекторно висвітлений у дослідженні В. Алещенко (Алещенко, 2015), а М. Нещадим розкриває особливості розвитку військової освіти в Україні крізь призму історії, теорії, методології та практики (Нещадим, 2003). О. Шаталова, Ю. Бараш у контексті позначення стратегічних пріоритетів становлення держави пишуть про дуже високу важливість розвитку системи вищої військової освіти в Україні (Шаталова, Бараш, 2008), а О. Сенюк детально аналізує історичні етапи формування й розвитку військової підготовки здобувачів освіти у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів (Сенюк, 2014). Причому Ю. Приходько констатує, що в ракурсі теорії, історії та сучасних інноваційних технологій потрібно обов'язково враховувати

засадничі принципи і тенденції підготовки військових спеціалістів у провідних країнах світу (Приходько, 2017).

Особливості та різновекторність сучасної мілітарної психології крізь аналітичну призму вітчизняних і зарубіжних військово-психологічних наукових студій розкривають Д. Гошовська та Я. Гошовський. Сучасна мілітарна психологія розглядається крізь призму гострої необхідності якісного психологічного обґрунтування і трактування невпинно зростаючої кількості воєнних конфліктів та загальної геополітичної нестабільності в сучасному світі. Наголошено, що в нашій державі інтенсивне зростання кількості науково-психологічних досліджень з мілітарної тематики (мілітарної свідомості, мілітарної ідентичності, мілітарного самоприйняття тощо) зауважується в першу чергу через криваві реалії російсько-української війни (Гошовська, Гошовський, 2023).

Я. Гошовський здійснив також детальний розгляд актуальних проблем розвитку мілітарного самоприйняття людини з урахуванням розлогого пошукового спектру сучасних науково-психологічних досліджень. Ученим зазначено, що вкрай важлива проблема мілітарного самоприйняття людини нагально потребує подальших розгалужених теоретичних осмислень та емпіричних досліджень з метою науково-психологічного пізнання й висвітлення цього складного явища (Гошовський, 2023).

Цінні й актуальні ракурси окресленої проблематики презентовані у численних наукових розвідках багатьох дослідників мілітарної психології, зокрема в матеріалах низки міжнародних науково-практичних конференцій, присвячених військовій/воєнній тематиці. Українські академічні установи, зокрема Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Національна академія Національної гвардії України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Національний університет цивільного захисту України, а також науково-дослідницькі інституції, зокрема Інститут соціальної та політичної психології

НАПН України та інші завдяки тісній співпраці з науковими закладами Австрії, Литви, Норвегії, Польщі, Фінляндії та інших європейських країн систематично з 2016 року проводять серію міжнародних науково-практичних конференцій, насамперед із тематичного циклу «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» (Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи, 2025).

Феноменологія мілітарного самоусвідомлення, мілітарної ідентичності, мілітарного самоприйняття прямо і/або опосередковано висвітлені в численних публікаціях авторів – учасників таких важливих наукових форумів, особливо ж з урахуванням того, що досить часто осмислюються психологічні факти з «поля бою», у прямому значенні на підставі різнобічного психологічного вивчення реального досвіду учасників російсько-української війни.

Згідно з вимогами щодо проведення наукового дослідження у психології доцільно дотримуватися певної поетапної моделі його організації, що може забезпечити як успішний перебіг, так і отримання достовірних і надійних результатів.

Ми дотримувалися такої універсально застосовуваної у науково-психологічних студіях поетапної моделі:

1) *теоретичний (гіпотетико-дедуктивний) етап*, упродовж якого було здійснено різнобічне аналітичне вивчення окресленої проблематики, встановлення її актуальності, загальної мети, конкретних дослідницьких завдань, прогностичне планування безпосереднього емпіричного дослідження та укладання методичного забезпечення для об'єктивного й науково обґрунтованого проведення психологічних обстежень;

2) *власне емпіричний (індуктивний) етап*, упродовж якого відбувся безпосередній збір емпіричних даних, їхня кількісна обробка та якісна інтерпретація, а також формулювання узагальнюючих висновків та окреслення перспектив подальшого дослідницького пошуку.

Для забезпечення наукової достовірності й об'єктивності перебігу емпіричного етапу дослідження нами було проведено різнобічне теоретичне вивчення феноменології особистісного, зокрема мілітарного самоприйняття, яке враховувало «класичні» й сучасні науково-методичні основи і базові принципи проведення психологічного експерименту (Артеменко, Батаєва, 2022; Максименко, 2002; Максименко, Носенко, 2008; Ishchenko, Yevchenko, Masliuk, Myronets, & Potapchuk, 2024 та ін.).

Загальнометодичні основи експериментального дослідження були спрямовані на забезпечення цілісного висвітлення змістово-функціональної суті об'єкта вивчення і насамперед його визначальних понять – «самоприйняття», «мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів України».

Одним із базових методичних підходів було врахування того, що психологічний експеримент доцільно розглядати як системне утворення, яке передбачає аналітико-синтетичне вивчення різновекторних динамічних (навчальна, вихована, спортивна та ін. діяльність у військовому освітньому закладі, самоусвідомлювальна активність, самоконструювання, самоакцептація, самоприйняття як таке тощо) та особливих (розлади особистісної самості, ймовірні хиби самоусвідомлення, неадекватне самооцінювання, самонеприйняття тощо) складових досліджуваного об'єкта в ракурсі емпіричного пізнання (Гошовський, 2009; Зливков, Лукомська, 2023; Мороз, 2017; Осьодло, Грилюк, Тютюнник, 2021; Романишин, Мацевко, Капінус та ін., 2017; Пріб, 2019; Johansen, Laberg, Martinussen, 2023; Khraban, 2022).

Організаційні процедурно-методичні засади емпіричного дослідження були спрямовані на забезпечення якомога більшої кількості дослідницьких векторів та поліваріантності їхнього порівняння за різними диференціалами з метою досягнення об'єктивних узагальнень унаслідок якісної інтерпретації отриманих показників.

Базовий принцип добору методів враховував положення про певне звуження безпосереднього об'єкта дослідження («від особистісного самоприйняття до мілітарного самоприйняття»), однак з обов'язковим урахуванням того, що він буде змістово і функціонально синтезувати й утримувати сутнісні ознаки і водночас залишатися розімкнутим для багатогранної інтерпретації.

Серед теоретичних пріоритетів забезпечення гармонійності перебігу емпіричного дослідження ми враховували базальні положення, які стверджують, що перенесення параметральних характеристик, які прийняті для повномірного описання конкретного із задіяних наукових методів як такого у безпосередню площину досліджуваного соціально-психологічного ракурсу дійсності, повинно враховувати певну специфікацію (Максименко, 2002).

Унаслідок цього ми враховували як загальну розплановану структурованість, результативність, достовірність, надійність, відтворюваність потенційно отриманих емпіричних результатів, так і наслідки впливу на мілітарне самоприйняття особистості специфічного макроконтексту (суспільство перебуває в умовах війни) і мікроконтексту (досліджувана вибірка складається з курсантів вітчизняних військових освітніх закладів).

Отож процедурно-методичні основи нашого експерименту вибудовувались у вигляді творчого дослідницького підходу, який повномірно враховував як динамічну складову (особистісне самоприйняття формується в умовах воєнного стану), так і специфічну складову (мілітарне самоприйняття формується у військовій освітній інституції) об'єкта науково-дослідного пізнання (Артеменко, Батаєва, 2022; Зливков, Лукомська, 2023; Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська, Корня, 2019; Мельник, 2017; Осьодло, Грилюк, Тютюнник, 2021; Сафін, Колісниченко, 2013; Храбан, 2023; Ishchenko, Yevchenko, Masliuk, Myronets, & Potapchuk, 2024; Chen, Liu, Zhao, 2022; Khraban, 2022;

Schmid, Burkhard, Schaefer, Powers, Kobylski, Ryan, Kelly, Matthews, Lerner, 2018 та ін.).

Ми дотримувалися принципів, згідно з якими тестові показники, що отримані внаслідок задіяння психодіагностичних методик, доцільно тлумачити не як певні абсолютні й абстракти, не як деякі констатовані застигли кількості, що іманентно притаманні людині, а як такі, що отримані поступово через залучення і планування системи виважених, продуманих і послідовних логічних дій та операцій (Візнюк, 2018; Гошовський, 2008; Максименко, 2002).

Нами активно враховувалися психодіагностичні вимоги про недопустимість абсолютизації отриманих даних, насамперед на рівні констатованих показників і результатів, а ймовірні змістові збіги і/або розбіжності якісно проінтерпретованих показників розглядалися в контексті об'єктивності, логічності й достовірності.

Безперечно, ключовою вимогою емпіричного дослідження був добір пакету повномірного адекватного й релевантного сучасного психодіагностичного інструментарію та врахування визначального положення про наявність у методиках таких обов'язкових параметрів – валідність, надійність, достовірність, властивості шкал, внутрішня узгодженість, стандартизація, дискримінативність тощо (Максименко, Носенко, 2008).

Протягом безпосереднього перебігу експериментальної роботи на всіх етапах ми надавали вагоме значення дотриманню норм і вимог щодо науково-психологічних досліджень такого типу, зокрема основний логічно-функціональний акцент робився на врахуванні специфіки проведення реального, а не ідеального експерименту.

Безперечно, як ми вже згадували, дуже важливим фактором було врахування того, що всі констатувальні психодіагностичні студії відбувалися в час війни, у загальних кризових, екстремальних умовах, що потребувало задіяння особливо уважного, виваженого і гнучкого підходу.

Ми опиралися на низку праць у цьому ракурсі, що існують у сучасній вітчизняній мілітарній психології.

Зокрема В. Осьодло, С. Грилюк, Л. Тютюнник аналізують специфіку військового стану і перспективи психологічного забезпечення в Збройних Силах України (Осьодло, Грилюк, Тютюнник, 2021).

Про специфіку психодіагностики людини в ускладнених кризових життєвих ситуаціях йдеться у праці В. Зливкова, С. Лукомської та О. Федан (Зливков, Лукомська, Федан, 2016), про складнощі пізнання психічних станів людини в особливих та екстремальних умовах у віснику Національної академії Державної прикордонної служби України веде мову Р. Ковшов (Ковшов, 2010), а про емпіричне пізнання специфіки психологічних факторів переживання стресу і фрустрації військовослужбовцями йдеться у дослідженні В. Мушкевича (Мушкевич, 2019).

І. Субашкевич, А. Шпагіна наголошують на необхідності проведення емпіричних досліджень базових соціально-психологічних настроїв українства на час війни (Субашкевич, Шпагіна, 2022).

Своєрідним методологічним обрамленням нагальної проблеми теоретичного і що важливо – емпіричного вивчення соціально-психологічного стану вітчизняного соціуму в умовах повномасштабного російського вторгнення слугує праця М. Слюсаревського (Слюсаревський, 2022).

Процесуальний розвиток емпіричного дослідження відбувався з дотриманням загальновизнаних базових вимог щодо гносеологічного призначення психологічного дослідження, а також впорядкованої логічності й закономірної послідовності всіх експериментальних етапів (Максименко, Носенко, 2008).

Здійснене нами емпіричне вивчення окресленої проблематики відбувалося в індивідуальному та в груповому режимі. Водночас оскільки експериментальними базами проведення психодіагностичних студій були переважно освітні військові заклади України, то їхній перебіг інколи

ускладнювався впливом незалежних зовнішніх змінних (наприклад, оповіщеннями про тривогу, необхідністю термінового виконання досліджуваними службових обов'язків, системним тривалим відімкненням електроенергії, прискореністю фахової підготовки курсантів для служби у бойових підрозділах, іншими форс-мажорними обставинами тощо).

До речі, детальніше про специфіку впливу стресогенних умов фахової діяльності на психіку військовослужбовців Збройних сил України пише у віснику Національного університету оборони України С. Василенко (Василенко, 2020).

За умови виникнення ймовірних неординарних екстрапсихологічних обставин психодіагностичні заміри переносилися на безпечний і зручний для досліджуваних час.

Однак процесуально все емпіричне дослідження було чітко витримано у звичному для досліджуваних хронотопі та відповідало змістовим, функціональним, часовим та іншим параметрам проведення сучасного науково-психологічного експерименту (Максименко, Носенко, 2008).

Задля досягнення і вирішення поставленої дослідницької мети і проблеми на рівні постановки найістотніших емпіричних завдань відбувався розширений багатогранний аналітико-синтетичний підхід до врахування розлогого контексту соціально-психологічних і особистісних умов та чинників.

Звичайно, що інкубація ключових дослідницьких ідей і висунення припущень забезпечували тяглість емпірично-пошукового підходу до пізнання та висвітлення базового аналізованого феномена – мілітарна ідентичність курсантів (ліцеїстів, студентів).

Відбувалося креативне функціональне вирішення поставлених і посталих проблем, забезпечувався сучасний статистично достовірний кількісний обрахунок отриманих результатів, здійснювалася детальна якісна інтерпретація кількісних даних, робилися узагальнено-підсумкові висновки тощо.

Зазначимо, що емпірична констатація незалежних і водночас тісно взаємопов'язаних психологічних явищ («самоприйняття особистості» і «мілітарне самоприйняття курсантів») базувалася на врахуванні їхньої суголосності та супідрядності, насамперед в інтерпретаційному прочитанні семантики їхніх співмірних типових психометричних показників-індикаторів.

З урахуванням багатоманіття проаналізованих теоретичних положень нами було виокремлено такі ключові тези, які й були піддані поглибленому емпіричному вивченню :

- мілітарне самоприйняття як емоційно-оцінний, когнітивний і поведінковий компоненти самосвідомості особистості курсанта проявляється в його позитивному ставленні до самого себе та прийнятті себе на рівні усвідомленої та засвоєної мілітарної суб'єктності;

- мілітарне самоприйняття разом із самоповагою, самоакцептацією, самооцінкою, образом Я, Я-концепцією та іншими феноменами самоусвідомлення маніфестує цілісність свідомості/самосвідомості особистості курсанта;

- параметральна база мілітарного самоприйняття курсанта узагальнено знаходиться у площині акцептації ним своїх :

- 1) зовнішності (прийняття себе, власної тілесності у військових утилітарно-матеріальних вимірах як «людини у військовій уніформі»);

- 2) характеру (прийняття своїх характерологічних рис насамперед у ракурсі себе як військової людини);

- 3) соціальної поведінки (прийняття себе у вимірах просоціальної поведінки військового);

- 4) ставлення до виконання справ (прийняття себе у контексті свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, присяги, службових військово-посадових функцій тощо).

- в едукативному контексті військової академії поміж різноманіття навчально-виховних функцій офіцерської вищої школи однією з

найважливіших постає активне сприяння ототожненню слухачів з військовою професією, мілітарними цінностями, фаховою престижністю, тобто набуття ними своєрідної «офіцерської ідентичності» та прийняття себе в таких статусно-рольових образах і пріоритетах.

Різнобічне самоототожнення майбутніх офіцерів з військовою професією дає їм змогу набути досвіду актуального і подальшого успішного фахово-мілітарного самоствердження та самореалізації.

Отож організаційні процедурно-методичні засади емпіричного дослідження були підпорядковані принципам проведення сучасного науково-психологічного експерименту, *основною метою якого було встановлення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військових освітніх закладів нашої держави.*

2.2. Специфіка емпіричного вивчення мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів

Безперечно, в умовах війни наше суспільство нагально потребує молоді якісно і фахово вишколеної генерації офіцерів, спроможних очолити сучасні армійські підрозділи, проявити інноваційні технології командування та високий командирський діяльнісний, організаційний, інтелектуальний і моральний рівень і потенціал.

У нашій державі можливість отримати військово-облікову спеціальність, а також військове звання цивільні молоді люди можуть у досить розгалуженій системі закладів, зокрема у закладі передвищої військової освіти (військовому коледжі), вищому військовому навчальному закладі (військовому університеті, академії та інституті), військових навчальних підрозділах вищої освіти (зокрема військових кафедрах закладів вищої освіти) тощо.

Як відомо, у військових ЗВО навчання на бакалавра (чотири роки) відбувається за схемою підготовки «курсант», змістом якого є те, що

впродовж усього навчання студент буде мати статус військовослужбовця, а після закінчення цієї інституції йому буде присвоєно первинне офіцерське звання молодшого лейтенанта.

Навчання для фахового молодшого бакалавра у військових коледжах триває два роки, а його випускники можуть служити на посадах сержантського та старшинського складу.

Детальна інформація міститься в «Положенні про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти» (Затверджено наказом Міністра освіти і науки України, Міністерства оборони України 15 серпня 2018 року №910/412) (Положення про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1229-18#n16>).

У змістово-функціональному ракурсі військові заклади вищої освіти нашої держави займають окреме місце в системі всієї вищої освіти й відзначаються певними відмінностями від цивільних освітніх інституцій.

Зокрема, специфіка полягає в тому, що :

- освітня діяльність відбувається не лише згідно із законами, нормативно-правовими актами України, але й з урахуванням чинності наказів і директив Міністра оборони України та його заступників, а також підпорядковується всім наказам і розпорядженням керівників, у підпорядкуванні яких перебуває освітня установа. Структурно-функціональна організація навчання у військових академіях є чітко субординованою;

- системний характер виконання кадрового замовлення щодо фахової підготовки спеціалістів для Збройних Сил України, а також і для інших силових структур країни, наприклад, національної гвардії, сил спеціальних операцій, служби безпеки, прикордонних військ тощо;

- чітко регламентований процес навчально-службової діяльності у розпорядку дня в особистому хронотопі курсанта;

- специфічність перебігу навчального процесу упродовж року (курсу) через приналежність військових закладів вищої освіти як структурного

компонента до цілісної інфраструктури Збройних Сил України, а отже посилена дисциплінованість, полігони, наряди, караули тощо і постійне перебування у стані бойової готовності, особливо у час російсько-української війни. По суті, весь процес професійного навчання відбувається в ускладнених (інколи екстремальних) умовах повсякденної регламентованої статутами військової служби;

- через специфіку армійської життєдіяльності існує деяка соціальна відокремленість, депривованість та ізоляваність курсантів військової академії від умов цивільного життя, культивується мілітарність побуту і взаємин;

- зазвичай відбувається паралельна фахова підготовка для виконання функцій цивільної та військової спеціальності, що потребує посиленого універсалізму в оволодінні службово-професійною діяльністю;

- однією із сутнісних ознак фахової підготовки постає навчання курсанта як майбутнього командира до готовності на професійному рівні застосовувати зброю проти інших людей у випадку загрози обороноздатності країни та необхідності відсічі ворогові. Окремим важливим ракурсом постає те, що майбутніх офіцерів навчають робити це, а також стимулювати інших (майбутніх підлеглих бійців) застосовувати зброю з метою позбавлення життя та знищення інших людей («ворогів-нелюдів»).

Сумарно можемо узагальнити, що в нашій державі сформована доволі розгалужена система підготовки військових кадрів, яка в умовах війни інтенсивно працює, модернізується, синтезуючи як бойовий досвід і найкращі вітчизняні мілітарні традиції, так і інтегруючи кращий зарубіжний досвід.

Звичайно, що істотні зміни вносить стан війни, досвід участі в бойових діях викладачів-офіцерів та курсантів (Александров, 2016; Артеменко, Батаєва, 2022; Мушкевич, Пасічник, 2022; Осьодло, Грилюк, Тютюнник, 2021; Храбан, 2023 та ін.).

Емпіричне вивчення особистості військової людини істотно ускладнене насамперед специфікою її діяльності, яка означена підвищеною ризиконебезпечністю для життя, екстремальністю, фізичними і психологічними випробуваннями й перевантаженнями, а також іншими вкрай напруженими умовами, обставинами й детермінантами (Апальков, 2020; Базарний, 2020; Василенко, 2020; Демидюк, 2022; Ковшов, 2010; Лебідь, 2020; Мушкевич, 2019 та ін.).

Проведення системних психологічних емпіричних досліджень серед курсантів вітчизняних освітніх військових закладів істотно ускладнена низкою *макрочинників*, найтипівішими з яких вважаємо такі:

1) фахова військова освіта як досить тривалий процес формування різнобічних компетентностей відбувається під час війни, тому можливі часті екстренні ситуації, внаслідок яких повинно відбутися припинення психодіагностичної роботи (наприклад, термінова передислокація, тривоги, загроза повітряного удару по приміщенню, де здійснюються психодіагностичні заміри тощо);

2) в умовах війни військові навчальні заклади активно використовували доробки у сфері діджиталізації, тому навчальний процес інколи організовувався у варіанті дистанційного навчання, а курсанти були розосереджені та навчалися в синхронному або асинхронному режимі. Унаслідок вимушених змішано-дистанційних форм організації навчального процесу постало багато проблем організаційного плану проведення психодіагностичної роботи. Наприклад, за досвідом Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного курсанти у випадку необхідності можуть не навчатися на території академії, а здобувачі освіти, які навчаються за програмою офіцерів запасу, взагалі можуть набувати знань тривалий час лише дистанційно.

Безперечно, це істотно ускладнює процес проведення психодіагностики. Однак, як відомо, дистанційне навчання військовослужбовців, зокрема курсантів має помітну тенденцію до

поширення і досить різнобічно запроваджується як у Збройних Силах України, так і у військових закладах вищої освіти. Загальнодоступною інформацією є те, що завдяки прямій і активній участі у Програмі НАТО DEEP eAcademy запрацювала така вдосконалена форма освіти як відеоконференцпортал. Певним чином такі інноваційні форми можуть дещо компенсувати складність перебігу психодіагностичної роботи в умовах дистанційного навчання досліджуваних курсантів (ліцеїстів, студентів);

3) деякі фахові освітні компоненти для курсантів викладаються не у спеціалізованих місцях і аудиторіях або й online, що спричиняє необхідність проведення опитувань у Google формі, а отже втрачається безпосередній контакт у ланці «експериментатор – досліджуваний» та врахування окремих важливих деталей і нюансів проведення реального психологічного експерименту;

4) певна частина навчальних закладів у системі військової освіти припинила освітній процес у зв'язку з тимчасовою окупацією, причому деякі з них істотно зруйновані або релоковані, що цілком унеможливорює проведення емпіричних досліджень та істотно ускладнює різновекторні порівняльні дослідження, наприклад за регіональним диференціалом «Схід – Захід»;

Про специфіку теоретико-емпіричного вітчизняного й зарубіжного досвіду вивчення військових, зокрема їхньої мілітарної ідентичності, веде мову В. Зливков, констатуючи складність і різновекторність виокремлення основних параметральних характеристик цього багатогранного явища (Зливков, 2022).

К. Журавльова, К. Кротюк відзначають необхідність виваженого науково-психологічного емпіричного пізнання специфіки ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців, які мають різний досвід участі в бойових діях (Журавльова, Кротюк, 2020).

Особлива специфіка емпіричних студій з юнаками – учасниками бойових дій, значна частина яких перебуває у лікувально-реабілітаційному

просторі військових шпиталів, висвітлена в дослідженнях В. Мушкевича. Науковцем розкриті організаційно-технічні аспекти вивчення базових психологічних детермінант переживання військовослужбовцями стресу (Мушкевич, 2018), а також фрустрації як чинника психоемоційного вигорання воїнів-юнаків (Мушкевич, 2020).

Н. Коструба у процесі емпіричного вивчення особливостей психічного здоров'я військовослужбовців зазначає, що істотними незалежними змінними, які впливають на перебіг експерименту, можуть бути травмівні посттравматичні стресові розлади, ймовірні тривожно-депресивні дисфункції, задавлене, призабуте і виявлене на рівні ремінісценції як відтермінованого відтворення переживання горя і моральної травми тощо (Коструба, 2023).

А. Артеменко, К. Батаєва відзначають необхідність застосування системного підходу для цілісного емпіричного пізнання як мілітарної ідентичності ветеранів АТО/ООС, так і процесів їхньої соціальної адаптації. Дослідниці стверджують результативність емпіричного вивчення цієї проблематики на перетині застосування як соціологічних, так і психологічних методів, що дає змогу отримати якомога повномірнішу інформацію (Артеменко, Батаєва, 2022).

С. Morreale констатує складність організації дисертаційного вивчення, зокрема проведення емпірично-дослідницьких студій, психологічних особливостей ветеранів-комбатантів, насамперед через вплив їхнього мілітарного досвіду. Організація емпіричного дослідження з метою вивчення академічної мотивації та академічної Я-концепції студентів-ветеранів у вищих навчальних закладах потребувала багато часу і зусиль (Morreale, 2011).

Про складнощі в організації емпіричних студій з ветеранами зазначають Моеск Е., Takarangi М. & Wadham, В., які вивчали вплив академічних результатів на благополуччя студентів-ветеранів (Моеск, Takarangi, Wadham, 2022).

Існування значних складнощів для системного емпіричного охоплення феномену впливу особистісного самоусвідомлення та емоційного інтелекту військових лідерів на управління кризою під час війни фіксують Ishchenko, Y., Yevchenko, I., Masliuk, A., Myronets, S., & Potapchuk, Y. (Ishchenko, Yevchenko, Masliuk, Myronets, & Potapchuk, 2024).

J. Maciejewski наголошує, що системне вивчення польських військових ускладнене трансформаціями в них базових особистісно-фахових моделей, насамперед у зв'язку з кардинальними змінами через вступ до НАТО (Maciejewski, 2008).

Типові складнощі емпіричного вивчення психологічних феноменів у курсантів військових академій описані різною мірою в низці дисертаційних досліджень вітчизняних учених, зокрема В. Осьодло під час вивчення психологічних засад становлення суб'єкта військово-професійної діяльності (Осьодло, 2013), Т. Олійник у процесі вивчення особистісних чинників аналізу процесу підготовки курсантів до військово-професійної діяльності (Олійник, 2000), А. Дончак упродовж вивчення психологічних чинників особистісного становлення майбутнього офіцера у військовому інституті (Дончак, 2012), А. Троц під час вивчення динаміки самовдосконалення майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі (Троц, 2003), М. Цимбал упродовж дослідження психологічних особливостей становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвілєвої діяльності (Цимбал, 2021).

Необхідність і складність емпіричного вивчення професійної самосвідомості курсантів Внутрішніх військ України, а також власний досвід проведення таких студій висвітлюють О. Сафін та О. Колесніченко (Сафін, Колесніченко, 2013).

О. Маслій наголошує, що у процесі вивчення фахової підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння у вищих військових навчальних закладах потрібно обов'язково враховувати теоретичні й

методичні основи, адже нехтування цим може істотно ускладнити об'єктивність емпіричного пізнання проблеми (Маслій, 2020).

О. Вое і Н-О. Bergstol констатують, що емпіричне вивчення практичних ракурсів формування і прояву самоефективності у військових курсантів, зокрема їхнього позитивного самоприйняття, потребує виваженої підготовчо-експериментальної роботи та залучення валідного інструментарію (Вое, Bergstol, 2017).

Н. Храбан зауважує, що у процесі емпіричного вивчення психологічного благополуччя молоді під час навчання за військовим профілем досить складним, але результативним виявився асоціативний експеримент, який здійснювався в межах пілотного дослідження. Отримані результати асоціативного експерименту були піддані авторкою когнітивній інтерпретації, причому наголос було зроблено на порівняльно-часовому підході, тобто майже всі досліджувані брали участь як у першому (2021 р.), так і в другому експерименті (2022 р.). Такий підхід дав змогу дослідниці підтвердити об'єктивність задіяного порівняльного аналізу емпіричних показників двох хронологічних зрізів, які були проведені як у відносно мирний (до повномасштабного вторгнення), так і у воєнний час (Храбан, 2023).

Щодо специфіки проведення емпіричного дослідження з метою здійснення порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій і ставлень курсантів Військової академії США (USMA) у Вест-Пойнті з цивільними студентами бакалаврату детально йдеться у дослідженні V. Franke. Встановлено, що члени досліджуваної військової когорти загалом проявили більшу консервативність, патріотичність і войовничість, ніж їхні цивільні однолітки з коледжу (Franke, 2001).

Загалом, про специфіку емпіричного вивчення різних аспектів військової підготовки, зокрема й мілітарного самоприйняття курсантів йдеться у низці досліджень, що присвячені психологічним особливостям фахового навчання кадетів у Вест-Пойнті – одній із найвідоміших військових

академій США (Volker, 2000; Franke, 2001; Wrzesniewski, Schwartz, Cong, Kane, Omar, Kolditz, 2014; Kelly, Matthews, Bartone, 2014; Mayer, John D., Skimmihorn, William, 2017; Schmid, Burkhard, Schaefer, Powers, Kobylski, Ryan, Kelly, Matthews, Lerner, 2018 та ін.).

D. Rohall, O. Prokopenko, G. Ender і D. Morten зазначають, що емпіричне дослідження, базоване на опитуваннях курсантів Корпусу підготовки офіцерів запасу (ROTC) і курсантів американських військових академій, було проведене між 2002 і 2009 роками, тому хронологічний принцип був дуже важливим. Також дослідники констатують складність рекрутації значної за обсягом вибірки, зокрема сумарно було охоплено 3054 курсанти. Виокремлено і географічний чинник, оскільки крім курсантів з Військової академія США (Вест-Пойнт) та Академія ВПС США (n=2112) були піддані емпіричному вивченню ще 942 курсанти ROTC з коледжів, що розміщені по всіх США : штати від Каліфорнії та Колорадо до Нью-Йорка та Нью-Гемпшира (Rohall, Prokopenko, Ender, Morten, 2014).

Специфіку проведення лонгітюдного дослідження одразу у трьох військових академіях для констатації впливу самоефективності на академічну й військову успішність досліджуваних курсантів відзначають Fosse T., Buch R., Säfvenbom R. & Martinussen M. (Fosse, Buch, Säfvenbom, Martinussen, 2015).

E. Forgette-Malone і M. Paik емпіричним шляхом дослідили специфіку ціннісних пріоритетів японських і американських студентів військових академій та зазначили особливу складність пізнання аксіологічних тезаурусів у курсантів через соціальні та культурні традиції конкретних академій, а також через ментально-національну специфіку їхнього виховання (Forgette-Malone, Paik, 2007).

Як вважає М. Гребенюк, на якісне емпіричне вивчення процесів формування професійної самоідентифікації курсантів національної гвардії України дуже істотний вплив мають насамперед соціально-психологічні чинники, які слід обов'язково враховувати навіть у ширшому контексті – під

час вивчення специфіки становлення їхньої мілітарної самосвідомості (Гребенюк, 2017).

Організаційні складнощі в забезпеченні проведення досліджень психофізіологічних особливостей курсантів вищої школи відзначені Ю. Мельником, який наголошує на необхідності емпіричного вивчення цих параметральних явищ у майбутніх офіцерів, зокрема в процесі їхньої спеціалізованої підготовки та в умовах виконання службово-бойових завдань (Мельник, 2017).

Складнощі емпіричного вивчення курсантів через наявність у них певних девіантних розладів і тенденцій констатують О. Chen, R. Liu і X. Zhao. Дослідники стверджують, що розлади самоусвідомлення, самооцінювання, самоприйняття можуть дуже негативно впливати на фахову підготовку і всю життєву ефективність курсантів. Зокрема емпіричне вивчення особливостей самоконтролю та самоконструювання у контексті морального стану армії та суїцидальних тенденцій у китайських військових курсантів дало науковцям підстави наголосити про існування тісного кореляційного зв'язку між бойовим духом армії та ідеями самогубства (Chen, Liu, Zhao, 2022).

В. Мороз пише про складність як теоретичного охоплення, так і емпіричного вивчення військовослужбовців з ургентною адикцією. Життєдіяльність у постійному контексті негативного впливу стресогенних чинників різної інтенсивності та походження, постійна мобілізація та концентрація психофізичних і моральних можливостей, загальна екстремальність фаху можуть зумовлювати стани переживання постійного браку часу, а також страху «не встигнути» виконати завдання, команду, розпорядження, наказ командира тощо. Отож якраз хронічна нестача часу, психоемоційне вигорання, тривожність, фрустрованість, агресивність як вагомі чинники і реальні наслідки ургентної адиктивності військового постають перепонами для проведення об'єктивних психодіагностичних замірів (Мороз, 2017).

До речі, детальні методичні рекомендації щодо практичних аспектів психопрофілактики відхильної поведінки у військовослужбовців розроблені А. Романишин, Т. Мацевко, О. Капінус та ін. (Романишин, Мацевко, Капінус та ін., 2017).

У контексті психіатрії, неврології та медичної психології Р. Абдряхімов здійснив емпіричне вивчення особливостей фрустраційного реагування в учасників бойових дій, які мають клінічні проявами посттравматичного синдрому, а також часткову втрату зору. Констатовано, що попри дуже складну процедуру емпіричного вивчення такої комплексної проблеми, вдалося встановити, що в комбатантів з бойовою травмою очей та частковою втратою зору на фоні психологічної дезадаптації та посттравматичного синдрому переважають такі фрустраційні реакції як екстрапунітивний напрямок і потребово-наполегливий та самозахисний типи реагування (Абдряхімов, 2020).

На думку Г. Пріба, теоретичне осмислення й емпіричне вивчення патопсихологічних складових емоційного вигорання в українських військовослужбовців потрібно розглядати не лише у вузькому професійному вимірі, але й у контексті забезпечення національної безпеки держави (Пріб, 2019).

Звичайно, окремим ускладнювальним чинником проведення психодіагностичних студій бути так звані «післяполігонні стани», коли досліджувані-курсанти зазвичай були втомленими у психофізичному плані. Полігонний досвід відпрацювання і виконання навчальних завдань у реальних і наближених до бойових умовах або в нічний час, вплив несприятливих погодних умов (спека, дощ, сніг, туман, мороз тощо), депривація сну внаслідок несення караульної служби, тривалі марш-кидки, підвищена концентрованість і нервово-психічна напруженість та інші детермінанти як загартовували курсантів, так і впливали на їхнє бажання брати участь у психодіагностичних замірах.

Також окремо слід сказати про трансформацію одного з ключових складників формування мілітарного самоприйняття – образу офіцера-наставника як мішені-зразка для ототожнення і певною мірою антиципації та проєкції бачення і прийняття себе в такому образі.

Безперечно, образ офіцера-професіонала як зразок для наслідування та матеріал для вироблення курсантом (ліцеїстом) окремих компонентів своєрідної матриці власного мілітарного самоприйняття (зокрема, на рівні рецепції зовнішності, ставлення до виконання справ, соціальної поведінки тощо) відіграє дуже важливе значення, однак не є константою. Упродовж навчання у військовому навчальному закладі на різних курсах цей образ в аксіологічно-самооцінній системі курсанта (ліцеїста) може зазнавати певних флуктуацій (інколи від харизматичності до розчарування).

Реалії навчання у щільному режимі посиленої військової та спортивної підготовки, дисциплінарних вимог з боку ротних, курсових офіцерів можуть дещо понижувати ідеалізоване ставлення до них, унаслідок чого персональне мілітарне самоприйняття формується диференційованіше, вибірковіше і стає збалансовано структурованим. По суті, цей чинник вписується в змістово-функціональні параметри кризи ідентичності, яку зазвичай переживають курсанти (ліцеїсти) у складному процесі вікового загальноособистісного становлення. Емпіричне дослідження такого специфічного й інтимно-особистісного ракурсу потребує застосування особливих етико-психологічних підходів.

Попри існування цілої низки інших складнощів, вважаємо, що загалом, широкий едукативний контекст військової академії та інших військових освітніх інституцій дає всі обґрунтовані можливості і підстави для емпіричного вивчення такого феномена як мілітарне самоприйняття курсантів.

Зазначимо, що всі учасники організованого нами емпіричного вивчення особливостей мілітарного самоприйняття на підставі принципів

добровільності та безоплатності дали згоду на участь у всіх психодіагностичних серіях.

Перебіг експерименту був означений превалюванням загальновідомих вимог Етичного кодексу психолога, насамперед щодо обов'язкового врахування таких визначальних принципів як ділова конфіденційність, повна відсутність вираженої явної або латентної загрози щодо недоторканості особи досліджуваного та будь-якого прямого чи опосередкованого приниження його людської гідності тощо.

Ми дотримувалися культивованих принципів про необхідність забезпечення всіх прав учасників експерименту, зокрема щодо недопустимості пригнічування їхньої особистісної свободи, честі та гідності, а також створення таких толерантних умов, які б убезпечили їх від маніпулювання за ознаками віку, статі, військового звання, бойового досвіду, соціального становища, матеріального статусу, ідеологічної, політичної, релігійної, духовно-культурної, сексуальної та іншої приналежності й орієнтації тощо.

Звичайно, що ми дотримувалися принципу, згідно з яким жоден фрагмент нашого дослідження не був спрямований на розголошення конфіденційної інформації (військової таємниці) щодо досліджуваних та тих інституцій, в яких вони навчалися.

Зауважимо, що процедура проведення емпіричного дослідження з різновіковими вибірками учасників експерименту, більшість з яких були курсантами військової академії, військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, була детально проаналізована і схвалена заздалегідь науковцями лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України – знаними фахівцями й експертами з наукової етики (старші наукові співробітники Л. Шатирко, Л. Дзюбко, Л. Терещенко).

Процедура емпіричного дослідження зі студентами Волинського національного університету, які були введені в укладену нами

репрезентативну гетерогенну вибірку насамперед для забезпечення умов порівняльного аналізу для порівняння «військові курсанти – цивільні студенти», була узгоджена такими експертами цього ЗВО як професор Ж. Вірна, доценти Д. Гошовська, О. Іванашко та навчально-методичною комісією з професійно-психологічної етики факультету психології цього ж університету (професори О. Лазорко, О. Журавльова, Л. Малімон, доценти Т. Дучимінська, А. Кульчицька, О. Петрик).

Безперечно, що всі досліджувані дали індивідуальну інформовану згоду про добровільність і незаангажованість участі в експерименті.

До усіх учасників експерименту було доведено детальну інформацію про їхню повну свободу вибору і дій.

Окремо повідомлялося про свободу і можливість за бажанням негайного виходу з просторово-часових і функціональних рамок дослідження, а також про нерозголошуваність його результатів та відсутність будь-яких негативних наслідків для їхньої життєдіяльності, зокрема навчання у військовому/цивільному освітньому закладі (репутація, оцінки, статусно-рольові здобутки тощо).

Безпосереднє емпіричне дослідження відбувалося завдяки погодженню з керівництвом освітніх закладів. Експериментатор ознайомлював психолога освітнього закладу із загальною концепцією теоретичного й емпіричного дослідження, однак отримані емпіричні результати не повідомлялися керівництву, були зашифровані й анонімні.

Під час емпірично-діагностичної роботи експериментатор не лише був нейтральним фіксатором і реєстратором відповідей усіх досліджуваних на всі запитання методик, але й презентував себе як розуміючого співрозмовника.

Психодіагностичне обстеження репрезентативної гетерогенної вибірки було присвячене насамперед зборові системного тематичного анамнезу. Ми здійснювали вивчення особових справ, проводили бесіди з психологом академії (ліцею), адміністрацією, іншими курсантами (ліцеїстами), що не брали участь у психодіагностичному дослідженні.

Нами активно застосовувався офіційний біографічний моніторинг, що давало можливість для акумулювання різномірної додаткової інформації щодо умовного «узагальненого психопрофілю та психопортрету досліджуваного курсанта/ліцеїста».

Проведення всіх перелічених у пакеті методик перебігало з дотриманням норм щодо необхідності забезпечення й дотримання часових параметрів діагностування. Отож основні безпосередні психодіагностичні студії відбувалися з дуже неістотними і нетривалими часовими інтервалами упродовж кількох днів.

Психодіагностичні заміри відбувались упродовж дня, порушень розкладу занять не було, серед досліджуваних, які, ще раз наголошуємо, добровільно погодилися взяти участь в експериментальних серіях, не було зафіксовано упереджених або індіферентних учасників.

Для забезпечення «чистоти» експерименту протягом усіх психодіагностичних серій нами було задіяно *дебрифінг* як корисну й результативну післяекспериментальну процедуру, що дозволяла провести своєрідну *демистифікацію* (повідомлення досліджуваним справжньої мети емпіричного дослідження) та *десенсибілізацію* (для зниження негативного впливу ймовірних стресогенних або інших дискомфортних станів і відчуттів, які могли переживатися досліджуваними упродовж психодіагностичних студій).

Вважаємо, що організація проведення емпіричного дослідження з метою вивчення особливостей мілітарного самоприйняття курсантів (ліцеїстів, студентів) відповідає сучасним науково об'єктивним основам, підходам, принципам і вимогам до такого роду досліджень, тому нам і вдалося охопити цілісним експериментом таке досить динамічне і специфічне явище особистісної самосвідомості.

2.3. Методична база й етапи емпіричного дослідження

Якомога повномірніше охоплення дослідно-емпіричними вимірами феноменології особистісного, зокрема мілітарного самоприйняття мало за мету отримання і своєрідне психодіагностичне «зчитування» достовірних показників, кількісна обробка та якісна інтерпретація яких дали б змогу отримати певний цілісний конструкт, що репрезентував би і змістові, і функціональні параметри цього явища.

Укладання пакету методичного інструментарію для проведення безпосереднього емпіричного вивчення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття особистості базувалося на врахуванні принципу системності, причому з обов'язковим звертанням уваги на тому підході, згідно з яким психодіагностична доцільність повинна корелювати із психодіагностичною спроможністю найповніше дослідити цей складний феномен (Максименко, Носенко, 2008).

Отож якраз нагальна потреба в дотриманні сучасних підходів і вимог щодо проведення розгалуженого емпіричного вивчення особливостей мілітарного самоприйняття спричинила такий вибір валідного й релевантного інструментарію.

Зазначимо, що завдяки структурному, функціональному і порівняльному аналізу з логічним змістовим подальшим узагальненням якісно проінтерпретованих емпіричних показників вдалось отримати повномірне уявлення про досліджуване явище.

Завдяки залученому емпіричному тезаурусу психодіагностичних методів ми намагалися різнобічно вивчити структурно-функціональні й семантичні особливості мілітарного самоприйняття.

Вважаємо, що укладений нами пакет був насичений валідним і достовірним науково-психологічним інструментарієм, за допомогою якого вдалося різнобічно й об'єктивно охопити пошукувані параметри.

Отож для здійснення емпіричного вивчення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття особистості нами були застосовані такі психологічні методи :

теоретичні – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, зіставлення психологічних даних за темою дослідження, моделювання – з метою визначення впливу фахово зорієнтованого військового навчання та інших параметрів, наприклад, вік, різнотипність навчального закладу, досвід участі в бойових діях тощо на становлення мілітарного самоприйняття;

емпіричні – спостереження, анкетування, вивчення особових справ, соціометрія, тестування (методика «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда), «Тест самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова), «Шкала самоповаги» (М. Розенберг), «Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі), модифікований варіант «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер), методика «Q-сортування» (В. Стефансон), тест «Автопортрет» (за Р. Бернсом)); (окремі методики психодіагностичного інструментарію емпіричного дослідження подані у Додатку А);

математико-статистичні – описова математична статистика, статистичне порівняння середніх значень (*t*-критерій Ст'юдента), кореляційний, дисперсійний та факторний аналізи. Для кількісної обробки даних буде використано статистичний пакет SPSS 28.

Як відомо, на підлітковому та юнацькому етапі онтогенезу особистість переживає цілу низку фундаментальних проблем свого становлення. Зокрема у підлітків активно проявляється почуття дорослості як суб'єктивне переживання власної фізичної, інтелектуальної, соціальної та ін. «зрілості», прагнення бути рівноправним і повноправним членом групи з поціновуваним статусно-рольовим іміджем. Зацікавлення власним Я (реальним, уявленим, фізичним, інтелектуальним, демонстрованим, жаданим тощо), гостра потреба в рефлексії, самопізнанні, самовизначенні свідчать про нагальну потребу підлітка стати справжнім суб'єктом власного

самоусвідомлення. В юнаків зауважується активний прояв потреби в самореалізації, проблеми пошуку сенсу життя, криза ідентичності та інші ознаки розвитку самосвідомості.

Для поглибленого емпіричного пізнання психологічних особливостей самоприйняття досліджуваних ми застосували *методику «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)*.

Зазвичай у психодіагностичній практиці вона задіюється як плідний і результативний варіант нестандартизованого самозвіту особистості. Респонденти мали дати відповідь на запропоноване запитання «Хто Я?», причому вони повинні були дати двадцять своїх індивідуальних унікальних і водночас різноманітних та неоднотипних відповідей. Усі відповіді повинні були розкривати сутнісне уявлення досліджуваного про себе як особистість, про власне Я.

Досліджуваним акцентувалося на доцільності і важливості неупереджених та об'єктивних відповідей на базове запитання. Звичайно, що вони могли вільно їх розміщувати і презентувати, не турбуючись щодо логічності, правильності чи значущості.

Зазначимо, що отриманий від досліджуваних список насамперед трактувався нами з погляду двох категорій суджень:

1) *приєднувальні* – досліджуваний презентує себе як належного якоїсь певної групи («курсант», «військовий», «ліцеїст», «людина», «юнак», «студент» тощо);

2) *диференціювальні* – називаються і підкреслюються певні специфічні риси й ознаки, які диференціюють досліджуваного від інших людей («високий», «сильний», «надто худий», «модний», «спритний», «сучасний» тощо).

Також усі відповіді досліджуваних диференціюються за низкою певних категорій:

– соціальні групи (і відповідні соціальні статусно-рольові належності й ототожнення, наприклад, вік, стать, національність, освіта, майбутня

професія тощо);

– ідеологічні погляди (висловлювання на філософсько-психологічні, морально-духовні, політичні та інші теми);

– власні інтереси й захоплення;

– цілі та прагнення;

– особистісна самооцінка.

Отож сумарно усі відповіді можна згрупувати на предмет приналежності до однієї із двох основних категорій :

1) об'єктивна – завдяки віднесенню самого себе до певної групи, умови членства і змістово-функціональні пріоритети і межі відомі всім (наприклад, «юнак/юнка», «підліток», «курсант», «студент», «українець», «майбутній офіцер», «військовий» тощо);

2) суб'єктивна – завдяки самохарактеристикам досліджуваного (наприклад, «розумний», «спортивний» «патріотичний», «сильний», «красивий» тощо).

Темпоральні параметри, відведені на виконання завдань методики, вміщувались у межах приблизно п'ятнадцяти хвилин. Зроблені досліджуваними відповіді фіксувалися на спеціальних бланках та оброблялися завдяки залученню методу контент-аналізу. Отримані результати констатувалися в певних балах, тому всяке поняття, що за своїм змістовим наповненням відповідало діагностованому компонентові, оцінювалося нами в один бал.

Самоприйняття курсантів (ліцеїстів і студентів) може бути пізнаним за допомогою *«Тесту самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова)*. Цей діагностичний інструментарій є досить популярним у вітчизняній психологічній науці, зокрема дослідники зазначають його високу валідність, надійність та достовірність під час вивчення: Ю. Візнюк – особливостей самоприйняття як детермінанти набуття соціальної ідентичності підлітками, які зростають в умовах сімейної депривації (Візнюк, 2018); Д. Гошовська – специфіки психогенези фемінінної

самоакцептації (Гошовська, 2021); Я. Гошовський – діагностики ресоціалізованої депривованої особистості (Гошовський, 2008); В. Майструк – концептуальної матриці поняття «самоприйняття» (Майструк, 2017); Є. Макогончук – психологічних особливостей ускладненого становлення образу Я в підлітків, які зазнають негативних гандикапних впливів в умовах пенітенціарного закладу (Макогончук, 2016) та ін.

Методика вміщує такі шкали :

- шкала S, за допомогою якої вимірюється інтегральний образ Я, компонентами якого постає сприймання особистістю своїх якостей, а також ставлення до них;
- шкала прийняття своєї зовнішності, якою вимірюється ступінь задоволеності людини власною зовнішністю, тобто неповторну індивідуальність у рецепції своєї зовнішності;
- шкала прийняття характеру, за допомогою якої відбувається вимірювання здатності керувати самим собою, власними почуттями, зрештою своєю поведінкою, тобто це задоволеність собою як особистістю;
- шкала ставлення до виконання справ, що дає змогу виміряти ступінь задоволеності власною діяльністю, а також діагностує рівень відповідальності, впевненості у своїх силах та помітність наявності або відсутності тривожності щодо діяльності й конкретних справ;
- шкала поведінки, завдяки якій є нагода виміряти спроможність особистості до критичного оцінювання власної соціальної поведінки, а також упевненість в її правильності;
- шкала загальної самоакцептації. Сюди вміщені шкали, які вимірюють характер та інтенсивність ставлення : а) шкала акцептації – визначає міру випадковості, любові; б) шкала уникнення – визначає міру знехтуваності, занедбаності; в) шкала емоційної концентрації – вимірює рівень опіки, надмірної вимогливості.

Глобальне поважне особистісне ставлення до самої себе як біосоціальної істоти, яка посідає гідні соціально-статусні місця та відіграє

істотні ролі у суспільстві, є дуже знаковим індикатором і водночас детермінантою позитивного й адекватного самоприйняття. У забезпеченні результативного творення і функціонування самоприйняття людини дуже важливу роль відіграє її самоповага. У курсантів військових академій, беззаперечно, поряд з такими поняттями як «честь», «відвага», «слава» та ін. стоїть дефініція «повага» – до командирів, закону, статуту, батьків, Батьківщини тощо. Зазвичай у них чітко проявляється очевидне корелювання особистісної поваги й самоповаги. Серед інструментарію укладеного нами пакету вагоме місце займала методика **«Шкала самоповаги» (М. Розенберга) (Rosenberg's Self-Esteem Scale)**.

Традиційно ця методика розглядається та застосовується у психодіагностичних студіях як коректний чисельний опитувальник, що дає змогу констатувати рівень самоповаги. Їй притаманні валідність і надійність, а отримані результати дають повномірне уявлення про специфіку особистісної самоповаги.

У базових показниках цієї методики зосереджені типові життєві ситуації, які тісно пов'язані з особистісною тривожністю та депресивністю, з певними психосоматичними симптомами. До того ж вони репрезентують особистісну комунікативну активність, бажання бути лідером та фіксують ознаки почуття безпечності в міжособистісних стосунках і спілкуванні та діяльності загалом.

Стверджується, що ця багатократно апробована в численних дослідженнях методика дає змогу констатувати ймовірні кореляційні збіги/розбіжності між деяким рівнем самоповаги людини, наприклад, якщо в неї помітний прояв заниженої самооцінки, і значно більшою через цей фактор можливістю переживати психосоматичні хвороби.

Також цілком очевидним фактом постає те, що підвищений рівень домагань щодо лідерства, багате й розгалужене спілкування трактується як ознаки високого рівня особистісної самоповаги.

Діагностика самоповаги особистості, зокрема в розрізі її співмірності з особистісним, насамперед мілітарним самоприйняттям, видається дуже важливою з міркувань негативного впливу стану війни на самоусвідомлення та повагу до себе кожної пересічної людини.

Потужним достовірним і апробованим психодіагностичним інструментарієм вважається *«Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)*, який традиційно застосовується з метою отримання багатопланової інформації про систему уявлень людини щодо самої себе та своє ідеальне Я. У групах досліджуваних курсантів військових академій та інших учасників вибірки ця методика була покликана діагностувати ті показники, які можуть бути співмірними і доречними в процесі якісної інтерпретації змістово-функціонального наповнення їхнього мілітарного самоприйняття.

Слід зазначити, що методика дозволяє пізнати специфіку поведінки людини в соціумі, зокрема взаємовідносин у малих групах.

Створена класиком психодіагностики Т. Лірі методика дає змогу констатувати домінуючий тип відносин щодо інших людей у процесі самооцінювання та взаємооцінювання. Завдяки вісімці виокремлених октант постає нагода виміряти ключові тенденції:

- 1) лідерство – владність – деспотизм;
- 2) впевненість – самовпевненість – самозакоханість;
- 3) вимогливість – непримиренність – жорстокість;
- 4) скептицизм – упертість – негативізм;
- 5) поступливість – боязкість – пасивна покора;
- 6) довірливість – слухняність – залежність;
- 7) добросердечність – несамостійність – конформність;
- 8) безкорисливість – чутливість – жертвність.

Переважною частиною вибірки були досліджувані юнацького віку (курсанти, студенти), тому для них (як і для ліцеїстів) було проведено модифікований варіант *«Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)*. Цей варіант інтерв'ю, що, як відомо, базується на

епігенетичній карті Е. Еріксона, був активно задіяний нами упродовж проведення системи психодіагностичних замірів з метою отримання інформації щодо особливостей самоусвідомлення й самоототожнення досліджуваних.

Звичайно, нами було враховано теоретичні постулати Marsia J. про статус еґо-ідентичності, зокрема щодо взаємозв'язків із самоосмисленням, самооцінюванням тощо (Marsia, 1967; 1985).

Одним з прикладів вдалого застосування цієї методики є дисертаційне дослідження вітчизняної науковиці І. Середницької, присвячене детальному психологічному аналізу кризи ідентичності в українській студентській молоді (Середницька, 2005).

Згідно з поглядами Дж. Марсія, ідентичність доцільно розглядати як певну гіпотетичну психологічну структуру. Феноменологічно вона віднаходить свій прояв завдяки патернам вирішення особистістю назрілих проблем.

Домінуючими поведінковими симптомами, які стверджують наявність або відсутність в людини ідентичності, були названі такі:

- 1) прийняття або неприйняття певних зобов'язань (commitment);
- 2) проходження або непроходження кризи, зокрема встановлення певних альтернатив (crisis, exploration of alternatives).

Виокремлено і детально описано чотири основні статуси ідентичності:

1) дифузна ідентичність (identity diffusion) – відсутність ідентичності, коли ні пошук, ні вибір рішення людиною цілком не здійснювалися;

2) вирішена (прийнята) ідентичність (foreclosure identity) – індивідуальний свій пошук цілей, ідеалів не відбувся, однак існує деяка стійка система переконань, вартостей і зобов'язань, що уклалися й усталилися через вплив зовнішніх детермінант і обставин;

3) мораторій (moratorium) – здійснюване на цей час інтенсивне відшукування шляхів і способів вирішення певної проблеми (тобто активне проживання кризи), проте упродовж цього складного процесу ще не

сформовано чіткої та усталеної аксіологічної системи, а також переконань та зобов'язань;

4) досягнута ідентичність (identity achievement) – симптоматичними ознаками якої постає самостійне виконання активного й наполегливого пошуку з метою вирішення посталої проблеми (так звана пройдена криза), а також доволі стійка і що важливо – самостійно утворена, набута і сформована системою переконань, вартостей і зобов'язань.

За допомогою модифікованого варіанту «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» можна виокремити й констатувати чотири основні варіанти (моделі) формування особистісної ідентичності:

- 1) наслідування;
- 2) дифузія;
- 3) мораторій;
- 4) досягнення ідентичності.

Базові запитання інтерв'ю були розподілені на певною мірою незалежні тематичні блоки:

- 1) наповнення повсякденної життєдіяльності;
- 2) статевої ролі/гендерні настановлення;
- 3) батьківські функціональні ролі;
- 4) пріоритети родини і кар'єри;
- 5) духовно-культурні, ідеологічні та політичні переконання.

Упродовж першого етапі інтерв'ювання забезпечується знайомство дослідника-експериментатора з учасником дослідження. Основним завданням постали збір і накопичення детальної інформації про досліджуваного (вік, стать, клас, курс, дані про батьків тощо). Аналітичним охопленням також були специфічні матеріально-побутові та соціально-просторові умови (спільне проживання курсантів в одному приміщенні, наявність/відсутність так званого «синдрому казарми», задоволеність/незадоволеність чітким розпорядком дня, харчуванням, військовою формою тощо).

Другий етап був спрямований на констатацію системи атитюдів щодо статевих/гендерних ролей. Встановлювалися основні уявлення респондентів щодо ролі чоловіка і жінки у сучасному вітчизняному суспільстві, з'ясовувався перелік позитивних і негативних рис, які характерні для представників різних статей тощо.

На третьому етапі інтерв'ю ми збирали інформацію про роль батьків у вихованні досліджуваних (зокрема, з наголосом на з'ясування ймовірності чинника прикладу батька, «військової династії» щодо вибору професії військового тощо).

На четвертому етапі було охоплено встановлення найважливіших пріоритетів своєї родини і кар'єри (насамперед військової (офіцерської) кар'єри).

П'ятий етап був присвячений збору інформації про найтипівіші ціннісні орієнтири в духовно-культурних, ідеологічних, політичних, патріотичних та інших світоглядних переконаннях досліджуваних, а також їхній загальний соціально-ерудиційний інтелект.

Коли було завершено кожен з етапів інтерв'ю досліджуваному пропонувалось оцінити кожен зі сфер за п'ятибальною шкалою. Таким чином встановлювалося наскільки кожна з них є важливою для теперішнього і майбутнього життя досліджуваних.

На наш. погляд, у пошукуваному нами тематичному дискурсі прикладами вдалого застосування цієї методики є вже згадувані праці : дисертаційне дослідження Ю. Візнюк, присвячене вивченню психологічних особливостей самоприйняття як чинника становлення соціальної ідентичності людини, що зазнає негативного впливу сімейної депривації (Візнюк, 2018), та дисертація І. Середницької, в якому здійснено детальний психологічний аналіз кризи ідентичності в української студентської молоді (Середницька, 2005).

Зокрема у контексті ідей концептуального підходу І. Середницької, ми на підставі помітного переважання одного або кількох показників, також вичленували чотири мономодальні типи ідентичності:

1) *тип емоційної ідентичності* – проявляється як реакція своїх афективних переживань і типових емоційних реакцій-відповідей у вербальному або невербальному вираженні;

2) *тип когнітивної ідентичності* – демонструє відображення відповідності між усвідомленим розумінням сутності якогось явища і тим, як подаються про нього відомості;

3) *тип поведінкової ідентичності* – знаходить свій вияв у тому чи відповідають власні переконання людини її вчинкам;

4) *тип соціальної ідентичності* – проявляється на рівні сформованості певної системи ототожнення/самоототожнення з об'єктами й суб'єктами соціуму (Середницька, 2005).

Мілітарне самоприйняття може бути пізнане поміж інших ракурсів і крізь призму вивчення системи самооцінювання особистості., тому для встановлення ймовірних семантично-функціональних взаємозв'язків між цими важливими компонентами самосвідомості досліджуваних курсантів (студентів, ліцеїстів) нами було проведено методику «*Q-сортування*» (В. Стефансон).

Як відомо, це один із часто застосовуваних валідних психодіагностичних інструментів для різнобічного вивчення уявлень людини про себе, який дає змогу встановити шість основних тенденцій поведінки в реальній групі: залежність, незалежність, комунікативність, замкнутість, прийняття боротьби, уникнення боротьби.

Досліджуваному пропонується набір карток, який містить твердження про особисті якості. Їх потрібно розподілити на групи, тобто розкласти картки, оцінюючи якості в себе. Помітним позитивом цієї методики є те, що під час роботи з нею респондент проявляє свою індивідуальність, реальне Я, а не «відповідність-невідповідність» певним статистичним нормам і

результатам інших людей. Можливе і повторне сортування того ж набору карток, але в інших пропорціях:

- соціальне Я (яким мене бачать інші);
- ідеальне Я (яким я хотів би бути);
- актуальне Я (який я у різних ситуаціях);
- значущі інші (яким я бачу свого партнера);
- ідеальний партнер (яким я хотів би бачити свого партнера).

Упродовж психодіагностичної роботи з курсантами (студентами, ліцеїстами) нами також була задіяна проєктивна методика *«Автопортрет» (за Р. Бернсом)*, яка досить часто залучається з метою пізнання психологічних особливостей самосвідомості, в першу чергу самоствавлення, самооцінки, самоприйняття людини.

Як відомо, базовим підходом цієї методики є усвідомлення того, що завдяки автопортрету як зображенню людини, що створене нею самою, виникає нагода з'ясувати те, яким чином портрет презентує свого творця. Творення портрету власного психофізичного й соціального Я, по суті, дає змогу констатувати основні характерологічно-типологічні риси й ознаки, які відрізняють особистість від інших людських зображень.

Методика застосовувалася в модифікованому варіанті, зокрема емпіричний матеріал, здобутий внаслідок її проведення, був упорядкований згідно зі схемою Г. Ріда. Як відомо, у цій схемі конкретно і логічно здійснені досліджуваними малюнки аналізуються через співвіднесення та диференціювання з параметрами типології людей, які запропоновані К.-Г. Юнгом:

1) *перелічувальний малюнок* – подано зображення не одного, а кількох автопортретів, попри те, що за інструкцією досліджуваний мав намалювати тільки один. Такий тип маркується як *«мислительний екстраверт»*;

2) *органічний малюнок* – містить зображення самого себе на фоні природи, поміж рослин і тварин. Позначається як *«мислительний інтроверт»*;

3) *гаптичний малюнок* – презентація себе в якомусь конкретному психологічному стані (наприклад, хвороби) або прояв певного внутрішнього відчуття (наприклад, «болить голова» тощо). Тракується як **«сенсорний інтроверт»**;

4) *емфатичний малюнок* – презентація себе у якійсь емоційно напруженій і афективно забарвленій атмосфері, яка спричинена зовнішніми обставинами й детермінантами. Тлумачиться як **«сенсорний екстраверт»**;

5) *декоративний малюнок* – свій портрет подано у явно прикрашеному вигляді (наприклад, у прикрашеній та задекорованій узорами й квітами рамці). Позиціонується як **«емоційний екстраверт»**;

6) *імажинарний малюнок* – висвітлює на рівні портретного зображення уявлення про себе як про якогось літературного персонажа або кіногероя тощо. Позначається як **«емоційний інтроверт»**;

7) *ритмічний малюнок* – динамічний портрет з інтенсивним рухом. Розглядається як **«інтуїтивний екстраверт»**;

8) *структурний малюнок* – презентація свого типового повсякденного зображення. Інтерпретується як **«інтуїтивний інтроверт»**.

Зазначимо, що згідно з вимогами до якісної інтерпретації показників, здобутих за допомогою проективної методики, отримані результати не абсолютизувались, а застосовувалися та розглядалися як певною мірою допоміжні у процесі емпіричного вивчення самоприйняття (насамперед мілітарного самоприйняття) особистості.

Етапи науково-психологічного теоретико-емпіричного вивчення проблеми психологічних особливостей мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України.

Розгалужене теоретико-емпіричне вивчення проблеми психологічних особливостей мілітарного самоприйняття курсантів, ліцеїстів, студентів військових закладів та ЗВО України відбувалось у три етапи впродовж 2022-2025 років.

На *першому етапі* (2022-2023 роки) :

1. Здійснено детальне аналітичне вивчення розлогої вітчизняної та зарубіжної джерелознавчої бази за тематичним вектором психології самоприйняття й мілітарності особистості.

Акцент зроблено як на науковий доробок *вітчизняних* учених у цьому ракурсі (Артеменко А., Батаєва К., 2022; Візнюк, 2018; Гошовська, 2021; Зливков, 2022; Зливков, Лукомська, 2023); Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська, Корня, 2019; Осьодло, Грилюк, Тютюнник, 2021; Сафін, Колісниченко, 2013; Лобода, 2010; Майструк, 2017; Мушкевич, 2023; Храбан, 2023; О. Чиханцова, 2025); Ishchenko, Yevchenko, Masliuk, Myronets, & Potarchuk, 2024; Khraban, 2022 та ін.), так і *зарубіжних*, зокрема *американських* (Bartone, Snook, Forsythe, 2007; Franke, 2001; Wrzesniewski, Schwartz, Cong, Kane, Omar, Kolditz, 2014; Kelly, Matthews, Bartone, 2014; Mayer, John D., Skimmihorn, William, 2017; Schmid, Burkhard, Schaefer, Powers, Kobylski, Ryan, Kelly, Matthews, Lerner, 2018; Volker, 2000 та ін.), *польських* (Dziwanowski, 2020; Marcinkowski, 2012; Maciejewski, 2008; Spustek, 2012; Spustek, Bodziany, Smolarek, Gołębiowski, 2012; Urbański, 2004 та ін.), *норвезьких* (Вое, 2018; Воеа, Torill, 2015; Johansen, Laberg, Martinussen, 2014; Johansen, Martinussen, Kvilvang, 2016 та ін.); *литовських* (Navickienė, Vasiliauskas, 2024) дослідників.

2. Проведено пілотажний етап дослідження, завданням якого було встановлення відповідних тематиці дослідження експериментальних майданчиків, рекрутація експериментальної вибірки, апробація укладеного пакету валідних методик.

Підсумковим результатом пілотажу стало те, що відбулось остаточне формування дослідницько-емпіричної бази – визначені конкретні експериментальні майданчики, зокрема й для проведення порівняльного дослідження за умовним диференціалом «різнотипний навчальний заклад» (військова академія, військовий інститут, ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою, університет), узгоджено остаточні кількісні параметри репрезентативної гетерогенної вибірки,

дібрано адекватний меті емпіричного дослідження психодіагностичний інструментарій;

3. Обґрунтовано й концептуалізовано ключові положення дисертаційної роботи, зокрема сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження тощо. Було сформовано науковий дизайн теоретико-емпіричних студій з метою констатації найтиповіших та найістотніших психологічних особливостей прояву мілітарного самоприйняття у курсантів військових закладів.

На *другому етапі* (2023-2024 роки) – здійснено констатувальний етап дослідження, основним завданням якого був збір об'єктивної, надійної та достовірної психодіагностичної інформації щодо психологічних особливостей прояву самоприйняття особистості, зокрема мілітарного самоприйняття курсантів різнотипних вітчизняних військових закладів (та їхніх цивільних однолітків). Було здійснено кореляційний, факторний та дисперсійний аналіз отриманих даних, проведено кількісну обробку емпіричних показників, отриманих за результатами порівняльного аналізу за різними диференціалами.

На *третьому етапі* (2024-2025 роки) – здійснено якісну інтерпретацію отриманих кількісних показників, що дало змогу встановити психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів освітніх закладів, яку здійснюють фахову підготовку майбутніх військових, підведено підсумки і зроблено висновки, здійснено оформлення отриманих теоретико-емпіричних результатів у вигляді рукопису дисертаційної роботи.

Отож, безпосереднє емпіричне констатувальне дослідження здійснювалось упродовж 2023–2024 років на базі таких еспериментальних майданчиків :

- військова академія;
- військовий інститут національного університету;
- обласний ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою;

- національний університет.

Зауважимо, що здобувачі освіти останнього з названих експериментальних майданчиків (національного університету) були рекрутовані у вибірку насамперед для забезпечення можливості отримати емпіричні дані за порівняльним диференціалом «військові курсанти – цивільні студенти».

Експериментальне дослідження окресленої проблематики, його поетапний (пілотажний, констатувальний) характер вибудовувалися та відбувалися на підставі обов'язкового врахування визначального принципового підходу – *розлога об'єктивна база психодіагностично отриманих надійних і достовірних результатів – своєрідних симптоматичних індикаторів мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів може бути отримана завдяки залученню релевантних і валідних методів, що проведені з досліджуваними, які складають репрезентативну гетерогенну вибірку.*

Звичайно, що базовим підходом щодо рекрутації експериментальної вибірки було застосування обов'язкових вимог до наявності таких критеріїв як достатня репрезентативність, співмірна еквівалентність, гомогенність/гетерогенність тощо. Тому рекрутування членів вибірки здійснювалося нами насамперед на основі врахування таких важливих критеріїв як репрезентативність і еквівалентність, що було зумовлено насамперед ключовою метою та основними завданнями дослідження.

По суті, рекрутовану нами вибірку ми можна було вважати як таку, що виступає своєрідною мікромоделлю певної соціально-вікової популяційної страти, генеральної сукупності. Її членами були досліджувані юнацького і підліткового віку, які навчалися у різнотипних військових освітніх інституціях.

Звичайно, що всі здобуті емпіричні результати розповсюджувалися на членів вибірки, а завдяки застосуванню порівняльних диференціалів за деякими параметрами («різнотипний навчальний військовий заклад»),

«різнотипний навчальний заклад», тобто «військові курсанти – цивільні студенти») вдалось отримати цінні дані щодо визначальних психологічних особливостей і тенденцій розвитку мілітарного самоприйняття.

Застосування різновекторного порівняльного диференціалу було спрямоване на те, щоб отримати якомога повномірнішу інформацію про закономірності й особливості формування мілітарного самоприйняття.

Зауважимо, що, на думку вчених, у порівняльному підході за диференціалом «військові – цивільні» зазвичай стверджується основний постулат, який зводиться до того, що у результаті військової соціалізації курсанти сприймають себе як особливу групу, корпорацію, касту, яка розділяє консервативніші й патріотичніші погляди і підходи до життя, громадян, держави, натомість цивільній молоді більше властиві ліберальні погляди (Balsys, 2022; Franke, 2001).

Кількісні параметри пілотажного етапу емпіричного дослідження складали 420 осіб (курсанти військової академії – n=102; курсанти військового інституту – n=126; вихованці ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – n=85; студенти університету – n=107).

Упродовж перебігу пілотажного етапу та після його завершення відбулося відсіювання досліджуваних, наприклад, у зв'язку із закінченням терміну навчання, релокацією, переведенням в інший освітній заклад, відрахуванням з ліцею/академії тощо.

Кількісні параметри констатувального етапу емпіричного дослідження – 315 осіб : курсанти військової академії – n=76; курсанти військового інституту – n=83; вихованці ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – n=52; студенти університету – n=104).

Вважаємо, що нами була сформована остаточно репрезентативна гетерогенна вибірка, психодіагностична робота з якою забезпечила отримання достовірних і надійних результатів, які можуть бути розповсюджені на генеральну сукупність, зокрема на такі базові під сукупності/субвибірки як «курсанти військової академії», «курсанти

військового інституту», «ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою», «студенти університету».

Отож методична база й основні етапи емпіричного дослідження були витримані згідно з вимогами до проведення сучасного науково-психологічного експерименту (Максименко, Носенко, 2008).

Остаточний пакет психодіагностичних методик був укладений з урахуванням ключових критеріїв простоти, зрозумілості, часової недовготривалості та інших обов'язкових компонентів і критеріїв, які були потрібні досліджуваним курсантам (ліцеїстам, студентам) для повномірного ознайомлення із питаннями тестів та інструкціями щодо їх виконання.

Завдяки проведенню всіх методик з досліджуваними складноструктурованою гетерогенною експериментальною вибіркою (курсанти, ліцеїсти, студенти) ми намагалися зробити розгалужений системний констатувальний зріз актуальної проблематики – психологічних особливостей мілітарного самоприйняття особистості.

Такий підхід дав змогу відстежити загальні закономірності, тенденції та особливості розвитку мілітарного самоприйняття крізь призму їхньої динаміки. Порівняння імовірних збігів/розбіжностей у прийнятті самих себе досліджуваними дало цілісне розуміння складних процесів їхнього особистісного самоусвідомлення на рівні одного з базових конструктів – «мілітарного самоприйняття».

Також ми запланували проведення порівняльного зрізу за диференціалом «різнотипний навчальний військовий заклад», тому порівнювались отримані показники у : 1) курсантів військової академії/курсантів військового інституту; 3) ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Був застосований також порівняльний диференціал «різнотипний навчальний заклад» – порівнювались показники курсантів військових освітніх закладів (військова академія/військовий інститут) і показники цивільних студентів (університет);

Експериментальний майданчик – *військова академія*, як зазначено в публічній інформації, виконує підготовку згідно з державним замовленням і договірними зобов'язаннями фахівців на різних рівнях вищої освіти для задоволення потреб Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади. Військовий заклад освіти оприлюднює інформацію та документи, що передбачені Законами України «Про освіту» і «Про вищу освіту», діє, згідно з ними. Військова академія має свій статут, документи про провадження освітньої діяльності, сертифікати про акредитацію тощо.

Освітні програми передбачають підготовку військових фахівців для управління діями механізованих, автомобільних, інженерних військових підрозділів та ін.. Фахову військову освіту можуть здобувати військові спеціалісти артилерійської розвідки, систем і пристроїв ракетних комплексів, морально-психологічного забезпечення підрозділів, на кораблях (за видами збройних сил) тощо.

У пунктах постійної дислокації заборонено користуватися засобами стільникового зв'язку та іншими електронними засобами, які мають функції запису, фото-, відео- та аудіо-інформації; обробки та зберігання інформації у цифровому вигляді; визначення геолокації.

Слід зазначити, що обраний нами експериментальний майданчик – *військовий інститут національного університету* постав як перший в сучасній українській державі військовий навчальний підрозділ закладу вищої освіти, в якому відбувається фахова підготовка спеціалістів для різних військових формувань.

Здійснювалося і відбувається зараз висококваліфіковане професійне навчання за спеціальностями міжнародні відносини, міжнародна інформація, переклад, фінанси, психологія, політологія, реклама і зв'язки з громадськістю, геоінформаційні системи й технології тощо.

Зауважуємо, що значна кількість викладачів і випускників військового інституту були та є учасниками бойових дій в АТО/ ООС, теперішньої

російсько-української війни, тому мають неоціненний реальний мілітарний досвід, яким активно діляться з курсантами. Майбутні військові психологи, військові юристи, фахівці з геоінформаційних систем і технологій, спеціалісти з реклами та зв'язків з громадськістю та ін. завдяки професійній ідентифікації набувають своєї ідеології свідомого ототожнення з найвищими зразками військового професіоналізму.

Деяка складність розвитку мілітарного самоприйняття курсантів військового інституту зумовлена зокрема тим, що вони на заняттях з базових освітніх компонентів перебувають разом із цивільними студентами університету. Курсанти зазвичай майже перманентно знаходяться в чітко ієрархізованому, субординованому і регламентованому розпорядженні, командами, наказами, статутами тощо військового мікро- і макросоціумі (взвод, рота, батальйон тощо), відчують контроль з боку такої виховної ланки як ротні офіцери та інше військове керівництво.

Ускладнювальним чинником є також те, що життєдіяльність курсантів пов'язана з виконанням ними таких повсякденних обов'язків військової служби як наряди, активні тренування у плані підвищення фізичної підготовки, участь у навчальних стрільбах у тирі і на полігоні тощо.

Зауважуючи на спільних заняттях із цивільними однолітками демократизм їхніх взаємин з викладачами, своєї студентську культуру/субкультуру свободи пересування, вибору і спілкування, курсанти можуть переживати певні амбівалентні психостани, що ускладнюють формування мілітарного самоприйняття. З одного боку, прийняття себе на рівні соціально поціновуваної мілітарної спільноти молодих людей в уніформі, з іншого – необхідність приймати себе як представника своєї вікової популяції та когорти, молодої людини юнацького віку. Тому, вочевидь, помітною особливістю розвитку мілітарного самоприйняття у курсантів військового інституту постає те, що прийняття самого себе відбувається в них одночасно як на рівні «людини цивільної», так і в образі «людини мілітарної».

Стосовно одного з базових експериментальних майданчиків *обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою*, то це сучасний активно працюючий державний профільний загальноосвітній навчальний заклад нового типу, в якому зроблено ключовий акцент на військово-професійну спрямованість навчального та виховного процесів.

Серед базових завдань ліцею одним з найважливіших є фахове сприяння тому, щоб забезпечити вихованців високим обсягом компетентостей, знань, умінь і навичок з військової та фізичної підготовки, причому з урахуванням військово-професійної орієнтації.

Крім таких виховних ракурсів, як виховання різнобічно розвиненої, ерудованої, високодуховної та соціально-активної особистості з почуттям відповідальності, дуже висока увага спрямована на плекання у вихованців культу високої моральності, а також вольовитості й дисциплінованості, любові й поваги до військової служби й офіцерського фаху.

По суті, культивується навчання і виховання добре підготовлених фізично здорових молодих людей, які здатні переносити труднощі військової служби і бути гідними кандидатами для вступу до вищих навчальних закладів єдиної системи військової освіти України.

Упродовж існування цієї освітньої інституції навчання закінчили майже три тисячі вихованців, причому більшість із них вступили у вищі навчальні заклади сектору безпеки й оборони України.

Навчально-виховний процес для ліцеїстів забезпечують учителі, вихователі, офіцери-вихователі, які мають високий фаховий рівень (кандидати наук, заслужені вчителі України; вчителі-методисти, старші вчителі, педагоги вищої кваліфікаційної категорії)

Ліцеїсти вчаться, посилено тренуються, з ними проводяться медико-відновлювальні заходи, вони беруть активну участь у змаганнях, навчально-тренувальних зборах, а також вчаться у польових навчальних таборах та відпочивають в оздоровчих таборах.

Багато випускників ліцею – учасники АТО/ООС, зараз беруть участь в російсько-українській війні, служать у складі Збройних Сил України, Національної гвардії, Держприкордонслужби, у добровольчих формуваннях.

Порівняльний «закладово-віковий» підхід дозволив встановити як типові збіги/розбіжності, так і відстежити динаміку психогенези мілітарного самоприйняття досліджуваних.

Висновки до другого розділу :

1. Організаційні процедурно-методичні засади емпіричного дослідження базувалися на теоретико-методологічному доробку сучасної психологічної науки, зокрема на вітчизняній генетично-психологічній концепції розвитку особистості (за С. Максименком), яка трактує психогенезу як додання нужди й через ампліфікацію як самопідсилення та інші механізми досягнення особистісного «саморуху». Опертя на потужні методологічні принципи дало змогу цілісно і різнобічно вивчити функціональну семантику та піддати детальному емпіричному пізнанню специфіку мілітарного самоприйняття особистості.

Досліджуваний феномен – «мілітарне самоприйняття» розглядається в широкому контексті розвитку військової психології в Україні, насамперед крізь призму вивчення самосвідомості «людини мілітарної» й таких ключових конструктів як самоповага, самоствалення, самоакцептація, самооцінка, образ Я, Я-концепція, самоствердження тощо.

Основним дослідницьким вектором було повномірне висвітлення змістово-функціональної суті емпіричного вивчення таких визначальних дефініцій як «самоприйняття», «мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів України».

Науково-психологічні студії враховували поетапну модель: 1) теоретичний (гіпотетико-дедуктивний) етап; 2) власне емпіричний (індуктивний) етап.

Основні організаційні процедурно-методичні засади емпіричного дослідження були зорієнтовані на те, щоб забезпечити поліваріантність порівняння здобутих завдяки психодіагностичним замірам показників за різними диференціалами. Такий підхід дав змогу зробити об'єктивні узагальненнь завдяки кількісній обробці та якісній інтерпретації отриманих емпіричних показників.

Нами враховувався фактор детермінації процесу творення мілітарного самоприйняття макроконтекстом (держава тривалий час воює з агресором і окупантом) і мікроконтекстом (основну вибірку склали курсанти й ліцеїсти українських військових закладів).

Одна з базових вимог до проведення емпіричного дослідження – добір пакету сучасного релевантного, валідного й надійного психодіагностичного інструментарію.

Незважаючи на екстрапсихологічні чинники (тривоги, необхідність перебувати в укритті тощо) процесуальний характер емпіричного дослідження відбувався у звичному і зручному для досліджуваних функціональному хронотопі.

Поглибленому емпіричному вивченню були піддані найважливіші положення, виокремлені внаслідок теоретичного аналізу науково-психологічного інформаційного масиву : 1) мілітарне самоприйняття як емоційно-оцінний, когнітивний і поведінковий компоненти самосвідомості особистості курсанта проявляється в його позитивному ставленні до самого себе та прийнятті себе на рівні усвідомленої та засвоєної мілітарної суб'єктності; 2) мілітарне самоприйняття разом із самоповагою, самоакцептацією, самооцінкою, образом Я, Я-концепцією та іншими феноменами самоусвідомлення маніфестує цілісність свідомості/самосвідомості особистості курсанта; 3) основні параметри мілітарного самоприйняття курсанта узагальнено знаходиться у площині акцептації ним своїх: а) зовнішності (прийняття себе, власної тілесності у військових утилітарно-матеріальних вимірах як «людини у військовій

уніформі»); б) характеру (прийняття своїх характерологічних рис насамперед у ракурсі себе як військової людини); в) соціальної поведінки (прийняття себе у вимірах просоціальної поведінки військового); г) ставлення до виконання справ (прийняття себе у контексті свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, присяги, службових військово-посадових функцій тощо; 5) в едукативному контексті військової академії поміж різноманіття навчально-виховних функцій офіцерської вищої школи однією з найважливіших постає активне сприяння ототожненню слухачів з військовою професією, мілітарними цінностями, фаховою престижністю, тобто набуттю ними своєрідної «офіцерської ідентичності» та прийняття себе в такому образі.

2. Емпіричне вивчення особистості військового, зокрема мілітарного самоприйняття курсантів військових освітніх закладів ускладнене багатьма чинниками.

Аналітичний зріз окресленої проблематики в науково-психологічних працях вітчизняних і зарубіжних учених засвідчує, що найбільші складнощі виникають насамперед через :

- організаційні труднощі проведення психодіагностичних студій в умовах війни, зокрема через специфіку життєдіяльності та навчання курсантів (загрози життю через імовірність обстрілів, змішано-асинхронні форми набуття військово-професійних компетенцій тощо);

- необхідність розробки й задіяння сучасного валідного психодіагностичного інструментарію з урахуванням специфіки мілітарної вибірки;

- значні обсяги вибірки для достовірності отриманих результатів (наприклад, понад три тисячі респондентів; одразу три різні військові академії тощо);

- організаційні аспекти проведення лонгітуду у військових академіях;

- організаційні складнощі проведення досліджень психофізіологічних особливостей курсантів вищої школи;

- географія охоплення репрезентативної та гетерогенної вибірки (наприклад, академії штатів по всій країні (США))
- задіяння порівняльного аналізу емпіричних показників за двома і/або більше хронологічними зрізами (наприклад, за диференціалом «мирний – воєнний час» тощо);
- складність і різновекторність виокремлення основних параметральних характеристик досліджуваного явища, зокрема мілітарної ідентичності або мілітарного самоприйняття;
- вплив на перебіг експерименту незалежних змінних (наприклад, травмівних і посттравматичних стресових розладів, тривожно-депресивних спогадів, гостре переживання горя і моральної травми тощо);
- складність узгодження різногалузевих методів (наприклад, на перетині соціологічних і психологічних методів);
- складнощі системного емпіричного охоплення досліджуваного феномена (наприклад, впливу особистісного самоусвідомлення та емоційного інтелекту військових лідерів на управління кризою під час війни);
- складність емпіричним шляхом дослідити специфіку ціннісних пріоритетів курсантів військових академій (наприклад, у японських і американських курсантів через різні соціальні й культурні традиції в конкретних академіях та через ментально-національну специфіку їхнього виховання);
- через трансформації у військових базових особистісно-фахових моделей у зв'язку з кардинальними змінами (наприклад, через вступ країни у новий військовий блок, зокрема НАТО);
- складність емпіричної роботи з ветеранами, комбатантами через їхній важкий мілітарний досвід (наприклад, організація дослідження щодо вивчення академічної мотивації та академічної Я-концепції студентів-ветеранів у вищих навчальних закладах);
- складнощі емпіричного вивчення курсантів через наявність у них певних девіантних розладів і тенденцій (наприклад, тісний зв'язок між

бойовим духом армії та ідеями самогубства у китайських військових курсантів);

- особлива специфіка емпіричних студій з юнаками – учасниками бойових дій через їхнє перебування у лікувально-реабілітаційному просторі військових шпиталів (наприклад, вивчення ключових психологічних детермінант переживання військовослужбовцями-юнаками стресу, фрустрації, тривожності, психоемоційного вигорання тощо);

- складнощі процедури комплексного (психіатрія, неврологія, медична психологія) емпіричного вивчення комбатантів (наприклад, вивчення особливостей фрустраційного реагування в учасників бойових дій, які мають клінічні проявами посттравматичного синдрому, а також часткову втрату зору).

- окремим ускладнювальним фактором здійснення психодіагностичних замірів можуть постати так звані «післяполігонні стани», внаслідок чого досліджувані-курсанти через психофізичну втому можуть бути індіферентними або й упередженими учасниками експерименту.

- трансформація одного з базових компонентів формування в курсантів мілітарного самоприйняття – образу офіцера-наставника як мішені-зразка для ототожнення, що може відбуватись упродовж навчання у військовій академії, яке перебігає в режимі посиленої психофізичної напруги й дисциплінарних вимог, потребує особливих етико-психологічних підходів для емпіричного вивчення такого специфічного й інтимно-особистісного ракурсу.

3. Методична база й етапи емпіричного дослідження були укладені з метою цілісного вивчення пошукуваного феномена – «мілітарне самоприйняття курсантів військових освітніх закладів України».

Укладений пакет психодіагностичного інструментарію для проведення безпосереднього емпіричного дослідження базувався на принципах науковості, системності, релевантності, валідності, надійності, достовірності тощо.

Нами були застосовані такі психологічні методи : теоретичні (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, моделювання), емпіричні (спостереження, анкетування, вивчення особових справ, соціометрія, тестування (методика «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда), «Тест самооакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова), «Шкала самоповаги» (М. Розенберг) (Rosenberg's Self-Esteem Scale), «Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі), модифікований варіант «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер), методика «Q-сортування» (В. Стефансон), тест «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) і математико-статистичні – описова математична статистика, кореляційний, дисперсійний і факторний аналізи)

Теоретико-емпіричне вивчення проблеми психологічних особливостей мілітарного самоприйняття курсантів, ліцеїстів, студентів відбувалось у три етапи впродовж 2022-2025 років.

Вибірка дослідження була репрезентативною та гетерогенною, а завдяки застосуванню порівняльних диференціалів за деякими параметрами («різготипиний навчальний військовий заклад», «різготипний навчальний заклад») вдалось отримати цінні дані щодо визначальних психологічних особливостей і тенденцій розвитку мілітарного самоприйняття.

Системна структурація організаційних засад емпіричного дослідження, виважені процедурно-методичні підходи, врахування специфіки проведення психодіагностичних замірів в умовах воєнного часу та у військових освітніх інституціях, добір валідного й надійного інструментарію дали змогу здійснити різнобічне вивчення мілітарного самоприйняття курсантів.

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора:

1. Оржешко Д. (2023). Психологічні особливості прояву мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів України. *Соціальна*

адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності : матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (27 листопада – 02 грудня. 2023 р.) = Materials of X-th International Scientific and Practical Internet Conference (Nov 27 – Dec 02, 2023) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Т. І. Дучимінської, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П. 123–128.

2. Оржешко Д. (2024). Мілітарне самоприйняття майбутніх офіцерів : досвід порівняльного підходу. *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2024 року).* Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 888–890.

3. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття і Я-концепція особистості. *Психогенеза особистості: норма і девіація : збірник наукових статей і тез.* Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 77–85.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЛІТАРНОГО САМОПРИЙНЯТТЯ В КУРСАНТІВ ВІЙСЬКИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

3.1. Результати емпіричного вивчення особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військової академії/військового інституту, лицею з посиленою військово-фізичною підготовкою, студентів університету: порівняльний аналіз факторних профілів

Для забезпечення виконання завдання дослідження щодо емпіричного вивчення окресленої проблематики, ми вважали, що якраз комплексний порівняльний підхід дасть можливість отримати різнобічну й повномірну інформацію щодо міри представленості базових параметрів мілітарного самоприйняття в досліджуваних, які навчалися в різних військових і цивільному закладах.

Зазначимо, що ми враховували досвід вдалого застосування порівняльного підходу в емпіричному ключі вивчення мілітарно-психологічної проблематики, зокрема, наприклад, у процесі експериментального вивчення особливостей застосування психозахисту й копінг-поведінки військовослужбовцями і цивільним населенням в умовах бойових дій, які детально висвітлені у дослідженні В. Мушкевича й Л. Пасічник (Мушкевич, Пасічник, 2022).

Іншим успішним прикладом застосування порівняльного підходу є дослідження Ю. Александрова, в якому констатовано, що зазвичай курсанти демонструють вищу схильність до полярних оцінок щодо когось або чогось, дихотомійності мислення, ніж їхні однолітки, які навчаються у цивільних закладах. До речі, в курсантів встановлено значно чіткіше вираження особистісної ідентичності та цілісніше й повномірніше самоприйняття (Александров, 2016).

Ще одним з прикладів можна назвати дослідження М. Цимбала, який у порівняльному дискурсі стверджує, що курсант-військовослужбовець відрізняється від цивільного студента насамперед тому, що від навчається і служить для забезпечення добробуту і безпеки українського народу та для захисту своєї Вітчизни, а не лише вчиться, щоб здобути якийсь певний фах. Причому робить він це, ставлячи такі ціннісні пріоритети вище від власних суб'єктивних інтересів (Цимбал, 2021).

Завдяки порівнянню факторних профілів, по суті, вдалося забезпечити різновекторне семантичне і структурне порівняння показникового факторного наповнення, яке вмістило найважливіші результати виконання досліджуваними завдань психодіагностичних методик.

Упродовж пілотажного етапу експерименту, внаслідок інтерпретації результатів спостереження, бесіди, анкетування, психодіагностичних методик нами було констатовано мінімальні відмінності (на рівні статистичної похибки) показників курсантів військової академії та курсантів військового інституту, внаслідок чого вони були об'єднані в одну субвибірку «курсанти військової академії/курсанти військового інституту».

Нами було здійснено факторний аналіз профілів таких субвбірок:

- 1) курсанти військової академії/курсанти військового інституту;
- 2) ліцеїсти обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою;
- 3) студенти університету.

Як ми вже зазначали, для забезпечення достовірності встановлення особливостей мілітарного самоприйняття особистості, а також специфіки вікової тяглості процесу його становлення нами було застосовано такі порівняльні диференціали:

- 1) «різномісний освітній військовий заклад», згідно з яким порівнювались отримані показники курсантів військової академії/військового інституту й ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою;

2) «різнотипний освітній заклад», згідно з яким порівнювалися показники курсантів військових освітніх закладів (військова академія та військовий інститут) і показники цивільних студентів (університет);

Для отримання достовірних і надійних емпіричних результатів нами у процесі факторизації психометричних показників, здійсненої за допомогою застосування варімакс-обертання (процедура Rotated Component Matrix), було отримано змогу виокремити цілу низку узагальнених факторів, які структурно-семантично акумулювали в собі найрепрезентативніші індикатори досліджуваного феномена – мілітарного самоприйняття особистості.

Зазначимо, що логіка добору факторизованих змінних базувалася на традиційних науково-психологічних принципах системності, цілісності, взаємозалежності, структурної субординації, розвитку. Здійснений факторний аналіз забезпечив можливість констатувати системну узгодженість і змістову компліментарність підданих факторизації показників проведених методик, які були інтегровані у рамках кожного фактора, а це дозволило надати їм відповідні до семантичного наповнення узагальнювальні назви.

Отож завдяки факторному аналізу нами було ідентифіковано дванадцять факторів, однак найістотніше смислове навантаження випало на перші чотири з них. Ми вважали, що якраз вони виконують системотвірну функцію, адже репрезентують сутнісне змістово-функціональне ядро мілітарного самоприйняття, концентруючи в собі найзначущі показники цього складного конструкту.

Здійснена поглиблена якісна інтерпретація семантики кожного з виокремлених чотирьох домінантних факторів забезпечила логічне поле для того, щоб визначити цілу низку психологічних параметрів, які трактуються нами як родові ознаки, що інтегровані в такий розлогий конструкт як самосвідомість особистості.

Слід зазначити, що такі диференціювання, структурування та інтерпретація виокремленого набору психометричних критеріїв мілітарного самоприйняття особистості посприяли виробленню цілісного й науково верифікованого уявлення про його змістове наповнення, внутрішню організацію та функціональну логіку.

3.1.1. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик курсантами військової академії/військового інституту

Нами було здійснено факторний аналіз виконання психодіагностичних методик курсантами військової академії/військового інституту.

До *першого фактора (F1)*, який ми умовно назвали «самостверджувально-афективна самоповага» (26, 3 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники : «високий рівень самоповаги» (0,910), «впевненість – самовпевненість – самозакоханість» (0,872), «емоційний екстраверт» (0,736), та зі знаком «-» «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 649) і «інтуїтивний інтроверт» (-0, 612) (див. табл. 3.1. і рис. 3.1.).

На підставі якісної інтерпретації виокремлених у перший фактор (F1) показників сумарно можна стверджувати, що досліджувані – курсанти військової академії/військового інституту маніфестують насамперед активний прояв на рівні вираженої експресивності свого типу мілітарного самоприйняття, яке ґрунтується на високій самоповазі й емоційно відкритій демонстрації та оцінці свого Я, що репрезентує емоційно забарвлену впевненість у самому собі.

Вважаємо, що вичленуваний у курсантів військової академії/військового інституту показник «високий рівень самоповаги» (за «Шкалою самоповаги» (М. Розенберга)) з максимально статистично вираженим факторним навантаженням (0,910) відображає їхнє впевнене,

стійке та внутрішньо згруповане й інтегроване позитивне самоставлення до свого Я, до власної самості, які активно формуються в умовах структурованого й ієрархізованого мілітарного соціодовкілля.

Таблиця 3.1

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за першим фактором (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	високий рівень самоповаги	0,910
2.	впевненість – самовпевненість – самозакоханість	0,872
3.	емоційний екстраверт	0,736
4.	поступливість – боязкість – пасивна покора	-0,649
5.	інтуїтивний інтроверт	-0,612

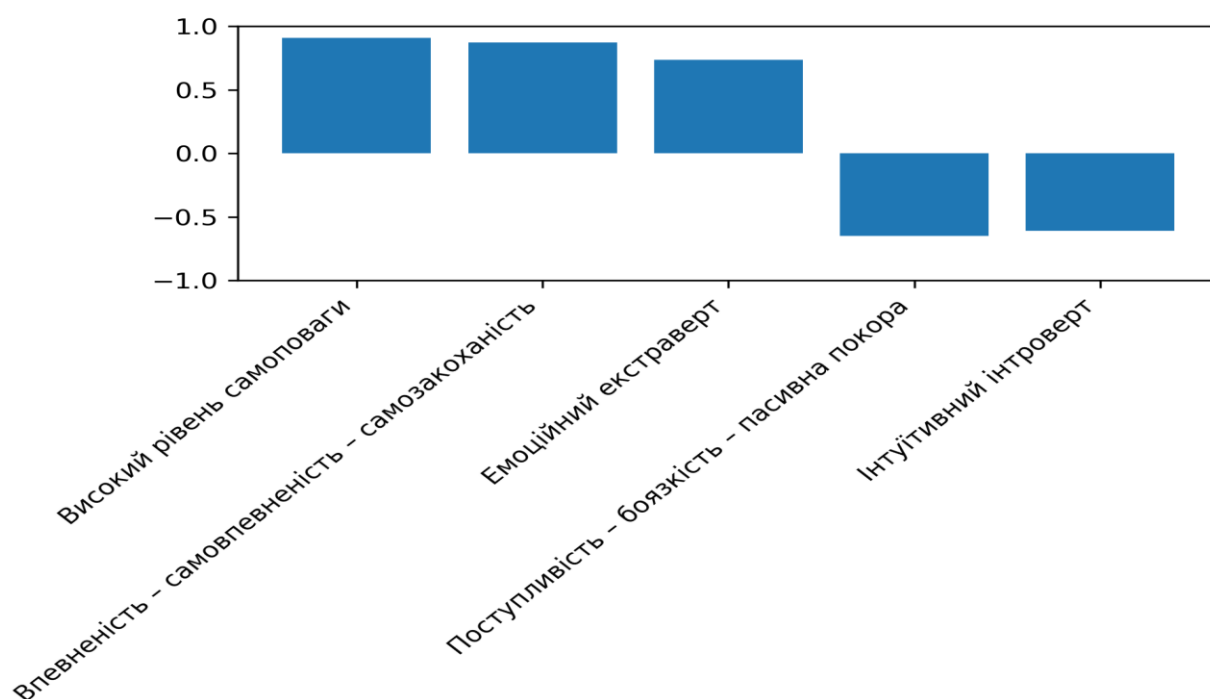

Рис. 3.1. Графічна презентація факторних навантажень за першим фактором (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

Такий високий рівень самоповаги засвідчує як доволі цілісне й повномірне усвідомлення досліджуваними своєї цінності, так і рецепцію себе як активного й повноправного суб'єкта фахової освіти, мілітарно-професійної психогенези. Висока самоповага досліджуваних може виступати маркером їхнього задоволення актуалгенезою, свідченням прийняття себе як такого, що відповідає високим статусно-рольовим пріоритетам, нормативно-дисциплінарним, морально-вольовим та когнітивно-функціональним вимогам навчання в академії та військової служби загалом.

Виокремлений показник доцільно інтерпретувати як потужний індикатор досить зрілої особистісної та соціальної ідентичності, що ґрунтується на задоволеності й упевненості у своїх здібностях та потенціалах, а також адекватній та високій оцінці власних психоенергетичних ресурсів у досягненні мети й готовності брати на себе обов'язок та особисту відповідальність за прийняття рішень та реалізацію запланованого.

Вочевидь, що у досліджуваних курсантів висока самоповага корелює насамперед з почуттям внутрішньої задоволеності від спроможності бути поціновуваним і статусним, а також із переконанням і вірою у свою особистісну й соціальну ефективність і значущість.

Звичайно, що повага до обраного фаху, позитивне переживання професійної потрібності і значущості постає вагомим чинником особистісної самореалізації в освітньо-мілітарному контексті й мікрокліматі військової академії як потужної інституції соціалізації та фахової підготовки до майбутньої офіцерської/командирської діяльності й украй складних викликів сучасності, детермінованих поміж іншого реаліями тривалої російсько-української війни.

Водночас зауважуємо, що високий рівень самоповаги у такому складному освітньо-мілітарному контексті має досить чітко виражений адаптаційно-функціональний характер, оскільки постає своєрідним

психологічним буфером проти надмірного стресу, посиленої фрустрованості, підвищеної тривожності й емоційного вигорання та виснаження.

Повага курсантів академії до себе сприяє як збереженню внутрішньо збалансованої стабільності в кризово-конфліктних ситуаціях загостреного ризику та підвищеної невизначеності, так і культивує дух впевненості у прийнятті себе як сучасної статусної молодої людини, що цінується в суспільстві, яке перебуває в умовах воєнного стану.

Показник «високий рівень самоповаги» напряду пов'язаний із спроможністю курсанта зберігати саморегулятивну активність, виважений самоконтроль, а також демонструвати впевненість, наполегливість, зосередженість і цілеспрямованість у тактиках і стратегіях власної самореалізації.

Безперечно, висока самоповага допомагає якісно підтримувати позитивне самоприйняття, причому навіть в умовах мілітарної субординації або й інколи жорсткої зовнішньої оцінки й ієрархічного тиску з боку однолітків, старшокурсників і командирів.

Вважаємо, що у курсантів військової академії він дуже тісно пов'язаний із мілітарним самоприйняттям як інтегративним компонентом загальноособистісного самоусвідомлення. Він презентує задоволеність молодої людини фактом ототожнення і прийняття себе у військовій ролі майбутнього офіцера, командира, носія військових традицій, цінностей і професійних обов'язків.

Доцільно вести мову про мілітарне самоприйняття як специфічну форму професійного самоприйняття, що передбачає внутрішню узгодженість творення і функціонування особистісного Я з чіткими й регламентованими вимогами і статутами військової діяльності, зокрема ієрархічною структурою статусного підпорядкування, суворою дисципліною та готовністю до постійного ризику і випробувань.

Якраз високий рівень самоповаги досить повномірно забезпечує таке узгодження, згладжуючи й гармонізуючи ймовірні конфлікти та формуючи

відчуття задоволення від внутрішньої легітимності свого безпосереднього перебування у військовому соціодовкіллі й усвідомлення себе як важливого, потрібного, повноцінного та спроможного суб'єкта мілітарної реальності.

Зауважуємо своєрідну інтеріоризацію військової ідентичності, тобто курсант не тільки формально й зовнішньо утилітарно (форма, відзнаки тощо) приймає статус людини військової, але й на емоційно-ціннісному рівні ототожнює себе з нею. Якраз висока самоповага в такому випадку відіграє роль внутрішнього опертя, яке підтримує стабільність образу Я, самооцінки, самоакцептації в складних умовах жорсткої дисциплінарної регламентації поведінки як норми у військовому навчальному закладі.

Через високу самоповагу досліджувані курсанти демонструють відповідальне ставлення до служби, а також спроможні успішно витримувати різні психоемоційні та психофізичні навантаження і випробування, зберігаючи при цьому позитивне ставлення до самого себе навіть у складних ситуаціях обмеження їхньої автономії.

До речі, про подібне йдеться і в дослідженні T. Fosse, R. Buch, R Säfvenbom і M. Martinussen, які відзначають необхідність культивування самоефективності й самоповаги, адже вона справляє істотний вплив на академічну та військову успішність молодшої людини (Fosse, Buch, Säfvenbom & Martinussen, 2015).

У схожому дослідницько-інтерпретаційному ракурсі Н. Myrseth S. Hystad, R. Safvenbom і О. Olsen констатують, що сприйняття специфічних військових навичок, повага до себе та своєї мілітарної професії, а також реценція себе як успішного військового-професіонала, якого поважають і шанують у суспільстві, залежить від впливу перфекціонізму та самоефективності (Myrseth, Hystad, Safvenbom & Olsen, 2018).

Слід зазначити ще один цікавий аргумент щодо статистично високого рівня прояву самоповаги, зокрема йдеться про те, що упродовж навчання в академії/військовому інституті майбутні офіцери проходять у своїх навчальних групах обов'язкове стажування на сержантських посадах, що,

беззаперечно, окрім лідерських навичок додає ще й впевненості, самоповаги і самоствердження.

Не менш важливо, що у структурі мілітарного самоприйняття курсантів військової академії високий рівень самоповаги співмірний з вираженою готовністю до статусно-ієрархічного підпорядкування, причому не як прояв пасивності й конформності, а як усвідомлене прийняття своєї професійної ролі, яка поєднує військову дисциплінованість із внутрішнім почуттям власної гідності.

Прагнення курсанта до лідерства й опанування культивованими та поціновуваними в армійському середовищі статусно-рольовими цінностями й пріоритетами повинно відбуватися в контексті дотримання ним правил військової етики й корпоративної культури майбутнього офіцера. Прояв на статистично достовірному високому рівні показника «високий рівень самоповаги» якраз і виступає підтвердженням цього. Досліджувані маніфестують, що прагнуть бачити і приймати себе як успішну молоду мілітарну людину з високим соціальним статусно-рольовим потенціалом («майбутній офіцер», «захисник Батьківщини» тощо).

По суті, у структурно-функціональній семантиці першого фактора показник *«високий рівень самоповаги»* доцільно трактувати як один із базових індикаторів, своєрідне ядро самостверджувально-афективної спрямованості й наповненості особистісного Я, що забезпечує внутрішню опору й самоствердження особистості курсанта.

Висока самоповага, найімовірніше, презентує не якусь демонстративну особистісну самозакоханість, а радше поглиблене переживання власної статусно-рольової значущості та соціально поціновуваної фахової місії, а також постає акумулюючим симптомом особистісних, соціальних і професійних складових Я-концепції майбутнього офіцера.

Показник «впевненість – самовпевненість – самозакоханість» (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) виокремився із статистично високим факторним навантаженням

(0,872). Він засвідчує, що у досліджуваних курсантів військової академії проявляється досить цікавий афективно-особистісний континуум самоствалення, який у змістово-функціональних межах їхнього мілітарного самоприйняття може бути потрактований як позитивний конструктивний параметр (впевненість) – переживання власної рішучості, сили, спроможності, потрібності і значущості, так і витлумачений як тенденція до прояву потенційно деструктивного параметру (самовпевненість і самозакоханість) – надмірне егоцентричне само захоплене прийняття самого себе.

Вочевидь, у мілітарно-едукативному контексті такий показник фіксує певну контроверсійність, тобто позначає ймовірність існування напруженої зони взаємодії між позитивною адаптивною професійною впевненістю у своїй військовій тотожності і деяким ризиком її гіпертрофії на рівні самовпевненого самолюбівання та самозакоханості.

На нашу думку, цей показник є свідченням загалом психологічно зрілої впевненості, що пов'язана із відчуттям досліджуваними курсантами військової академії власної внутрішньої компетентності, готовності і спроможності діяти в умовах соціально-політичної невизначеності (війна, економічні проблеми тощо), а також впевнено й рішуче брати на себе відповідальність за прийняті рішення (команди, накази, вчинки, оперативні дії тощо).

Звичайно, що для курсанта військової академії така особистісна впевненість є важливим характерологічним параметром, адже свідчить про формування в нього дуже потрібної офіцерської командирської позиції. Цей показник є індикатором розвитку в курсантів лідерського потенціалу, наявності компетентностей для ефективного й успішного функціонування в ієрархічно організованій мілітарній спільноті. Якраз впевненість (разом із самоповагою) істотно підсилює мілітарне самоприйняття курсанта, культивує в нього відчуття задоволеності собою як суб'єктом влади, дії, дисциплінування, контролю, наказів тощо.

Правда, слід зауважити, що інші полюси цього показника (впевненість) – самовпевненість і самозакоханість можуть слугувати індикатором тенденції до егоцентрично завищеного самооцінювання, перебільшеного самовпевненого орієнтування лише на своє Я та деяке зниження уваги й рефлексії щодо інших. В ускладнених екстремальних військових умовах така певна деформація може не найкращим чином проявитися як переоцінка власних компетентностей, можливостей і повноважень, а також у формі ігнорації дисциплінарних вимог або й опорі та недовірі щодо наказів і розпоряджень командирів.

Вбачаємо у прояві цього показника не тільки позитивний ресурс підтримки мілітарного самоприйняття, але й деяку потенційно небезпечну зону психологічного ризику через підвищену егоцентричність у тлумаченні власного Я.

Безперечно, в контексті структурно-функціональної семантики мілітарного самоприйняття досліджуваних курсантів військових академій *цей показник досить симптоматично відображає напруженість процесу інтеграції їхнього особистісного Я з професійно-едукативною військовою роллю.*

Упевненість у самому собі є одним із визначальних компонентів мілітарного самоприйняття курсанта, проте якість такої впевненості значною мірою залежить від рівня сформованості його внутрішньої зрілості та культурно-духовних і морально-ціннісних досягнень, пріоритетів і регуляторів. Якщо в курсанта достатньо сформований рівень рефлексії та усвідомленості щодо нормативної інтерпретації своєї впевненості, то це позитивна і конструктивна риса, якщо ж ні, то можуть проявлятися дещо негативні й навіть деструктивні риси самовпевненості й самозакоханості, які є проявом компенсаторних форм самоствердження.

Узагальнюючи інтерпретацію показника «впевненість – самовпевненість – самозакоханість», можемо констатувати, що він слугує маркером афективно-експансивної складової мілітарного Я. Виходячи з

цього, від одночасно може виконувати як важливу функцію внутрішнього ресурсу й потенціалу фахового становлення і зростання курсанта військової академії, так і бути індикатором цілком імовірних деформацій само прийняття (насамперед через гіперболізацію самовпевненості).

Звичайно, що це лише підкреслює потребу цілеспрямованої та виваженої психопрофілактичної та психокорекційної роботи, основним ракурсом якої повинно бути культивування адекватної впевненості, зваженої рефлексивності й усвідомлено-відповідального лідерства в майбутніх українських офіцерів.

Здійснена нами якісна інтерпретація показника «емоційний екстраверт» із досить високим факторним навантаженням (0,736) (за методикою «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) у досліджуваних курсантів військової академії засвідчила наявність чітко виражених тенденцій до активного афективно-емоційного прояву своєї самості, власного Я, а також ініціативності та соціальної відкритості у системі розімкнутих міжособистісних взаємин.

Вважаємо, що в умовах військової академії така особистісна риса досить важливою, оскільки дозволяє оптимізувати мережу соціально-перцептивної комунікації між курсантами і дає змогу кожному краще репрезентувати власне Я у мілітарно-едукативному мікросоціумі.

Ми вважаємо, що відкрита демонстрація власної емоційної екстраверсивності загалом сприяє підвищенню певної соціальної експансивності та лідерського потенціалу курсанта. Як відомо, емоційні екстраверти зазвичай швидко і легко проявляють готовність брати на себе ініціативу в командних взаємодіях, а також активніше адаптуються до спілкування у нових групових форматах і спроможні оперативно й ефективно координувати свої дії та діяльність своїх товаришів.

Крізь призму мілітарного самоприйняття це може проявлятися як високий рівень довіри до своїх слів, команд, дій та як спроможність активно і

якісно впливати на мікроклімат військової мікроспільноти, причому з підтриманням дисципліни й морального духу свого підрозділу.

Вочевидь, попри підвищену афективно-емоційну виразність семантики цього показника варто доцільно стверджувати, що він маніфестує також і здатність досліджуваних курсантів ефективно керувати своїми емоціями під час інтенсивних навчально-стресових умовах (насамперед під час виснажливих психофізичних випробувань на полігонах, бойових тренуваннях тощо). Зазвичай високий рівень емоційної екстраверсивності дає змогу відчутти і демонструвати іншим задоволення від виконання складних випробувань і завдань, а також підтримувати емоційну стабільність, позитивну мотивацію та психологічну стійкість в екстремальних обставинах і ситуаціях.

Також курсанти, демонструючи схильність до емоційної екстраверсії, легше і швидше комунікують та проявляють оперативнішу готовність до виконання службових обов'язків в навчальному контексті військової академії, адже їхнє самоприйняття органічніше і вільніше поєднує власну індивідуальну емоційну відкритість з усталеною груповою ієрархічною структурою взаємин. Якраз емоційні екстраверти у військовому мікрокліматі здебільшого здатні стимулювати командний дух, виступати емоційними лідерами в кризовій ситуації, підтримувати позитивний моральний фон, що загалом сприяє підвищенню ефективності та якості навчально-бойової підготовки курсантів.

Прояв показника «емоційний екстраверт» є симптоматикою того, що досліджувані курсанти військової академії схильні демонструвати високий рівень соціально-афективної активності, який може стимулювати позитивно формування їхнього мілітарного самоприйняття.

Вміння гармонійно поєднувати власні особистісні екстравертні риси із академічно-фаховими вимогами військової освітньої інституції підвищує їхню адаптивність, мотивованість і спроможність ефективно взаємодіяти в навчальних (і бойових) ситуаціях.

Слід зауважити, що у першому факторі виокремилися два показники зі знаком «—» : «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 649) і «інтуїтивний інтроверт» (-0, 612). Такі показники ми трактуємо як інверсивні індикатори досліджуваного явища.

Отож вичленуваний показник із від'ємним факторним навантаженням «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 649) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) насамперед може свідчити про доволі низький рівень боязкості, пасивної покори, страху та надмірної поступливості у досліджуваних курсантів.

У контексті навчального процесу у військової академії демонстрований юнаками спротив до соціально-особистісної пасивності і різномодального страху, беззаперечно, відіграє позитивну роль, адже майбутні командири повинні не бути боязкими, а, навпаки, усвідомлювати себе впевненими, рішучими, сильними і транслювати це іншим.

Негативний полюс показника підтверджує, що досліджувані не схильні до надмірної конформності та піддатливості, вони не пасують перед загрозами, не мають вираженого страху перед авторитетами і складними випадками й ситуаціями. Курсанти усвідомлено демонструють активну опірність викликам, спроможні відстояти свою позицію, звичайно ж у нормативно-дисциплінарних межах військової академії.

Низький рівень боязкості, невпевненості, нерішучості, пасивної покори якісно сприяє стимулюванню ініціативності під час виконання навчальних, тренувальних та інших завдань і занять, а також культивує здатність до швидкого, адекватного й оперативного реагування на невизначеність і непередбачуваність, які є доволі частими в умовах воєнного часу.

Спроможність до самостійного прийняття рішень та дотримання оптимального балансу між об'єктивно зумовленою необхідністю в дисципліні, виконанні наказів тощо розвивають у курсантів як особисту відповідальність, так і сприятливо впливають на розвиток їхнього мілітарного самоусвідомлення та самоприйняття.

Крізь призму співмірності мілітарного самоприйняття та інтеграції особистісних рис зауважуємо корелювання між високим рівнем внутрішньої самоповаги та стійкістю до психологічного тиску. Відбувається формування мілітарного самоприйняття як усвідомленість необхідності різнобічної інтеграції власної особистісної, навчальної та іншої активності, впевненості у своєму успішному і статусному Я, спроможності виконувати вимоги військового навчання (військової служби) без надмірної боязкості, невпевненості й піддатливості.

Можемо констатувати, що досліджувані курсанти військової академії/військового інституту загалом не схильні до боязкості, страху, пасивності або надмірної поступливості, а це безпосередньо сприятливо сприяє на творення ними позитивної Я-концепції та ефективного мілітарного самоприйняття. Особистісні характеристики досліджуваних узгоджуються з поняттями активного, дисциплінованого й усвідомленого виконання навчально-військових функцій, що свідчить про інтеграцію впевненості у собі та віри у правильність обраної професійної ролі військового – майбутнього українського офіцера.

На нашу думку, виокремлення у перший фактор показника «інтуїтивний інтроверт» (-0,612) може свідчити про існування зворотного зв'язку між типово інтровертними й інтуїтивними рисами та структурою самоусвідомлення, зокрема мілітарного самоприйняття досліджуваних курсантів. Зауважуємо, що негативне значення цього показника може слугувати прямим індикатором зниження схильності до внутрішньої саморефлексії та інтуїтивного самовивчення і самоспостереження, а також про дещо меншу орієнтованість на аналіз внутрішніх почуттів, інтуїтивних оцінок/самооцінок тощо.

Курсанти більше покладаються на короткі й аргументовані, чіткі та зрозумілі зовнішні команди й інструкції, тверду дисципліну, а також на практичні алгоритми логічно впорядкованих і доцільних дій, ніж на тривале осмислення і суб'єктивне аналітичне оцінювання ситуацій.

По суті, спостерігаємо у досліджуваних переважання екстравертованих і чітко практично орієнтованих тактик і стратегій власної поведінки.

У контексті військових реалій це лише підтверджує їхню схильність до успішного й результативного інтегрування у групові/командні дії, а також спроможність до швидкого й оперативного прийняття рішень завдяки зовнішнім командам і розпорядженням, а не внутрішньо-інтуїтивним роздумам і підказкам. Маємо справу зі схильністю до умовно «інтенсивно дієвого», а не «пасивно рефлексивного» варіанту і способу особистісного/мілітарного самоприйняття.

Ще одним доказом цього може слугувати те, що нижчу вираженість інтровертно-інтуїтивного стилю доцільно тлумачити як показник до швидшої та кращої психологічної адаптації, адже у військовій академії чітка і рішуча ефективність дій, оперативна взаємодія і спроможність швидкого та якісного виконання наказів і завдань згідно із встановленими статутними нормами і стандартами значно важливіші й цінніші, ніж індивідуальні інтуїтивні оцінки і тривалі рефлексії.

Безперечно, так культивується формування «мілітарно орієнтованого» самоприйняття, згідно з яким самоствердження і самореалізація курсантів ґрунтується на чіткому виконанні обов'язків, дисципліні, груповій/командній результативності й ефективності.

Можемо узагальнити, що негативне факторне навантаження показника «інтуїтивний інтроверт» у досліджуваних курсантів військової академії постає маркером їхньої схильності до зовнішньо орієнтованого і практично структурованого мілітарного самоприйняття, яке істотно переважає потребу в надмірній внутрішній рефлексії та поглибленому інтуїтивному самостереженні й самоаналізі. Однозначно, що така соціально-психологічна конфігурація та особистісна налаштованість є значно функціональнішою в умовах інтенсивної навчально-військової підготовки та групової взаємодії на рівні підрозділу.

Підсумовуючи якісну інтерпретацію першого фактора «самостверджувально-афективна самоповага», можемо акцентувати, що його *структурно-показникова семантика відображає активно-експресивний тип мілітарного самоприйняття, який базується на високій самоповазі, впевненості й самовпевненості як ствердній та підвищеній оцінці свого Я, а також на афективно-емоційній відкритості як демонстрації впевненості у самому собі.*

Перший фактор, на який припало найбільше навантаження, загалом репрезентує досить своєрідний демонстративно-експансивний полюс мілітарного самоприйняття досліджуваних. У такому семантичному полі курсант відчуває та показує іншим себе як впевнену, сильну, рішучу, успішну, емоційно активну особистість, яка володіє статусно-рольовими перевагами і чітко зорієнтована на особистісно-професійне (зокрема мілітарне) самоствердження і визнання, причому з дуже мінімальною готовністю бути пасивним, боязким і покірним.

Досліджувані курсанти презентують і приймають себе як успішну молоду людину з вираженим ресурсом лідерства й ініціативності. Правда, слід наголосити на існуванні зони потенційних ризиків, насамперед у плані надмірної самовпевненості й самозакоханості, що може слугувати перепорою і причиною напружень і/або конфліктів у відносинах вертикально-субординаційного підпорядкування під час навчання у військовій академії та подальшій офіцерській кар'єрі.

У **другий фактор (F2)**, за умовною назвою **«мілітарно-ідентифікаційне самоствердження»** (23,8 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники : «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,705), «досягнення ідентичності» (0,612) та зі знаком « \leftarrow » «низький рівень самоповаги» (-0,685) (див. табл. 3.2. і рис. 3.2.).

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за другим фактором (F2) «самостверджувально-афективна самоповага» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	шкала ставлення до виконання справ	0,724
2.	«військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,705
3.	досягнення ідентичності	0,612
4.	низький рівень самоповаги	-0,685

Рис. 3.2. Графічна презентація факторних навантажень за другим фактором (F2) «самостверджувально-афективна самоповага» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

На підставі якісної інтерпретації виокремлених у другий фактор (F2) показників можна стверджувати, що провідною ознакою постає мілітарно-ототожнювальне самоствердження досліджуваних курсантів, суттю якого є їхнє прагнення досягнути цілісного системного внутрішнього прийняття військової ролі як ключового елементу свого самоусвідомлення та Я-

концепції, що загалом гармонізує особистісну впевненість і стабільність, а також соціально-нормативну і дисциплінарно-виконавчу впорядкованість поведінки.

Зазначимо, що прояв з високо значущим факторним навантаженням показника «шкала ставлення до виконання справ» (0,724) (за «Тестом самооакцептації» (М. Алексєєвої, О. Насонової)) дає підстави вважати, що основною тенденцією є домінування діяльнісної складової, базованої на усвідомленні обов'язку й необхідності виконувати доручені справи й завдання і тим самим самостверджуватися.

Досліджувані курсанти сприймають потребу виконання завдань як цілком зрозумілий і логічний внутрішній обов'язок, а не як зовнішньо нав'язаний і неприємний примус та авторитарне зобов'язання. Зауважуємо досить добре сформоване настановлення на особисту дисциплінованість і відповідальність, а також спрямованість на досягнення певної мети й успішного результату, що виступає типовою психологічною основою культивованої у військовій академії/військовому інституті (та й на військовій службі загалом) мілітарної дисципліни й статутно-нормативної поведінки.

Звичайно, що виокремлений показник «шкала ставлення до виконання справ» дає підстави значним чином виміряти рівень задоволеності курсантів власною діяльністю, а також маніфестує стан їхньої дисциплінованості, відповідальності, впевненості й рішучості у своїй психофізичній силі й інтелектуальному потенціалі для вирішення поставлених завдань і посталих проблем.

У змістово-функціональному контексті мілітарного самоприйняття курсантів такий діялісно-нормативний компонент посилює та збагачує їхню Я-концепцію та істотно стабілізує всю систему самоусвідомлення.

Статистично високі значення за цією шкалою засвідчують про позитивно налаштоване емоційно-ціннісне й когнітивно-мотиваційне ставлення досліджуваних до виконання навчальних (навчально-бойових) завдань. Це також підтвердження їхнього відповідального ставлення до

прийняття й виконання обов'язків і внутрішньої готовності й спроможності впевнено і рішуче діяти згідно із поставленими вимогами.

Варто зазначити, що у контексті специфіки функціонування мілітарної спільноти таку дисциплінарно-виконавчу налаштованість і орієнтованість доцільно розглядати не лише як операційно-інструментальну працездатність, але і як внутрішньо прийнятий усвідомлений обов'язок. В умовах воєнного часу виховання майбутніх офіцерських кадрів, здатних оперативно діяти й виконувати накази, базується як на регламентованості, дисциплінованості й ієрархічній підпорядкованості, так і на усвідомленому патріотичному виконанні службових обов'язків.

На нашу думку, у структурі мілітарного самоприйняття курсантів військової академії/військового інституту ставлення до виконання справ відіграє досить важливу роль, адже виконує функцію своєрідного психологічного маркера, що позначає успішну готовність до інтеріоризації військової ролі.

Ми інтерпретуємо таку виражену схильність досліджуваних сумлінно і старанно виконувати поставлені завдання, виконувати накази і доводити справи до логічного й результативного завершення як свідчення того, що вони сприймають себе не тільки як суб'єктів навчання у військовій академії/військовому інституті, але і як діяльнісно-функціонального носія мілітарно-професійної ідентичності.

У такому розрізі чітке виконання доручених справ і поставлених завдань переживається досліджуваними як реальне підтвердження своєї відповідності до ролі «військового», «курсанта», «майбутнього офіцера», що лише підсилює їхнє статусно-рольове самоствердження та задоволення від почуття власної освітньо-мілітарної компетентності й соціально-особистісної значущості. Тому позитивне ставлення курсантів до виконання справ корелює з в них у першу чергу з прийняттям себе як успішного, ефективного і корисного суб'єкта, члена команди/підрозділу, що здатний допомогти в будь-якій кризовій ситуації.

Звичайно, що це істотно знижує ризик невпевненості, нерішучості, самознецінення, внутрішнього сумніву та особистісного самонеприйняття. Доказом цього є зокрема те, що це логічно узгоджується з негативним факторним навантаженням ще одного з виокремлених у цьому факторі показника «низька самоповага». Вважаємо, що цей показник потрібно розглядати дану як опосередкований регулятор самоповаги й самоцінності через ефективну діяльність.

Оскільки специфічні умови навчально-професійної військової підготовки курсантів у плані виконання завдань досить часто пов'язані з ризиком, напруженням, екстремальністю, підвищеною відповідальністю тощо, то статутно-дисциплінарні обмеження автономії не блокують їхнє ставлення до виконання справ, а свідчать про успішність психологічної адаптації до мілітарної нормативності.

Вміння, спроможність і готовність курсантів підпорядковувати особисті афективно-поведінкові імпульси вимогам військового навчання/служби, здатність приймати жорстко дисциплінований і структурований режим свідчать про їхню осмислену реєстрацію власного Я та ототожнення у реаліях військової життєдіяльності.

Інший показник цього фактора «військовий» (0,705), (за методикою «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда)) тлумачиться нами насамперед як об'єктивна категорія професійно-мілітарного самовизначення досліджуваних. Крізь призму мілітарного самоприйняття курсантів доцільно розглядати його як такий, що відображає високий рівень інтегрованості професійно-рольового ототожнення у структуру Я-концепції та самосвідомості загалом.

У процесі виконання завдань цієї методики досліджувані часто і пріоритетно вживали й називали категорію «військовий» у самовизначеннях. Звичайно, що це пряме свідчення того, що *курсант сприймає свою належність до військової спільноти не як лише тимчасовий соціальний*

статусно-рольовий стан, але і як фундаментальну і, вочевидь, відносно стабільну складову свого Я.

Зауважуємо домінування соціально-рольового ототожнення, яке постає системо твірним ядром самопису досліджуваних і значним чином структурує інші параметральні риси їхньої особистості.

У межах освітньо-мілітарного соціодовкілля таке самоототожнення є виразним проявом нормативно-ціннісних настановлень і пріоритетів. Бачення себе насамперед як «військового» передбачає засвоєння і прийняття не тільки формально-утилітарного статусу «людини у військовій формі», але й усього комплексу інституційних норм, дисципліни, поведінки, статутів,, традицій, стандартів, ритуалів і символічних атрибутів військової служби/навчання.

По суті, зауважуємо, що цей даний показник досить прямолінійно відображає складний процес інтеріоризації мілітарної культури – *об'єктивні зовнішні вимоги військової академії/військового інституту логічно трансформуються у внутрішній суб'єктивний світ курсанта, виступаючи при цьому регуляторами його поведінки, самоставлення і самоприйняття.*

Отож, окремо слід наголосити, що вибір категорії «військовий» у самовизначенні досліджуваних курсантів доцільно трактувати насамперед як джерело їхньої особистісної легітимації, самоприйняття і самопідтвердження.

Рецепція себе як належного до соціально-статусної значущої та ієрархійно добре структурованої групи сучасних молодих людей у військовій формі дає змогу відчувати себе причетним, потрібним, захищеним та успішним, що вкрай особливо на етапі навчально-професійного становлення.

Вочевидь, можна стверджувати, що ототожнення себе з військовою групою/підрозділом спроможне значною мірою компенсувати ймовірні внутрішньоособистісні переживання, сумніви, невпевненість і сприяє стабілізації мілітарного самоприйняття курсанта.

По суті, зауважуємо певне зміщення фокусу самоусвідомлення (і самоприйняття) від індивідуально-особистісних параметрів до групових.

Така військова соціалізація, в якій групова ідентичність часто превалює над індивідуальною, є доволі типовою для військових освітніх інституцій, в яких самоідентифікація через свою професійну навчально-мілітарну групу засвідчує про готовність підпорядковувати свої інтереси інтересам військової служби і спільноти, тобто обов'язок приймати дисципліну та ієрархію як неминучі легітимні умови успішної самореалізації.

Зауважимо, що помітною самоакцептивною рисою та ототожнювальною тенденцією в курсантів військового інституту проявилось те, що від початкового подвійного ідентифікування з професійною сферою певної цивільної спеціальності вони в умовах війни роблять акцент на мілітарне самоприйняття як усвідомлення свого Я насамперед у військово-професійній площині самореалізації.

У співмірності з іншими змінними цього фактора (показники, що маркують орієнтацію на виконання справ, досягнення ідентичності, зниження низької самоповаги) показник «військовий» можна розглядати не як формально-номінальне самовизначення, а як усвідомлене прийняття себе на рівні професійної мілітарної ідентичності. Відбувається не лише називання себе військовим, але і внутрішнє погодження з таким поважним статусно-рольовим образом, який задовільняє курсанта на етапі актуалгенези та постає елементом впевненості в успішності подальшої життєвої та кар'єрної перспективи.

Узагальнюючи, констатуємо, що показник «військовий» у контексті мілітарного самоприйняття досліджуваних курсантів постає знаковим індикатором їхнього соціально-рольового ототожнення, що презентує інтеграцію їхньої приналежності до військової групи/підрозділу у структуру власного Я та слугує підставою для впевненого самоствердження.

Таке самоприйняття набуває екзистенційно значущого характеру, адже виступає джерелом самоповаги, статусно-рольової totoжності і смислової опори як під час навчання у військовій академії/військовому інституті, так і згодом під час армійської служби.

Вичленуваний у цьому факторі показник «досягнення ідентичності» (0,612) (за методикою «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер), на наш погляд, виступає чи не ключовим та відіграє принципове значення для розуміння сутності мілітарного самоприйняття курсантів, адже презентує внутрішню узгодженість і певну завершеність дуже складного і тривалого процесу їхнього фахово-особистісного самовизначення в умовах військової академії/військового інституту як потужної структури мілітарної соціалізації.

Як відомо, згідно із концептуальними поглядами Дж. Марсія, статус досягнутої ідентичності, який у нашому емпіричному дослідженні проявили досліджувані курсанти, характеризується тісним поєднанням як власного досвіду активного пошуку, так усвідомленого прийняття системи зобов'язань.

Якраз тому, на наш погляд, курсанти військової академії/військового інституту через цей показник засвідчують, що для них вибір військової професії, офіцерського статусу і прийняття ролі військового не є випадковим та імпульсивним та не нав'язаним зовнішніми чинниками й обставинами. Досліджувані маніфестують, що це ґрунтується на виваженому плануванні й осмисленні різних варіантів і альтернатив та на усвідомленому внутрішньому погодженні як із перевагами й цінностями військової служби/навчання, так і з обов'язковими вимогами фахово-мілітарної освіти – підвищена екстремальність, загострена ризикованість, сувора дисципліна тощо. Отож, виокремлення показника «досягнення ідентичності» чітко репрезентує досить високу зрілість мілітарно-професійного Я, а також досить стабільні і впевнені життєво-кар'єрні наміри, орієнтації та плани.

У контекстуальному вимірі мілітарного самоприйняття демонстрована досліджуваними досягнута ідентичність виконує роль певного семантично-функціонального осердя їхньої Я-концепції, навколо якого розміщуються й активно вибудовуються інші складові самоставлення.

Як і у випадку з виокремленим у цьому ж факторі показником «військовий» (0,705) (за методикою «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда)) зауважуємо, що курсант із досягнутою ідентичністю не лише формально визнає себе військовою «людиною у мундирі», але і внутрішньо приймає та засвоює дуже специфічний спосіб і стиль життя (тривоги, полігони, караульна служба, посилені фізичні навантаження, різновидова депривація тощо), ієрархію мілітарних цінностей, а також численні обмеження і підвищену відповідальність, що пов'язані з навчанням у військовій академії та подальшою армійською службою.

Звичайно, що досягнення ідентичності в щільному мілітарному середовищі пов'язане насамперед із необхідністю усвідомленого прийняття нормативно-статусної дисциплінарної регламентованості і жорсткості, причому не на рівні зовнішнього авторитарно-силового примусу, а на рівні усвідомленого способу особистісно-фахової самореалізації. Йдеться насамперед про те, що курсант із досягнутою ідентичністю спроможний інтерпретувати посилену дисципліну, ієрархізовану субординацію та групову відповідальність не як загрозу власній автономії, а як беззаперечну умову досягнення мілітарно-професійної тотожності і зрілості.

Вважаємо, що у колаборації з іншими статистично значущими виокремленими показниками другого фактора («ставлення до виконання справ», «військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи), «низький рівень самоповаги» зі знаком «-») досліджувані курсанти демонструють впевнене самоототожнення, помітне зниження рівня самознецінення, а отже й підвищення самоповаги. Якраз тому *досягнення ідентичності виступає базовим інтегративним механізмом мілітарного самоприйняття курсантів.*

Зауважуємо також гармонізовану узгодженість між соціальною статусно-рольовою приналежністю, діяльнісно-результативною ефективністю і позитивним емоційно-ціннісним ставленням до самого себе. З такої причини мілітарне самоприйняття набуває значення не тимчасової ситуативної адаптації, а досить стійкої усвідомленої особистісної позиції, яка підтримує та мотивує освітньо-мілітарні траєкторії фахового розвитку та самореалізації.

Варто ще зауважити, що у контексті психо- і соціогенези курсантів досягнута ідентичність може відігравати досить своєрідну психозахисну роль і функцію. Усвідомлене й чітке бачення свого професійного шляху і прийнятих на себе зобов'язань може істотно знизити вразливість до тривоги, фрустрації, кризових переживань і статусно-рольових конфліктів, що є доволі типовими у період міжособистісної взаємодії та адаптації під час інтенсивної навчально-військової підготовки. В умовах війни і підвищеної загальної стресогенності показник «досягнута ідентичність» доцільно трактувати як дуже важливий предиктор соціально-психологічної стійкості й особистісної адаптивності.

Підсумовуючи, зазначимо, що показник «досягнення ідентичності» у змістовому і функціональному вимірі мілітарного самоприйняття курсантів доцільно інтерпретувати як потужний маркер усвідомлено прийнятої зрілої навчально-професійної ідентичності, яка сприяє цілісності й гармонійності Я-концепції та усталює внутрішню легітимацію обраної військової ролі й засвідчує їхню високу психологічну готовність до виконання норм і вимог навчання в академії/військовому інституті, а також подальшої військової служби.

Показник «низький рівень самоповаги» ($-0,685$) (за «Шкалою самоповаги» М. Розенберга) виокремився з вираженим негативним факторним навантаженням та репрезентує не дефіцитну, а, навпаки, компенсаторно-зворотну сутність. Виходячи з цього, негативний знак факторного навантаження показника засвідчує, що у досліджуваних помітно

зменшується вираження власного самознецінення та різних імовірних сумнівів щодо своєї особистісної та соціальної значущості. Цей показник презентує поступове утвердження досліджуваними стабільного позитивного ставлення до самого себе, що зумовлено особливостями військово-фахового ототожнення.

Специфіка військової підготовки курсантів характеризується постійними оцінками знань і вмінь, фізичних та інтелектуальних компетентностей, порівняннями, жорстким дисциплінарним контролем та ієрархією підпорядкованістю, які потенційно під тиском оцінок інших можуть навіть знижувати самооцінку, актуалізувати гостре почуття неадекватності й неефективності або й навіть особистісної незрілості/неповноцінності. Тому якраз негативне навантаження цього показника у структурі другого фактора свідчить, що прийняття військової ролі, безпосередня включеність у навчальну діяльність академії та досягнення ідентичності постають чинниками подолання самознецінення, а також ресурсами позитивного мілітарного самоприйняття.

По суті, йдеться про маніфестацію досліджуваними своєї функціональної впевненості, що ґрунтується на задоволеності від власних реальних академічних успіхів і досягнень, високій дисциплінованості та позитивному визнанні з боку значущих осіб, командирів у військовій академії/військовому інституті.

Слід підкреслити, що у поєднанні з іншими виокремленими у цьому факторі показниками, зокрема досягнутої ідентичності якраз негативне навантаження низької самоповаги презентує успішність мілітарного самоусвідомлення та досить впорядковану і високу структурну зрілість Я-концепції досліджуваних. Схильність до коливань самооцінки, залежність від ситуативних і спонтанних оцінок інших та зовнішнього схвалення у курсантів із таким добре сформованим рівнем мілітарно-фахового ототожнення є досить несуттєвим.

На рівні прояву цього показника зауважуємо своєрідну презентацію курсантами індикатора редукції внутрішньої вразливості, оскільки зменшення особистісного самоzneцінення сприяє підвищенню опірності стресам і тривогам, толерантності до фрустрації, оперативної готовності брати на себе відповідальність, тобто є симптоматикою чи не найважливіших психологічних рис військової людини, майбутнього командира.

Підводячи підсумок якісної інтерпретації показника «низький рівень самоповаги» ($-0,685$), зауважуємо, що у змістово-функціональному контексті мілітарного самоприйняття досліджуваних курсантів він відіграє роль зворотного полюсу самоствавлення, який чітко фіксує зниження самоzneцінення і формування позитивної та внутрішньо обґрунтованої і стабільної самоповаги як дуже важливого чинника набуття зрілої військової ідентичності. Він також засвідчує, що військово-ототожнювальне самоствердження курсантів супроводжується в них істотною редукцією переживань щодо своєї меншовартості, сумнівів і розчарувань та виконує важливу компенсаторну функцію, підсилюючи їхнє позитивне самоствавлення і мілітарне самоприйняття.

У *третій фактор (F3)*, за умовною назвою «**автономно-тілесне самоприйняття**» (19,3 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники : «незалежність» (0,809), «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643), «юнак» (0,601) та зі знаком « \rightarrow » «наслідування» ($-0,728$) (див. табл. 3.3. і рис. 3.3.).

На нашу думку, третій фактор «автономно-тілесне самоприйняття» доцільно трактувати насамперед як потужне інтегральне утворення, в якому концентровані параметральні ознаки досліджуваних, зокрема їхнє бажання бути автономними й незалежно та самостійно регулювати свою поведінку, а також впевнено й рішуче приймати рішення, брати на себе відповідальність відчувати внутрішню незалежність від зовнішніх впливів і тиску.

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за третім фактором (F3) «автономно-тілесне само прийняття» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	незалежність	0,809
2.	шкала прийняття своєї зовнішності	0,643
3.	«юнак» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,601
4.	наслідування	-0,728

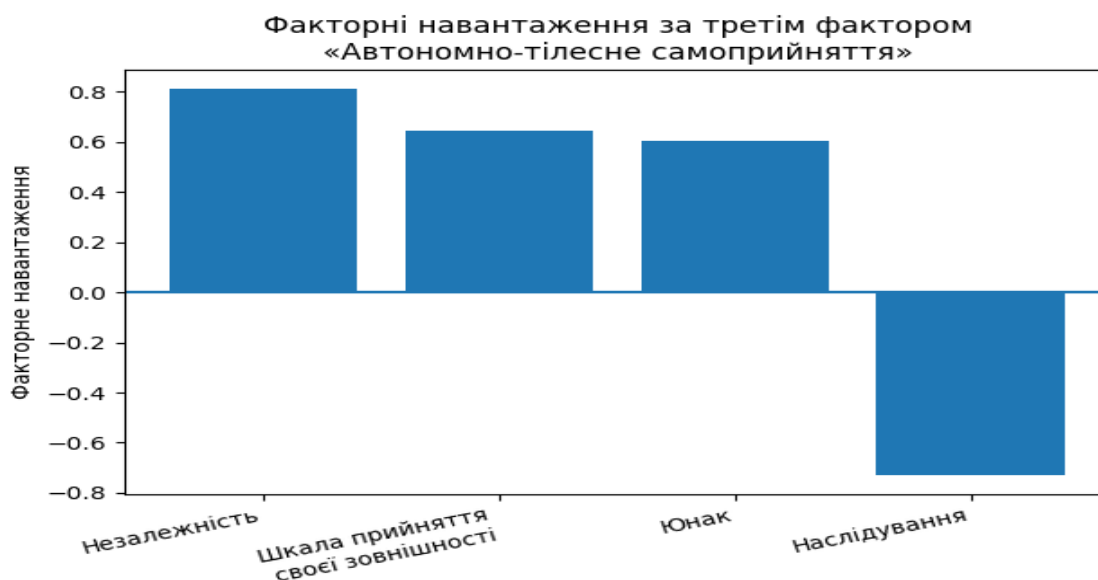

Рис. 3.3. Графічна презентація факторних навантажень за третім фактором (F3) «автономно-тілесне самоприйняття» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

Досліджувані курсанти маніфестують позитивну рецепцію власної тілесності, тобто сприймають своє тіло як потужний і цінний ресурс та невід'ємну психофізичну складову свого Я, причому без надмірної самокритики, самокартання, самодлубання або негативних переживань. Констатуємо вдале й гармонійне поєднання автономії та тілесності, що свідчить про цілісну й органічну соціально-психологічну й індивідуально-

фізичному самоакцептацію, яка в свою чергу є проявом усвідомленої суб'єктності.

Висока статистично значуща репрезентація «незалежність» (0,809) (за методикою «Q-сортування» (В. Стефансон)) свідчить про стійку та чітку сформованість спроможності досліджуваних як автономно функціонувати, так і бути здатними до позитивного тілесного самоприйняття у мілітарно-едукативному соціодовкілі – навчанні у військовій академії або військовому інституті.

Звичайно, дуже добре, що навички самостійного прийняття рішень незалежно від соціально-дисциплінарного тиску, досить високий рівень власного внутрішнього мотивування та самоконтролю успішно узгоджуються з позитивною рецепцією власної тілесності як основи спроможності виконувати інтелектуальні та власне фізичні функціональні завдання мілітарного характеру.

Показник «незалежність» виступає маркером психологічної автономії та засвідчує, що курсанти вчаться самостійно віднаходити оптимальні й результативні способи вирішення завдань і проблем, а також регулювати свою поведінкову активність у мінливих, стресових чи екстремальних випадках і ситуаціях, спричинених як специфікою мілітарно орієнтованого навчання, так і суворими реаліями воєнного часу.

Водночас позитивне тілесне самоприйняття свідчить про адекватне й оптимістичне осмислення своїх фізичних можливостей, а отже й низьку ймовірність переживань і комплексів щодо своєї зовнішності або якихось тілесних недоліків. Звичайно, важлива роль належить якраз мілітарному ракурсу, тобто сприймання і прийняття себе як «людини у формі» є важливою життєстверджувальною утилітарною ознакою для досліджуваних курсантів.

Позитивна і висока самооцінка своїх конституційно-морфологічних параметрів лише сприяє кращій та успішнішій адаптації до різних фізичних і психоемоційних навантажень, що так притаманні військовій діяльності.

Безперечно, у курсантів військової академії та військового інституту специфіка мілітарного самосприйняття тісно пов'язана якраз із соціальною інституціалізацією, тобто формування їхньої фахової ідентичності прямим чином залежить від норм, традицій, статутних та інших вимог у тому освітньому закладі, де вони навчаються. Через чітку структурованість мілітарного соціодовкілля, військової спільноти, конкретного підрозділу, де існують правила ієрархії та субординації, психофізична автономія курсанта базована на усвідомленні сили і пріоритету умовного групового Я. По суті, *йдеться про специфічний образ Я, що набуває модифікації інтегрального образу Я (Ми).*

Здатність бути незалежним у таких, здавалося б, полізалежних умовах військового підпорядкування постає рисою високої внутрішньої автономності та ознакою психологічної зрілості.

Звичайно, слід пам'ятати про істотний ризик ймовірного конфлікту з груповими нормами військової спільноти, підрозділу, коли сильна особистісна автономія може бути маркером певного перекосу у психоемоційному балансі. Внаслідок цього можлива поява нестатутних взаємин, так званої «дідівщини» та інших дискримінаційних і сегрегаційних стосунків. Правда, нами не зауважено жодних істотних конфліктів між особистісною автономією досліджуваних курсантів та міжособистісними взаєминами і дисципліною їхнього підрозділу.

Помітною тенденцією доцільно назвати зміщення фокусу із зовнішньо-дисциплінарного контролю на усвідомлену внутрішню особистісно-регульовану автономію, що є дуже важливим для набуття досліджуваними професійно-мілітарного ототожнення.

До речі, зауважуємо добре помітну тяглисть і логіко-семантичну спорідненість інтерпретованого показника «незалежність» з такими показниками як «високий рівень самоповаги» (0,910), «впевненість – самовпевненість – самозакоханість» (0,872), що виокремилися в F 1 «самостверджувально-афективна самоповага», а також показниками

«військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,705) та «досягнення ідентичності» (0,612), що вичленувалися в F 2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження».

Отож у змістово-функціональному контексті автономно-тілесного самоприйняття показник «незалежність» варто розглядати насамперед як прояв високого рівня регламентованої індивідуальної автономії досліджуваних курсантів у поєднанні із загалом позитивним прийняттям ними власної особистісно-мілітарної тілесності.

Якісну інтерпретацію показника «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643) (за «Тестом самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова)) ми здійснювали в контексті психології тілесності, мілітарного самоприйняття і специфіки військово-професійної соціалізації досліджуваних у військовій академії/військовому інституті.

Прийняття своєї зовнішності як базового компонента тілесної самоакцептації відображає рівень емоційно-когнітивної згоди курсанта зі своїм зовнішнім виглядом, сприйманням і прийняттям/неприйняттям власних параметрів тілесності та їхньої відповідності до внутрішньому образу Я як уявлення про свою психофізичну інституцію.

Констатуємо, що досліджувані загалом проявляють задоволеність власною «мілітарною» зовнішністю, чому сприяє не в останню чергу військова атрибутика (форма, відзнаки, шеврони тощо). Відповідним чином у них зауважуємо низький (або істотний, або відсутній) рівень тілесної самокритики, позитивне і схвальне ставлення до індивідуально-морфологічних особливостей власного тіла, що сумарно засвідчує інтеграцію такого конструкту як зовнішність у цілісну Я-концепцію та особистісне мілітарне самоприйняття.

Також зауважуємо, що *прийняття своєї «мілітарної» зовнішності функціонує в курсантів як компонент психологічної цілісності суб'єкта, оскільки образ тілесності не конфліктує з особистісною автономністю та незалежністю, а, навпаки, підсилює їх.*

Прийняття зовнішності у контексті автономно-тілесного самоприйняття досліджуваних відіграє своєрідне інтегративне значення, адже забезпечує узгодженість і співмірність між образом тілесності, що культивується у військовій академії/військовому інституті (акуратний, підтягнутий, спортивний, психофізично сильний тощо), і внутрішніми стандартами курсанта (здоровий, успішний, статусний, сучасний, привабливий для осіб протилежної статі тощо).

Прояв цього показника на високому статистично значущому рівні також засвідчує про зниження зазвичай існуючого в молодій людини внутрішнього конфлікту між тим, «як я виглядаю для себе/для інших» і тим, «ким я є насправді».

Існування такої певною мірою стабільної гармонійності дає змогу досліджуваним зосереджувати свої інтелектуальні й афективні психоенергетичні ресурси та потенціали не на самоконтролі своєї зовнішності, а на навчальній діяльності, спортивних заняттях та загальній мілітарно-едукативній самореалізації.

По суті, йдеться про те, що у цьому факторі показник «шкала прийняття своєї зовнішності» виступає індикатором зрілої тілесної ідентичності, а не лише індивідуальної психофізичної та естетичної задоволеності результатами рецепції свого біологічного й соціального тіла.

Слід відзначити, що *якраз військово-соціодовкілля, навчання у військовій академії, військовому інституті виступають потужним детермінаційним контекстом формування тілесного образу курсантів.* (Теоретичні аспекти окресленої проблематики висвітлені нами у підрозділі 1.2. Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів).

Коротко підсумуємо, що для курсантів військових закладів України важливими є такі загальні тенденції, що впливають на рецепцію ними власної зовнішності:

1) сприймання і прийняття/неприйняття себе як представника соціопопуляції з умовно уніфікованим зовнішнім виглядом (військова форма, зачіска, статутно-стандартні нормативи тощо);

2) наголос насамперед на фізичній функціональності сильного і спортивного тіла, а не на його естетичних параметрах;

3) підвищені й посилені фізичні та психічні навантаження, зокрема в умовах полігонів, використання зброї, бойової техніки тощо);

4) постійна оцінка командирами фізичної форми та відповідності військово-професійним вимогам (виконання спортивних нормативів швидкості, сили, витривалості тощо).

Якраз у колі таких детермінант, заманіфестований досліджуваними курсантами високий прояв показника прийняття своєї зовнішності, свідчить про їхнє внутрішньопсихологічне прийняття самого себе як фізично спроможної особистості, яка здатна виконувати навантаження фахової соціалізації у військовій академії/військовому інституті.

Сумарно можемо відзначити, що досліджувані крізь призму автономно-тілесного самоприйняття не проявляли вираженої тривоги щодо власної тілесності та не акцентували якісь свої недоліки зовнішності, тобто їхня самооцінка базувалася насамперед на визнанні пріоритетності сприймання (і прийняття) тіла як певного інструменту власної навчально-мілітарної діяльності, а не як об'єкт оцінювання чи самозамилування.

Правда, слід піддати окремим детальним дослідженням цей ракурс, оскільки зауважуємо, що у F1 «самостверджувально-афективна самоповага досліджувані продемонстрували високий рівень не лише впевненості, але і самовпевненості й самозакоханості.

До речі, варто зазначити, що нами зауважено цікавий факт, який потребує подальших поглиблених науково-психологічних теоретико-емпіричних досліджень та узагальнень, зокрема констатовано, що в усіх досліджуваних-курсантів, які проявили найвищий рівень рецепції насамперед власної зовнішності, були нанесені татуювання.

Окрім данині моді щодо своєрідного «культу тату» в сучасній молоді, безперечно, в розгляді ролі й символічної семантики татуювання (у досліджуваних курсантів зазвичай патріотичні, продержавницькі, мілітарно виражені – тризубець, образ козака, зброї, патріотичні афоризми тощо) базовим інтерпретаційним ракурсом, вочевидь, повинен стати підхід, що це насамперед маніфестація власного самоствердження, проєктивна мілітарно-патріотична самопрезентація.

Про подібне, зокрема про особливості феномену татуювання як активно застосовуваного засобу самовизначення та самопрезентації сучасних молодих людей на юнацькому етапі онтогенезу йдеться у дослідженні Н. Артюхиної (Артюхина, 2016).

На тлі загалом позитивного самоприйняття своєї зовнішності особливо актуально й доцільно описати ризик низького рівня прийняття зовнішності у курсантів, що може полягати у посиленій тілесно-соматичній перенапрузі, надмірному поведінково-руховому і м'язовому самоконтролі, а це призводить до істотно зниженні впевненості у своїх статусно-рольових і тілесних перевагах і невпевнених діях чи неуспішності в навчальних заняттях.

На рівні інтерпретації результатів бесіди й анкетування досліджувані зазначали деякі труднощі сприймання та прийняття власної (умовно – «мілітарно оновленої», тобто в уніформі тощо) тілесності на ранніх етапах навчання, тобто під час адаптації до мікроклімату військової академії/військового інституту.

Окремі досліджувані зазначали існування підвищеної тривожності через рецесію своєї зовнішності, самоакцептацію власного мілітарного Я. Подібне зустрічаємо в дослідженні Т. Гончаренко, в якому стверджується, що тривожність постає потужним чинником, який впливає на особистісну успішність курсантів у процесі військово-освітньої діяльності. Пропонується навіть таке поняття як «армійська тривожність», тобто окремий специфічний вид особистісної тривожності, який істотно впливає як на освітню мотивацію

курсанта і його прогностичне бачення себе в образі офіцера, так і на його загальне самоусвідомлення та якість реалізації військово-навчальних дій упродовж навчання у військовому закладі вищої освіти. Армійська тривожність впливає на психічне і фізичне здоров'я курсанта, його психофізичну й когнітивну результативність, випробовує його емоційну стійкість та інші афективно-інтелектуальні й поведінкові компоненти психоструктури (Гончаренко, 2004).

Констатовані нами окремі рідкісні випадки негативного мілітарного самоприйняття (на рівні статистичної похибки) проявлялися в курсантів у вигляді надмірного самокартання і самоприниження, гіпертрофованої самокритики і самозаперечення, що розбалансовувало процеси самоусвідомлення та самоствердження у реаліях міжособистісних взаємин військового освітнього закладу.

Звичайно, що тривожність, фрустрованість, нерішучість і невпевненість у самому собі сповільнюють прийняття себе як успішного курсанта і потенційного офіцера, а постійне очікування «нездоланих» труднощів і перепон зумовлює амбівалентність самооцінювання та загальний дещо депресивний модус самоусвідомлення. Такі курсанти мають численні проблеми з реалізацією власного Я, розбалансованість саморегуляції своєї поведінки тощо.

Негативне мілітарне самоприйняття породжує аутсайдерство, унеможлиблює побудову оптимістичної траєкторії професійного зростання у військовій кар'єрі, блокує мобілізацію внутрішніх психофізичних сил і потенціалів. Замкнутість, ригідність, песимізм постають типовими симптомами-наслідками розладів мілітарного самоприйняття курсанта, зумовлюють його психоемоційне вигорання.

Узагальнюючи, зазначимо, що «шкала прийняття своєї зовнішності» у курсантів військових закладів відображає досить високий рівень інтегрованості їхнього фізичного/тілесного образу Я в доволі автономну Я-концепцію.

Також це свідчить про доволі сформовану готовність курсантів до функціонування в ускладнених умовах військового навчання, навчально-бойових ситуацій та інших психофізичних і соціальних обмежень і випробувань без втрати власного мілітарного самоприйняття.

Виокремлення показника «юнак» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи) (0,601) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) засвідчує насамперед ототожнення досліджуваних курсантів зі своєю статево-віковою групою.

Безперечно, йдеться про концептуальну семантику показника «юнак» не як просто про якусь загальну демографічну змінну, а як про усвідомлене ідентифікування з представниками своєї вікової соціопопуляції.

Досліджувані маніфестують власну належність та прийняття соціокультурних параметральних ознак, притаманних сучасним особам юнацького віку (фізичний розквіт, здоров'я, максималізм, оптимістична рецепція світу тощо) і позначають тим самим інтегрованість своєї біологічної та психофізіологічної зрілості з усвідомленим і соціально детермінованим психофізичним образом Я.

Вочевидь, доцільно вести мову про позначення ними своєї соціально-тілесної тотожності як тісного поєднання тілесних (молодий, здоровий, красивий тощо) та соціально-вікових і статусно-рольових характеристик (курсант престижного військового освітнього закладу, майбутній офіцер, командир тощо).

Крізь призму автономно-тілесного самоприйняття цей показник постає індикатором їхньої сепарації від сімейних владно-підвладних стосунків і усвідомлене прийняття офіційної парадигми субординації у військовій академії/військовому інституті.

Відбувається своєрідна рекалібрація Я, своєї самостійності і власного самовизначення, тобто формування особистісної автономії зміщується від колишніх сімейно-соціалізаційних форм до теперішньої активної власне

мілітарно-інституційної соціалізації у військовій академії/військовому інституті.

Рецепція себе як юнака засвідчує не лише зазвичай підсвідоме розуміння свого соматичного дозрівання та формування більш-менш стабільного й усталеного образу власної тілесності, але й маркує розвиток рефлексії, самоаналізу і само прийняття.

Слід зазначити, що в ускладнених умовах воєнного часу, а також у досить специфічній і прискореній мілітарній соціалізації, що культивується в військових освітніх закладах (воюючій армії потрібні молоді лейтенанти, командири), у курсантів зазвичай відбувається прискорене прийняття дорослих соціальних ролей, швидше набуття мілітарної ідентичності.

Зауважуємо загалом швидкий та успішний перехід від пубертатно забарвленої підліткової тілесної невпевненості та ймовірних комплексів до стабільнішого сприйняття і прийняття свого тілесного Я.

Суворі реалії війни та жорстко структурований мілітарно-інституційний контекст істотно детермінують і прискорюють процеси вікової соціалізації курсантів.

Включені у нормативну вікову групу курсанти відчують «нормальність» своєї психо- і соціогенези і зазвичай приймають себе як повноцінного у успішного представника своєї вікової соціопопуляції, який є гідним представником покоління, спроможним до військової служби та мілітарно-фахової самореалізації.

До речі, за результатами бесід більшість досліджуваних відзначала, що через такий чинник як уніфікація військової форми відбувається зниження внутрішнього конфлікту між усвідомленням індивідуально-тілесних параметрів і групових мілітарно зумовлених стандартів.

По суті, зауважуємо високий рівень узгодженості між юнацьким віком, тілесністю та мілітарною суб'єктивністю.

Отож інтерпретований показник «юнак» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи) у контексті третього фактора

«автономно-тілесне самоприйняття» презентує в досліджуваних курсантів військової академії/військового інституту інтегровану вікову й тілесну ідентичність, яка сприяє як позитивному формуванню особистісної автономії, так і прийняттю себе як спроможного до виконання «дорослих» соціально-професійних мілітарних ролей.

Вичленування зі знаком «-» показника «наслідування» (-0,728) (за «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)) свідчить про існування певних суперечностей між тенденцією до ототожнення із зовнішніми зразками/моделями поведінки/тілесності й автономним тілесним самоприйняттям. Ідеться про чітко виражену опозиційність між автономною тілесною ідентичністю і схильністю до зовнішнього засвоєння та внутрішньопсихологічної імплементації моделей поведінки.

Якраз тому в досліджуваних курсантів, які свою автономію тілесного самоприйняття розглядають як провідний механізм, помітно знижується ймовірність залежності від зовнішніх поведінкових стандартів. Беззаперечно, це дозволяє їм значно краще адаптуватися до мікроклімату й нормативно-статутних взаємин під час військової підготовки у військових академії/інституті.

На нашу думку, розгляд такого аспекту вкрай важливий, оскільки курсанти з позитивним мілітарним самоприйняттям спроможні до якісного самоконтролю власної поведінки, адаптивніші у стресових ситуаціях, проявляють виражену несуперечність та осмислену суб'єктність у рецепції соціодовкілля. Натомість у курсантів з негативним мілітарним самоприйняттям зауважується недостатня диференціація різних компонентів самоусвідомлення, хаотичний і дифузний образ Я, аморфна і нестійка Я-концепція. Цілком можливі прояви поведінкових дисфункцій унаслідок критичних розбіжностей між Я-реальним та Я-ідеальним, коливання і гостра поляризація адекватності самооцінки з тенденцією за заниження, флуктуації

самоповаги та демонстрування і застосування надмірно частого й інтенсивного психозахисту.

Ригідність їхніх професійно-рольових настановлень звужує та обмежує рівень домагань та зорієнтовує лише на виконання формально-функціональних намірів і завдань, що проявляється у байдужості до навчальної успішності, соціальної пасивності тощо. Низька академічна успішність зумовлює в них афективно-емоційні розлади, посилює відчуття апатійності, знехтуваності і меншовартості серед успішних курсантів-однолітків, які відчують себе такими, що прийняли власне мілітарне ототожнення на рівні усвідомлених і поціновуваних у суспільстві статусно-рольових переваг.

Негативне мілітарне самоприйняття досить часто межує із самонеприйняттям й зумовлює в курсантів переживання незахищеності, тривожності, фрустрованості та інших депресивних поведінкових модальностей.

У континуумі самозаперечення і самоприниження, базисної нерішучості та невпевненості у власному Я активно проявляється перманентне очікування нездоланих перепон і труднощів як на етапі актуалгенезу, так і в професійному майбутньому.

Блокується активність бажання до різнобічного тілесно-соціального самопізнання, песимізується перспектива найближчого розвитку, зауважується пасивність і незацікавленість у мілітарно-професійній кар'єрній самореалізації. Також часто проявляється завчена безпорадність у вирішенні кризово-конфліктних ситуацій міжособистісного спілкування, переважають зовнішні екстернальні тенденції локус-контролю, надмірне самокартання тощо. Зазвичай це призводить до психоемоційного вигорання та психофізичної втоми як індикаторів і наслідків негативного мілітарного самоприйняття.

Отже, підсумовуючи, можемо стверджувати, що третій фактор «автономно-тілесне самоприйняття» на рівні виокремлених показників

цілісно й досить повномірно окреслює інтегративну характеристику ставлення досліджуваних курсантів до своєї соціальної тілесності. Досліджувані презентують це ставлення до себе як до суб'єкта власної особистісної активності, мобільності, впевненості у статусно-рольовій потребності, а також як одну з базових підстав самоствердження та психофізичної ідентичності.

Сумарно це зводиться до позитивного прийняття своєї зовнішності («молода успішна сильна і спортивна людина у військовій формі»), а також до усвідомленої рецесії власної тілесності як автономної цінності. Зауважуємо синтез позитивних ресурсів для сприятливого мілітарного самосприйняття та успішної соціально-вікової ідентифікації, що тісно пов'язані як з усвідомленням переваг молодості, тілесного здоров'я, так і з набуттям мілітарної ідентичності з однолітками у військовій формі – курсантами престижних українських військової академії/військового інституту.

Четвертий фактор (F4) за умовною назвою «**комунікативно-обмежена ідентичність**» (14,3 % від загальної дисперсії) вмістив такі виокремлені показники : «некомунікабельність» (0,760) та зі знаком «-» «мислительний інтроверт» (- 0,598) і також зі знаком «-» «дифузія» (-0,571) (див. табл. 3.4. і рис. 3.4.).

Сумарно всі три показники дають змогу встановити спільний латентний конструкт, тобто констатувати змістово-функціональну сутність четвертого фактора та здійснити його якісну інтерпретацію.

Зауважуємо, що композиція вичленуваних показників, зокрема від'ємний знак факторних навантажень у двох із них («мислительний інтроверт», «дифузія»), засвідчує складність процесів розвитку спілкування у досліджуваних курсантів військової академії/військового інституту. Тому цей фактор доцільно інтерпретувати насамперед як відображення такого стану справ, коли курсанти демонструють досить помітну соціально-комунікативну закритість.

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за четвертим фактором (F4) «комунікативно-обмежена ідентичність» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	некомунікабельність	0,760
2.	мислительний інтроверт	-0,598
3.	дифузія	-0,736

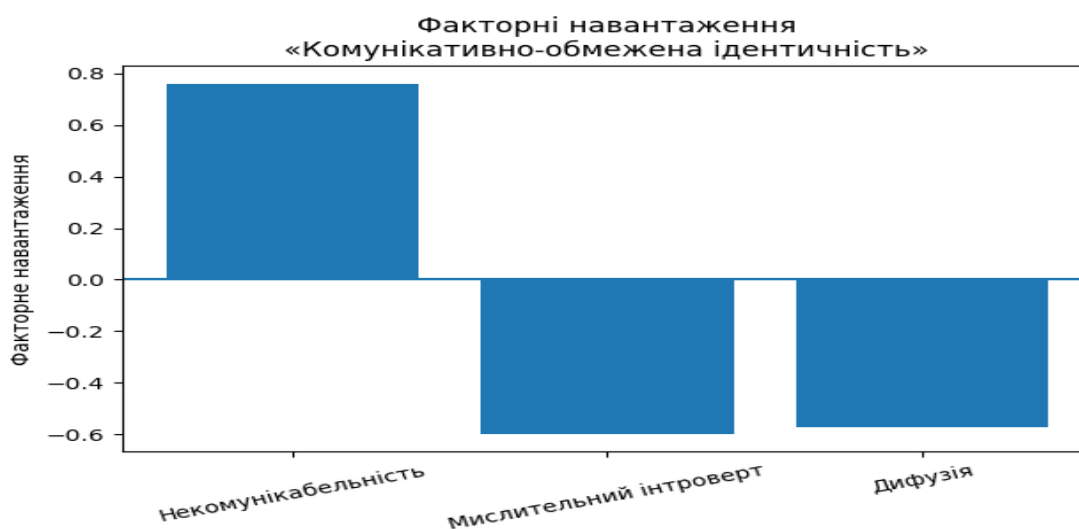

Рис. 3.4. Графічна презентація факторних навантажень за четвертим фактором (F4) «комунікативно-обмежена ідентичність» (курсанти військової академії/військового інституту, n=159)

Правда, це проявляється у тісному поєднанні з ідентифікаційною визначеністю, а не дифузією (оскільки симптоматика дифузної ідентичності проявилася зі знаком «-»).

Прояв показника «некомунікабельність» (0,760) (за методикою «Q-сортування» (В. Стефансон) засвідчує, що цей домінуючий показник фактора презентує певну схильність досліджуваних до звуження та обмеження соціальних контактів, а також маніфестує їхню комунікативно-перцептивну стриманість у системі міжособистісних взаємин. Спостерігаємо

зменшення їхньої налаштованості на спілкування і взаємодію та орієнтованість на відігривання формалізовані (зазвичай статутної) ролі. Така чітко регламентована владно-підвладна комунікація, базована на усталеній субординації військових звань, посад (статусів, ролей), є доволі типовою та звичною у мілітарному соціодовкіллі.

Водночас зазначаємо необхідність застосування психотренінгових технологій, спрямованих на культивування та оптимізацію соціально-перцептивних компонентів міжособистісного спілкування курсантів. Це потрібно насамперед для налагодження сприятливого комунікативно-перцептивного мікроклімату в їхніх взаєминах, адже спілкування у мілітарних навчальних підрозділах повинно відбуватися злагоджено й оперативно. Вміння зрозуміти один одного з півслова, високий рівень взаємодовіри, взаємовиручки може мати інколи в екстремальних навчально-бойових умовах визначальне значення для виживання кожного з курсантів та всього підрозділу загалом.

Негативне навантаження показника «мислительний інтроверт» ($-0,598$) (за методикою «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) засвідчує, що його семантика не пов'язана в досліджуваних з поглибленим внутрішнім рефлексуванням, надмірною схильністю до абстрактно-аналітичного самозаглиблення або когнітивно-інтелектуальної замкнутості.

Безперечно, це також вказує, що досліджувані курсанти не мають класично інтровертних поведінкових тенденцій, а радше демонструють свою стриманість у спілкуванні. Це узгоджується з уявленнями на рівні масової свідомості про те, що військовий, курсант, офіцер, командир, тобто людина у військовій уніформі повинна говорити лаконічно, конкретно, чітко, логічно і переконливо.

Крізь призму мілітарного самоприйняття це дуже важливо, до того ж у першому факторі (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» зауважуємо статистично високий прояв показників «емоційний екстраверт» ($0,736$) та зі знаком « \leftarrow » «інтуїтивний інтроверт» ($-0,612$) за цією ж

методикою. Тобто доцільно вести мову про домінування у досліджуваних курсантів військової академії/військового інституту насамперед емоційної екстраверсії, а також на негативно навантаженому рівні інтуїтивної екстраверсії та мислительної інтроверсії.

Також можемо інтерпретувати цей показник як підтвердження загальноновизнаної константи вікової психології : спілкування є провідним видом діяльності у підлітковому віці, натомість на юнацькому етапі онтогенезу провідним видом діяльності вважаться професійно-орієнтоване навчання (у нашому випадку – мілітарна едукація курсантів військової академії/військового інституту).

Прояв показника зі знаком «-» «дифузія» (-0,571) (за методикою «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)) свідчить про намагання досліджуваних заперечити певну ідентифікаційну невизначеність і розмитість та ствердити домінуючий варіант свого теперішнього ототожнення – мілітарного. Якраз тому дифузна ідентичність (identity diffusion) як відсутність ідентичності, коли ані пошук, ані вибір рішення суб'єктом зовсім не здійснювалися, досліджуваним курсантам не притаманна.

По суті, через негативне навантаження дифузної ідентичності курсантами стверджується досить висока сформованість і структурованість як образу Я та Я-концепції, так і ототожненого мілітарного самоприйняття.

З метою детальнішого і глибшого емпірично-аналітичного проникнення в досліджуване явище нами було проведено також дисперсійний та кореляційний аналіз чотирьох виокремлених факторів, які вмістили найістотніші показники – змістово-функціональну репрезентацію мілітарного самоприйняття досліджуваних курсантів.

Дисперсійний аналіз чотирьох основних виокремлених факторів.

Тож для детальнішого аналітично-інтерпретаційного проникнення в отримані емпіричні результати ми здійснили дисперсійний аналіз чотирьох

основних виокремлених факторів, на які припало найбільше семантичне навантаження :

F1 «самостверджувально-афективна самоповага» – 26,3 % від загальної дисперсії;

F2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» – 23,8 % від загальної дисперсії;

F3 «автономно-тілесне самоприйняття» – 19,3 % від загальної дисперсії;

F4 «комунікативно-обмежена ідентичність» – 14,3 % від загальної дисперсії.

Здійснений нами поглиблений дисперсійний (структурно-пояснювальний) аналіз був зосереджений на встановленні ієрархії психологічних конструктів, а також їхнього внеску в загальну дисперсію, що додатково висвітлювало внутрішню логіку факторної структури.

Отож унаслідок здійсненого факторного аналізу ідентифіковані чотири основні змістовно насичені фактори (F1+ F2+ F3+ F4) сумарно вичерпали 83,9 % загальної дисперсії. На нашу думку, такий відсоток сумарної дисперсії є досить високим, що підтверджує статистичну значущість відібраної факторної структури показників. Якраз вони презентують найістотніші системоутворювальні психологічні тенденції досліджуваного явища – мілітарного самоприйняття курсантів військової академії/військового інституту.

Це засвідчує доволі високу пояснювальну здатність факторної моделі, її семантично-функціональну психологічну логіку й узгодженість і структурну цілісність.

Зауважуємо, що розподіл дисперсії між чотирма виокремленими факторами має добре виражену ієрархічну організацію, що базується на таких тенденційних векторах: від афективно-особистісних – до ідентифікаційних вимірів та тілесно-автономних і комунікативних

конструктив самоусвідомлення, зокрема мілітарного самоприйняття досліджуваних.

Перший фактор (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» – 26,3 % від загальної дисперсії постає своєрідним доміантним осердям факторної структури, адже акумулює найбільшу частку дисперсії. Звичайно, що це засвідчує на його базове значення для розуміння специфіки мілітарного самоприйняття досліджуваних.

Позитивне полюсне наповнення F1 складають показники: «високий рівень самоповаги» (0,910), «впевненість – самовпевненість – самозакоханість» (0,872), «емоційний екстраверт» (0,736).

Вважаємо, що їхнє високе факторне навантаження вказує, що у досліджуваних курсантів афективно насичене переживання власної самоповаги і цінності, впевнена експресивність і соціально активна екстраверсія постають основними маркерами індивідуального і соціально-психологічного самоствердження.

Прояв показників з негативним полюсом («поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,649), «інтуїтивний інтроверт» (-0,612) фіксує певну дихотомійну організацію фактора, суть якої вбачаємо в активному і значною мірою навіть емоційно-експансивному бажанні самоствердитися, що протиставляється пасивності, уникненню, інтровертності тощо.

Підсумовуємо, що F1 презентує вісь афективної сили Я, в якій висока самоповага набуває високого статусу та постає системотвірним психологічним ресурсом для набуття курсантами компетентностей мілітарного самоприйняття.

Другий фактор (F2) «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» – 23,8 % від загальної дисперсії пояснює майже четверту частину дисперсії та означений чітким демонструванням вираженої соціально-рольової та нормативно-ідентифікаційної тенденції в досліджуваних курсантів.

Позитивне полюсне наповнення F2 складають показники: «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «військовий» як об'єктивна категорія ототожнення (0,705), «досягнення ідентичності» (0,612).

На наш погляд, це вказує на самоствердження як усвідомлене прийняття курсантами соціально значущої ролі майбутнього офіцера, а також орієнтованості на виконання обов'язків, дисциплінованості та набуття певної мілітарно-едукативної тотожності. Слід наголосити, що ідентичність у цьому ракурсі доцільно пояснювати як таку, що має виражений інституційно закріплений характер, зумовлений навчанням у військовій академії/військовому інституті.

Прояв показника з негативним полюсом «низький рівень самоповаги» (-0,685) є своєрідним індикатором компенсаторності механізму самоствердження. Курсанти опираються на статусно-рольову й нормативну ідентифікацію як на джерело психологічної стійкості попри дещо знижене тло афективного самоприйняття.

Підсумовуємо, що F2 на відміну від внутрішньо-афективного F1 презентує зовнішньо опосередковане самоствердження досліджуваних курсантів.

Третій фактор (F3) «автономно-тілесне самоприйняття» – 19,3 % від загальної дисперсії презентує досить виразну індивідуально-екзистенційну тілесно-ототожнювальну семантику.

Позитивне полюсне наповнення F3 складають показники: «незалежність» (0,809), «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643), «юнак» (0,601). Вважаємо, що така композиція синтезує особистісну автономію, тілесне самоприйняття і вікову тотожність в один цілісний конструкт. Причому самоприйняття містить не тільки афективно-емоційні, але й тілесно-екзистенційні виміри самоусвідомлення (в ракурсі мілітарного самоприйняття) курсантів.

Прояв показника з негативним полюсом «наслідування» (-0,728) засвідчує деяку протиставленість незалежно-автономного Я наслідуванню зовнішніх моделей і зразків.

Підсумовуємо, що F3 презентує у першу чергу вісь особистісної суб'єктності – автономно-тілесне прийняття досліджуваними курсантами самого себе.

Четвертий фактор (F4) «комунікативно-обмежена ідентичність» – 14,3 % від загальної дисперсії пояснює відсотково найменшу, але концептуально досить істотну частку дисперсії, адже презентує специфічний спосіб ототожнення та функціонування курсантів у просторі міжособистісних взаємин.

Позитивне полюсне наповнення F4 складають показники : «некомунікабельність» (0,760), а з негативним навантаженням показники: «мислительний інтроверт» (-0,598) і «дифузія» (-0,571).

Констатуємо деяку парадоксальну структуру цього фактора, суть якої полягає в тому, що обмеження (самообмеження) спілкування у досліджуваних немає ні поглибленої рефлексивної інтровертованості, ні ототожнювальної невизначеності.

Підсумовуємо, що F4 презентує тенденцію до звуження в курсантів соціально-перцептивних взаємин, що, вочевидь, доцільно трактувати насамперед як їхній спосіб адаптації до мілітарно-едукативного контексту військової академії/військового інституту. Тобто таку замкнутість не варто розглядати як їхню усвідомлену відмежованість або невизначено дифузну ідентичність.

За результатами дисперсійного аналізу можна стверджувати, що факторна структура відображає досить складну й багаторівневу організацію самосвідомості досліджуваних курсантів: F1 – афективно-особистісне осердя, F2 – ідентифікаційно-рольовий контур, F3 – автономно-тілесний вимір, F4 – комунікативно-адаптаційний стиль поведінки (див. рис.3.5).

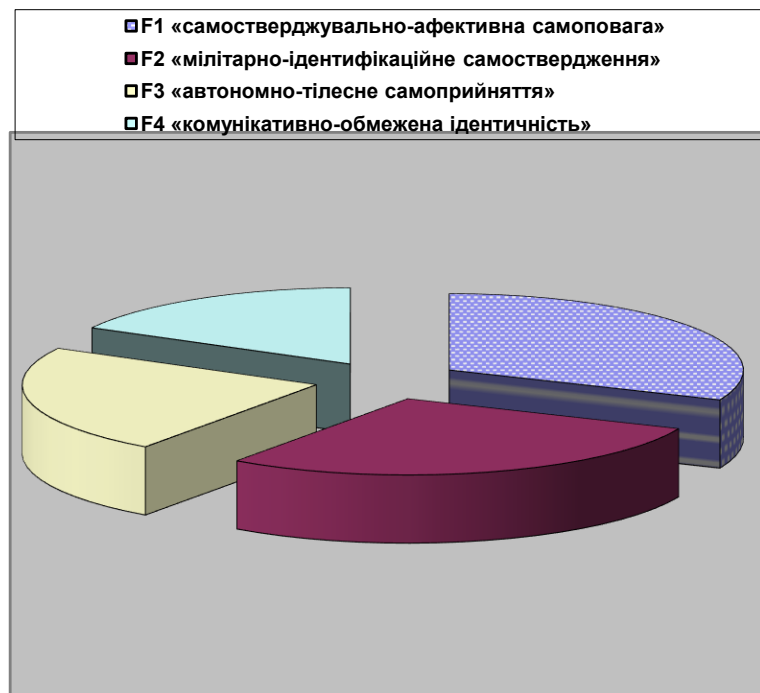

Рис. 3.5. Графічна презентація внеску чотирьох основних факторів (F1 «самостверджувально-афективна самоповага» – 26,3 %; F2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» – 23,8 %; F3 «автономно-тілесне самоприйняття» – 19,3 %; F4 «комунікативно-обмежена ідентичність» – 14,3 %) у загальну дисперсію (83,9 %)

Встановлена ієрархія презентує складне й розгалужене поєднання внутрішніх і зовнішніх механізмів ототожнення, прийняття себе і самоствердження, що є притаманними для курсантів.

Для того, щоб цілісно, різнобічно й об'єктивно встановити емпіричним шляхом особливості мілітарного самоприйняття досліджуваних курсантів нами було зроблено *кореляційний аналіз* найважливіших діагностованих показників.

Рівень кореляції між ними слугував ще одним емпіричним підтвердженням існування певного взаємозв'язку між найістотнішими показниками – індикаторами функціональної семантики особистісних рис досліджуваних курсантів у контексті становлення їхнього мілітарного самоприйняття.

Загалом, констатований нами характер кореляційних зв'язків між діагностованими показниками засвідчив досить високий статистично значущий і щільний зв'язок між ними.

Здійснений кореляційний аналіз за тими основними показниками, що наповнили чотири ключові фактори, дав змогу підтвердити результати, отримані завдяки застосуванню факторного й дисперсійного аналізу.

Узагальнений кореляційний аналіз між показниками чотирьох виокремлених факторів здійснювався на рівні латентних зв'язків між факторними структурами, а також з рахуванням змісту і знаку показників.

Взаємозв'язок F1 «самостверджувально-афективна самоповага» та F2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» : встановлено, що між показниками обох факторів існує здебільшого позитивна кореляційна спрямованість. Показники, які наповнюють F1, пов'язані насамперед із високим рівнем самоповаги, а також високою впевненістю та вираженою емоційною екстраверсією. Вони логічно й концептуально співмірні та позитивно узгоджуються з виокремленими показниками F2, які презентують досягнення ідентичності, а також позитивне ставлення досліджуваних курсантів до виконання справ та їхнє досить повномірне ототожнення з військовою роллю, мілітарними статусно-рольовими пріоритетами. Зазначимо, що негативні показники F1 («поступливість – боязкість – пасивна покоря», «інтуїтивний інтроверт») демонструють обернений зв'язок із позитивними показниками F2, а також вони проявляють пряму кореляцію з негативним полюсом другого фактору (зокрема з показником «низький рівень самоповаги»). Такі кореляції засвідчують, що афективно позитивна самоповага є важливим психологічним базисом для творення і розвитку мілітарно орієнтованого ототожнювального самоствердження в контексті й мікрокліматі навчання у військовій академії/військовому інституті.

Взаємозв'язок F1 «самостверджувально-афективна самоповага» та F3 «автономно-тілесне самоприйняття»: встановлено, що між показниками цих факторів проявляється помірна позитивна кореляція. Зауважуємо, що

показники «незалежність» та «прийняття власної зовнішності» логічно й концептуально узгоджуються з проявами високої самоповаги, а також афективно-емоційною активністю і високою впевненістю в собі, які наповнюють структуру F1. Зазначимо, що негативний показник F3 («наслідування») має виражений обернений кореляційний зв'язок із позитивними показниками F1. На наш погляд, це підтверджує реальний стан справ, згідно з яким чим вищий рівень особистісної автономії та тілесного самоприйняття, тим менше вираженою проявляється пасивна конформність і залежність, які, як відомо, притаманні низькій самооцінці й самоповазі.

Констатуємо, що F1 і F3 складають сумарно досить логічно узгоджений кластер, що базується на вираженій у досліджуваних курсантів військової академії/військового інституту внутрішній автономії та позитивному ставленні до свого Я.

Взаємозв'язок F1 «самостверджувально-афективна самоповага» та F4 «комунікативно-обмежена ідентичність» : встановлено стійку негативну кореляцію. Зокрема зауважуємо, що показники F4 («некомунікабельність», «мислительний інтроверт», «дифузія»), по суті, логічно й концептуально протилежні показникам, які наповнили F1 та які спрямовані на демонстрацію досліджуваними курсантами свого афективно-емоційного самоствердження, високої впевненості й просоціальної активності у мілітарно забарвленій (навчання у військовій академії/військовому інституті) життєдіяльності.

Підсумовуємо, що збільшення самоповаги, посилення власної емоційної екстраверсії, утвердження рішучої впевненості супроводжується у досліджуваних курсанті помітним зниженням дифузності ідентичності, а також комунікативної замкнутості, що загалом лише підтверджує компенсаторний характер взаємодії цих двох факторів.

Взаємозв'язок F2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» та F3 «автономно-тілесне самоприйняття»: встановлено позитивний, однак дещо диференційований кореляційний зв'язок. Зауважуємо, що виокремлені показники «досягнення ідентичності» і «ставлення до виконання справ» (F2)

узгоджуються з «незалежністю» та тілесним самоприйняттям (F3), а це може вказувати на інтеграцію рольової та особистісної автономності. Також у структурі F3 показник «юнак» постає віковим маркером розвитку й набуття ідентичності, який в принципі досить помітно опосередковує кореляцію між факторами.

Взаємозв'язок F2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» та F4 «комунікативно-обмежена ідентичність»: встановлено негативну кореляцію. Зауважуємо на рівні проявлених показників, що досить чітко ототожнення з військовими статусами й ролями, досягнення ідентичності й відповідальне ставлення до справи вступають у досліджуваних у суперечність із дифузією ідентичності та комунікативною замкнутістю. Негативний показник F2 («низький рівень самоповаги») проявляє безпосередню логічно-концептуальну близькість до виокремлених показників F4. Загалом, це лише підкреслює певною мірою дезінтеграційну семантику останнього.

Взаємозв'язок F3 «автономно-тілесне самоприйняття» та F4 «комунікативно-обмежена ідентичність»: встановлено виражену обернену кореляцію. Позитивне прийняття власного тіла, особистісна автономність і незалежність беззаперечно не дуже сумісні з комунікативною ізольованістю, мислительною інтровертністю та дифузною ідентичністю. На підставі цього можемо інтерпретувати F4 як фактор певного психологічного обмеження та деякої фрагментації Я в досліджуваних, що протистоїть їхньому автономному самоприйняттю.

Отож можна презентувати такі встановлені структурні зв'язки:

- 1) $F1 \rightarrow F2$ – позитивний вплив афективно-емоційної самоповаги на ототожнювальне самоствердження;
- 2) $F1 \rightarrow F3$ – позитивний вплив самоповаги на автономність і сприятливе тілесне самоприйняття;
- 3) $F4 \rightarrow F1$ – негативний вплив некомунікабельності, комунікативної обмеженості, замкнутості на самоповагу;

4) $F4 \rightarrow F3$ – негативний вплив дифузної ідентичності на особистісну автономність;

5) $F2 \rightarrow F3$ – помірний позитивний вплив структурованої ідентичності на особистісну зрілість.

Узагальнюючи, констатуємо, що здійснений кореляційний аналіз екстраполює наявність двох основних полюсів факторної структури:

перший полюс – інтегративний (F1–F2–F3), який пов'язаний із високою самоповагою, досить зрілою ідентичністю, помітною автономією та активним самоствердженням;

другий полюс – дезінтегративний (F4), який відображає певну дифузю, некомунікабельність і зниження цілісності свого Я.

Водночас отримані кореляційні взаємозв'язки позитивно підтверджують внутрішньопсихологічну логіку поданої вище факторної моделі, а також підтверджують її психологічну валідність і достовірність.

Узагальнюючи результати якісної інтерпретації проведеного емпіричного дослідження, можемо констатувати, що *концепт мілітарного самоприйняття усталюється як соціалізація молодої людини в едукативно-мілітарному середовищі, як складний транзит від цивільної життєдіяльності до специфіки військового психопростору, як засвоєння маркерів, атрибутів і правил військового навчання/армійської служби, тому цей перехідний етап може мати певні коливання і ретардації.*

Окремою проблемою постає те, що ефективна військова діяльність можлива насамперед завдяки своєрідному духові групоцентризму, армійського колективізму, військового братства, внаслідок чого певним чином пригнічується особистісний егоцентризм.

Як ми вже зазначали під час якісної інтерпретації третього фактора «автономно-тілесне самоприйняття», формування різномодального образу Я курсантів досить часто відбувається як творення образу Я(Ми), що, на наш погляд, загалом позитивно сприяє розвитку мілітарного самоприйняття курсантів. У процесі навчання у військовій академії/військовому інституті

відбувається певне полишення цивільних моделей ототожнення і прийняття, а тому інколи досить часто навіть через так званий «культурний шок» забезпечується перехід на групове, командне набуття мілітарного самоусвідомлення та самоприйняття.

Курсант з позитивним мілітарним самоприйняттям позиціонує себе як частину потужного фізично загартованого, інтелектуально і діяльнісно злагодженого співтовариства, невід'ємною «бойовою одиницею», учасником групи (курсу, взводу, роти, батареї, батальйону) людей у військовій формі, спроможних бути впізнаваними й успішними.

Отже, підсумовуючи, можемо стверджувати, що *важливим результатом формування мілітарного самоприйняття курсантів постає конгломерат процесів : 1) особистісної, соціальної та військово-професійної ідентифікації; 2) самооцінювання/самоповаги; 3) мілітарного самовизначення; 4) персоналізації у військових діяльнісно-атрибутивних реаліях тощо.*

По суті, йдеться про *інтеркореляції мілітарного самоприйняття з іншими конструктами самоусвідомлення (зокрема, образом Я, самоакцептацією, Я-концепцією тощо).*

Усвідомлення себе представником військової професії та фахової спільноти (курсант, майбутній офіцер, військовий-професіонал) відображає певний рівень когнітивно-емоційно-поведінкового ототожнення/диференціації самого себе з професією та представниками цього складного і соціально статусного фаху.

Прийняття себе на рівні відрефлексованого в таких диспозиціях Я, власної самості якраз і виступає базовим підґрунтям творення і функціонування мілітарного самоприйняття в курсантів.

Співвіднесення себе із самим собою у вимірах військової дійсності й життєдіяльності (форма, статут, командири, розпорядок дня, накази, наряди тощо), набуття мілітарної самототожності забезпечуються завдяки синтезу

реалізованих самоуявлень про власне Я як маркування унікальної особистості.

Важливими перспективами наших подальших емпіричних студій вважаємо вивчення окресленої проблематики крізь призму статевого диференціалу.

Значущість такого ракурсу є очевидною, наприклад, у дослідженні О. Андрощук ідеться про гендерну специфіку процесу військово-професійної підготовки офіцерів медичної служби в медичному закладі вищої світи. Констатовано деяку гендерну асиметрію багатьох параметральних характеристик, зокрема на рівні функціонування процесів самоусвідомлення та самоприйняття, мотиваційної сфери досліджуваних, особливостей прояву їхньої індивідуальної дисциплінованості, а також самооцінювання рівня фізичної підготовленості. Зауважено відмінності за гендерним диференціалом у самооцінці курсантами і курсантками рівня своїх професійних знань з різних військових освітніх компонентів, різне співвідношення в оволодінні різними видами інтелектуального й фізичного навантаження та відмінності щодо зацікавленості військово-науковою діяльністю тощо (Андрощук, 2018).

Безперечно, важливість отримання емпіричних результатів порівняльного аналізу отриманих показників за статевим диференціалом дадуть підстави стверджувати про високу ймовірність існування збігів/розбіжностей у фемінінному й маскулінному мілітарному самоприйнятті. Вочевидь, попри спільність мілітарно-едукативного простору військової академії/військового інституту в дівчат-курсанток можуть проявлятися певні відмінності у становленні та функціонуванні мілітарного самоприйняття порівняно з хлопцями-курсантами.

Вважаємо, що в узагальненому вигляді процесуально ці особливості можуть бути зумовленими тими закономірностями й особливостями, що зафіксовані, наприклад, у положеннях чотирифазної моделі розвитку гендерної ідентичності жінок-військових, розробленої V. Culver. Згідно з

таким підходом жінка-військова в американській армії зазвичай проходить чотири основні специфічні фази розвитку ідентичності. Зазначено, що всі фази відзначаються застосуванням дуже специфічних стратегій подолання, які залучаються жінками з метою нейтралізації різноманітних міжособистісних стресорів, що спрацьовують найчастіше у зазвичай гіпермаскулінному армійському соціодовкіллі.

Тому *першу фазу* умовно можна назвати «управління статтю у вигляді носіння маски», на якій жінки, відчуваючи невпевненість у собі, стараються асимілюватися з чоловічою групою та, щоб не втрати власне «справжнє Я», вдаються до технології «одягнути маску».

Друга фаза (умовна назва «носіння маски») зводиться до того, що жінки-військові, застосовують своєрідні компенсаторні стратегії подолання стресу, які маскують певні риси, що є складовими «справжнього Я» і трактуються у мілітарній соціокультурі як небажані. По суті, маска «воїна» значною мірою компенсує очікування соціуму і військової спільноти щодо стереотипів, які застосовуються до образу військового. Зазначено, що «маска жіночності» значною мірою збалансовує систему соціальних очікувань стосовно фемінінності. Внаслідок потреби уникнення маргінальності і здобуття прихильності з боку соціуму, військовослужбовиці через орієнтацію на «образ воїна» намагаються вносити корекцію у свою зовнішність і видозмінювати стилі й манери власної поведінки

На *третьій фазі* відбувається знаковий поворот свідомості, внаслідок чого жінка-військова завдяки усвідомленню наслідків «носіння маски» досягає своєрідного внутрішнього інсайту. Саморефлексія підказує їй, що «носіння маски» як тактика і стратегія додання стресу блокує розвиток її справжнього Я, пригноблює істинну фемінінну самоідентифікацію. Завдяки цьому появляється концепція «жінки-воїна» як набуття мілітарної тотожності, базованої на нейтралізації соціостресорів та культивуванні власної самоефективності.

Четверта фаза означена процесуально як «зняття маски», що зумовлює долання військовою маскулінно-етичних стереотипів військової культури/субкультури і досягнення нею мілітарного самоприйняття та справжньої ідентичності на рівні «жінка-воїн» (Culver, 2013).

Якраз на такий подібний цікавий ракурс порівняльного вивчення стану справ за статевим диференціалом будуть зорієнтовані наші подальші теоретико-емпіричні дослідження.

3.1.2. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик ліцеїстами ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою

З метою забезпечення умов для проведення порівняльного аналізу за диференціалом «різностипний навчальний військовий заклад», тобто порівняння отриманих показників курсантів військової академії/ військового інституту й ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, нами було здійснено факторний аналіз виконання психодіагностичних методик ліцеїстами.

Звичайно, були враховані насамперед вікові особливості досліджуваних, які на відміну від курсантів академії/інституту (юнаки) були здебільшого представниками підліткової соціопопуляції. Врахування цього давало уявлення про вікову динаміку становлення мілітарного самоприйняття в сучасних підлітків та юнаків.

До *першого фактора (F1)*, який ми умовно назвали «**тілесно-мілітарне самоствердження**» (25, 4 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники: «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,898), «військовий-ліцеїст» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,783), «скептицизм – упертість – негативізм» (0,714) та зі знаком «-» «безкорисливість – чутливість – жертовність» (-0, 702) (див. табл. 3.5. і рис. 3.6.).

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за першим фактором (F1) «тілесно-мілітарне самоствердження» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	шкала прийняття своєї зовнішності	0,898
2.	військовий-ліцеїст (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,783
3.	скептицизм – упертість – негативізм	0,714
4.	безкорисливість – чутливість – жертовність	-0,702

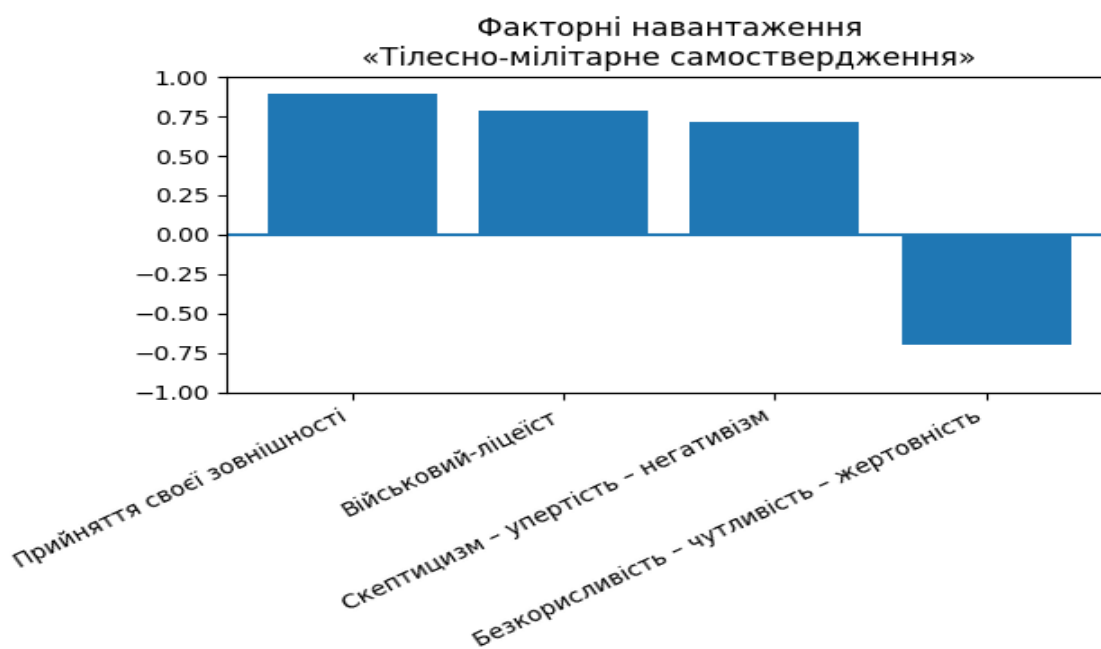

Рис. 3.6. Графічна презентація факторних навантажень за першим фактором (F1) «тілесно-мілітарне самоствердження» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

Психологічний зміст конфігурації факторних навантажень виокремлених показників засвідчує існування в досліджуваних ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою досить складної інтеграції тілесного самоприйняття, інституційного ототожнення та деякої

особистісної опозиційності, які проявляються і формується в умовах військово-освітнього соціодовкілля та едукаційного мікроклімату військового ліцею.

Семантика цього фактора презентує насамперед доволі специфічний спосіб самоствердження військових ліцеїстів, що проявляється як конгломерат позитивного образу власного тіла (вочевидь, «мілітарно забарвленого»), а також впевненого та рішучого прийняття статусно-рольової номінації «військового-ліцеїста» й водночас деякого психологічного відмежування та дистанціювання від просоціальної афективно-емоційної чутливості й емпатії.

Перший фактор (F1) засвідчує своєрідне ідентифікаційно-тілесне самоствердження досліджуваних, однак з активною презентацією опозиційної автономії.

Вичленуваний показник «Шкала прийняття своєї зовнішності» (0,898) (за «Тестом самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова)) складає найвищий факторний внесок і засвідчує домінуюче значення тілесності, фізичного образу Я в структурі самосвідомості ліцеїстів – старших підлітків.

Безперечно, в контексті посиленої військово-фізичної підготовки, культивованої в закладі освіти з тривалими і славними традиціями мілітарної глорифікації, позитивна оцінка ліцеїстом власної зовнішності є дуже позитивною рисою. Цей показник постає визначальним маркером тілесно-фізичної впевненості і спроможності, а також витривалості й відповідності дуже поціновуваного ідеалу (культу) «сильного тіла». Йдеться про рецепцію тілесності насамперед на рівні самоприйняття в нових і відмінних від однолітків образах – сильного спортивного тіла у військовій формі.

Тому зауважуємо, що ракурс мілітарної образовості відіграє не тільки функцію підвищення самооцінки, але й дуже важливу ідентифікаційно-статусну роль, постаючи психологічним підґрунтям впевненості у власній спроможності і придатності для виконання військових статусно-рольових

призначень. Безперечно таке позитивне мілітарне самоприйняття заодно виступає своєрідною «протиотрутою» щодо так званих підліткових комплексів (дисморфофобії, нервово-психічної анорексії, булімії тощо), які зазвичай притаманні одноліткам підліткового віку, які навчаються у звичайних закладах загальної середньої освіти.

Високе факторне навантаження прояву показника «військовий-ліцеїст» (0,783) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) є додатковим підтвердженням успішного мілітарного самоототожнення і самоприйняття досліджуваних ліцеїстів. Пряма ідентифікація з обраною освітньо-професійною роллю презентує також чітку сформованість соціально-рольових тотожностей і співмірностей з інституційною групою.

Звичайно, що віднесення досліджуваними себе до категорії «військовий-ліцеїст» вдало й гармонійно інтегрується у загальну структуру Я-концепції та архітектоніку їхнього особистісного самоусвідомлення. Досліджувані фіксують налаштованість приймати себе в контексті порядку й дисциплінованості, сили й субординованості.

Зауважимо, що разом з високим і позитивним тілесним самоприйняттям такий показник засвідчує формування мілітарно забарвленої ідентичності, в якій потужні фізичні, адекватно соціальні та поціновувачі статусно-рольові параметри й характеристики поєднуються в узгоджену систему особистісно-мілітарного самоствердження.

По суті, ліцеїсти, проживаючи в умовах, побудованих на військових засадах («армійський» побут, значна кількість занять з військової підготовки, посиленій фізичний і морально-психологічний патріотичний вишкіл тощо), на рівні повсякденного життєвого досвіду поступово приймають своєрідний «мілітарі стиль» як домінуючий у власній картині світу.

Рефлексія життєвого досвіду командирів, офіцерів-виховників, випускників-героїв, багато з яких є комбатантами, що мають бойові нагороди, проектується ліцеїстами на власний мотиваційно-кар'єрний поступ в майбутньому. Формуються образи позитивного мілітарного стереотипу –

соціально поціновуваного захисника Вітчизни у військовій формі як сильного, впевненого, фізично, морально й інтелектуального фахового (майбутнього) офіцера.

Прийняття себе як особистості, що має мілітарно орієнтовані ціннісні налаштування і пріоритети та є ефективною частиною, «бойовою одиницею» групи однолітків в одностроях культивує впевненість, відчуття сили й переваги та постає одним із вагомих чинників і векторів формування позитивного мілітарного самоприйняття.

Про подібне ми вже згадували вище, зазначаючи, що мілітарне самоприйняття курсантів вищих військових навчальних закладів (військової академії та військового інституту) впродовж оволодіння майбутнім фахом істотним чином базується на рецепції зовнішніх утилітарних ознак – військова форма і фізично міцне, красиве і сильне тіло як репрезентація потужного і привабливого психофізичного й соціального іміджу та потенціалу. Зокрема у третій фактор (F3) за умовною назвою «автономно-тілесне самоприйняття» увійшли такі показники як «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643), «юнак» (0,601).

Якраз такий образ-типаж військової професії як приклад вікового, фізичного, соціального, статусного, рольового та ін. самоствердження формується завдяки експлікації внутрішніх намірів ліцеїстів у площини ототожнення з позитивним прикладом, зокрема, наприклад і насамперед, з образом офіцера-викладача. Життєво-професійний імідж і досвід офіцерів-наставників, який вони ретранслюють на заняттях у ліцеї, офіцерське звання, нагороди, майбутня заробітна платня тощо істотно мотивують досліджуваних ліцеїстів як до набуття дуже важливих ознак мілітарного самоприйняття, так і до ототожнення з позитивами подальших військового навчання (у військових академії або інституті) й армійської служби.

Якраз тому констатуємо, що ціннісно-мотиваційна детермінація мілітарного самоприйняття досліджуваних ліцеїстів усталюється насамперед

на рівні рефлексії образу (майбутнього) офіцера та уособлення зі своєю рідною позитивною мішенню-ідеалом.

Рецепція образу офіцера як людини з упевненою та стабільною життєвою позицією, високими фізичними і соціальними статусно-рольовими кар'єрними потенціалами й досягненнями, справжніми морально-духовними і політичними цінностями, перевіреним професійно-бойовим досвідом постає першоосною формування мілітарного самоприйняття у досліджуваних ліцеїстів.

До речі, зазначимо, що В. Алещенко теж констатує, що у процесі забезпечення психологічних умов формування іміджу майбутнього офіцера Збройних Сил України важливу роль для розвитку особистісно-фахового ототожнення і мілітарного самоприйняття молоді відіграє наявність позитивного просоціального зразка-моделі. Прийняття себе в прогнозованому майбутньому в образі соціально поціновуваної фізично сильної та статусної «людини у пікселі», «бравого офіцера» виступає для здобувачів військової освіти не лише віднайденням своєї рідної мішені для наслідування, але й потужним мотиваційним симптомом цілісного самоусвідомлення (Алещенко, 2016).

Досить високе позитивне навантаження показника «скептицизм – упертість – негативізм» (0,714) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) засвідчує існування в досліджуваних ліцеїстів вираженої опозиційної автономії, що знаходить свій вияв у скептичності й критичності ставлення до інших, деякої внутрішньої психологічної впертості, а також опірності щодо думок інших і зовнішнього впливу.

Вважаємо, що це насамперед зумовлено перебуванням в освітній інституції, де існує чітка й жорстка регламентація поведінки, посилений дисциплінарний контроль, статутні вимоги й обмеження. Вочевидь, такі риси можуть виконувати свою рідну компенсаторну функцію як намагання ліцеїстів

зберегти свої особистісні межі й кордони, втримати суб'єктивне відчуття власного контролю над своїм Я.

Тому демонстрований скептицизм, упертість і негативізм, на наш погляд, не відіграють дезадаптивну функцію, а радше постають активною формою прояву своєї спроможності до внутрішньої саморегуляції та самозахисту власного Я, своєї самості. Звичайно, слід враховувати потужний тиск підліткового нонконформізму, що притаманний чи не всім представникам підліткової соціопопуляції.

Цікавим є прояв показника «безкорисливість – чутливість – жертовність» ($-0,702$), негативне факторне навантаження якого засвідчує про помітне зниження значущості емпатійних та альтруїстичних настановлень у сучасних підлітків загалом і зокрема в ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, які обрали мілітарно-фахову освіту й соціалізацію.

Водночас слід звернути увагу, що посилення мілітарно забарвленого тілесно-рольового самоствердження та опозиційної автономії неминуче потребує афективно-емоційної стриманості й саморегульованості («військові не плачуть і не скаржаться», «опонента/ворога шкодувати не можна»). Посилена військово-фізична підготовка культивує дух сили, протидії, перемоги над суперником, тому дистанціювання від надмірної чутливості, слізливості тощо є апріорі непоцінюваними рисами у мікрокліматі ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Перебування в умовах воєнного стану, загальна військово-орієнтована специфіка освітнього середовища військового ліцею мимоволі налаштовують досліджуваних ліцеїстів на прийняття себе в сильних і домінантних ролях і статусах, а не в високо емпатійних та «м'яких» моделях поведінки, що зазвичай асоціюються із слабкістю, невпевненістю та нерішучістю.

Отож, підсумовуючи, констатуємо, що перший фактор (F1) «тілесно-мілітарне самоствердження» презентує досить специфічний тип самоусвідомлення досліджуваних ліцеїстів військово-фізичного профілю.

Зауважуємо високий прояв позитивного тілесного самоприйняття та чітка демонстроване інституційне ототожнення з мілітарними нормами (військовий лицей, військова форма, дисципліна, посилена спортивно-фізична підготовка, статусно-рольова субординація тощо). Водночас таке мілітарне самоприйняття поєднуються з проявами внутрішньої опозиційності та афективно-емоційної стриманості.

Можемо стверджувати, що активне формування в досліджуваних мілітарного самоприйняття відбувається як орієнтація на фізичну спортивну тілесність, силу, витривалість, контроль і особистісно-групову самодостатність. Також зауважуємо, що це відбувається досить часто як деяка редукція емпатійності й альтруїстичності.

У *другий фактор (F2)*, умовно названий «**комунікативно-наслідувальне самоприйняття**» (21, 7 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники: «комунікабельність» (0,904), «середній рівень самоповаги» (0,700), «емоційний екстраверт» (0,682), «наслідування» (0,663) (див. табл. 3.6. і рис. 3.7.).

Таблиця 3.6.

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за другим фактором (F2) «комунікативно-наслідувальне самоприйняття» (лицеїсти лицю з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	комунікабельність	0,904
2.	середній рівень самоповаги	0,700
3.	емоційний екстраверт	0,682
4.	наслідування	0,663

Виокремлена конфігурація показників презентує насамперед соціально-комунікативний і афективно-емоційний виміри особистісного Я досліджуваних лицеїстів, а також наслідувально-ідентифікаційну

спрямованість їхнього самоприйняття під час навчання у ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Зауважуємо істотний соціалізаційний вплив мілітарно-едукативного контексту ліцею, внаслідок чого ототожнення досліджуваних набуває виразних форм мілітарно опосередкованого самоусвідомлення та самоприйняття.

Рис. 3.7. Графічна презентація факторних навантажень за другим фактором (F2) «комунікативно-наслідувальне самоприйняття» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

По суті, йдеться про *соціально-нормативне мілітарне самоприйняття ліцеїстів, яке базується на груповій інтегрованості, механізмах ототожнювального наслідування, емоційній естравертності та орієнтації на статутно-дисциплінарні правила й детермінанти освітнього закладу, в якому культивуються спортивно-фізичні і військові зразки та моделі поведінки.*

Констатуємо помітний адаптаційний спосіб входження досліджуваних у мілітарну спільноту через активне залучення власної комунікабельності, відкритості і прийняття (наслідування) колективних стандартів, насамперед на рівні правил, норм, традицій тощо.

Найвище факторне навантаження показника «комунікабельність» (0,904) (0,904) (за методикою «Q-сортування» (В. Стефансон)) засвідчує домінантне значення міжособистісної взаємодії, партнерських взаємин у

формуванні особистісного самоприйняття досліджуваних. Крізь призму врахування того, що провідним видом діяльності на підлітковому етапі онтогенезу виступає спілкування, вважаємо, що високу комунікабельність ліцеїстів слід трактувати не тільки як індивідуальну властивість і рису, але і як соціально детермінований ресурс адаптації до «спільноти у військовій формі».

Спілкування з однолітками-ліцеїстами, апробація активних соціально-перцептивних моделей взаємодії дає змогу успішніше включитися в жорстко структуровану й субординовану ієрархію освітнього закладу, а також забезпечує зниження невпевненості і тривожності у власному Я завдяки груповій підтримці.

Прийняття самого себе відбувається через соціальне віддзеркалення, налагодження дружніх стосунків, взаємовизнання в групі, завдяки чому активізується власне статусно-рольове самоствердження і підвищення самооцінки, насамперед через відчуття своєї потрібності, афілійованості, значущості серед представників референтної спільноти.

Прояв показника «середній рівень самоповаги» (0,700) (за «Шкалою самоповаги» (М. Розенберга)) презентує справжній стан самооцінювання, тобто реалістичну й нормативну самооцінку, яка добре узгоджена з статутно-нормативними вимогами дисципліни та субординації ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою. Попри звичну для підлітків поляризацію та перепади самооцінки зауважуємо у досліджуваних її досить виражену адекватність, яка детермінована мілітарно-едукативним контекстом взаємин ліцею. Такий рівень самоповаги постає функціонально адаптивною ознакою, адже він не конфліктує з груповими цінностями й традиціями, позбавлений вираженого індивідуалістичного самоствердження та свідчить про налаштованість творити своє мілітарне Я в умовах групування.

Показник «емоційний екстраверт» (0,682) (за методикою «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) розглядаємо у співмірності з високо статистично виокремленим показником «комунікабельність», що сумарно дає

цілісне уявлення про афективну відкритість досліджуваних ліцеїстів, а також їхнє емоційне залучення у реалії повсякденного навчання і життя в ліцеї. Проявляючи емоційну екстраверсію, досліджувані маніфестують свою орієнтованість на відкритий емоційний контакт з однолітками, налаштованість на групове переживання спільних успіхів і невдач, ззмовлених складнощами оволодіння військовою професією та посиленою фізичною підготовкою. Безперечно, це також є сигналом щодо спроможності до легшого й гармонічнішого прийняття досліджуваними групових традицій, норм, символів, ритуалів і цінностей військової спільноти. Тому міліарне самоприйняття формується й усталюється через спільний емоційний досвід, спільні переживання, а не через індивідуально-автономне рефлексування, замкнутість і відмежування.

Цікавим для інтерпретації видається прояв показника «наслідування» (0,663) (за «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)). Як відомо, ключовими характеристиками моделі наслідування є високий рівень зобов'язань, коли людина твердо і наполегливо дотримується якихось поглядів, переконань або цілей, їй не властива криза пошуку, тобто помітною є відсутність відшукування інших варіантів, а лише просте прийняття тих, які є на даний час. Наслідування як одна з моделей формування особистісної ідентичності відіграє дуже суттєве значення, адже вказує на домінуючу ідентифікаційну тактику і стратегію. У випадку з ліцеїстами констатуємо їхню налаштованість на значущих інших (старших ліцеїстів, командирів, військові ідеали, традиції тощо).

Автономне самоконструювання власного Я дещо поступається моделі ототожнення, яка передбачає переважання інтеріоризації зовнішніх зразків і моделей.

На нашу думку, основою мілітарного самоприйняття ліцеїстів постає активне засвоєння нормативних моделей поведінки, що в освітньому контексті ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою доцільно розглядати не як інфантильний механізм ідентифікації, а як соціально

схвалений і поціновуваний у соціумі спосіб формування своєї мілітарної ідентичності.

Узагальнюючи змістово-функціональне наповнення другого фактора (F2) «комунікативно-наслідувальне самоприйняття», констатуємо, що *мілітарне самоприйняття ліцеїстів ґрунтується на включеності в групу однолітків у військовій формі, активно підтримується завдяки комунікабельності й емоційній екстравертованості, а також регулюється помірною, нормативною самоповагою.*

Важливим механізмом постає формування через модель наслідування активного ототожнення з військовими нормами, зразками, традиціями та іншими атрибутами мілітарної соціалізації в ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою. По суті, йдеться про своєрідний адаптаційно-соціалізований полюс мілітарного самоприйняття, який дає змогу підліткові-ліцеїстові ефективно адаптуватись і функціонувати в досить складних умовах регламентованого дисципліною, порядком і відповідальністю мікрокліматом військового ліцею.

У *третьій фактор (F3)*, названий нами «домінантно-тілесне самоприйняття» (19,4 % від загальної дисперсії), виокремилися такі показники: «спортивний» (0,865), «лідерство – владність – деспотизм» (0,729) та зі знаком «-» «мислительний екстраверт» (-0,742) (див. табл. 3.7. і рис. 3.8.).

Таблиця 3.7.

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за третім фактором (F3) «домінантно-тілесне самоприйняття» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	спортивний	0,865
2.	лідерство – владність – деспотизм	0,729
3.	мислительний екстраверт	-0,742

З огляду на змістове навантаження семантики показників його варто інтерпретувати як такий, що досить чітко відображає прагнення досліджуваних до домінантно-тілесного стилю самореалізації, причому з певною редукцією власної рефлексивності та не значної уваги до когнітивної екстраверсії.

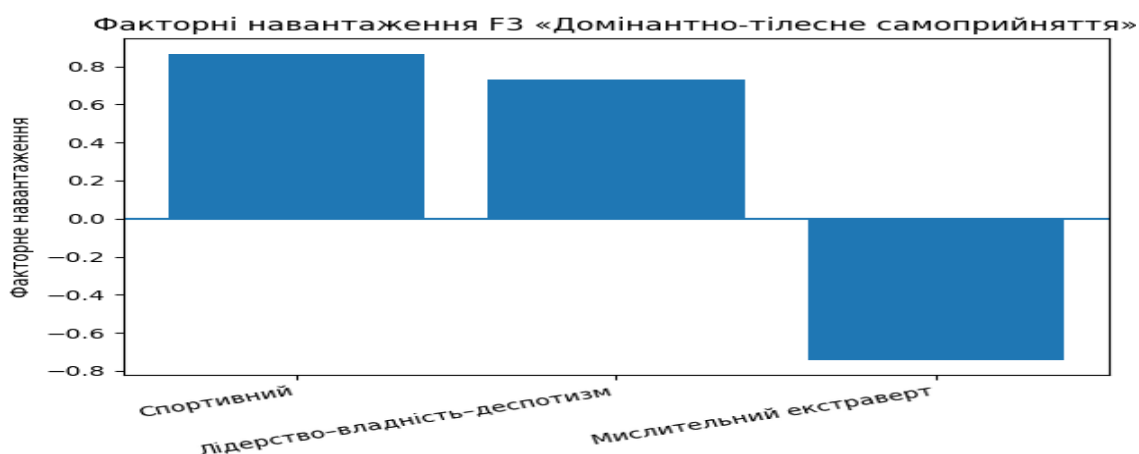

Рис. 3.8. Графічна презентація факторних навантажень за третім фактором (F3) «домінантно-тілесне самоприйняття» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

Крізь призму мілітарного самоприйняття ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою у такій композиції показників доцільно бачити насамперед їхню налаштованість на силоводомінантне, спортивно-лідерське і тілесно-діяльнісне прийняття самого себе. Ліцеїсти мають пріоритетом насамперед виражене спортивно-домінантне самоствердження, а тілесно-силова домінантність їхнього мілітарного Я не виключає такі риси як владність, лідерство і навіть деспотизм.

Звичайно, що констатуємо досить специфічний вимір мілітарного самоприйняття ліцеїстів, у функціональному навантаженні якого простежується провідна роль фізично-силового й ієрархічно-домінантного способу самовизначення серед однолітків. Культ сили, спорту, фізичного здоров'я поєднується зі зниженням когнітивної та рефлексивної активності як щодо себе, так і в мережі міжособистісних взаємин щодо інших ліцеїстів.

Отож найвищий коефіцієнт навантаження показника «спортивний» (0,865) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) засвідчує

центральність і провідне значення тілесно-фізичного Я в системі самоусвідомлення ліцеїстів. Через прояв цього показника досліджувані презентували суб'єктивну приналежність до закладу, в якому навчаються (ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою, де потужно культивуються різні види спорту), а також позначили завдяки такій самохарактеристиці своє фізичне Я, спортивний ракурс власної тілесності.

Безперечно, в контексті розвитку мілітарного самоприйняття ототожнення себе зі спортивною, здоровою, сильною, спритною особистістю набуває дуже вагомого самостверджувального значення. До речі, зауважуємо, що в F1 досліджувані на досить високому статистично значущому рівні презентували себе на рівні показника «військовий-ліцеїст» (0,783) як віднесення самого себе до певної чітко визначеної групи, тобто чітко позначивши конкретно умови своєї присутності і членства, а також ті найістотніші змістово-функціональні межі і пріоритети, що всім відомі – військовий-ліцеїст, який навчається у ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

У такому контексті спорт/спортивність постає не тільки як параметральна ознака високої фізичної підготовленості, але і як невід'ємний компонент і базовий атрибут, що символізує військову нормативність у ліцеї з військовою орієнтованістю, тобто надання переваги розвитку у вихованців фізичної сили, витривалості, спритності й підвищеної готовності до активних дій.

Через спортивні досягнення підлітки легітимізують власну гордість за приналежність до сучасної успішної та статусної мілітарної академічної спільноти, підтверджуючи тим самим задоволення собою – таким, що відповідає ціннісним уявленням і стандартам освітнього закладу зі славними традиціями.

Прояв показника «лідерство – владність – деспотизм» (0,729) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) презентує насамперед орієнтованість досліджуваних на ієрархічне

домінування, бажання здійснювати контроль і мати вплив на інших як досить значущу складову власного міліарного самоприйняття. Для майбутніх курсантів військових академії та інституту (більшість досліджуваних заявили якраз про таку перспективу бачення траєкторії свого майбутнього) такі «командирські» риси набувають позитивно поціновуваного нормативного характеру і сприймаються серед ліцеїстів як функціонально позитивні й доцільні. Правда, елементи деспотичного полюса (складова показника «деспотизм») можуть свідчити про ймовірну ригідність і жорсткість стилю міжособистісного спілкування.

Вочевидь, це відображає типову тенденцію міжособистісної субординації та взаємодії в міліарному соціодовкіллі, в якому владні функції здійснюються через наказ, розпорядження, команду, силу, авторитет або інколи й через примус. Звичайно, якраз тому досить часто не проявляється рефлексивне лідерство, а переважає функціональне і силове.

Показник «мислительний екстраверт» (-0,742) (за методикою «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) проявився з негативним факторним навантаженням, що відображає інверсний зв'язок між домінантно-тілесною активністю, самоствердженням і самореалізацією та когнітивною і комунікативною активністю досліджуваних ліцеїстів. Як відомо, зниження мислительної екстраверсії засвідчує про обмеження застосування і прояву своєї рефлексії, скутості вербалізації, різнобічного аналітичного осмислення обставин і ситуацій та орієнтації на партнерство й діалогічність у взаєминах. Зауважуємо, що досліджувані віддають перевагу спортивно-силовій експресивності над інтелектуальним самоаналізом та когнітивно-перцептивними взаєминами.

Підсумовуючи, констатуємо, що *композиція вичленуваних у F 3 показників узагальнено презентує модель мілітарного самоприйняття досліджуваних ліцеїстів як таку, що спрямована на пріоритет фізичного Я, на тілесно-силове самоприйняття і самоствердження через прагнення до владного домінування над іншими. У контексті мілітарних цінностей*

домінація як спосіб самоствердження і самоприйняття трактується зазвичай як успішний і функціонально адаптивний шлях.

Звичайно, слід звернути увагу на регулювання та превенцію потенційних ризиків надмірної жорсткості, фізичного насильства, булінгу, гіперавторитарності у міжособистісних взаєминах ліцеїстів.

Четвертий фактор (F4), який ми умовно назвали «**нормативно-національне ототожнення**» (17,2 % від загальної дисперсії), наповнили такі показники: «українець» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи) (0,574) та зі знаком «→» «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,833), «мораторій» (-0,565) (див. табл. 3.8. і рис. 3.9.).

Таблиця 3.8.

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за четвертим фактором (F 4) «нормативно-національне ототожнення» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	українець (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,574
2.	поступливість – боязкість – пасивна покора	-0,833
3.	мораторій	-0,565

Якісна інтерпретація показників, що вичленувалися у четвертий фактор, презентує нормативно-закріплене національне самоототожнення, відображає патріотичну самоідентифікацію досліджуваних ліцеїстів. Причому це дуже тісно поєднано з відкиданням і запереченням своєї поступливості, боязкості, покірності, а також стану ідентифікаційного мораторію.

Прояв показника «українець» (0,574) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) фіксує усвідомлену констатацію досліджуваними свого

прийняття національної належності як одного з визначальних компонентів особистісного самоусвідомлення і самоприйняття.

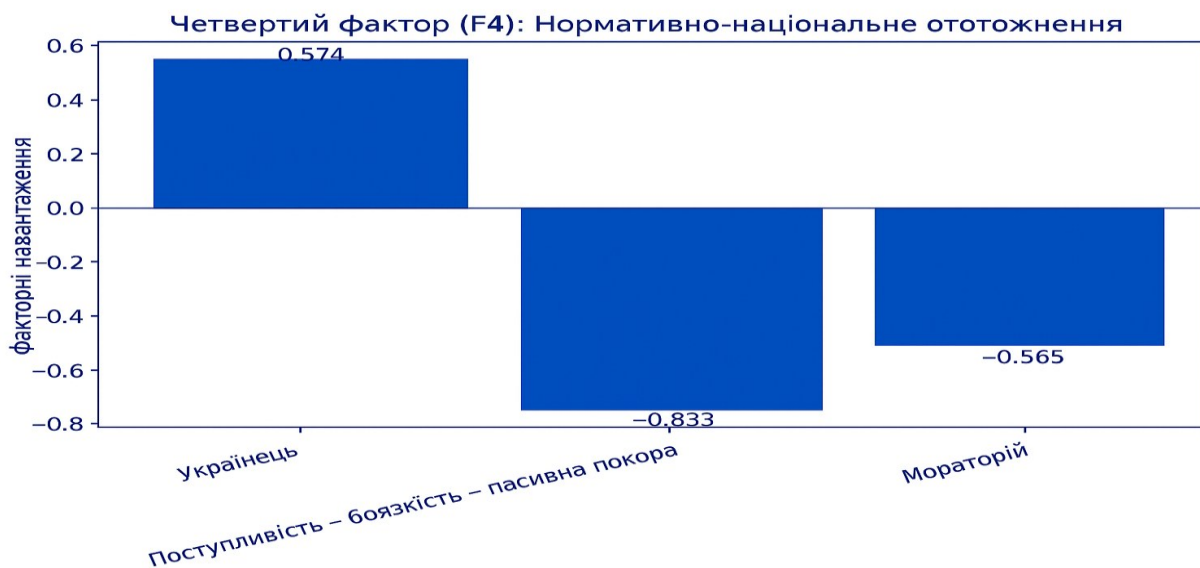

Рис. 3.9. Графічна презентація факторних навантажень за четвертим фактором (F4) «нормативно-національне ототожнення» (ліцеїсти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, n=52)

По суті, йдеться про демонстрування ліцеїстами своєї базової стабілізуючої соціально-ототожнювальної опори – ідентифікацію зі своїм народом, тобто констатуємо їхнє своєрідне компенсаторне дистанціювання від образу слабкості, невпевненості й ототожнення себе з нацією як великою групою людей, споріднених мовою, культурою, традиціями тощо.

Безперечно, одним із макрочинників цього є триваюча російсько-українська війна, а також досить високий рівень культивування патріотизму як на державному рівні, так і в освітньому закладі, який виступив експериментальним майданчиком. Сприймання себе як представника титульної нації, як майбутнього військового, покликаного (і спроможного) захистити свою землю, свідчить про високий рівень сформованості як національної ідентичності, так і мілітарного самоприйняття досліджуваних ліцеїстів.

Водночас ліцеїсти заперечують свою пасивно-підлеглу поведінкову позицію, тому досить високе негативне навантаження показника

«поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 833) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) вказує на демонстроване заперечення конформності, підлеглості, пасивності, уникнення тощо. Тому йдеться про маніфестовану незалежність, самостійність, цілеспрямованість і опірність зовнішньому тиску. Звичайно, що це має й іншу причинно-наслідкову детермінацію, зокрема простежуємо в цьому ракурсі активні прояви загальновікової підліткової тенденції до вираженого нонконформізму

Показник «мораторій» (-565) (за методикою «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)) проявився зі знаком «-», що засвідчує неприйняття ліцеїстами стану ідентифікаційної невизначеності, пошуки рішень щодо подолання сумнівів і відкладеного вибору, які притаманні на етапі активного пошуку підлітками свого Я.

Як відомо, модель ідентичності «мораторій» свідчить про активно здійснюваний в актуалгенезі особистістю інтенсивний пошук способів і шляхів вирішення певної проблеми, однак також сигналізує, що впродовж цього процесу ще не сформувалася чітка система ціннісних орієнтацій, переконань і зобов'язань.

Отож, вочевидь, заявлена на рівні показника «українець» національна ідентичність у семантично-функціональній канві цього фактора не перебуває у фазі хаотичного пошуку й експериментування, а швидше є наслідком фіксованого нормами і традиціями та соціально санкціонованого (насамперед через навчання у ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, який культивує національні мілітарно-патріотичні традиції) походження.

Сумарно четвертий фактор (F4) репрезентує високу представленість національного самовизначення, складовими якого постають прийняття досліджуваними своєї національної належності як визначеної константи, закономірної та очевидної даності. Ліцеїсти активно демонструють поведінкові тенденції, притаманні підлітковості, зокрема нонконформізм, проявляють відмову від поступливої, боязкої, пасивної, підлеглої поведінки

та заперечують ідентифікаційний мораторій як стан невизначеності щодо власного ототожнення. В дуже складних екзистенційно загрозливих умовах воєнного часу, а також у нормативному мікрокліматі ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, базованому на дисципліні, культурі спорту, сили, здорової тілесності, таке нормативно-національне самовизначення слугує стабілізаційною основою для підтримки ліцеїстами власного Я та розвитку їхнього мілітарного самоприйняття.

Зазначимо, що сумарна дисперсія чотирьох основних виокремлених факторів (F1+F2+F3+F4) склала 82,6 %, що підтверджує статистичну значущість відібраної факторної структури показників застосованих валідних психодіагностичних методик (див. рис.3.10).

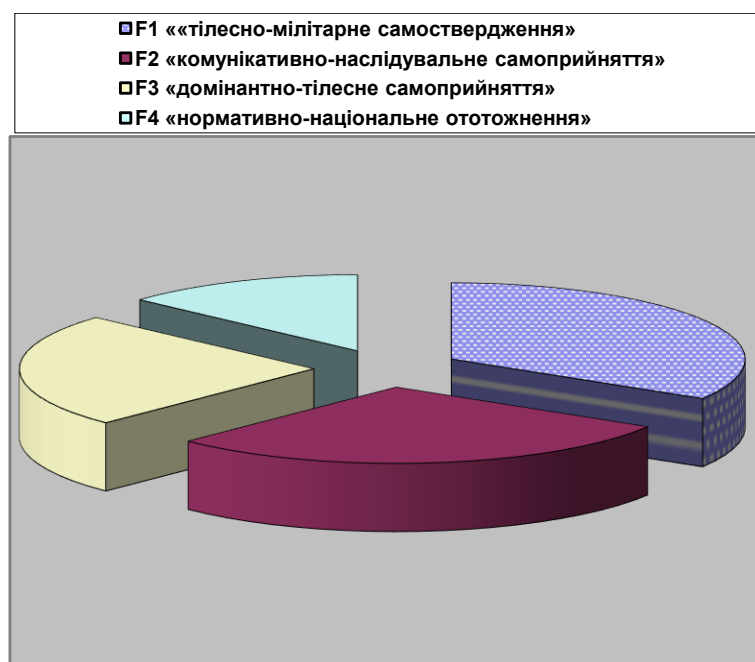

Рис. 3.10. Графічна презентація внеску чотирьох основних факторів (F1 «тілесно-мілітарне самоствердження» – 25,4 %; F2 «комунікативно-наслідувальне самоприйняття» – 21,7 %; F3 «домінантно-тілесне самоприйняття» – 18,3 % ; F4 «нормативно-національне ототожнення» – 17,2 %) у загальну дисперсію (82,6 %)

Вважаємо, що вони презентують найважливіші змістово-функціональні індикатори, що відображають особливості мілітарного самоприйняття

досліджуваних ліцеїстів, які навчаються в обласному ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

3.1.3. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик студентами університету

Перший фактор (F1), який ми умовно назвали «національно-екстравертна ідентифікація» (26,8 % від загальної дисперсії), наповнили такі показники : «українець» (об’єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,903), «мислительний екстраверт» (0,884), «середній рівень самоповаги» (0,762) та зі знаком «-» «доброчесність – несамотійність – конформність» (-0,679) (див. табл. 3.9 і рис. 3.11).

Таблиця 3.9

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за першим фактором (F1) «національно-екстравертна ідентифікація» (студенти університету, n=104)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	«українець» (об’єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,903
2.	мислительний екстраверт	0,884
3.	середній рівень самоповаги	0,762
4.	доброчесність – несамотійність – конформність	-0,679

Зауважуємо тісне поєднання показників, які виражають чітко маніфестовану соціальну (національну) ідентичність («українець»), відкритий, орієнтований на зовнішнє соціодовкілля, активний спосіб когнітивно-мислительної діяльності і поведінки («мислительний екстраверт»), усталений помірний рівень поваги до самого себе («середній рівень самоповаги»), а також небажання бути несамотійним і конформним у

складних життєвих випадках і ситуаціях («доброчеречність – несамостійність – конформність» з негативним знаком).

По суті, йдеться про таку структуру особистісного самоприйняття, в якій концентровано синтез достатньої відкритості й упевненості в самому собі, виражене й демонстроване самовизначення щодо набуття групової (національної) тотожності, а також рефлексивність щодо власного соціального Я, що дозволяє поважати свою статусно-рольову приналежність і не бути конформним та підлеглим від зовнішнього тиску.

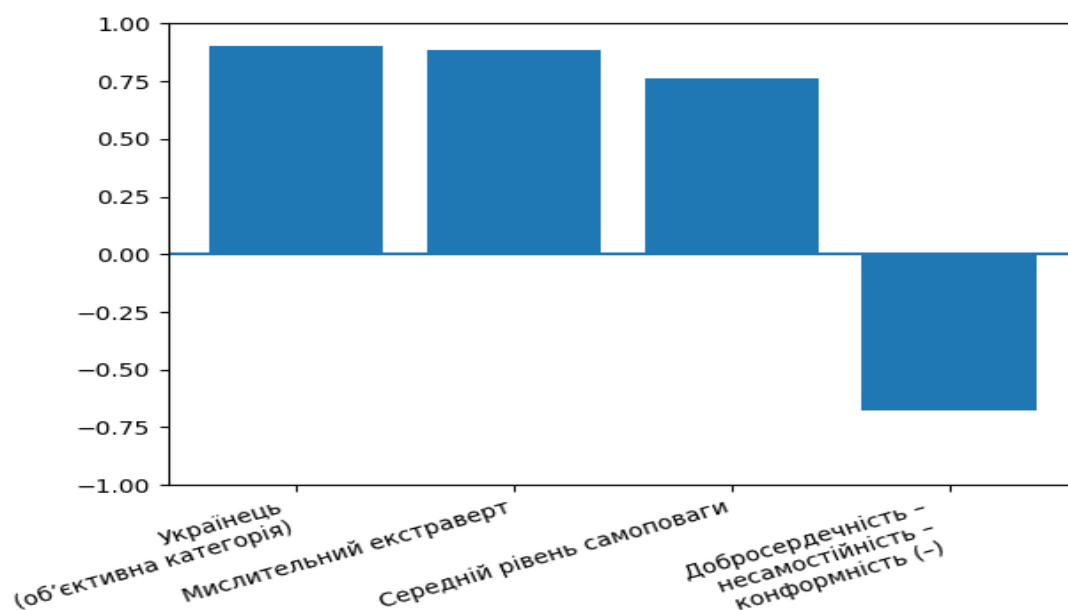

Рис. 3.11. Графічна презентація факторних навантажень за першим фактором (F1) «національно-екстравертна ідентифікація» (студенти університету, n=104)

Констатуємо виражену соціально-рефлексивну самоідентифікацію досліджуваних студентів, для яких когнітивна екстраверсія постає способом самоствердження в освітніх і суспільних реаліях сьогодення.

Безперечно, що в умовах триваючої російсько-української війни прояв на дуже високому статистично значущому рівні показника «українець (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,903) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) набуває важливого

ідентифікаційно-рефлексивного ствердження свого Я та екзистенційного самовираження.

Усвідомлене самовизначення через маркування своєї етнічно-соціальної належності до нації, що бореться з окупантом за свою свободу й незалежність, постає ключовим ідентифікаційним стержнем самоприйняття досліджуваних. Національно-екстравертна ідентифікація студентів чітко артикульована як знаковий ресурс прийняття самого себе в духовно-функціональному полі українства.

Прояв показника «мислительний екстраверт» (0,884) (за методикою «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) засвідчує, що студенти з високою вагою такого складника налаштовані на активне спілкування й налагодження комунікативно-перцептивних взаємин з іншими. Їхнє самоприйняття поміж іншого формується ще й завдяки рефлексивно-аналітичному баченню себе і власних психостанів у широких соціальних контекстах : від академічної аудиторії до українського народу.

Помірний прояв рівня особистісної самоповаги (показник «середній рівень самоповаги» (0,762)) дає уявлення про адекватну збалансованість оцінки своєї значущості, можливостей і потенціалів. Зважений характер самоповаги як складова самоприйняття засвідчує адекватність самооцінки, що крізь призму так званого «юнацького максималізму» доцільно розглядати як спроможність досліджуваних когнітивно регулювати процеси самоприйняття й залучати саморефлексію без надмірного егоцентризму і самозвеличення або самокартання і знецінення. Реалістичне самооцінювання студентів у надзвичайно складних і детермінованих війною соціальних ситуаціях доцільно трактувати як позитивну адаптивну рису, яка дає змогу молодим людям приймати себе адекватно і виважено. Показник «добросердечність – несамостійність – конформність» (-0,679) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) проявився зі знаком «-» та сигналізує, що досліджувані не дуже схильні до того, щоб розглядати власну надмірну добросердечність як само ідентифікаційну рису,

а також заявляють про небажання бути невпевненими, несамостійними та конформними. Позиціонування свого Я досліджувані не бачать як догоджання або підлаштування до інших, а як адекватну самоповагу і прийняття себе частиною великої спільноти, яка бореться з ворогом за незалежність.

Підсумовуючи, інтерпретуємо змістово-показникове наповнення F1 як таке, що презентує *самоприйняття студентів у вигляді соціально активного, національно інтегрованого Я, що відзначається естравертованістю мислення, комунікативно-перцептивною відкритістю, зважено адекватним самооцінюванням та незалежністю від конформної поведінки і пристосування*. На наш погляд, досліджувані студенти демонструють *інтегроване просоціально адаптивне і когнітивно відкрите самоприйняття, яке гармонійно поєднує ефективні міжособистісні взаємини та збереження власної внутрішньої автономності*.

У **другий фактор (F2)** за умовною назвою «**раціонально-академічне ототожнення**» (24,1 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники : «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «студент» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,708) та зі знаком «-» «інтуїтивний екстраверт» (-0,616) (див. табл. 3.10 і рис. 3.12).

Таблиця 3.10

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за другим фактором (F 2) «раціонально-академічне ототожнення» (студенти університету, n=104)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	ставлення до виконання справ	0,903
2.	«студент» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,708
3.	«інтуїтивний екстраверт»	-0,616

Композиційне виокремлення таких показників має чітко виражену семантику – свідоме, раціональне й референтне самоототожнення досліджуваних зі своїм актуальним статусно-рольовим університетським соціодовкіллям.

Таке чітко позиційоване раціонально-референтне самоприйняття постає як наслідок тісного сполучення двох основних параметральних ознак цього фактора: 1) раціональна спрямованість на реальні справи і завдання та їхнє виконання (високий прояв показника «ставлення до виконання справ» (0,724); 2) декларована самоідентифікація зі студентською роллю завдяки перебуванню в соціально-детермінуючому контексті освітнього простору (університет) (високий прояв показника «студент» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)) (0,708).

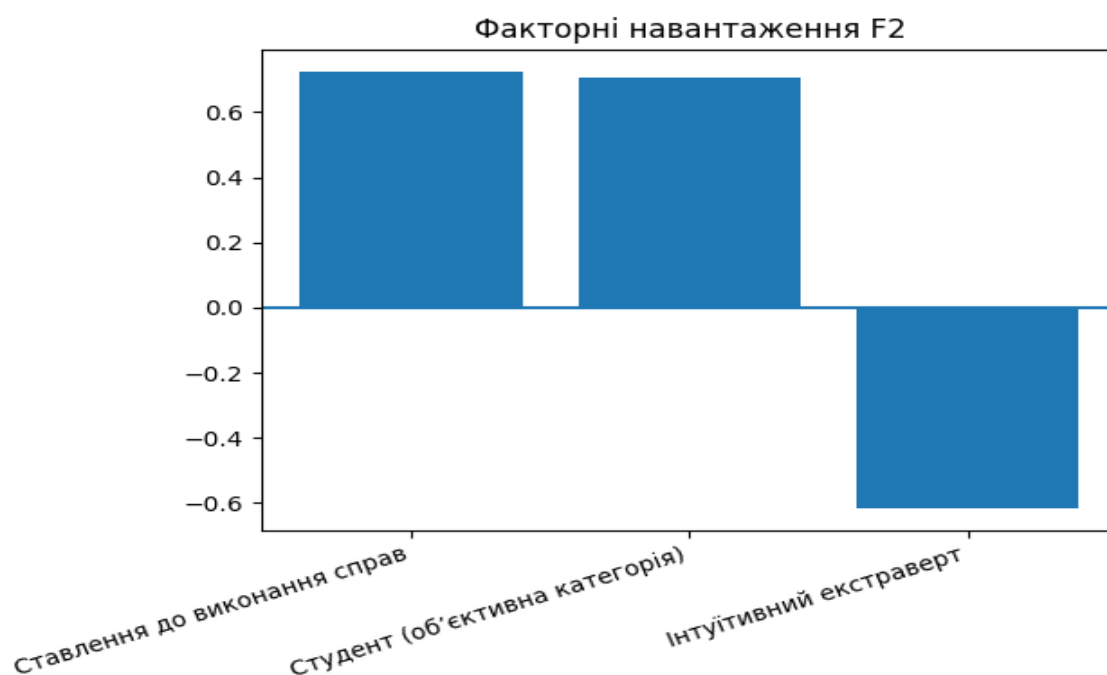

Рис. 3.12. Графічна презентація факторних навантажень за другим фактором (F2) «раціонально-академічне ототожнення» (студенти університету, n=104)

Студенти сприймають і приймають себе на рівні об'єктивної соціальної ідентичності завдяки ототожненню з тим статусно-рольовим репертуаром, який пропонує референтна академічна спільнота

(однокурсники, викладачі, науково-педагогічні працівники та ін.). Якраз тому їхнє самоприйняття формується та усталюється не розмито й абстрактно, а чітко й декларативно, насамперед завдяки оволодінню атрибутами й компетентностями сучасного студента.

Вичленування показника «ставлення до виконання справ» (0,724) (за «Тестом самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова)) засвідчує позитивне ставлення досліджуваних до виконання своїх академічних завдань, обов'язків, а також на їхню налаштованість ототожнювати себе з про соціально позитивною особистістю, яка є діловою, сучасною, когнітивно гнучкою, успішною тощо.

Прийняття себе таким передбачає позитивне самооцінювання, що зумовлене бажанням відчувати себе спроможним, академічно успішним, гностично активним суб'єктом, який здатен якісно й результативно справлятися з вимогами університетського навчання, тобто досягати поставлених цілей і досить продуктивно й аргументовано організовувати свою навчальну й позанавчальну життєдіяльність.

Для забезпечення позитивного самоприйняття досліджувані студенти через цей показник маніфестують свою налаштованість і схильність до логічного планування свого особистісного і психосоціального простору, що дає змогу сприймати себе у системі університетської освіти як у мережі референтних взаємин. Зауважуємо бажання досліджуваних бачити себе у режимі своєрідного task-oriented самоприйняття, тобто як ефективну особистість, спроможну чітко й результативно виконувати конкретні завдання і вимоги.

Виокремлення показника «студент» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,708) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) репрезентує чітку сформованість соціально-ідентифікаційних досягнень досліджуваних. Усвідомлення себе як успішного представника поважної академічної спільноти, здобувача освіти потужного

національного університету постає підставою для рецепції свого «студентського Я» - молодій людині, яка пізнає світ науки.

По суті, роль студента подається досліджуваними як певний референтний пункт, від якого відштовхуються всі інші їхні ототожнювальні функціонально-орієнтовані тактики і стратегії.

Зауважуємо, що прояв показника «інтуїтивний екстраверт» ($-0,616$) зі знаком « \rightarrow » (за методикою «Автопортрет» (за Р. Бернсом)) засвідчує певне усвідомлюване дистанціювання від інтуїтивно-екстравертованих підходів до рецепції соціуму і себе в ньому. Вбачаємо у функціональній семантиці цього показника декларування студентами не схильностей до імпульсивного, творчо-інтуїтивного підходу, а реальних намірів до раціонального, спланованого способу дій на рівні налагодження активної взаємодії з академічним соціодовкіллям.

Принагідно зауважимо, що у першому факторі ($F1$) на досить статистично високому рівні проявився показник «мислительний екстраверт» ($0,884$) за цією ж методикою, що лише підтверджує когнітивізацію самоототожнення і самоприйняття досліджуваних студентів університету.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що *другий фактор ($F2$) «раціонально-академічне ототожнення» інтегрує в собі на рівні виокремлених показників чітку соціально-рольову ідентичність досліджуваних студентів, які позитивно налаштовані на виконання справ, конкретних академічних (та інших) завдань, а також спроможні реалістично оцінювати свої статусні переваги з одночасною мінімізацією інтуїтивно-екстравертованих реакцій та надання переваги інтелектуально-когнітивним пріоритетам власного самоприйняття.*

Третій фактор ($F3$), умовно названий «особистісно-автономна ідентичність» ($17,7$ % від загальної дисперсії), наповнили такі показники : «незалежність» ($0,764$), «лідерство – владність – деспотизм» ($0,696$) та зі знаком « \rightarrow » «дифузія» ($-0,650$) (див. табл. 3.11 і рис. 3.13).

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за третім фактором (F3) «особистісно-автономна ідентичність» (студенти університету, n=104)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	незалежність	0,764
2.	лідерство – владність – деспотизм	0,696
3.	дифузія	-0,650

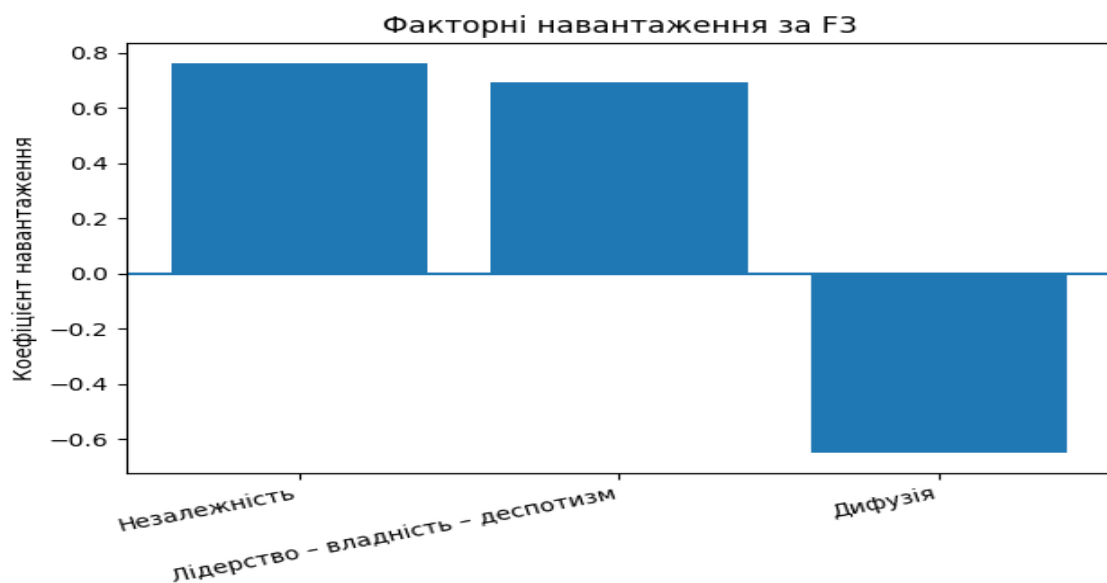

Рис. 3.13. Графічна презентація факторних навантажень за третім фактором (F3) «особистісно-автономна ідентичність» (студенти університету, n=104)

Досліджувані студенти активно демонструють виражене самоствердження і самоприйняття з інтегрованим ототожненням та автономним Я. Високий прояв показника «незалежність» (0,764) (за методикою «Q-сортування» (В. Стефансон)) засвідчує, що досліджувані приймають себе як самодостатню й автономну особистість, якій притаманні високий внутрішній локус контролю, самостійність, прагнення бути самостійним і незалежним.

Прояв показника «лідерство – владність – деспотизм» (0,696) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин»

(Т. Лірі)) демонструє домінуючу впевненість досліджуваних у власному Я, яке не боїться проявляти себе, спроможне до лідерства, впевненості, а також підтверджує їхнє бажання впливати на інших людей.

Показник «дифузія» (-0,650) (за методикою «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер) проявився зі знаком «-». Як відомо, такий статус ідентичності як «дифузія» відзначається певною розмитістю і фрагментарністю самоусвідомлення й самоототожнення, внутрішньою невизначеністю й амбівалентністю, тобто ні пошук, ні вибір рішення особистістю зовсім не здійснювалися. Якраз тому обернений зв'язок лише підтверджує прагнення студентів до цілісного самоприйняття і сформованої особистісної та соціальної ідентичності. Досліджувані налаштовані на автономні й незалежні способи набуття ідентичності.

До **четвертого фактора (F4)** за умовною назвою «**раціонально-асертивне самоствердження**» (16,8 % від загальної дисперсії) виокремилися такі показники : «розумний» (0,623), «прийняття боротьби» (0,601) та зі знаком «-» «безкорисливість – чутливість – жертвність» (-0,583) і «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,555) (див. табл. 3.12 і рис. 3.14).

Таблиця 3.12

Факторні навантаження виокремлених психодіагностичних показників за четвертим фактором (F4) «раціонально-асертивне самоствердження» (студенти університету, n=104)

№ з/п	Психодіагностичні показники	Факторні навантаження
1.	Розумний (суб'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)	0,623
2.	прийняття боротьби	0,601
3.	безкорисливість – чутливість – жертвність	-0,583
4.	поступливість – боязкість – пасивна покора	-0,555

Вичленуваний показник «розумний» (0,623) (за методикою «Хто Я?» (М. Кун і Т. Макпартленд)) як суб'єктивна категорія самоототожнення завдяки самохарактеристиці досліджуваного засвідчив активну ідентифікацію на рівні когнітивного ствердження власного Я. Позначення себе як студента знаного університету із сильними науковими традиціями виступає чинником особистісно-інтелектуальної самопрезентації, тобто позитивного ототожнення з академічним статусом освітнього закладу. Досліджувані позиціонують себе як таких, що схильні до зваженого аналітизму, логічно впорядкованого й осмисленого пошуку і віднайдення рішень у складних ситуація, тобто прийняття себе на рівні рацію, а не афектів і емоцій. Варто вести мову про переважання раціональних, когнітивно впорядкованих способів саморегуляції в такій складній і загрожений війною час.

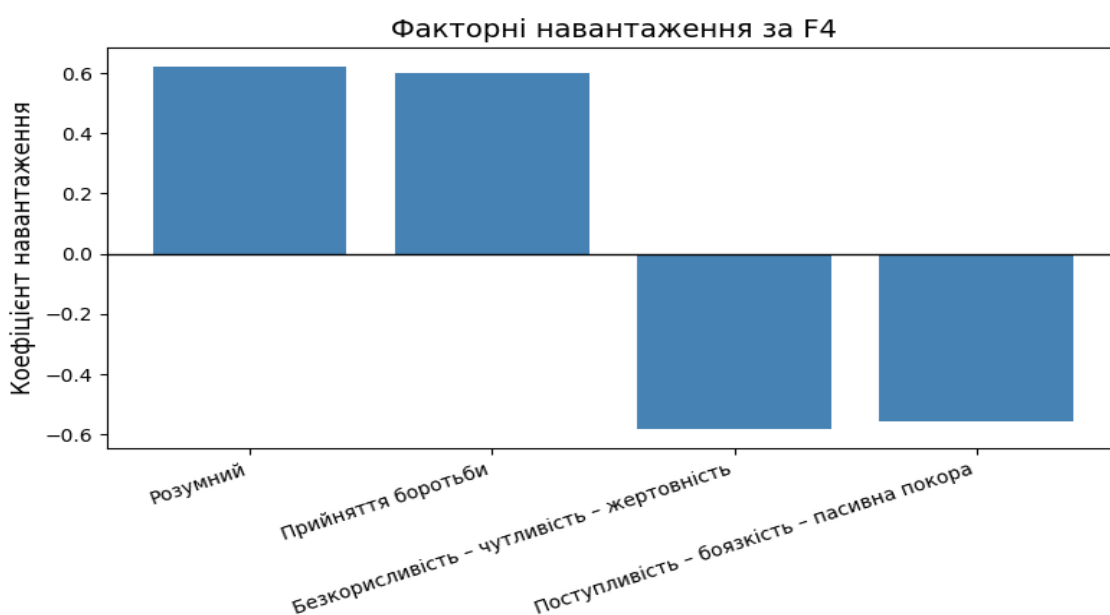

Рис. 3.14. Графічна презентація факторних навантажень за четвертим фактором (F4) «раціонально-асертивне самоствердження» (студенти університету, n=104)

Прояв показника «прийняття боротьби» (0,601) (за методикою «Q-сортування» (В. Стефансон)) демонструє не стільки симптоматику юнацького максималізму, скільки бажання і спроможність відстоювати свої

інтереси, погляди, переконання, тобто бути твердим і рішучим у ствердженні власного Я.

Вважаємо, що у семантично-логічному поєднанні з попереднім показником «розумний» зафіксовано не хаотичну агресивну позицію щодо безладного прийняття боротьби, а радше заманіфестовано налаштованість і спроможність до усвідомленої активності, цілеспрямованої боротьби за свою самість.

Виокремлення показника «безкорисливість – чутливість – жертвовність» (-0,583) (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)), напевно, насамперед слід розглядати не як відмову від емпатії, співчуття і співпереживання, а як бажання захиститися від можливого самознецінення та як спосіб відстоювання власних меж соціального й індивідуально-інтимного психопростору. Досліджувані студенти не схильні ототожнювати себе з надмірною чутливістю, схильністю до самопожертвування та інших альтруїстичних версій життєдіяльності.

Прояв показника «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,555) зі знаком «-» (за «Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)) маніфестує інтолерантність досліджуваних до підпорядкування та підлеглості, заперечення пасивності й боязкості, тобто, вочевидь, ідеться у першу чергу про виражену асертивність як спроможність відстоювати своє Я без надмірної агресії, страху або покірності.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що сумарна композиція показників четвертого фактора (F4) «раціонально-асертивне самоствердження» вмістила таке змістово-функціональне наповнення, яке засвідчує загалом зрілу і раціонально осмислену й усталену позицію досліджуваних, зокрема переважання когнітивно детермінованих тактик і стратегій поведінки й ототожнення, а також здатність до самоствердження, зокрема через відмову від самопожертви, надмірної емпатії, боязкості, покори та інших підлегло-конформних форм адаптації та самореалізації в соціумі, який перебуває у стані війни.

Сумарна дисперсія чотирьох основних вичленуваних факторів (F1+F2+F3+F4) склала 85,4 %, що підтверджує високу статистичну значущість відібраної факторної структури показників (див. рис.3.15). На нашу думку, вони репрезентують найістотніше змістове і функціональне наповнення самоприйняття досліджуваних студентів університету.

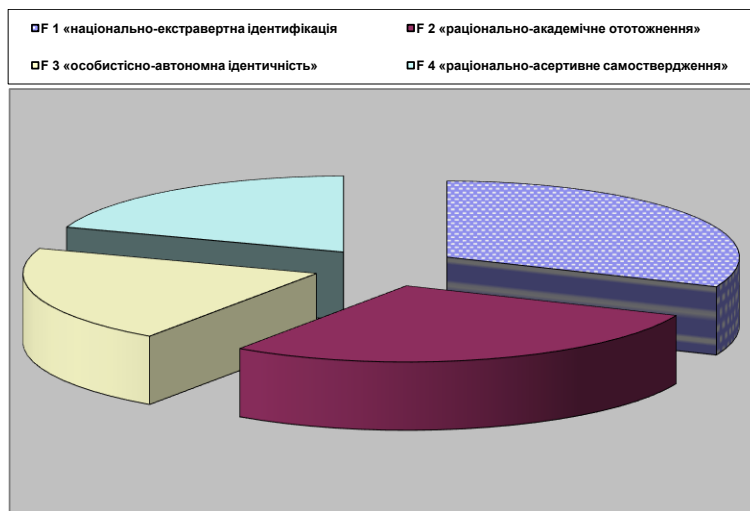

Рис. 3.15. Графічна презентація внеску чотирьох основних факторів (F 1 «національно-екстравертна ідентифікація – 26,8 %; F 2 «раціонально-академічне ототожнення» – 24,1 %; F 3 «особистісно-автономна ідентичність» – 17,7 % ; F 4 «раціонально-асертивне самоствердження» – 16,8 %) у загальну дисперсію (85,4 %).

3.1.4. Результати порівняння факторних профілів курсантів військової академії/військового інституту й ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою за диференціалом «різномісний освітній військовий заклад»

З метою констатації науково-психологічної достовірності особливостей мілітарного самоприйняття курсантів військової академії/військового інституту та ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою нами було здійснено порівняльний аналіз їхніх факторних профілів за диференціалом «різномісний освітній військовий заклад».

Порівнянню було піддано факторні профілі з такими назвами й показниками, що їх наповнили:

Факторний профіль курсантів військової академії/військового інституту:

Перший фактор (F1) *«самостверджувально-афективна самоповага»* (26,3 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «високий рівень самоповаги» (0,910), «впевненість – самовпевненість – самозакоханість» (0,872), «емоційний екстраверт» (0,736), та зі знаком «-» «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,649) і «інтуїтивний інтроверт» (-0,612)

Другий фактор (F2) *«мілітарно-ідентифікаційне самоствердження»* (23,8 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,705), «досягнення ідентичності» (0,612) та зі знаком «-» «низький рівень самоповаги» (-0,685)

Третій фактор (F3) *«автономно-тілесне самоприйняття»* (19,3 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «незалежність» (0,809), «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643), «юнак» (0,601) та зі знаком «-» «наслідування» (-0,728)

Четвертий фактор (F4) *«комунікативно-обмежена ідентичність»* (14,3 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «некомунікабельність» (0,760) та зі знаком «-» «мислительний інтроверт» (-0,598) і також зі знаком «-» «дифузія» (-0,571).

Факторний профіль ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою:

Перший фактор (F 1) *«тілесно-мілітарне самоствердження»* (25,4 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,898), «військовий-ліцеїст» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,783), «скептицизм – упертість – негативізм» (0,714) та зі знаком «-» «безкорисливість – чутливість – жертівність» (-0,702).

Другий фактор (F 2) *«комунікативно-наслідувальне самоприйняття»* (21,7 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники:

«комунікабельність» (0,904), «середній рівень самоповаги» (0,700), «емоційний екстраверт» (0,682), «наслідування» (0,663).

Третій фактор (F 3) «домінантно-тілесне самоприйняття» (18,3 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «спортивний» (0,865), «лідерство – владність – деспотизм» (0,729) та зі знаком «-» «мислительний екстраверт» (-0, 742).

Четвертий фактор (F 4) «нормативно-національне ототожнення» (17,2 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники: «українець» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи) (0,574) та зі знаком «-» «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 833), «мораторій» (-0,565).

Метою застосованого порівняльного підходу було порівняння факторних структур мілітарного самоприйняття та ототожнювальних тактик і стратегій курсантів і ліцеїстів. Безперечно, відбувалося це з урахуванням їхніх вікових, статусно-рольових і соціалізаційних відмінностей у різних закладах військової освіти.

Отож порівняння провідних перших факторів (F1 – F1) дав підстави стверджувати, що у досліджуваних курсантів перший фактор (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» (26,3 %) постає домінантним і презентує досить особистісно сформоване і зріле внутрішньо зумовлене самоствердження, яке тісно поєднується з високим рівнем самоповаги і впевненості та супроводжується екстраверсією та афективно-емоційною відкритістю. Негативні навантаження виокремлених показників, що індикують поступливість, боязкість, пасивну покору й інтуїтивну інтровертованість, свідчать про відкидання і неприйняття конформно-пасивних поведінкових тактик і стратегій. У досліджуваних курсантів таке самоствердження відзначається особистісною емоційністю, автономністю та трактується нами як ознака досить добре сформованого мілітарного самоприйняття.

Натомість у досліджуваних ліцеїстів перший фактор (F1) «тілесно-мілітарне самоствердження» (25,4 %) репрезентує насамперед тілесну самоакцептивну спрямованість. Основою фактора є прийняття власної зовнішності, ототожнення з поціновуваною роллю військового-ліцеїста і деякі ознаки опозиційності, зокрема у варіанті скептицизму, впертості і негативізму. Негативне навантаження показника, що відображає альтруїстичні й жертвовні поведінкові тенденції засвідчує, що досліджувані концентровані насамперед на власному самозахисті й самоствердженні в мілітарному соціодовкіллі. Зауважуємо, що у військових ліцеїстів самоствердження пов'язане в першу чергу із рецепцією тілесності соціальних статусно-рольових пріоритетів.

Основна відмінність між профілями – основу мілітарного самоприйняття курсанти демонструють як внутрішньоособистісний ресурс самоповаги, а ліцеїсти акцентують пріоритетність прийняття мілітарної зовнішності й ролі як тілесного підґрунтя власного самоствердження.

Аналіз порівняння других факторів (F2 – F2) дав підстави стверджувати,

що у курсантів F2 «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» (23,8 %) є симбіозом фахової ідентифікації з військовою роллю, а також презентує відповідальне й виважене ставлення до навчально-військової діяльності й високий рівень досягнутої ідентичності. Зауважуємо також заперечення ними низької самоповаги. Констатуємо інтегрування фахової ролі у структуру власного Я, що інтерпретується нами як симптом досить добре сформованого ототожнювального статусу.

Натомість у ліцеїстів F2 «комунікативно-наслідувальне самоприйняття» (21,7 %) побудований на добре розвинутій комунікабельності, афективній відкритості й емоційній естраверсивності, а також середньому рівні самоповаги і здатності до ідентифікаційної моделі наслідування. Зауважуємо тенденцію до соціального схвалення врахування сили і впливового потенціалу референтної групи (однолітків-ліцеїстів,

старшокурсників, командирів), що є доволі характерним для осіб підліткового віку.

Основна відмінність між профілями – у досліджуваних курсантів військової академії/військового інституту ототожнення містить фахово-усвідомлену функціональну семантику, натомість у ліцеїстів фіксуємо дещо соціально-залежний детермінований групою і наслідувальний варіант творення мілітарного самоприйняття.

Аналіз порівняння третіх факторів (F3 – F3) дав змогу встановити, що у курсантів F3 «автономно-тілесне самоприйняття» (19,3 %) синтезує особистісну незалежність, а також прийняття власної зовнішності й ототожнення себе у віковому вимірі («юнак») та з негативним навантаженням ідентифікаційну модель наслідування. Спостерігаємо збільшення автономії та помітне зниження власної залежності від зовнішніх моделей, зразків і впливів.

Натомість у ліцеїстів F3 «домінантно-тілесне самоприйняття» (18,3 %) презентує дуже важливе значення у структурі їхнього мілітарного самоприйняття фізичної сили, спорту/спортивності, а також владні й домінантні ознаки й риси, причому за умови ігнорування та заперечення мислительного екстравертного стилю поведінки. Досліджувані стверджують важливу роль тілесності, що має виражений інструментально-домінантний характер, зумовлений бажанням фізичного самоствердження серед однолітків-ліцеїстів та однолітків у підлітковій соціопопуляції.

Основна відмінність між профілями – рецепція тілесності в досліджуваних курсантів чітко інтегрується з автономією, натомість у ліцеїстів тілесність корелює з бажанням до домінування та фізично-силовою самопрезентацією.

Аналіз порівняння четвертих факторів (F4 – F4) дозволив стверджувати, що у курсантів F4 «комунікативно-обмежена ідентичність» (14,3 %) демонструє тенденцію до зниження спілкування, причому з одночасним запереченням дифузії та інтровертної рефлексивності.

Констатуємо істотне значення в ракурсі формування їхнього мілітарного самоприйняття прагматичного стилю ділової міжособистісної взаємодії та помітну вибіркочу соціальну залученість.

Натомість у ліцеїстів F4 «нормативно-національне ототожнення» (17,2 %) дуже прямолінійно демонструє ототожнювальну активність у векторі набуття та маніфестації національної ідентичності й доволі різким та істотним запереченням тенденцій до боязкості, поступливості й пасивної покори, а також заперечення ідентифікаційного статусу «мораторій». Зауважуємо помітну актуалізацію ціннісно-нормативних національно свідомих орієнтацій і пріоритетів упродовж набуття ідентичності і творення та функціонування власного мілітарного самоприйняття.

Основна відмінність між профілями – у курсантів спостерігаємо тенденцію до обмеження спілкування, а в ліцеїстів зауважуємо пріоритетність національного й нормативного ідентифікування.

Підсумовуючи результати порівняння факторних профілів досліджуваних курсантів і ліцеїстів, зазначимо, що:

- у курсантів загальний факторний профіль відзначається істотно більшою інтегрованістю, автономністю і зрілістю Я, а також домінуванням внутрішніх ресурсів самоповаги й досягнутої ідентичності;
- у ліцеїстів загальний факторний профіль має досить виражений компенсаторний і соціально-залежний характер, а також наголос на рецесію власної тілесності, наслідування та зовнішні нормативні орієнтири.

Вважаємо, що встановлені відмінності достовірно відображають вікову психогенезу, специфіку динаміки й поетапної тяглості фахово-мілітарної соціалізації у військових закладах України.

Встановлена ключова тенденція зводиться до констатації такої динаміки : від зовнішньо детермінованого рольового і тілесного самоствердження у ліцеїстів лицю з посиленою військово-фізичною підготовкою до внутрішньо інтегрованого особистісно-фахового

мілітарного самоприйняття й ідентичності в курсантів військової академії/військового інституту.

Для того, щоб оцінити, чи є різниця статистично значущою, тобто констатувати чи ця різниця є справжньою, а не випадковою, нами було здійснено порівняння окремих показників. Результати виконання експериментальних завдань курсантами військової академії/військового інституту й ліцеїстами ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою відображені в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Результати виконання експериментальних завдань курсантами військової академії/військового інституту (n=159) і ліцеїстами ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою (n=52)

Назва методики	Показники, які порівнюються	Середнє арифметичне		t-критерій Стюдента	α
		курсанти	ліцеїсти		
«Шкала самоповаги» (М. Розенберг)	високий рівень самоповаги	11,2	8,5	4,42	0,001
«Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі)	впевненість – самовпевненість – самозакоханість	9,3	6,2	4,13	0,001
«Q-сортування» В. Стефансон	некомунікабельність	6,8	4,1	3,33	0,001
«Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер)	досягнення ідентичності	18,9	13,1	3,23	0,001

Примітка: значення подані у вигляді середніх; рівень значущості визначався за t-критерієм Ст'юдента для порівняння середніх арифметичних незалежних вибірок

3.1.5. Результати порівняння факторних профілів курсантів військової академії/військового інституту і студентів університету за диференціалом «різномісний освітній заклад»

Для об'єктивного й детального встановлення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття курсантів військової академії/військового інституту нами було здійснено порівняльний аналіз факторних профілів за диференціалом «різномісний освітній заклад», тобто порівняння їхніх результатів з результатами студентів університету. Це давало змогу відстежити ймовірні збіги/розбіжності досліджуваного феномена в межах однієї вікової соціопопуляції – курсанти/студенти як однолітки й представники юнацького віку.

Зазначимо складність проведення порівняльного аналізу як через об'єктивні умови (війна, екзистенційні загрози, змішано-дистанційне навчання, розосередженість в укриттях тощо), так і через досить специфічні причини. Зокрема однією з них, а думку М. Цимбала, є особлива складність і мілітарна детермінованість навчання військовому фахові. Розкриваючи психологічні особливості становлення курсанта як майбутнього офіцера крізь призму його дозвілєвої діяльності, дослідник зазначає, що його досвід не лише як науковця, але і як начальника навчального курсу курсантів і слухачів факультету підготовки спеціалістів матеріально-технічного забезпечення однієї з військових академії дає підстави стверджувати, що курсанти володіють значно обмеженою базою та кількістю джерел для задоволення життям, особливо ж порівняно з однолітками – цивільними студентами (Цимбал, 2021).

Факторний профіль курсантів військової академії/військового інституту:

У перший фактор (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» (26, 3 % від загальної дисперсії), увійшли такі показники : «високий рівень самоповаги» (0,910), «впевненість – самовпевненість – самозакоханість»

(0,872), «емоційний екстраверт» (0,736), та зі знаком «→» «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0, 649) і «інтуїтивний інтроверт» (-0, 612)

У другий фактор (F2) за умовною назвою «*мілітарно-ідентифікаційне самоствердження*» (23,8 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники : «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,705), «досягнення ідентичності» (0,612) та зі знаком «→» «низький рівень самоповаги» (-0, 685)

У третій фактор (F3) за умовною назвою «*автономно-тілесне самоприйняття*» (19,3 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники : «незалежність» (0,809), «шкала прийняття своєї зовнішності» (0,643), «юнак» (0,601) та зі знаком «→» «наслідування» (-0,728).

У четвертий фактор (F4) за умовною назвою «*комунікативно-обмежена ідентичність*» (14, 3 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники : «некомунікабельність» (0,760) та зі знаком «→» «мислительний інтроверт» (- 0,598) і також зі знаком «→» «дифузія» (-0,571)

Факторний профіль студентів університету:

Перший фактор (F1) «*національно-екстравертна ідентифікація*» (26,8 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «українець» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,903), «мислительний екстраверт» (0,884), «середній рівень самоповаги» (0,762) та зі знаком «→» «добросердечність – несамотійність – конформність» (-0,679).

Другий фактор (F2) «*раціонально-академічне ототожнення*» (24,1 % від загальної дисперсії) увійшли такі показники : «шкала ставлення до виконання справ» (0,724), «студент» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)» (0,708) та зі знаком «→» «інтуїтивний екстраверт» (- 0,616).

Третій фактор (F3) «*особистісно-автономна ідентичність*» (18,7 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «незалежність» (0,764), «лідерство – владність – деспотизм» (0,696) та зі знаком «→» «дифузія» (- 0,650).

Четвертий фактор (F4) «раціонально-асертивне самоствердження» (17,8 % від загальної дисперсії) наповнили такі показники : «розумний» (0,623), «прийняття боротьби» (0,601) та зі знаком «-» «безкорисливість – чутливість – жертовність» (-0,583) і «поступливість – боязкість – пасивна покора» (-0,555).

Отож порівняння провідних перших факторів (F1 – F1) дозволив констатувати, що у досліджуваних курсантів перший фактор (F1) «самостверджувально-афективна самоповага» (26,3 %) презентує досить високий рівень особистісної впевненості, афективно-емоційної експансивності, наполегливості й позитивного само ставлення (причому навіть з елементами самовпевненості й самозакоханості). Якраз тому синтез високої самоповаги й емоційної екстраверсії та поступливості, боязкості й пасивної покірності й інтровертованості (проявилися з негативним навантаженням, тобто зі знаком «-») свідчать про активний інвазійний стиль і спосіб особистісного самоствердження, який спрямований та опирається на прояв сили власного Я та ігнорування і заперечення пасивної та конформістсько-залежної поведінки.

Натомість у досліджуваних студентів перший фактор (F1) «національно-екстравертна ідентифікація» (26,8 %) проявляється як чітко виражена соціально-ціннісна й інтелектуально-духовна спрямованість на ототожнення із своєю титульною нацією. Осердя цього фактора складають національна ідентичність, мислительний екстравертний стиль комунікації, життєдіяльності та само презентації, а також середній рівень особистісної самоповаги, який поєднаний із чітких запереченням власних конформно-залежних якостей. Отож для досліджуваних студентів домінантним є насамперед усвідомлене соціальне, національне, світоглядно-духовне самовизначення, а не афективно-емоційне самоствердження.

Основна відмінність між профілями – у курсантів зауважуємо домінантну тенденцію афективно-вольових складових самоповаги, а в

студентів національного університету спостерігаємо перевагу ідентифікаційно-світоглядних компонентів ідентифікації.

Порівняння других факторів (F2 – F2) засвідчив, що у досліджуваних курсантів другий фактор (F2) «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження» (23,8 %) концентрує в собі функціональну семантику відповідального ставлення до виконання своїх навчальних і службових справ, а також досить чітке ототожнення з військовою роллю та досягнутим статусом ідентичності. Зауважуємо, що досліджувані курсанти виразно демонструють заперечення в собі низької самоповаги. Загалом це фіксує доволі повномірну інтеграцію фахової ролі в структуру власного Я, яка властива зазвичай для інституційно закріпленого й детермінованого навчанням у військовому закладі життєвого шляху курсанта – майбутнього офіцера й командира.

Натомість у студентів другий фактор (F2) «раціонально-академічне ототожнення» (24,1 %) наповнили шкала ставлення до виконання справ і показник «студент» як об'єктивна категорія віднесення себе до певної групи. Вочевидь, рольове ототожнення досліджуваних спрямоване насамперед на статус «студента» - людини, яка пізнає, навчається, а не самоствердження себе як професіонала (курсанти). Перевага раціонально-структурованого стилю діяльності досліджуваних відображена у негативному навантаженні показника, що маркує інтуїтивну екстраверсію.

Основна відмінність між профілями – попри те, що в обох порівнюваних профілях спільним є діяльнісний компонент, зауважуємо, що у курсантів він проявляється як професійно-екзистенційна тенденція (мілітарно-фахове самоствердження), а в досліджуваних студентів як академічно-інструментальний вимір.

Порівняння третіх факторів (F3 – F3) засвідчив, що у досліджуваних курсантів третій фактор (F3) «автономно-тілесне самоприйняття» (19,3 %) репрезентує синтез незалежності, прийняття своєї зовнішності та вікового ототожнення, а також негативне ставленням до такої моделі (статусу) ідентифікації як наслідування. Вважаємо це достовірним доказом тенденції

досліджуваних до культивування власної особистісної автономії та самодостатності, причому з помітним зменшенням орієнтації на зовнішні мішені, зразки.

Натомість у студентів третій фактор (F3) «особистісно-автономна ідентичність» (18,7 %) теж базується на незалежності, проте зауважуємо, що вона активно доповнюється лідерськими й доміантними рисами й , а також чітко вираженим запереченням такої моделі (статусу) ідентифікації як дифузії. Звичайно, що це засвідчує їхнє прагнення до активного пошуку і ствердження власної тотожності, причому з наголосом на набуття соціальної значущості й особистісного самовизначення.

Основна відмінність між профілями – автономно-тілесна самоакцептація в курсантів має досить помітний стабілізований та інтегрований характер, тоді як в досліджуваних студентів вона тісно поєднується із самоствердженням і владними тенденціями становлення власного Я.

Порівняння четвертих факторів (F4 – F4) дало підстави стверджувати, що в курсантів F4 «комунікативно-обмежена ідентичність» (14,3 %) репрезентує спрямованість на зниження комунікативності, причому це відбувається одночасно із запереченням дифузної моделі ідентифікації та мислительної інтроверсії. Вочевидь, це постає маркером вибіркової соціальної взаємодії та поведінково-функціональну виваженість і стриманість, що спричинені насамперед перебуванням у силовому полі конкретної мілітарної спільноти (підрозділу, групи) і ширшого соціодовкілля – військової субкультури (військова академія, військовий інститут, армія, військова служба тощо).

Натомість у студентів четвертий фактор (F4) «раціонально-асертивне самоствердження» (17,8 %) презентує симбіоз когнітивної самохарактеристики, а також спрямованість і готовність до боротьби та тлі активного заперечення власних моделей поведінки жертвовного і поступливо-

боязкого забарвлення. Констатуємо раціонально контрольовану й асертивну модель особистісного самоствердження.

Основна відмінність між профілями – курсанти проявляють комунікативно-обмежену ідентичність, що детерміновано насамперед мілітарно-едукативним контекстом їхньої життєдіяльності у військових закладах, а студенти схильні до раціональних і асертивних форм особистісного самоствердження.

Підсумовуючи результати порівняння факторних профілів досліджуваних курсантів і ліцеїстів, зазначимо, що:

- у курсантів загальний факторний профіль відзначається переважанням і домінуванням афективно-емоційного і вольового самоствердження, а також фахово-мілітарної інтегрованої ідентичності і досить добре структурованого прийняття власного Я та самоусвідомлення;

- у студентів загальний факторний профіль характеризується когнітивною та соціально-ціннісною спрямованістю самоототожнення, академічним (студентським, університетським) типом самовизначення, а також раціональними й асертивними варіантами особистісного самоствердження.

Встановлена ключова тенденція полягає в тому, що отримані емпірично-порівняльним шляхом відмінності репрезентують детермінаційну специфіку освітнього психопростору і рівень фахового ототожнення і визначеності курсантів і студентів.

Констатовано, що мілітарно-едукативна атмосфера військового інституту/військової академії, навчально-бойова підготовка курсантів прискорюють інтеграцію їхнього мілітарного самоприйняття та ідентичності, тоді як університетський освітній простір культивує рефлексивність і варіативність особистісного самоприйняття студентів.

Для підтвердження статистично значущої різниці нами було здійснено порівняння окремих показників.

Результати виконання експериментальних завдань курсантами військової академії/військового інституту і студентами університету відображені в таблиці 3.14.

Таблиця 3.14

Результати виконання експериментальних завдань курсантами військової академії/військового інституту (n=159) і студентами університету (n=104)

Назва методики	Показники, які порівнюються	Середнє арифметичне		t-критерій Стюдента	α
		курсанти	студенти		
«Шкала самоповаги» (М. Розенберг)	високий рівень самоповаги	11,2	9,3	2,71	0,01
«Автопортрет» (за Р. Бернсом)	емоційний екстраверт	7,2	5,1	3,97	0,001
«Хто Я?» (М. Кун, Т.Макпартленд)	«військовий» (об'єктивна категорія як віднесення себе до певної групи)»	9,4	6,5	4,19	0,001
«Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія та С. Арчер),	досягнення ідентичності	18,9	14,4	3,25	0,001
«Тест самоакцептації (підлітковий та юнацький вік)» (М. Алексєєва, О. Насонова)	шкала прийняття своєї зовнішності	2,6	1,7	2,73	0,01
«Q-сортування» В. Стефансон	незалежність	5,5	4,7	2,84	0,01

Примітка: значення подані у вигляді середніх; рівень значущості визначався за t-критерієм Ст'юдента для порівняння середніх арифметичних незалежних вибірок.

3.2. Програма тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття особистості курсанта

3.2.1. Методологічні засади тренінгової програми

Психологічна допомога курсантам як доцільно, виважено і цілеспрямовано організована система доречних впливів, зосереджених на оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття, базується на засадничих принципах сучасної психореабілітації та психокорекції.

Потужні методологічні теоретико-практичні основи становлення і функціонування світової та вітчизняної групової психокорекції укладені Т. Яценко (Яценко, 1996), яка також висвітлила феноменологію, теорію та практику глибинної психокорекції (Яценко, 2006).

Т. Титаренко пише про специфіку відновлення психологічного здоров'я як визначального фактора і способу соціально-психологічної реабілітації особистості (Тытarenko, 2018).

Важливі постулати і методи надання клінічно-психореабілітаційної допомоги особистості, що перебуває в екзистенційно складних ситуаціях і психостанах, концентровані у посібнику з кризового втручання А. Roberts (Roberts, 2000).

Основні конструкти надання психологічної допомоги курсантам для оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття вибудовувалися нами з урахуванням загального контексту функціонування і розвитку різних вітчизняних та зарубіжних шкіл і підходів щодо корекційно-тренінгової роботи з військовиками.

Різноманітні нормативно-правові, методологічні і власне методичні аспекти психологічного супроводу українських військовослужбовців у зоні ведення бойових дій пропонують Н. Жигайло та О. Матеюк (Жигайло, Матеюк, 2022).

О. Кравченко крізь призму вирішення проблем екстремальної та кризової психології висвітлює особливості системного впровадження

соціально-психологічного тренінгу в процесі активного й цілеспрямованого адаптування військових до навколишнього (зазвичай мілітарного) ціннісно-нормативного соціодовкілля. Прийняття себе у комунікативному мікрокліматі військової інституції, групи істотно покращує особистісну адаптивність (Краченко, 2014).

Б. Олексієнко пише про специфічність реадаптації учасників бойових дій, яка ускладнена насамперед їхнім травмогенним мілітарним досвідом, тому поновні адаптаційні психотехнології повинні вибудовуватись як прийняття комбатантом себе в нових/оновлених ролях, як виважені тактики і стратегії синергійного повернення в соціокультурний простір мирного життя (Олексієнко, 2020).

Вітчизняна мілітарно-психологічна традиція має істотний доробок у сфері надання психологічної допомоги та забезпечення цілісного комплексного супроводу військових, зокрема тих, які брали безпосередню участь у бойових діях, насамперед в АТО/ООС та сучасних реаліях російсько-української війни.

Одним із важливих нормативних документів щодо надання психореабілітаційної допомоги військовим є Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції», в якій подано ключові напрямки фахової психологічної діяльності з комбатантами (Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції, Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057).

О. Гриб, П. Сівчук висвітлюють змістове наповнення програм психологічної реабілітації ветеранів АТО/ООС у контексті різнопланової державної підтримки. Для успішної нейтралізації кризово-конфліктних ситуацій пропонується реально працюючий базовий підхід надання допомоги за принципом «рівний-рівному», що сприяє врахуванню індивідуальних

потреб і стимулює у військових покращення інтегративно-соціалізаційних процесів (Гриб, Сівчук, 2021).

А. Іщенко пише про екстремальність психології сучасної війни та про шляхи надання допомоги ветеранам АТО в їхньому поступовому поверненні до нормального життя. Істотне значення, на думку автора, повинні відігравати сучасні психотренінгові реадaptaційні технології та підходи (Іщенко, 2018).

Різномічні варіанти безпосередньої психологічної роботи з військовослужбовцями – учасниками АТО, які перебувають на етапі відновлення, пропонують О. Кокун, Н. Агаєв, І. Пішко, Н. Лозінська, В. Остапчук. Наголошено важливу роль відновлювально-розвивальних психотехнік у процесі тренінгової та корекційної роботи з комбатантами (Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська, Остапчук, 2017).

Вчені стверджують, що у психореабілітаційній роботі з військовослужбовцями, які брали участь у збройному конфлікті на Сході України, потрібно обов'язково враховувати специфіку впливу бойових стресорів на їхній посттравматичний стресовий розлад, оскільки це сприятиме глибшому проникненню у стан справ та покращить процес надання допомоги. Прийняття себе як соціально захищеної людини з мілітарним досвідом, якій надається системна медико-психологічна допомога, істотно впливає на самоствердження, самооцінку, самоповагу та якісно оптимізує реабілітаційний процес (Kokun, Agayev, Pischko & Stasiuk, 2020).

На думку О. Блінова, у складному і зазвичай тривалому процесі психологічної реабілітації поранених комбатантів, які перебувають в умовах шпиталю, одним із найчастіше застосовуваних і результативних засобів є арттерапія (Блінов 2022).

Корисною і цікавою в розкритті специфіки охорони ментального здоров'я та особливостей медико-психологічної реабілітації українських військових під час гібридної війни постає монографічна праця авторства

науковців з Української військово-медичної академії В. Цимбалюка, В. Стеблюка, О. Друзь та ін. (Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни : теорія і практика, 2021).

І. Черненко на рівні дисертаційного дослідження презентує особливості формування посттравматичного стресового розладу в комбатантів та подає системний теоретико-емпіричний зріз основних чинників і типових ризиків цього вкрай складного явища, а також висвітлює специфіку його ранньої профілактики, інтенсивної терапії та результативної відновлювальної реабілітації. Корекційно-тренінгові підходи розглядаються як результативні й ефективні чинники соціорекреації військовиків, що мають ускладнений і/або травмогенний досвід війни (Черненко, 2019).

На думку Т. Greene-Shortridge, Т. Britt і С. Castro важливим реабілітаційним ракурсом повинен стати факт обов'язкового врахування стигматизації проблем психічного здоров'я в армії. Оскільки цивільна громадськість зазвичай має негативні стереотипи щодо людей із певними психологічними проблемами та досить часто дискримінує їх, то військовим з психологічними труднощами дуже складно адаптуватися й отримати психологічну допомогу якраз через факти дискримінації щодо них (Greene-Shortridge, Britt & Castro, 2007).

О. Колесніченко детально висвітлює специфіку психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України, які як виконавці службово-бойових завдань є учасниками реальних бойових дій. У контексті концептуального підходу про відновлення психологічної безпеки особистості автором подано синтезовані тренінгові заняття для істотного зниження негативних переживань, покращення особистісної самооцінки, саморегуляції та інші результативні форми медико-психологічної допомоги комбатантам (Колесніченко, 2019).

Н. Павлик розкриває сутнісні аспекти психологічного супроводу військовослужбовців з наголосом насамперед на психореабілітацію їхніх

постстресових психічних розладів, травмованої афективності та самоусвідомлення. Психологічний тренінг обирається результативним інструментарієм, спроможним у відносно короткий термін покращити самоприйняття і самоствалення людей з травмогенним мілітарним минулим (Павлик, 2020).

Про базові особливості психологічного супроводу військовослужбовців, що мають високий рівень психоемоційного вигорання, йдеться у дослідженні В. Демидюк (Демидюк, 2022).

Серед духовно-психологічних алгоритмів своєчасного, комплексного і безперервного процесу реабілітації військових, на думку С. Здіорук, надзвичайно важлива роль і місія належить службі військових капеланів (Здіорук, 2019).

В. Апальков наголошує на необхідності надання системної психореабілітаційної роботи військовослужбовцям, які перебували в полоні та зазнали вкрай травмогенного психологічного/фізичного впливу з боку поневолювачів (Апальков, 2020).

Підсумовуючи, зазначимо, що, беззаперечно, нестача соціально-підтримувальних систем, а також брак особистісних ресурсів, вочевидь, зумовлюють несформоване, хаотичне, фрагментарне й розбалансоване мілітарне самоприйняття, особливо ж у випадках негативного впливу різновидових травмогенних чинників.

Натомість сприятливий стимуляційно-підтримувальний і заохочувальний психореабілітаційний тренінговий супровід культивує підвищену повномірність самоусвідомлення та позитивно впливає на розвиток мілітарного самоприйняття.

3.2.2. Структурно-функціональні особливості тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів

Нами було розроблено програму *«Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів»*, всі блоки якої були апробовані в роботі з вибірками досліджуваних у зазначених експериментальних майданчиках, на яких відбувалось емпіричне дослідження (див. підрозділ 2.3. Методична база й етапи емпіричного дослідження).

Зауважимо, що досвід задіяння тренінгового інструментарію є традиційно розповсюдженим і результативним, зокрема, цікавий добір фахових вправ концентрований у розробленій О. Стельмах тренінговій програмі. Вона спрямована на розвиток самоусвідомлення та формування професійної Я-концепції в майбутніх рятівників. Тренінг пропонується як плідний і ефективний засіб якісного покращення самоусвідомлення курсантів – майбутніх командирів, що працюватимуть в ускладнених ризиконебезпечних для життя екстремальних умовах та ситуаціях (Стельмах, 2015).

У дисертаційному дослідженні Л. П'янківської розкрито те, як своєчасна психопрофілактика синдрому «емоційного вигорання» у курсантів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України позбавляє їхню психо- і соціогенезу від багатьох болісних і дискомфортних проблем та оптимізує як успішну професійну траєкторію і кар'єрне зростання, так і загальну життєву перспективу. Розвивальні тренінгово-корекційні психотехнології будуть ефективним засобом нейтралізації афективних розладів та істотно покращать різнобічне самоусвідомлення курсантів (П'янківська, 2019).

Розроблений нами *соціально-психологічний тренінг був спрямований на інтенсивний розвиток у зазвичай інтерактивних формах у досліджуваних курсантів комунікативно-перцептивних, саморегулятивних, самопрезентаційних, ідентифікаційних, адаптаційних та інших*

компетентностей для оптимізації тактик і стратегій їхнього власного мілітарного самоприйняття.

Тренінг був зорієнтований на забезпечення якісного оволодіння учасниками розгалуженим спектром психологічної інформації про своє Я, культивував вироблення рефлексивних умінь і навичок, стимулював фасилітацію здатностей і потенціалів до раціонального когнітивного самоаналізу.

Корекційно-розвивальний супровід особистісного ототожнення і прийняття досліджуваними своєї самості у мілітарному ракурсі передбачав узгодження тренінгових зусиль для розвитку в них позитивного самоусвідомлення, зокрема в контексті формування складових самоакцептації, адекватного з тенденцією до підвищення видів самооцінки, елементів образу Я, конструктів Я-концепції тощо.

Завдяки участі у тренінгу (особливо у першокурсників) долалася певна дилема між «вчорашнім цивільним» і «сьогоднішнім мілітарним» іміджево-презентаційним самоусвідомленням курсантів, що відбувалося насамперед через оптимізацію навіювальних/самонавіювальних впливів на підвищення рівня їхньої самоповаги й самооцінки.

В укладеній нами тренінговій програмі окремий наголос було зроблено на врахуванні особливостей акцептації учасниками Т-групи *власної мілітарної тілесності*, що має дуже важливе значення для розвитку й оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття

Як відомо, у ракурсі мілітарності тілесність особистості здебільшого трактується насамперед у варіанті травми, тобто людське тіло як поранене, понівечене, пошматоване, втомлене, потворне, мертве тощо. Однак рани, шрами, кров у військовому дискурсі досить часто певною мірою сакралізуються та глорифікуються.

Модифікації тілесності у курсантів відіграють помітний вплив на розвиток їхнього мілітарного самоприйняття. Такий вплив може бути :

1) *конструктивний* (наприклад, як ми вже зазначали, військова форма як красивий і знаковий атрибут належності до окремої соціально поціновуваної сильної та успішної групи людей ; міцне, струнке, мускулисте тіло внаслідок посиленних занять фізичною підготовкою як маркер сили, краси і розвитку в умовах тренувального процесу в академії тощо);

2) *деструктивний* (наприклад, військова уніформа стирає особистісну неповторність і унікальність, обезличує, робить «бойовою одиницею», частиною майже анонімної маси молодих людей у пікселі).

До того ж різні перетворення зовнішнього вигляду, своєрідні перевтілення спрацьовують як типовий адаптаційно-компенсаторний механізм, завдяки якому відбувається налагодження/блокування комунікативно-перцептивних взаємин людини із соціумом, причому як у військовому, так і в цивільному векторах спілкування.

Прийняття курсантом своєї оновленої порівняно з цивільним образом зовнішності як молодої людини у військовій формі, приналежної до академічної спільноти поважного й популярного військового вищого освітнього закладу з бойовими традиціями окрім самоствердження і самоповаги зумовлює ще й появу своєрідного «синтезу Я», що загалом вписується в контекст творення ним власного мілітарного самоприйняття. Зокрема Я реально фіксує справжній стан речей («я такий, який я є насправді – курсант»), Я ідеально презентує особистісні очікування щодо іміджевого вибору соціальних статусів і ролей («я такий, яким хотів би стати – офіцер»), Я дзеркальне є маркером соціальних оцінок інших людей («я такий, як мене сприймають інші – курсант, що стане офіцером»).

До речі, в дослідженні S. Paunonen, J.-E. Lönnqvist, M. Verkasalo і V. Nissinen присвяченому складним проблемам помітного корелювання нарцисизму й емерджентного лідерства у військових курсантів, йдеться про дуже важливу роль у цих процесах прийняття особистістю власної «мілітарної зовнішності» (Paunonen, Lönnqvist, Verkasalo, Nissinen, 2006).

Отож активні тренінгові зусилля були зосереджені якраз на розвиток в учасників Т-групи позитивного мілітарного самоприйняття в оновлених образах тілесності (наприклад, військова уніформа з її мілітарно-інституційними атрибутами – нашивками, нагрудними знаками, жетоном, кокардою тощо) як визначальному симптомові загальної задоволеності власною тілесною конституцією.

Одним із ключових векторів було наполегливе стимулювання в учасників тренінгу впевненості у позитивності і поціновуваності власної психофізичної конституції для однолітків, зокрема для осіб протилежної статі, тобто робився наголос на підкресленні їхньої психосексуальної (зазвичай маскулінної, оскільки всі учасники тренінгу були хлопцями-курсантами) сили і привабливості.

Безперечно, тренінгові заняття були спрямовані на покращення *соціальної адаптації* у мілітарному соціодовкіллі, здобуття поціновуваних у популяційно-вікових вимірах статусно-рольових позицій, опанування психотехніками самоповаги і самоствердження.

Ми враховували, що у контексті здобуття військової освіти важливе значення мають адаптаційні спроможності й потенціали особистості, насамперед адаптація до: 1) освітнього соціо- і психопростору закладу та едукативного процесу; 2) військової службової діяльності, безпосереднього виконання службових обов'язків; 3) мікро- і макрогрупи, соціометричного статусно-рольового поля. Якраз тому тренінгові заняття уклалися з урахуванням специфіки адаптації курсантів до мілітарних соціодовкілля і мікроклімату, особливостей розпорядку дня, навчально-службових обов'язків у військовій академії/військовому інституті.

В умовах зазвичай досить високого рівня нервово-психічного напруження у курсантів може активно проявлятися доволі сильна афективна розбалансованість, унаслідок чого може сформуватися схильність до емоційної, соціальної та фізичної залежності від інших однолітків. Безперечно, надмірна співзалежність як своєрідний індикатор конформності

виступає деструктивним чинником у розвитку справжньої особистісної самості, автономного Я молодшої людини – майбутнього офіцера, командира, лідера.

Звісно, для курсантів запорукою успішного й повномірної мілітарної самоприйняття виступає конгломерат особистісно-професійних рис і параметрів, зокрема високий рівень сформованості просоціальної активності, ініціативності, функціонального й емоційного інтелекту, організаційно-вольових здібностей, комунікабельності тощо.

Якраз тому важливим ракурсом укладеної нами тренінгової програми були заняття, зорієнтовані на якісне покращення: 1) *особистісної афективності* та 2) *міжособистісної комунікативності*.

Одним із ключових підходів у побудові програми «Тренінгу оптимізації мілітарної самоприйняття курсантів» ми обрали необхідність культивування в учасників Т-групи повномірної та цілісної мілітарної ідентичності. Тренінгові заняття вибудовувалися так, щоб позитивно впливати на акумулювання учасниками тренінгу самоототожнювальних зусиль, саморегуляційних досягнень у плані *остаточного прийняття себе на рівні набутої мілітарної ідентичності – успішного курсанта престижної військової академії/військового інституту*.

Зауважимо, що про важливість вивчення особливостей розвитку мілітарної ідентичності наголошує В. Зливков (Зливков, 2022), про психологічні засади становлення особистісної мілітарної ідентичності йдеться в дослідженні В. Зливкова та Л. Лукомської (Зливков, Лукомська, 2023).

Крізь призму професійної самоідентифікації курсанти упродовж оволодіння військовим фахом за допомогою рефлексії отримують дуже важливі пласти інформації для формування власного мілітарного самоприйняття. Побудова індивідуального образу-типажу своєї майбутньої професії проявляється на рівні сформованості професійного образу Я.

Творення цього конструкта самосвідомості може залежати від рівня ототожнення з референтними людьми, вочевидь, насамперед з викладачами-офіцерами, більшість яких мають досвід участі в бойових діях. Рефлексування образів їхнього мілітарно-професійного й життєвого досвіду (розповіді про бої, фізичні й моральні випробування, унікальні випадки, нагороди та інші специфічні тонкощі військової служби) відіграють спонукально-мотиваційну функцію для здобуття курсантами офіцерського чину та імпліцитно відкладаються як матеріал для творення свого мілітарного самоприйняття.

Про подібне йдеться й у дослідженні О. Скрябіна і А. Командирова, в якому висвітлено позитивний і плідний досвід підготовки кадрів у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зазначено, що майбутні військові перекладачі забезпечували лінгвістичну комунікацію наших військових упродовж тактико-інструкторських навчань із представниками різних країн НАТО. Позитивний досвід такого фахового самоототожнення безперечно сприяє покращенню мілітарного самоприйняття в курсантів (Скрябін, Командиров, 2017).

До речі, запроваджене у нашу тренінгову програму положення про необхідність набуття курсантами компетенцій щодо оптимізації своєї мілітарної ідентичності перекликається також із твердженням Ю. Александрова. Дослідник зазначає, що психологічні особливості самосвідомості курсантів військового вищого навчального закладу істотно залежать від своєрідності їхнього фахового самоусвідомлення й ототожнення. Автор констатує, що курсанти зазвичай сприймають себе не тільки як суб'єктів безпосередньої навчально-професійної діяльності (синхронний ракурс), але й активно ідентифікують себе із майбутньою військово-професійною діяльністю (прогностично-перспективний ракурс). Курсантам характерний не дуже високий рівень вираженості власної рефлексивності щодо Я, вони не дуже сумніваються щодо сприйняття (і

прийняття) свого Я та вибору майбутнього мілітарного фаху (Александров, 2016).

Розроблена нами тренінгова програма була побудована як дві складові :

1) *теоретична* – основним завданням якої було *інформативне* ознайомлення членів Т-групи у варіанті інтенсивного спецкурсу з висвітленням ключових теоретичних ліній і положень про феномен мілітарного самоприйняття;

1) *практична* – завданням якого були :

а) *психодіагностичний цикл* із задіянням укладеного пакету валідних, надійних і достовірних методик;

б) *функціональний цикл* як безпосереднє проведення всіх тренінгових занять і вправ.

Зі всіма учасниками здійснювались активні й інтенсивні навчально-тренінгові студії із залученням комунікативно-інтерактивних форм партнерської роботи і спілкування та з урахуванням доцільного синтезу індивідуально-групової роботи.

Обидві складові програми мали *основною метою* ознайомлення учасників Т-групи на рівні *теоретико-практичних компетенцій із сутнісно-функціональною природою мілітарного самоприйняття та механізмами, засобами і способами його якісної оптимізації*.

Теоретична складова тренінгової програми зводився до загального інформативно-ерудиційного ознайомлення учасників з особливостями розвитку людської самосвідомості та специфікою функціонування таких її базових конструктів як самооцінка, самоідентифікація, самоприйняття, самоакцептація, образ Я, Я-концепція, самоствердження, самореалізація, міжособистісне спілкування тощо.

У межах цієї складової був розроблений *спецкурс «Мілітарне самоприйняття – честь, повага і кар'єра»*, який складався із низки лекційно-практичних занять, що перебігали в інтенсивному творчому діалогічному режимі (див. Додаток В).

Спецкурс був розрахований на 16 годин та відбувався як синтез логічно впорядкованих покрокових лекційно-практичних занять, які забезпечували учасникам тренінгу інформаційну базу для покращення свого Я та мілітарного самоприйняття, а також міжособистісного спілкування.

У режимі міні-лекцій та евристичних бесід курсанти були ознайомлені з основними аспектами розвитку власного самоусвідомлення, насамперед у ракурсі оптимізації мілітарного самоприйняття та мілітарної ідентичності. Внаслідок цього вдалося забезпечити їхню різновекторну активну і зацікавлену обізнаність з найважливішими вправами і психотехніками інтенсифікації партнерського міжособистісного спілкування, а також результативними підходами щодо підвищення адекватного самооцінювання, повномірної акцептації своєї тілесності (зокрема мілітарної), саморегуляції індивідуальної афективності, стимулювання соціальної адаптації тощо.

Лекційний виклад теоретичних положень про психологію самоприйняття чергувався і переплітався з практичними заняттями, на яких відбувалося закріплення й апробація отриманих знань.

Визначальним підходом було обрано такий, що забезпечував компактне й лаконічне отримання учасниками тренінгу професійної психологічної інформації про специфіку міжособистісного спілкування і сутнісно-функціональну канву мілітарного самоприйняття як вагомого й необхідного чинника оптимізації власного життєвого, навчального і професійного шляху.

Здатність усвідомлювати на теоретичному рівні чіткі й оптимальні техніки, гнучкі й результативні тактики і стратегії з метою покращення міжособистісного спілкування і свого мілітарного самоприйняття перемежовувалася з навіюванням учасникам розуміння корисної необхідності вироблення відповідних практичних умінь і навичок.

Ілюстрація позитивних мілітарних образів українських військових – учасників бойових дій та героїв російсько-української війни, успішних військово-кар’єрних і глоричних здобутків відомих випускників академії

накладався на вміння курсантів проєктувати свої ціннісно-цільові пріоритети. Звичайно, що такий образно-рольовий ряд слугував їм мішенню-зразком для особистісного самоствердження та прямо і/або опосередковано впливав на розвиток і оптимізацію власного мілітарного самоприйняття.

На рівні теоретичного ознайомлення курсанти, що входили у Т-групу, отримували пласти проілюстрованої інформації щодо якісного спілкування і позитивного ототожнення та самопрогнозування. Вони набували знань щодо реальної можливості для втілення своїх подальших успішних рольових і статусних сценаріїв у навчально-професійному та кар'єрному плані як реалізації образу майбутнього офіцера.

Акцентувалося на потребі теоретичного опанування ключової тези про необхідність оволодіння принципами соціальної перцепції, а також самодетермінованості, самофутурування, механізмами самопідтримки і командної співпраці, що є особливо важливими для військових, діяльність яких зазвичай перебігає в ускладнених і/або екстремальних умовах.

Безперечно, окремий наголос упродовж занять спецкурсу було зроблено на ознайомленні курсантів з психологічними особливостями спілкування та позитивної рецесії власної тілесності. Учасникам Т-групи пропонувалися вправи на повномірну позитивну акцептацію власної тілесності, зокрема в мілітарному ракурсі. Курсантам пропонувалися короткі теоретичні викладки, суттю яких був дуалізм у трактуванні єдності тіла і душі, зокрема розкривалися сутнісно- функціональні ознаки «образу тіла», «тілесного Я», «концептів тіла» тощо. Наголос робився на те, що тіло, яке реалізується у конкретному соціальному аспекті (у нашому випадку – навчально-військовому, мілітарному соціодовкіллі), перестає бути лише виключно фізичним об'єктом, а набуває соціально-мілітарної суб'єктної тілесності.

Подавалися короткі етнопсихологічні екскурси-візуалізації в історіогенез української військової форми від часів козацтва, стрілецтва і до сучасного стану та вигляду військового тактичного спорядження. Такі

психологічні етюди трансливали позитивні образи для самоототожнення та самоприйняття учасників тренінгу в патріотично мілітарних вимірах.

Упродовж реалізації занять теоретичного блоку ми здійснювали включене спостереження та фіксували інформацію на рівні моніторингу про найпомітніші стильові поведінкові тенденції, характерологічні риси й модальності учасників тренінгу, зокрема щодо їхньої впевненості-непевненості, миролюбності-агресивності, комунікабельності-замкнутості, лабільності-ригідності, ініціативності-консервативності, егоцентричності-альтруїстичності тощо. Це дало змогу враховувати особистісні поведінкові симптоми курсантів – учасників Т-групи під час проведення з ними безпосередніх практично орієнтованих тренінгових вправ.

Оскільки в деяких учасників Т-групи, проявлялися певні проблеми з особистісним самосприйманням, а отже і мілітарним самоприйняттям, зокрема через засвоєння і «привласнення» чужих оцінок як самооцінок, то істотний акцент тренінгової роботи було зроблено на розвиток їхнього ознайомлення з механізмами і техніками самоствердження, самоповаги, навіювання (і самонавіювання) власної значущості й важливості, статусності, соціальної потреби тощо.

Практична складова реалізувався нами як системне й активне задіяння тренінгових занять і вправ для оптимізації в учасників партнерського міжособистісного спілкування і різнобічного й цілісного мілітарного самоприйняття.

Оптимізація міжособистісного спілкування і мілітарного самоприйняття курсантів у тренінговому режимі відбувалася через стимулювання насамперед таких основних векторів :

-когнітивного – як прийняття себе на рівні курсанта, що має хороші знання з освітніх компонентів, які викладаються в академії, та в усвідомленні того, що ці фахові знання і навички можуть бути застосовані у подальшій військовій офіцерській службі та в інших важливих життєвих обставинах і ситуаціях;

-операційного – як оволодіння компетентностями самоаналізу, саморегуляції, самовладання, самоконтролю, що допомагають як в успішному проходженні військової освітньо-професійної траєкторії, так і забезпечують спроможність до впевненого прогнозування власних можливостей щодо подальших етапів професіогенезу у військовій службі;

- ціннісно-мотиваційного – як усвідомлення важливості спонукальної самоактивності до якомога повномірнішого ототожнення зі знаковими й невід’ємними «атрибутами військової життєдіяльності» (військова форма, зброя, дисципліна, накази командирів, полігон, спорт, караульно-постова служба тощо). Прийняття себе як цінності, мілітарне самоприйняття оптимізує спонукально-мотиваційну самоактивність курсантів як до подолання труднощів і перепон, так і сприяє їхньому військово-кар’єрному зростанню та саморозвитку упродовж подальшої військової служби;

-афективного – як переживання загалом позитивних емоцій задоволення, радості, впевненості щодо прийняття власної «мілітарної тілесності» та «мілітарного соціального Я» як члена поціновуваної спільноти сильних, інтелектуальних, впевнених, рішучих людей у військовій формі, покликаних захищати Вітчизну.

Заняття тренінгу були спрямовані на стимулювання розвитку в учасників Т-групи дієвих прийомів саморегуляції, а також спроможностей для інтенсифікації та врегулювання ними своєї сенсорно-емоційної сфери, що давало змогу гармонізувати адекватніше самооцінювання та цілісніше самоприйняття.

Пропоновані учасникам тренінгу заняття культивували в них особистісну впевненість, самоствердження і самоповагу, посилювали здатність усвідомлювати свою самоцінність, стимулювали почуття власної гідності. Завдяки участі у тренінгових заняттях курсанти істотно активізували спроможності розвивати свої особистісні потенціали й реалізувати когнітивно-функціональні ресурси, що знадобилось їм у процесі виконання навчально-службових завдань в академії.

Заняття враховували обов'язковість таких важливих завдань як необхідність вироблення в учасників компетенцій щодо пізнання себе та інших, розширення в інтерактивному тренінговому колі навичок комунікативно-перцептивного спілкування та поглиблення особистісного досвіду самоаналізу, самоствердження і самореалізації. В атмосфері неформального й невимушеного спілкування у цікавих і не обтяжливих формах взаємодії учасники набували вмінь і навичок вирішувати разом з Т-групою різні варіанти проблем щодо оптимізації власного Я, самооцінки, самоприйняття тощо.

Тренінгові заняття були спрямовані на культивування зацікавленості курсантів у глибшому самопізнанні своєї сутності та отримання усвідомленого задоволення і наснаги на покращення за необхідності певних параметрів власної самості, наприклад, повномірної акцептації своєї мілітарної тілесності.

Заняття відбувалися із застосуванням необхідного тренінгового приладдя (фліпчарт, олівці, маркери тощо), учасники працювали у малих групах (групи обговорення, пари, трійки). У процедурному перебігові тренінгу учасники активно застосовували мозковий штурм, творили групові презентації, здійснювали аналіз реально посталих ситуаційних проблем і критичних випадків, брали участь у рольових іграх тощо.

Тренінгова робота здійснювалася з дотриманням основних принципів, зокрема : позитивне і доброзичливе прийняття особистості іншого, свобода, добровільність участі, інформованість участі, відкритість, конфіденційність, активність, творче самовираження тощо.

Базовим підходом у розумінні корисності й результативності участі у тренінгу було те, що кожен учасник засвоює нову інформацію та набутий досвід насамперед завдяки залученню власних активних зусиль і досягненню певного «саморуху».

Важливими завданнями тренінгу була актуалізація та реалізація у практичних формах власних здатностей учасників до самопізнання,

оволодіння навичками рефлексії сильних і слабких рис і сторін свого Я, усвідомлення власних потенціалів та апробування успішних форм самореалізації в процесі формування визначальних конструктів мілітарного самоприйняття.

Ключовими завданнями соціально-психологічного тренінгу для курсантів були такі:

- детальне і різнобічне ознайомлення з особливостями поглибленого психологічного самоаналізу, техніками особистісного самонавіювання та самокорекції для стимулювання розвитку й усталення на рівні конструкту самоусвідомлення власного мілітарного самоприйняття;

- набуття психологічних компетенцій та вироблення індивідуальних навичок з метою досягнення адекватного самооцінювання і самоставлення та позитивного прийняття самого себе як успішного курсанта, що прагне і спроможний стати поціновуваним у соціумі військовим фахівцем – офіцером, командиром, захисником. Увага до врахування кореляцій самопізнання і саморефлексії свідчить про здатність учасника тренінгу до фокусування уваги на самому собі та оволодіння собою як предметом самоусвідомлення і безумовного самоприйняття у вимірах мілітарного психопростору;

- вироблення і покращення індивідуальних навичок рефлексії як відображення, своєрідного «психічного дзеркала», що дає змогу «бачити себе очима інших людей», а також насамперед саморефлексії як механізму самозанурення у внутрішній психосвіт;

- оволодіння успішними і просоціальними поведінковими патернами та спроможностями до регуляції/саморегуляції власного мілітарного самоприйняття;

- стимуляція підвищення рівня адекватного самооцінювання як системи емоційно-ціннісного розуміння і презентації себе в умовах і реаліях освітньо-мілітарного психопростору академії, а також базового чинника

зниження сумнівів, подолання невпевненості щодо свого «мілітарного Я», «мілітарної тілесності» тощо;

- опанування навичками міжособистісної партнерської комунікації, завдяки якій набуваються спроможності до регулювання ціннісно-сміслових ототожнень щодо своїх мілітарних статусно-рольових пріоритетів (курсант військової академії, майбутній офіцер, успішна і сильна молода людина спортивної зовнішності у військовій формі тощо).

Варто відзначити, що в архітектоніці тренінгових вправ було гармонійно поєднано як вправи на оптимізацію динаміки та «розігріву» групи, так і своєрідні нескладні вправи-криголами, за допомогою яких активізувалося комунікативне і діяльнісно-емоційне поле Т-групи. Також активно залучалися вправи на урухомлення і включеність курсантів у мікроклімат тренінгового процесу, вправи для зняття міжособистісних перепон, напруги та створення атмосфери довіри й комфорту поміж учасниками.

Тренінгова програма була спрямована і на культивування просоціальних (насамперед військово-патріотичних) інтенцій у курсантів, зокрема через інтенсивне стимулювання їхніх когнітивно-афективних реакцій на розвиток рис і потенціалів щодо можливості реалізації себе як майбутнього успішного українського офіцера.

Упродовж занять курсанти навчалися системному цілепокладанню, ставлячи мету і досягаючи успіху у змодельованих тренінгових (а в майбутньому – реальних) проблемах і ситуаціях. Набувалися практичні навички оволодіння здатностями вносити корективи у реалізацію власних комунікативних, навчальних, побутових, службових, дозвіллевих та інших життєвих планів і програм. Відбувався розвиток впевненого самопроекування себе як сучасної молодої військової людини, що володіє достатнім тезаурусом рис і компетентностей, щоб бути успішно оціненим і прийнятим іншими та забезпечити повномірність власного мілітарного самоприйняття.

Для плідного обговорення реальних проблем всіх учасників тренінгу застосувалася *групова дискусія*, за допомогою якої в налагодженій ширій атмосфері комунікативного партнерства досягалися спільні вербально-тактильні платформи для консенсусного прийняття продуктивних рішень і висновків.

Одним із часто застосовуваних підходів ми обрали фокус-групові дискусії, важливим завданням яких було встановлення спільної думки щодо тих чи інших сутнісно-функціональних параметрів розвитку мілітарного самоприйняття в курсантів.

Усі учасники фокус-груп залучалися до дискусії методом так званої «снігової кулі» («два–чотири–вісім–дванадцять»), тому обговорювали запропоновану проблему, її причинно-наслідкову базу та шляхи вирішення спершу в парах, потім у квартетах, згодом в октетах і нарешті всією Т-групою. Завдяки цьому курсанти вчилися як викладати аргументовано власні думки і погляди, так і вислуховувати міркування, аргументи і погляди інших учасників тренінгу. Зауважимо, що така організація дискусії дуже швидко змінювалася від початкових інколи дещо високих спалахів вербальної активності (іноді й вербальної агресивності) до подальших гармонійніших форм ведення диспуту.

Цікавим підходом було впровадження в діяльнісну канву тренінгу елементів *хронологічного диспуту*, завдяки чому відбувався аналіз учасниками сприймання і прийняття себе в минулому, теперішньому і майбутньому хронотопах. Завдяки цьому активно культивувалося мілітарне самоприйняття курсантів, які в тренінговому режимі здійснювали аналітичне осмислення і програвання тривимірності свого особистісного Я – «себе як вчорашнього цивільного», «себе як курсанта академії», «себе як майбутнього офіцера».

Змодельоване і модероване тренером спілкування між учасниками було націлене на досягнення ними оптимальних спільних рішень щодо певних питань особистісного самоусвідомлення, самооцінювання, самопрезентації,

самоприйняття. Наголос було зроблено на культивуванні комунікативно-перцептивних технік спілкування, які апробувалися в інтерактивному режимі тренінгових вправ. Це сприяло виробленню практичних навичок і компетентностей у налагодженні взаємопідтримувального й емпатійного спілкування між курсантами, розвивало їхню комунікативну гнучкість, оперативність і креативність.

Комплектація тренінгових груп проходила шляхом рекрутування курсантів на основі їхнього добровільного бажання взяти участь у заняттях і детальної проінформованості щодо сутнісного призначення тренінгу.

Кількісні параметри Т-групи налічували 10-12 осіб, що виявилось дуже оптимальним обсягом для забезпечення успішного перебігу тренінгової роботи та сприяло ефективному досягненню результатів.

Звичайно, що процедурний режим тренінгової роботи базувався на врахуванні специфіки навчання курсантів у військовій академії, тому функціональний психопростір Т-групи реалізувався у зручній для учасників час та не перешкоджав їхній навчально-службовій діяльності.

У випадку форсмажорних об'єктивних обставин і ситуацій, зумовлених умовами воєнного часу (наприклад, повітряна тривога, загроза ракетного удару тощо), було передбачено перенесення занять у спеціально обладнані укриття. Зазначимо, що таких випадків не траплялось, але для повернення потрібного «тренінгового мікроклімату» нами було передбачено залучення спеціальних технік релаксації, емоційного врівноваження тощо. Наприклад, у таких випадках можна застосовувати елементи шерінгу й дебрифінгу як деякі проміжні версії таких процедур, які врівноважували емоційну атмосферу. Загальні процедури шерінгу, дебрифінгу і деролінгу ми використовували також на етапі завершення всього тренінгу.

Елементи *шерінгу* можна залучати для зниження/зняття стресовості та ефективної афективної інтеграції учасників тренінгу. Це дасть їм змогу коротко обмінятися емоційними переживаннями, посталими внаслідок впливу непередбачуваних чинників і перепон упродовж роботи тренінгу, а

також здійснити емоційне вивільнення, «експрес-утилізацію» негативних психостанів та сприятиме налаштуванню на результативне продовження тренінгової роботи.

Елементи *дебрифінгу* доцільно задіювати як варіант термінової психологічної допомоги, вони вміщують спільне конкретне обговорення і логічне осмислення ситуації в Т-групі, яка постала внаслідок загрози ракетного удару або бомбардування та переміщення в укриття. Швидке і вчасне обговорення і програвання реальних (або ймовірних) стресових відчуттів унаслідок дії кризовості ситуації повинні зняти підвищену тривогу й психоемоційну напругу, послабити переживання, налаштувати на подальшу участь у тренінгових заняттях.

Архітектоніка розробленого нами тренінгу була вибудована як логічне поєднання традиційно застосовуваних ключових фаз :

- 1) вступ;
- 2) констатація і висвітлення індивідуально-особистісних сподівань і побажань усіх учасників;
- 3) способи вирішення означеної проблеми і логічний перехід до практичних дій, які покликані безпосередньо посприяти її вирішенню;
- 4) отримання певних результатів та підсумкові узагальнення.

Структурна побудова кожного заняття базувалася на врахуванні сучасних традиційних і результативних підходів щодо призначення тренінгу:

- 1) ритуал привітання – забезпечувалося презентаційно-адаптаційне ознайомлення кожного з учасників Т-групи;
- 2) розминка – досягалося спільне налаштування курсантів на роботу в режимі групової продуктивно-результативної роботи, відбувалося встановлення і налагодження партнерської взаємодії та міжособистісних контактів, стимулювалася афективно-поведінкова «розкріпаченість» і розкутість усіх членів Т-групи, забезпечувалося «безбар'єрна» комунікація для нейтралізації певних перепон, покращення мікроклімату спілкування,

загального підняття настрою, зняття певної сором'язливості, скутості і напруженості тощо;

3) основний етап проведення заняття – безпосереднє виконання укладених у програму тренінгу різних вправ, зосереджених на активізацію, оптимізацію та реалізацію компетентностей і набуття навичок щодо розвитку власного мілітарного самоприйняття всіма учасниками Т-групи;

4) рефлексія – відбувалося аналітичне осмислення учасниками результатів рефлексування щодо тренінгу, тобто вільне і жваве обговорення своїх асоціацій, думок, вражень, почуттів як наслідок відображення своєї самості в деякому тренінговому «психічному дзеркалі» щодо особливостей перебігу і результатів проведеного тренінгового заняття;

5) ритуал прощання – забезпечувалося закінчення тренінгового заняття, яке відбулося результативно і цікаво, дало розуміння плідності спільної діяльності щодо покращення міжособистісної взаємодії та саморозуміння, а також сприяло вирішенню актуальних проблем курсантської тренінгової групи, зокрема в ракурсі оптимізації свого мілітарного самоприйняття і самоствердження.

Тренінг складався з шести блоків спеціально підібраних занять, ключовим завданням яких була оптимізація мілітарного самоприйняття курсантів, які взяли в ньому активну й добровільну участь (*Загальна структура тренінгу презентована в Додатку Б*).

У першому блоці «Передтренінгова психодіагностика» відбувався детальний збір психодіагностичної інформації про особливості мілітарного самоприйняття курсантів, які взяли участь у тренінгу. Ми залучили пакет методик, аналогічний до того, який використовувався на етапі констатувального дослідження (Див. підрозділ 2.3. Методична база й етапи емпіричного дослідження).

Усі учасники тренінгу, які добровільно погодились на участь у ньому, пройшли індивідуальну співбесіду з експериментатором-тренером. Була проведена установча зустріч, завдяки якій шляхом групової полілогічної

бесіди учасники Т-групи ознайомилися з ключовим призначенням тренінгу, його метою, завданнями, етичними і технічними особливостями проведення тощо. Відбулося узгодження позицій і принципів тренінгового спілкування, встановлення місця проведення, тривалості занять та інших атрибутів перебігу цього соціально-психологічного тренінгу.

Окрема увага була спрямована на дотримання умов особистісної безпеки під час імовірних повітряних атак, бомбардувань, обстрілів та інших загроз воєнного часу, всім учасникам було повідомлено/нагадано найкоротші шляхи евакуації в укриття.

Було враховано мотиваційні аспекти участі у програмі тренінгу, з'ясовано рівень і спектр індивідуальних очікувань кожного з учасників, обговорено їхню готовність щодо ймовірних деяких емоційних навантажень, а також було повідомлено про конфіденційність та умови вільного припинення участі в ньому та вихід з тренінгу без будь-яких наслідків для академічної успішності чи особистісного психопростору.

Другий блок тренінгових вправ «*Психологія спілкування, самопізнання та саморегуляції*» був спрямований на розвиток у курсантів умінь і навичок комунікативно-перцептивної взаємодії, а також для своєрідного занурення у своє Я, для поглибленого пізнання різнобічних власних індивідуально-психологічних параметрів і потенціалів.

Одним із ключовим векторів постало культивування рефлексії, тобто було підібрано тренінгові вправи, що забезпечували усвідомлення того, як кожен з учасників, спілкуючися, рецептується іншими членами Т-групи.

Задіювалися вправи для вироблення активних навичок рефреймінгу для переосмислення і перебудови власного мислення, сприймання, поведінки, настановлень з метою позбавлення себе від деяких невдалих, негативних або й патогенних чи деструктивних соціально-психологічних шаблонів особистісного самоприйняття. Зазначимо, що згодом у п'ятому блоці вправ ми працювали і над виробленням у курсантів навичок власного безумовного самоприйняття.

Тренінгові вправи на оптимізацію саморегуляції під час спілкування враховували основну сутність – повинно відбутись управління курсантом власними емоційними станами завдяки особистісному впливові на самого себе, насамперед за допомогою найрізноманітніших засобів (слів, дихання, рухів, образів тощо). Вони зводилися до оволодіння учасниками тренінгу техніками дихання, регулювання тонусом м'язів, створення різноманітних мислеобразів, словесних впливів/самовпливів (самосхвалення, самонаказ, самозаохочення, самопрограмування, самофутурування тощо).

Завданням саморегуляційних вправ було досягнення курсантами ефекту заспокоєння як зниження і/або нейтралізації психоемоційної напруженості, відновлення як помітного послаблення проявів психофізичної втоми, активізації як позитивного підвищення своєї психофізіологічної реактивності й активності тощо.

Безперечно, для ефективної саморегуляції курсантам пропонувалися різноманітні дихальні техніки (глибоке дихання (за активної участі м'язів живота), медитативне дихання, релаксаційне дихання, видихання втоми тощо).

У *третьій* блок тренінгових вправ «*Культивування мілітарної тілесності*» були включені елементи інтерактивного форум-театру, брейн-штурмінг, групові презентації, рольові ігри тощо. Всі тренінгові технології і засоби були спрямовані на покращення в курсантів мілітарної тілесності як вагової складової їхнього мілітарного самоприйняття.

До речі, досить цікавий соціалізаційно-культурологічний підхід до трактування тілесності у дослідженні (не)війни як маркера «свого» і «чужого» пропонує О. Деркачова, дуже слушно зазначаючи : «Просторово-часовий континуум, система ціннісних орієнтирів, предметна сфера, стосунки між людьми визначаються та розуміються через усвідомлення я-тіла» (Деркачова, 2017: 183).

У курсантів військової академії, беззаперечно, існує і постійно підтримується як вагова складова фахової підготовки майбутнього

професійного військового-офіцера культ здорового тіла, що реалізується як на рівні посиленої армійської фізичної підготовки й загартованості, так і у вимірах носіння військової форми та іншої мілітарно-візуальної атрибутики. Тому нами було укладено блок вправ для культивування у курсантів мілітарної тілесності.

По суті, українська військова уніформа в умовах війни уособлює своєрідне занурення фізичного тіла курсанта у мілітарно марковану публічну оболонку і перетворює цей символ військової тілесності в дуже складну індивідуально- колективну реальність.

Зазначимо, що всі учасники Т-групи були у військовій уніформі, що давало змогу активно й наочно працювати з мілітарними образами. Наприклад, у функціональну канву вправ вводилися такі конструкти, які презентували роль уніформи різних родів військ, виокремлювали престижність своєї військової професії та військового фаху загалом тощо.

Окремий наголос було зроблено на врахуванні у тренінговому занятті таких семантичних домінант як підкреслення гордості, поваги/самоповаги курсантів процесом і результатами навчання у знаній військової академії з багатими і славними традиціями мілітарної звитяги як в історичному минулому, так і в героїчному сучасному вимірі.

Сприймання і прийняття себе як частини глорифікованої когорти сильних людей з поціновуваної потужної військової інституції слугувало тим результативним психологічним механізмом, який, закріплюючись на рівні інтерактивності вправ, ділових ігор, рольових драматизацій, оптимізував становлення мілітарного самоприйняття курсантів-учасників тренінгу.

До четвертого блоку *«Соціальна адаптація та мілітарна самоідентифікація»* було залучено тренінгові вправи, метою яких було вироблення в курсантів адаптаційно-ототожнювальних практик і технік. Учасники тренінгу активно набували навичок соціальної адаптації та саморелізації, зокрема завдяки вправам на створення свого індивідуального особистісного і професійного портфоліо. Укладання і презентація списку-

тезарусу власних сильних сторін, позитивних характерологічних рис і морально-духовних чеснот, переваг свого навчально-службового досвіду, перелік реальних (і створених упродовж тренінгу) проєктів свого мілітарного кар'єрного зростання давали курсантам змогу як презентувати себе, так і сприяли самоствердженню та соціальній адаптації.

Завдяки рольовим іграм, засобам арт-терапії, елементам психодрами всі учасники Т-групи набували навичок впевненого, різнобічного й адекватного ототожнення з іншими, викристалізовуючи водночас своє індивідуально неповторне Я.

У п'ятий блок *«Психологія безумовного самоприйняття»* увійшли тренінгові вправи, спрямовані на прийняття себе як певного беззаперечного позитиву, як особистість, що розвивається, приймаючи себе такою, якою є, та намагаючись стати ще кращою.

У цьому тренінговому підході щодо оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів ми враховували давно констатовану очевидність, згідно з якою весь термінологічний ряд, що починається із «само-» (self-) – самооцінка, самоповага, самоакцептація, самоствердження, я-концепція (self-conception) вже апріорі включає в собі оцінну складову, тобто стимулює індивіда порівнювати себе з іншими та породжує цілу низку соціо- і психогенних проблем.

Тому з урахуванням концептуальних підходів А. Елліса ми пропонували курсантам одну із плідних психотехнік, коли замість постійного самооцінювання варто обрати самоприйняття як усвідомлення власної самоцінності, безумовне самоприйняття (Ellis, 1962). Як відомо, в такому баченні людина цілковито і беззастережно приймає себе, причому навіть незважаючи на те, що іноді це може дещо виходити за межі ціннісних уявлень інших людей.

Також ми враховували важливий ракурс когнітивної терапії, згідно з яким унаслідок постійного звертання уваги на думки й оцінки інших в людини можуть виникнути певні когнітивні спотворення, викривлення

власних думок, що стимулює низьке особистісне самоприйняття (наприклад, «я – невдаха», «я – не вартий когось/чогось» тощо) (Beck, Haigh, 2014).

На заняттях курсанти в контексті теорії безумовного самоприйняття активно опановували на рівні власних практик і досвіду прийомами аутосугестії та аутогенного тренування. Зокрема з метою покращення мілітарного самоприйняття практикувалася розслаблена усвідомленість як м'яке й неконфліктне релаксаційне осмислення власних думок, почуттів, намірів, суджень, самооцінки тощо. Учасникам Т-групи пропонувалось інтроспективне усвідомлення власного актуалгенезу як плинного потоку особистісних подій, міжособистісних взаємин, специфіки навчального процесу у військовій академії та різних інших подій і явищ, які відбуваються в цей момент їхньої життєдіяльності.

Наприклад, пропонувалася така аутогенна психотехніка: «Заплющіть очі на хвилину і замість того, щоб відганяти різні думки й асоціації, зосередьтеся на власному диханні, спробуйте концентруватися на м'якому і плинному відстеженні своїх думок і почуттів, спокою власного тіла. Упродовж цього процесу Ви можете зауважити деякі дратівливі або негативні думки, почуття чи емоції, що є цілком нормальним. Просто зауважуйте і переглядайте їх, спостерігайте за їхнім перебігом, а головне не намагайтеся їх перетворювати на позитивні думки й переживання або відштовхнути їх та загнати у підсвідомість «на потім».

Знайте, що практикування розслабленої усвідомленості з «перегляданням» негативних думок, самоосуду, страхів і проблем повинно відбуватися не як їхнє пригнічення, заперечення чи уникнення, а як нормальний стан справ. Вони мусять бути у житті та є його невід'ємною частиною як і позитивні думки та почуття. Погане і дратуюче відчуття потрібно прийняти, заспокоїти його і залишити на деякий час, оскільки воно також дає підстави дізнатися щось важливе про Вас для себе.

Втеча/самовтеча від таких «поганих» думок і почуттів лише поглиблює їхній болісний вплив, натомість потрібно побачити в них щось хороше. Не

потрібно їх оцінювати, варто зосередитися на своїй самооцінці. Оскільки ми зазвичай оцінюємо себе, порівнюючи з іншими людьми, то потрібно відпустити такий підхід.

Також ми здебільшого завжди оцінюємо себе як «хороших» або «поганих» у різних справах, вчинках і виглядах, що теж не є корисним та продуктивним підходом. Усвідомивши, що така самооцінка постійно дратує, непокоїть і завдає Вам болю, з часом Ви її з великим задоволенням відпустите.

Частіше потрібно застосовувати своєрідні сеанси подяки, співчуття, самоспівчуття, незасудження і прощення для самого себе. Усвідомлюйте свою потрібність батькам, рідним, коханим, друзям-курсантам, армії, державі.

Якщо Ви відчуваєте, що не є ідеальними, то подумайте за що можна бути вдячним своїй «недосконалої»? Якщо Ви засуджуєте себе за якийсь «недолік», за те, що Ви з чимось не досить добре справляєтеся, то спробуйте змоделювати чи можете Ви пробачити собі це так само, як можете пробачити якійсь іншій людині такий самий «недолік»? Варто усвідомити, що зазвичай ми схильні трактувати свої успіхи як хороші, а невдачі як погані, однак доцільно зрозуміти, що в усьому є можливість чогось навчитися і мати користь із цього?

Безперечно, що навіть у «темних частинах» свого Я, які є невід'ємними частинами нас, можна і потрібно віднайти цікаві й корисні риси і моменти для позитивного прийняття себе як молодої людини, курсанта престижної військової академії, майбутнього офіцера і командира. Потрібно усунути владу негативних емоцій і оцінок та відокремитися від них. Розмова з другом, учасником тренінгу, бесіда з тренером, референтною людиною можуть допомогти Вам краще зрозуміти і прийняти самого себе».

Отож були підібрані вправи на підвищення власної самооцінки, однак через описаний вище механізм припинення постійного порівнювання себе з

іншими людьми, насамперед курсантами-однолітками, а також істотне зниження практик самоосуду і самокартання.

У вправах практикувався афірмаційний підхід як постійне ствердження курсанта у реаліях і соціо-психопросторі навчального військового мікроклімату академії, що робилося насамперед для підвищення та якісної оптимізації його позитивного мілітарного самоприйняття.

Шостий блок «*Посттренингова психодіагностика*» складався з моніторингу якісних змін, які виникли в курсантів завдяки участі у тренінгу. Унаслідок проведення серії тренінгових занять з учасниками Т-групи було здійснено вхідне та вихідне психодіагностичне обстеження (до (як ми вже зазначали) і після їх проведення). Основним завданням було встановлення динаміки, прогресу психологічного розвитку курсантів за даними показників методик, тобто констатація тих позитивних зрушень і набутоків, які могли появитися внаслідок участі у тренінгу.

Здійснене за принципом і порівняльним диференціалом опитування «до» і «після» тренінгу відбувалось анонімно, його результати були опрацьовані загалом для Т-групи, вони, по суті, постали значущими кількісно-якісними семантичними індикаторами ефективності «Програми тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів».

Окрім констатування змістового наповнення тих позитивів, що появилися в учасників Т-групи після активної участі в тренінгу, цей блок містив загальну рефлексію всього тренінгу та релаксаційно-рекреаційні вправи для учасників з метою відновлення сил.

Як ми вже зазначали, у післятренінговому режимі роботи активно застосовувалися:

а) *дебрифінг* – спосіб, завдяки якому відбувалося чітке обговорення та осмислення знакових ситуацій і випадків упродовж діяльності кожного у Т-групі. Відбувалося лаконічне отримання інформації з урахуванням тренінгового контексту, його специфіки й ефективності, зокрема з наголосом

на мінімізацію ймовірних і/або реальних психоемоційних переживань і випробувань;

б) *шерінг* – спосіб для спільного аналізу і результативного налагодження афективної інтеграції/реінтеграції почуттів і психоемоційного збалансування учасників Т-групи;

в) *деролінг* – спосіб поступово логічного виведення учасників із просторово-часових меж тренінгу, оскільки впродовж досить тривалих темпоральних рамок вони знаходилися в спеціально розроблених тренінгово-рольових умовах, отож потребували певного «вивільнення» з цих тренінгових ролей.

Нами було застосовано традиційні й обов'язкові процедури отримання зворотного зв'язку від учасників тренінгу і прощання з ними. Підсумовувалися спільними зусиллями результати участі у ньому, аналізувалися позитивні ракурси і ймовірні аспекти, які потребують врахування, доопрацювання і покращення в майбутніх версіях проведення подібного тренінгу.

Курсанти активно констатували і перелічували можливості задіяння отриманих упродовж тренінгу компетентностей і навичок у своєму теперішньому і подальшому навчально-службовому життєво-професійному шляху, акцентуючи на корисності подібних розвивальних підходів у набутті особистісно-мілітарних рис і ознак майбутнього офіцера.

Серед технік процедури прощання було створення пам'ятки – всім членам Т-групи з метою раціональної утилізації ймовірних емоційних нашарувань упродовж набуття тренінгового досвіду було запропоновано створити якийсь певний об'єкт-пам'ятку, що мав би стати символом результативності тренінгу. Було запропоновано широкий вибір технік меморіалізації тренінгового досвіду, зокрема можна було створити і залишити пам'ятну записку, тематичний малюнок (наприклад, «Моє мілітарне Я – до і після тренінгу»), креативний тематичний колаж, талісман, написати текст вірша, пісні, казки, легенди тощо).

Курсанти активно створювали подібні композиції, залучаючи як особистісно-військову тематику, так і елементи й атрибути (наприклад, нашивки, гільзи, емблеми тощо) глорифікації мілітарного досвіду українських воїнів – учасників бойових дій на полях російсько-української війни. Зауважуємо своєрідне маркування мілітарного самоприйняття курсантів, яке поміж іншого завдяки участі у тренінгу набуло помітного синкретичного характеру, тобто створення особистісної пам'ятки відбувалося досить часто у тісному синтезі з урахуванням загального контексту реалій мілітарного повсякдення триваючої війни.

Вважаємо, що завдяки участі у тренінгу курсанти зазнавали певних позитивних змін у побудові спілкування, а також оптимістичних ціннісних пріоритетів, навчалися впевнено вибудовувати реальні мілітарно-кар'єрні траєкторії фахово-особистісного розвитку. По суті, досягався істотний «саморух» в усвідомленні своєї особистісної та соціальної значущості (курсант, воїн, спортсмен, захисник Вітчизни, побратим тощо) через синтез різних елементів розвитку власного мілітарного самоприйняття.

Узагальнюючи, зазначимо, що діяльнісно-оптимізаційний вектор нашого тренінгу був побудований як такий своєрідний логічно-семантичний ланцюжок : *учасники тренінгу (курсанти), спілкуючись і намагаючись осмислити власне Я, самого себе, схвалюють, сумніваються або картають себе, однак згодом упродовж участі у спільному виконанні вправ, партнерського тренінгового спілкування із собі подібними іншими однолітками-курсантами, досягають деякого позитивного самоототожнювального і самостверджувального поступу, який сприяє розвитку їхнього самоусвідомлення, зокрема й мілітарного самоприйняття.*

Інтерпретація як програвання і проговорювання курсантами причинно-наслідкової бази і результатів участі у тренінгу завдяки культивованій інтенсивній партнерській комунікації, рольовій драматизації, арт-терапії та іграм зумовила певне покращення їхньої зони актуального розвитку (складне

навчання у військовій академії у воєнний час, повсякденне виконання навчально-службових обов'язків, підвищена фізична активність, наряди, полігони тощо) й оптимізувала перспективу найближчого розвитку, насамперед у плані бачення і прийняття себе як успішного курсанта – майбутнього офіцера і командира.

Завдяки активному соціально-психологічному тренінговому впливові вдалося досягнути позитивного ефекту оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів, зокрема через посилення їхніх здатностей і потенціалів до ототожнення з військовим фахом, військовою атрибутикою, військовими іншими (курсантами-однолітками, офіцерами, командирами, образами-зразками учасників бойових дій тощо) та прийняття себе в таких військових вимірах, ролях, образах і площинах.

Висновки до третього розділу :

1. Унаслідок емпіричного вивчення психологічних особливостей мілітарного самоприйняття в досліджуваних – курсантів військової академії/військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, студентів університету було отримано цікаві достовірні результати, які були піддані статистичній обробці та якісній інтерпретації. Було здійснено факторний аналіз отриманих результатів за всіма субвибірками, а також здійснено порівняльний аналіз їхніх факторних профілів.

Нами було застосовано такі порівняльні диференціали: 1) «різнотипний навчальний військовий заклад», згідно з яким порівнювались отримані показники курсантів військової академії/ військового інституту й ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; 2) «різнотипний навчальний заклад», згідно з яким порівнювались показники курсантів військових освітніх закладів (військова академія та військовий інститут) і показники цивільних студентів (університет).

Факторний профіль курсантів військової академії/військового інституту: (F1) «самостверджувально-афективна самоповага», (F2) «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження», (F3) автономно-тілесне самоприйняття», (F4) «комунікативно-обмежена ідентичність».

Факторний профіль ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою: (F 1) «тілесно-мілітарне самоствердження», (F 2) «комунікативно-наслідувальне самоприйняття», (F 3) «домінантно-тілесне самоприйняття», (F 4) «нормативно-національне ототожнення»

Факторний профіль студентів університету: (F1) «національно-екстравертна ідентифікація», (F2) «раціонально-академічне ототожнення», (F3) «особистісно-автономна ідентичність», (F4) «раціонально-асертивне самоствердження».

2. Результати порівняння факторних профілів курсантів військової академії/військового інституту й ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою за диференціалом «різномісний освітній військовий заклад» такі:

Основна відмінність між профілями (F1 – F1) – основу мілітарного самоприйняття курсанти демонструють як внутрішньоособистісний ресурс самоповаги, а ліцеїсти акцентують пріоритетність прийняття мілітарної зовнішності й ролі як тілесного підґрунтя власного самоствердження.

Основна відмінність між профілями (F2 – F2) – у досліджуваних курсантів військової академії/військового інституту ототожнення містить фахово-усвідомлену функціональну семантику, натомість у ліцеїстів фіксуємо дещо соціально-залежний детермінований групою і наслідувальний варіант творення мілітарного самоприйняття.

Основна відмінність між профілями (F3 – F3) – рецепція тілесності в досліджуваних курсантів чітко інтегрується з автономією, натомість у ліцеїстів тілесність корелює з бажанням до домінування та фізично-силовою самопрезентацією.

Основна відмінність між профілями (F3 – F3) – у курсантів спостерігаємо тенденцію до обмеження спілкування, а в ліцеїстів зауважуємо пріоритетність національного й нормативного ідентифікування.

Підсумовуючи результати порівняння факторних профілів досліджуваних курсантів і ліцеїстів, зазначимо, що:

- у курсантів загальний факторний профіль відзначається істотно більшою інтегрованістю, автономністю і зрілістю Я, а також домінуванням внутрішніх ресурсів самоповаги й досягнутої ідентичності;

- у ліцеїстів загальний факторний профіль має досить виражений компенсаторний і соціально-залежний характер, а також наголос на реєпцію власної тілесності, наслідування та зовнішні нормативні орієнтири.

Вважаємо, що встановлені відмінності достовірно відображають вікову психогенезу, специфіку динаміки й поетапної тяглості фахово-мілітарної соціалізації у військових закладах України. Встановлена ключова тенденція зводиться до констатації такої динаміки : від зовнішньо детермінованого рольового і тілесного самоствердження у ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до внутрішньо інтегрованого особистісно-фахового мілітарного самоприйняття й ідентичності в курсантів військової академії/військового інституту.

3. Результати порівняння факторних профілів курсантів військової академії/військового інституту і студентів університету за диференціалом «різнотипний освітній заклад» такі:

Основна відмінність між профілями (F1 – F1) – у курсантів зауважуємо домінантну тенденцію афективно-вольових складових самоповаги, а в студентів національного університету спостерігаємо перевагу ідентифікаційно-світоглядних компонентів ідентифікації.

Основна відмінність між профілями (F2 – F2) – попри те, що в обох порівнюваних профілях спільним є діяльнісний компонент, зауважуємо, що у курсантів він проявляється як професійно-екзистенційна тенденція

(мілітарно-фахове самоствердження), а в досліджуваних студентів як академічно-інструментальний вимір.

Основна відмінність між профілями (F3 – F3) – автономно-тілесна самоакцептація в курсантів має досить помітний стабілізований та інтегрований характер, тоді як в досліджуваних студентів вона тісно поєднується із самоствердженням і владними тенденціями становлення власного Я.

Основна відмінність між профілями (F4 – F4) – курсанти проявляють комунікативно-обмежену ідентичність, що детерміновано насамперед мілітарно-едукативним контекстом їхньої життєдіяльності у військових освітніх закладах, а студенти схильні до раціональних і асертивних форм особистісного самоствердження.

Підсумовуючи результати порівняння факторних профілів досліджуваних курсантів і студентів, зазначимо, що:

- у курсантів загальний факторний профіль відзначається переважанням і домінуванням афективно-емоційного і вольового самоствердження, а також фахово-мілітарної інтегрованої ідентичності і досить добре структурованого прийняття власного Я та самоусвідомлення;

- у студентів загальний факторний профіль характеризується когнітивною та соціально-ціннісною спрямованістю самоототожнення, академічним (студентським, університетським) типом самовизначення, а також раціональними й асертивними варіантами особистісного самоствердження.

Встановлена ключова тенденція полягає в тому, що отримані емпірично-порівняльним шляхом відмінності репрезентують детермінаційну специфіку освітнього психопростору і рівень фахового ототожнення і визначеності курсантів і студентів. Констатовано, що мілітарно-едукативна атмосфера військового інституту/військової академії, навчально-бойова підготовка курсантів прискорюють інтеграцію їхнього мілітарного самоприйняття та ідентичності, тоді як університетський освітній простір

культивує рефлексивність і варіативність особистісного самоприйняття студентів.

4. Методологічні засади розробленої нами програми «Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів» були вибудовані з урахуванням концептуального доробку вітчизняних і зарубіжних фахівців у цій галузі. Ми виходили з базових положень про розвивальний характер і сприятливість стимуляційно-підтримувальних тренінгових підходів до оптимізації самоусвідомлення, зокрема мілітарного самоприйняття, військової людини. Структурно-функціональні особливості тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів зводилися насамперед до того, що за допомогою шести блоків спеціально укладених тренінгових занять вдалося істотно покращити рівень розвитку цього важливого компоненту самосвідомості майбутніх офіцерів. Процесуальна природа тренінгу передбачала задіяння принципів партнерства, доброзичливості, рівноправності, а добровільна і мотивована участь курсантів у ньому трактувалась як спільна творчість, упродовж якої враховуються цінності і значущість внеску кожного.

Через набуті в тренінгу теоретичні й практичні компетенції та навички щодо розвитку в собі адекватної ототожнювальної активності, рішучої впевненості, стверджувальної самоповаги у курсантів відбувалися позитивні якісні зміни у засвоєнні нових мілітарних ролей і статусів, що засвідчило набуття ними фундаментальних ознак мілітарного самоприйняття.

Загалом, проведений з курсантами тренінг був зорієнтований на досягнення кількісно-якісного зростання і посилення тих особистісних рис, які забезпечують оптимальну динаміку формування, набуття і засвоєння ознак мілітарного самоприйняття. Після участі у тренінгових заняттях відбулось істотне покращення комунікативно-перцептивної обізнаності і навченості курсантів, розширення їхнього досвідно-компетентнісного кола щодо особистісної самоповаги, саморегуляції, соціальної адаптації,

самооцінювання та інших важливих конструктів самоусвідомлення і саморозвитку у процесі міжособистісного спілкування.

Тренінгові заняття стимулювали мілітарно-ототожнювальну активність учасників у широкому особистісно-психологічному діапазоні : від істотного покращення міжособистісного спілкування, різнобічної акцептації власної мілітарної тілесності до усвідомленого повномірного прийняття свого Я у складних реаліях хронотопу військової академії/військового інституту.

Матеріали третього розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора:

1. Оржешко Д. (2024). Змістово-функціональне наповнення тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (16-20 грудня 2024 р.) = Materials of XI-th International Scientific and Practical Internet Conference (Dec 16-20, 2024) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 335–343 <https://www.inforum.in.ua/conferences/32/138/929>*

2. Оржешко Д. (2023). Психологічна допомога курсантам в оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття. *Теорія та практика психокорекції особистості [Електронний ресурс] : електрон. зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Умань, 26 жовт. 2023 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. психології ; [голов. ред.: Сафін О. Д. ; редкол: Дудник О. А., Вахоцька І. О., Якимчук І. П.]. Умань, 157–159. Режим доступу: <https://fspu.udpu.edu.ua/kafedra-psykholohii/>. – Назва з екрану.*

3. Оржешко Д. (2024). Тренінгова програма оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії. *Організаційна психологія.*

4. Оржешко Д. (2024). Якісна оптимізація мілітарного самоприйняття курсантів військових академій : тренінговий підхід. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В. С. Бліхар*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 253–257.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-емпіричного дослідження дали підстави зробити такі висновки:

1. Теоретичні підсумки дисертації зводяться до того, що феномен самоприйняття трактується як одна із базових складових особистісної самосвідомості, яка синтезує емоційно-ціннісне ставлення до себе й результати самопізнання, самоаналізу, самосприймання, самооцінювання, самоствердження тощо. Позитивне самоприйняття сприяє суб'єктності, внутрішній цілісності, психологічній стійкості і спроможності до афективно-когнітивної саморегуляції та особистісної самореалізації.

Мілітарне самоприйняття розглядається як емоційно-оцінна, когнітивна і поведінкова складова самосвідомості, що репрезентує позитивне ставлення до самого себе як суб'єкта військового навчання та військової діяльності. Сутність його функціонально-семантичної архітекτονіки зводиться до рецепції власної тілесності/зовнішності крізь призму «людини у військовій уніформі»; прийняття характерологічних якостей у проєкції військових статусно-рольових пріоритетів; прийняття просоціальної поведінки у системі культивованих мілітарних норм і традицій; самоакцептація у широкому і специфічному контексті військової служби, зокрема присяги, дисципліни, службових обов'язків, навчально-бойової підготовки тощо. Констатовано, що мілітарне самоприйняття корелює із самоповагою, самооцінкою, образом Я, Я-концепцією та іншими компонентами особистісної самості, засвідчуючи системну цілісність самосвідомості військової людини.

Едукаційний психопростір військового закладу освіти постає провідною детермінантою формування мілітарного самоприйняття в курсантів, культивує становлення самооцінки, самоствердження, саморегуляції, самоефективності й лідерських (командирських) потенціалів. Відбувається активне набуття мілітарної ідентичності, що сприяє якісній

інтеграції військових цінностей, норм і традицій у структуру особистісного Я. Різнобічне і якісне самоотождення курсантів з військовою професією дозволяє їм набути цінний освітньо-фаховий досвід для подальшого успішного кар'єрно-мілітарного самоствердження та самореалізації.

У сучасних умовах розвиток мілітарного самоприйняття курсантів зумовлений як макроконтекстом (тривала російсько-українська війна, складнощі, загрози й ризики особистісній екзистенції), так і мікроконтекстом (посилений нормативно-дисциплінарний режим навчання у військових закладах, специфіка статутної субординації тощо). Загалом, позитивне мілітарне самоприйняття курсантів співмірне з успішною соціально-психологічною адаптацією, міжособистісною впевненістю, активною ініціативністю, посиленою стресостійкістю і загальною психофізичною збалансованістю.

2. Обґрунтування програми емпіричного вивчення проблеми психологічних особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів відбувалося на потужній теоретико-методологічній основі, зокрема на провідних положеннях сучасної психології особистості та генетично-психологічній концепції розвитку (психогенеза особистості як подолання нужди, саморух, ампліфікація, самодетермінація, саморозвиток тощо) (за С. Масименком).

Застосовано й реалізовано поетапну модель емпіричного вивчення мілітарного самоприйняття: теоретичний (гіпотетико-дедуктивний) і емпіричний (індуктивний) етапи з виваженим добром валідного, достовірного й надійного психодіагностичного інструментарію. Задіяно широкий спектр методів, описову статистику, факторний, дисперсійний і кореляційний аналіз. Організаційно-дослідницькі студії проведено з урахуванням етичних стандартів роботи з досліджуваними курсантами, ліцеїстами і студентами, усіх вимог безпеки, вимушених обмежень воєнного часу, що детермінують специфіку їхніх життєдіяльності та навчання (загрози життю через імовірність обстрілів, ракетних атак, вимушене розосередження,

заняття в укриттях, змішано-асинхронні форми набуття військово-професійних компетентностей тощо).

Забезпечено репрезентативність і гетерогенність вибірок, а також проведення порівняльного аналізу за такими диференціалами: 1) «різнотипний навчальний військовий заклад» – порівнювались отримані показники курсантів військової академії/військового інституту й ліцеїстів обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; 2) «різнотипний навчальний заклад» – порівнювались показники курсантів військових освітніх закладів (військова академія та військовий інститут) і показники цивільних студентів (університет).

3. Емпіричне вивчення особливостей мілітарного самоприйняття в курсантів військової академії, військового інституту, ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, студентів університету дало такі результати.

Факторний профіль курсантів військової академії/військового інституту: (F1) «самостверджувально-афективна самоповага», (F2) «мілітарно-ідентифікаційне самоствердження», (F3) автономно-тілесне самоприйняття», (F4) «комунікативно-обмежена ідентичність».

Факторний профіль ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою: (F 1) «тілесно-мілітарне самоствердження», (F 2) «комунікативно-наслідувальне самоприйняття», (F 3) «домінантно-тілесне самоприйняття», (F 4) «нормативно-національне ототожнення».

Факторний профіль студентів університету: (F1) «національно-екстравертна ідентифікація», (F2) «раціонально-академічне ототожнення», (F3) «особистісно-автономна ідентичність», (F4) «раціонально-асертивне самоствердження».

Основні результати порівняння факторних профілів досліджуваних курсантів і ліцеїстів : у курсантів загальний факторний профіль відзначається істотно більшою інтегрованістю, автономністю і зрілістю Я, а також домінуванням внутрішніх ресурсів самоповаги й досягнутої ідентичності; у

ліцеїстів загальний факторний профіль має досить виражений компенсаторний і соціально-залежний характер, а також наголос на реєпцію власної тілесності, наслідування та зовнішні нормативні орієнтири.

Встановлено таку основну динаміку: від зовнішньо детермінованого рольового і тілесного самоствердження у ліцеїстів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до внутрішньо інтегрованого особистісно-фахового мілітарного самоприйняття й ідентичності в курсантів військової академії/військового інституту.

Основні результати порівняння факторних профілів досліджуваних курсантів і студентів: у курсантів загальний факторний профіль відзначається переважанням і домінуванням афективно-емоційного і вольового самоствердження, а також фахово-мілітарної інтегрованої ідентичності і досить добре структурованого прийняття власного Я та самоусвідомлення; у студентів загальний факторний профіль характеризується когнітивною та соціально-ціннісною спрямованістю самоототожнення, академічним (студентським, університетським) типом самовизначення, а також раціональними й асертивними варіантами особистісного самоствердження.

Встановлено ключову тенденцію: мілітарно-едакаційна атмосфера військового інституту/військової академії, навчально-бойова підготовка курсантів прискорюють інтеграцію їхнього мілітарного самоприйняття та ідентичності, тоді як університетський освітній простір культивує рефлексивність і варіативність особистісного самоприйняття студентів.

4. Розроблена й апробована авторська програму «Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів» базувалася на врахуванні розвивального характеру стимуляційно-підтримувальних тренінгових підходів для покращення особистісного самоусвідомлення. Процесуальна природа тренінгу передбачала задіяння принципів партнерства, доброзичливості, рівноправності, а добровільна і мотивована участь курсантів у ньому трактувалася як спільна творчість, упродовж якої враховуються цінності і значущість внеску кожного учасника Т-групи.

Оскільки в курсантів емпірично встановлено важливість феномену спілкування (F4 «комунікативно-обмежена ідентичність»), то ключовими завданнями тренінгу були насамперед набуття психологічних компетентностей, навичок і досвіду активної й різнобічної комунікативно-перцептивної взаємодії, що сприяло поглибленню самоусвідомлення, самоаналізу, самооцінювання, самоповаги, самоствердження, самоприйняття тощо. У функціональних межах тренінгу важлива роль належить стимулюванню самопрезентаційних, ідентифікаційних, адаптаційних та інших компетентностей як стратегій і тактик розвитку мілітарного самоприйняття в курсантів, а також розвиток різнобічної конструктивної рецепції ними власної мілітарної тілесності й підвищення стресостійкості в умовах воєнного часу. Тренінг був спрямований на досягнення курсантами кількісно-якісного зростання і посилення тих особистісних рис, які забезпечують оптимальну динаміку формування, набуття і засвоєння ознак мілітарного самоприйняття.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні емпіричних студій за порівняльними диференціалами «стать», «курс навчання», «участь у бойових діях» з метою встановлення специфіки мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ :

1. Абдрыхімов Р. А. Особливості фрустраційного реагування в учасників бойових дій з клінічними проявами посттравматичного синдрому та частковою втратою зору. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*, 2019, (10), 54–61. <https://doi.org/10.26565/2312-5675-2018-10-08>
2. Агаєв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В., Ткаченко В. В. (2016). Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: *Методичний посібник*. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. 208–225.
3. Александров Ю.В. (2016). Особливості самосвідомості курсантів військового вищого навчального закладу. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України.: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квітня 2016 р.)*. Харків. 36–39
4. Алексєєва М.І., Насонова О.Б. (1993). Внутрішньосімейна взаємодія та самоакцептація підлітків. *Психологія: Науково-метод. зб.* Київ : Освіта. 40. 63–73.
5. Алещенко В.І. (2015). Військова психологія: ретроспективний аналіз та подальший розвиток. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2. 46–53.
6. Алещенко В. (2016). Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних Сил України. *Психологічні науки: зб. наук. пр. національної академії держ. прикорд. служби України*.1 (3). 5–18.
7. Андрійчук І. П. (2003). Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова.

8. Андрощук О. С. (2018). Ефективне використання військовослужбовців жінок у службовій діяльності. *Реалізація тендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2018 року)*. Хмельницький : Видавництво НаДпсу, 16–18.
9. Апальков В. (2020). Психологія поведінки військовослужбовця в умовах полону. *Вісник Національного університету оборони України*, 55(2), 14–22. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-14-22> .
10. Артеменко А., Батаєва К. (2022). Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Вид-во ХГУ «НУА».
11. Артюхина Н. В. (2016). Феномен татуювання як засіб самовизначення і самопрезентації особистості в юнацькому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, 1, 17–23.
12. Базарний С. В. (2020). Надання психологічної допомоги психотравмованим в бойових умовах. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*. КНУ імені Тараса Шевченка. 20–24.
13. Басюк О.Б. (2011). Особливості Я-концепції осіб юнацького віку з високим рівнем невротичності. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Івано-Франківськ.
14. Бех І. Д. (1997). Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*, 3, 9–21.
15. Блискун О.О., Завацька Н.Є., Савчук О.А., Завацький В.Ю., Бровендер О.О., Шелест О.В., Пономаренко Я.С. (2021). Соціально-психологічні основи процесу реінтеграції військовослужбовців в умовах трансформаційного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 3 (56). 2. 394-403.

- 16.Блінов О. А. (2022). Арттерапія у психологічній реабілітації поранених комбатантів в умовах госпіталю. *Problems of Modern Psychology*, 4. 22–28. <http://dx.doi.org/10.26661/2310-4368/2021-4-3> .
- 17.Бриндіков Ю. Л. (2018). Теоретичні та практичні основи організації реабілітаційної діяльності з комбатантами: *Навч.-метод. посіб.* Хмельницький, 165.
- 18.Бойченко А. В. (2021). Психологічні особливості становлення автономності особистості в умовах війни. *Науковий журнал «Гуманітарні студії: історія та педагогіка»*, 1(01), 125–128. <http://naukskf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/issue/view/3> (дата звернення: 18.08.2022).
- 19.Будіянський М.Ф., Ван Джун (2008). Соціалізація як психологічне підґрунтя самосприйняття сучасного підлітка. *Науковий вісник ПДПУ імені К.Д. Ушинського*, 1–2, 191–195.
- 20.Василенко С. (2020). Особливості впливу стресогенних умов професійної діяльності на психіку військовослужбовців Збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*, 54(1), 45–50. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-45-50> .
- 21.Візнюк Ю. М. (2018). Самоприйняття як чинник розвитку соціальної ідентичності особистості в умовах сімейної депривації. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Северодонецьк.
- 22.Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: *матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи»*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка 2024.
- 23.Вінтоняк В. Ф. (2014). Диференціація професійного «Я образу» офіцера у процесі кар'єрного зростання. *Вісник Національного університету оборони України*. 3. 199–206.
- 24.Волков Д. С., Абатурова О. А. (2022). Особливості просоціальної поведінки в умовах воєнного стану. *Science of XXI century: development, main*

theories and achievements. 12–15. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.29.04.2022.102>

25. Говорун Т.В. (2002). Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук.* Київ.

26. Гончаренко Т. (2004). Тривожність та її вплив на успішність освітньої діяльності військовослужбоця. *Психолог.* 5. 25–27.

27. Горбатих В.В. (2010). Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/ped_2010_2/048-52.pdf

28. Горліченко М.Г. (2004). Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.* Одеса.

29. Гошовська Д. (2015). Позитивна самоакцептація як сприятливий чинник ревіталізації особистості (фемінінний аспект). *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей.* 2. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки. 36–41.

30. Гошовська Д. (2021). Психогенеза фемінінної самоакцептації дівчаток-підлітків: монографія. Луцьк : ПП Іванюк В.П.

31. Гошовська, Д., & Гошовський, Я. (2024). Самопівчуття і посттравматичний стресовий розлад у мілітарному досвіді ветеранів. *Психологічні перспективи,* 43, 64-79. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-hos>

32. Гошовська Д., Гошовський Я. (2025). Специфіка стресостійкості юнаків – учасників бойових дій : ревіталізаційний ракурс. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (12-16 трав. 2025 р.) = Abstract XII International Scientific & Practical Internet Conference (May 12-16, 2025) / за заг. ред. А. В. Кульчицької, Т. В. Федотової.* Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 27–30. <https://www.inforum.in.ua/conferences/33/144/1003>

33. Гошовська, Д. і Гошовський, Я. (2023). Сучасна мілітарна психологія : різновекторність досліджень. *Психологічні перспективи*. 42. 38–54. DOI:<https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-hos>.
34. Гошовська О. (2015). Психозахисне самоприйняття особистості : монографія. Львів: ЛьДУВС.
35. Гошовський Я. (2024). Мілітарний досвід у легенді життєвого шляху особистості. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез; гол. ред. Я. Гошовський*. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 6–11.
36. Гошовський Я. (2023). Проблеми мілітарного самоприйняття особистості в сучасних науково-психологічних дослідженнях. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності : матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (27 листопада - 02 грудня. 2023 р.) = Materials of X-th International Scientific and Practical Internet Conference (Nov 27 – Dec 02, 2023) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Т. І. Дучимінської, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 99–102. <https://www.inforum.in.ua/conferences/30/112/828>*
37. Гошовський Я. (2008). Ресоціалізація депривованої особистості : монографія. Дрогобич : Коло.
38. Гошовський Я. (2024). Мілітарний досвід у легенді життєвого шляху особистості. *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез; гол. ред. Я. Гошовський*. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 6–11.
39. Гошовський Я., Гошовська Д. (2024). Мілітарна стресостійкість комбатантів : сучасні зарубіжні підходи. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13-17 трав. 2024 р.) = Abstract XI International Scientific & Practical Internet Conference (May 13-17, 2024) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, О. В. Журавльової, Н. С. Коструби, Т. І. Дучимінської, А. В.*

Кульчицької, А. Б. Мудрик, Т. В. Федотової. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 37–39.

40. Гошовський Я. Основні соціо- та біомаркери мілітарної самоефективності курсантів військових академій (2024). *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (16-20 грудня 2024 р.) = Materials of XI-th International Scientific and Practical Internet Conference (Dec 16-20, 2024) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 140–142*
<https://www.inforum.in.ua/conferences/32/135/923>

41. Гриб О., Сівчук П. (2021). Програми психологічної реабілітації в контексті державної підтримки ветеранів АТО/ООС [Електронний ресурс]. *Соціально-економічні проблеми і держава. 2 (25). 708–714.* – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21goipva.pdf>.

42. Гребенюк М.О. (2017). Соціально-психологічні чинники формування професійної самоідентифікації курсантів НГУ. *Збірник тез доповідей VIII науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України». Секція 4. Актуальні проблеми морально-психологічного та правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України (30 березня 2017 р., м. Харків). Харків, 29–30.*

43. Гребенюк М. О. (2019). Становлення професійної «Я-концепції» як запорука успішної адаптації до умов військової служби. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 54–56.*

44. Грись А. М. (2007). Деформація соціальної ідентичності як критерій дезадаптації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 9(7), 7–15.*

45. Грись А. М. (2010). Деформація соціальної ідентичності як критерій дезадаптації особистості. Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини : колективна монографія / [авт. кол. Максимова Н.Ю., Манілов І.Ф., Грись А.М., та ін.]. Київ : Педагогічна думка. 34–48.
46. Грись А. М. (2005). Дифузія ідентичності як один із чинників виникнення девіантної поведінки. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : тези доповідей. Шоста міжнародна науково-практична конференція*. Київ : Ун-т «Україна». 302–304.
47. Гуменюк О. (2005). Структурно-функціональне взаємодоповнення складових «Я-концепції» людини. *Соціальна психологія*, 5, 68.
48. Гуменюк О. Є. (2004). Психологія Я-концепції : навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка.
49. Демидюк В. (2022). Особливості психологічного супроводу військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання. *Психологічний журнал*. 8 (3), 46-54. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.4>.
50. Демчук О.А. (2016). «Я-концепція» як продукт розвитку самосвідомості особистості. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/57.pdf>
51. Деркачова О. (2017). (Не)війна як маркер «свого» і «чужого» в новітній українській поезії. *Слово і Час*. 7. 17–30.
52. Дмитрова Т.В. (1993). Образ «Я» як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ.
53. Дудник О. А. (2020). Безпорадність у структурі Я-концепції особистості. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Луцьк.
54. Жигайло Н., Матеюк О. (2022). Психологічний супровід військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 13. 64–70. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.8>.

55. Журавльова Л., Кротюк К. (2020). Особливості ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 12, 10(55). 26–36. [http://dx.doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2020.10\(55\).03](http://dx.doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2020.10(55).03) .
56. Журба А.М., Завацька Н.Є. (2016). Проблема подолання особистісних деформацій в сучасному соціумі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 3(41), 33–41.
57. Завацька Н. Є. (2006). Проблема дезадаптації особистості в умовах системних змін: криза соціальної та особистісної ідентичності: *збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, 8 (2), 118–126.
58. Завацький В.Ю. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів: соціально-психологічний вимір. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 3 (68). 2. 122–133.
59. Задорожна О.М. (2015). Принципи побудови та зміст системи соціальної адаптації особистості в умовах дії стресогенних чинників. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 2 (37), 171–180.
60. Здіорук С.І. (2019). Служба військових капеланів у военній організації Української держави: необхідність, можливості та перспективи. *Україна : здоров'я нації. Серія «Гуманітарний розвиток»*. 1(54). 5. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf>
61. Зливков В. Л. (2007). Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр.* Київ. 1 (19). 77–82.

62. Зливков В.Л. (2022). Євроінтеграційний вектор становлення мілітарної ідентичності українців. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. Спецвипуск*. 47–54. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.7>
63. Зливков В. Л. (2006). Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 5 (19). 128–137.
64. Зливков В., Лукомська С. (2023). Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 140.
65. Зливков, В. Л., Лукомська, Л.О. (2023). Психологічні засади становлення мілітарної ідентичності особистості. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості : зб. наук праць за матеріалами VIII Усеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 07 квітня 2023 р.) [Електронний ресурс] / ред. колегія : І. Р. Крупник, І. С. Попович, Н. І. Тавровецька, О. М. Танасійчук (відп. за випуск) та ін. Херсон : Херсон ; Івано-Франківськ : ХДУ. 213–216.*
66. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. (2016). Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка.
67. Знанецька О.М. (2004). Про деякі аспекти взаємозв'язку характеристик Я-концепції та психологічного благополуччя особистості. *Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка і психологія*, 7, 3–10.
68. Інформаційно-психологічні засади ментального протистояння російській агресії в гібридній війні : науково-експериментальне дослідження (2024). С. Максименко, М. Назар, Ю.Ірхін. Київ: Видавництво Людмила.
69. Ічанська О. М. (2002). Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ. 19.
70. Іщенко А. (2018). Психологія війни: як допомогти ветеранам АТО повернутися до нормального життя. *Сьогодні*. 4. Режим доступу:

<https://ukr.segodnya.ua/regions/donetsk/psihologiya-voyny-kak-pomoch-veteranam-ato-vernutsya-k-normalnoy-zhizni-1117099.html>

- 71.Каламаж Р. В. (2006). Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів. *Наукові записки. «Психологія і педагогіка»*, 7, 156–164.
- 72.Каламаж Р. В. (2009). Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів: монографія. Острог : Вид-во НаУОА.
- 73.Каламаж Р. В. (2010). Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук*. Київ.
- 74.Камінська О. В. (2006). Емоційно-ціннісне самоставлення як компонент самосвідомості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*, 7, 147–158.
- 75.Карпенко З. С. (1998). Аксіопсихологія особистості. Київ : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція».
- 76.Католик Г. В. (2013). Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога. Львів : ЛНУ імені Івана Франка.
- 77.Кацера А. О. (2005). Особливості образу-Я у бездоглядних підлітків. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ.
- 78.Кисельов С. (2003). Національна ідентичність українців. *Політичний менеджмент*. 2. 31–40.
- 79.Кіреєва У. (2010). Психологічний аналіз «Я-концепції» у контексті самосвідомості. *Психологія і суспільство*, 1, 122.
- 80.Ковшов Р. В. (2010). Психічні стани особистості в особливих та екстремальних умовах як предмет наукового дослідження. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2. http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vnadps_2010_2_25.pdf
- 81.Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. (2017). Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: *Методичний посібник*. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 282.

82. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Корня Л. В. (2019). Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України: *Методичний посібник*. Київ : ФОП Маслаков. 288.
83. Колесніченко О. (2020). Психологічна реабілітація військовослужбовців – учасників бойових дій національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*, 12, 1. 159–75. <http://dx.doi.org/10.32453/5.v12i1.144> .
84. Копаниця Д. М. (2019). Психологічна підготовка військовослужбовця щодо успішного виконання завдань в умовах бою. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 117–120.
85. Коструба Н. (2023). Психічне здоров'я військовослужбовців. *Психологічні перспективи*. 41, 120–132. [DOI:https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos](https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos).
86. Костюкова Н. В. (2019). Організація психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 126–128.
87. Кочубейник О. М. (2003). Трансформація уявлень про «Я-концепцію» у крос-культурних психологічних дослідженнях. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. 21.
88. Кочубинська Т. (2021). Психокорекція проявів соціально-психологічної дезадаптації учасників бойових дій. *Psychological Prospects Journal*, 37. 111–27. <http://dx.doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-111-127> .
89. Кравченко О. В. (2014). Впровадження соціально-психологічного тренінгу в умовах адаптації військовослужбовця до навколишнього ціннісно-нормативного середовища. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 15. 104–113.

90. Кравчук С. Л. (2018). Особливості життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 1.1: 99–105.
91. Кротюк В. (2020). Національно-патріотичне виховання курсантів військових закладів вищої освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: збірник наукових праць*. 1. 128–135.
92. Лебідь Д. (2020). Чинники формування синдрому емоційного вигорання військовослужбовців. *Актуальні проблеми психологічної науки у XXI столітті: погляд у майбутнє. Магістерські студії: матеріали I наук.-практ. конф. кафедри психології та педагогіки*. Дніпро. 1. 35–39. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5792>
93. Лобода Ю.О. (2010). Existentia militaria : досвід аналітики мілітарної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія*. 9/2. 150–156.
94. Ложкін Г. В., Блінов О. А. (2013). Військова психологія в Україні з 1990 по 2012 рік. *Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць*. Київ : НУОУ. 1 (32). 221–228.
95. Лукомська С.О. (2024). Технології формування мілітарної посттравмівної ідентичності. *Psychological factors and technologies of personal self-fulfillment in different living conditions :Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 88–101
96. Майструк В. М. (2017). Концептуальна матриця поняття самоприйняття в історії розвитку психології. *Психологічні перспективи*, 29, 302–312.
97. Майструк В. М. (2018). Безумовне самоприйняття як чинник самоактуалізації сучасної жінки. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 6 (65), 48–50.
98. Макаренко П. В. (2001). Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Харків.

99. Маковський О.К. (2002). Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук*. Хмельницький.
100. Макогончук Є. С. (2016). Гандикапізм як чинник становлення образу Я особистості в умовах пенітенціарного закладу. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Луцьк.
101. Максименко С. Д. (2007). Структура особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 1–13.
102. Максименко С. Д., Кузікова С. Б., Зливкова В. Л. (2017). Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
103. Максименко К. С. (2002). Психічні стани та особистісна динаміка. *Практична психологія та соціальна робота*, 8, 54-59.
104. Максименко С.Д. (1998). Основи генетичної психології : *навчальний посібник*. Київ : НПЦ Перспектива.
105. Максименко С. Д. (2002). Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. , 1, 319 ; 2, 335.
106. Маноха І. П. (2001). Психологія потаємного «Я» : монографія. Київ : Поліграфкнига.
107. Макух Д.Д. (2024). Компонентна структура професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти. *Теорія і методика професійної освіти*. 68. 1. [DOI https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.33](https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.33)
108. Марчук С. (2021). Теоретичний аналіз психологічних особливостей перфекціонізму у юнацькому. *Психологічні перспективи*. 37, 141–154.
109. Маслій О. (2020). Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння у вищих військових навчальних закладах. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук*. Хмельницький.
110. Маслюк А. (2010). Особливості переживання людиною довготривалої

фізіологічної депривації (на матеріалах голодоморів в Україні). *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Луцьк.

111. Маслюк, А., Оржешко, Д. (2023). Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів. *Психологічні перспективи*. 42. (Груд 2023). 127–141 DOI:<https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-mas>.

112. Мацевко Т., Березницька У., Солошенко Н. (2020). Психічні стани військовослужбовців після повернення із зони ведення бойових дій. *ВНУОУ*, 55, 59–67.

113. Мельник Ю. Б. (2017). Організація досліджень психофізіологічних особливостей курсантів у вищій школи. *Науковий вісник льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2. 69–72.

114. Мороз В.М. (2017). Ургентна адикція військовослужбовців у професійній діяльності. *Збірник тез доповідей VIII науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України». Секція 4. Актуальні проблеми морально-психологічного та правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України (30 березня 2017 р., м. Харків)*. Харків, 164–165.

115. Москаленко В. В. (2002). Проблема ідентичності в політичній соціалізації особистості. *Психологія : зб. наук. праць*. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. 17. С. 65–70.

116. Мотрук Т.О., Шталтовна Я.С. (2018). Ідентичність та смисложиттєва криза в період юнацького віку. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка. 168–172.

117. Мухамедьяров Н. Н. (2006). Образ фізичного Я особистості як складова Я-концепції. *Педагогіка і психологія*, 1, 84–90.

118. Мушкевич В. (2019). Психологічні чинники переживання стресу військовослужбовцями. *Психологічні перспективи*. 34, 119–136.

119. Мушкевич В. (2020). Психологічні особливості фрустраційної поведінки військовослужбовців. *Психологічні перспективи*. 35, 101–118.
120. Мушкевич В., Пасічник Л. (2022). Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців та цивільного населення в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*, 40.104–120.
121. Нагорна Л. (2011). Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
122. Наконечна М. (2022). Психологічні особливості інтерсуб'єктної взаємодії в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 17 (62). 60–71. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17\(62\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17(62).06) .
123. Невзоров Р.В. (2018) «Я-концепція» пілота як мотиваційний чинник формування професійних льотних компетентностей майбутніх пілотів у системі вищої військової освіти України. *Advanced Linguistics*. 1. 51–57.
124. Невмержицький В.М. (2002). Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ.
125. Нестеренко М.О. (2015). Особливості ставлення до себе і до представників різних гендерних груп у підлітків, які виховуються в деприваційних умовах. *Вісник Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Психологія*, 50, 145–151.
126. Нещадим М. І. (2003). Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: монографія. Київ : ВПЦ.
127. Олексієнко Б. (2020). Реадаптація учасників бойових дій: психологічний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. 12, (1). 204–18. <http://dx.doi.org/10.32453/5.v12i1.147> .
128. Оржешко Д. (2024). Змістово-функціональне наповнення тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії.

- Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (16-20 грудня 2024 р.) = Materials of XI-th International Scientific and Practical Internet Conference (Dec 16-20, 2024) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П, 335–343 <https://www.inforum.in.ua/conferences/32/138/929>*
129. Оржешко Д. (2024). Мілітарне скамоприйняття майбутніх офіцерів : досвід порівняльного підходу. *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2024 року)*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 888–890.
130. Оржешко Д. (2024). Мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів : теоретична парадигма. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 31 (1), 60–68 <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31.5>
- Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття і Я-концепція особистості. *Психогенеза особистості: норма і девіація : збірник наукових статей і тез*. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 77–85.
131. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів крізь призму генетичної психології. *Всеукраїнська наукова конференція «Костюківські читання», присвячена 125-річчю від дня народження Григорія Силовича Костюка: збірник матеріалів наукових доповідей (м. Київ, 23 квітня 2025 року)*. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 353–356.
132. Оржешко Д. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів як самоакцептація тілесності. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного стану та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 жовтня 2025 року)/ уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 519–523.*

133. Оржешко Д. (2023). Психологічна допомога курсантам в оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття. *Теорія та практика психокорекції особистості [Електронний ресурс] : електрон. зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Умань, 26 жовт. 2023 р.) /* МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. психології ; [голов. ред.: Сафін О. Д. ; редкол: Дудник О. А., Вахоцька І. О., Якимчук І. П.]. Умань, 157–159. Режим доступу: <https://fspo.udpu.edu.ua/kafedra-psykholohii/>. – Назва з екрану.

134. Оржешко Д. (2024). Психологічні особливості мілітарного самоприйняття військових : досвід вітчизняних і зарубіжних інституцій (м. Київ, 27-28 березня 2024 р.). *Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів: матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня–2 квітня 2024 року).* / Упоряд.: Л.І. Ткаченко, В.М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. 951–957.

135. Оржешко Д. (2023). Психологічні особливості прояву мілітарного самоприйняття в курсантів військових закладів України. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності : матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (27 листопада – 02 грудня. 2023 р.) = Materials of X-th International Scientific and Practical Internet Conference (Nov 27 – Dec 02, 2023) /* за заг. ред. Я. О. Гошовського, Т. І. Дучимінської, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П. 123–128.

136. Оржешко Д. (2024). Психологічні особливості прояву мілітарного самоприйняття в курсантів (на прикладі Вест-Пойнту – військової академії США). *Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей і тез; гол. ред. Я. Гошовський.* Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 175–183.

137. Оржешко Д. (2024). Тренінгова програма оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії. *Організаційна психологія.*

138. Оржешко Д. (2024). Якісна оптимізація мілітарного самоприйняття курсантів військових академій : тренінговий підхід. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В. С. Бліхар*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 253–257.

139. Осьодло В. І. (2012). Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ.

140. Осьодло В., Грилюк С., Тютюнник Л. (2021). Військовий стан і перспективи психологічного забезпечення в Збройних Силах України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 1. 89–98. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.1.14>.

141. Осьодло, В., Будагьянц Л. (2021). Соціально-політичний контекст війни на сході України та основні напрями протидії гібридній агресії. *Вісник Національного університету оборони України*. 61(3), 82–91. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-61-3-82-91> .

142. Осьодло, В., Будагьянц Л. (2021). Розпізнати бойову психічну травму: вступ до філософії військової психології. *Вісник Національного університету оборони України*, 68(4), 113–122. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-113-122>.

143. Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика : Монографія. (2021). Київ, 256. <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/27737> .

144. Павлик Н.В. (2020). Психологічний супровід військовослужбовців, спрямований на психологічну реабілітацію постстресових психічних розладів: *Методичний посібник*. Київ. 90–92.

145. Пилат Н. І. (2004). Соціальна ідентичність особистості як чинник вибору стилю поведінки в конфлікті. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ.
146. Покотило К.М. (2001). Самосвідомість як предмет філософського аналізу. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук*. Київ.
147. Положення про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1229-18#n16>
148. Потапчук Є. М. (2017). Особливості діагностики та корегування психоемоційних станів учасників бойових дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2, 2. 76–80.
149. Пріб Г. А. (2019). Патопсихологічні складові емоційного вигорання військовослужбовців як чинник національної безпеки. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 3. 75–79. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddu_2019_3_18.
150. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057.
151. Приходько Ю. (2017). Підготовка військових фахівців у провідних країнах світу: основоположні засади та тенденції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 3. (67). 285–299.
152. Приходько І. І. (2018). Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. фахове видання. Серія: психологія*. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrpn_2018_1_13
153. П'янківська Л.В. (2019). Психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» у курсантів вищих навчальних закладів МВС України. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня*

<https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-piankivska.pdf>

154. Ремесник Н.Ю. (2023). Особливості психологічної корекції самоприйняття людей з надмірною вагою. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії з психології*. Київ.
155. Романишин А.М., Мацевко Т.М., Капінус О.С. [та ін.]. (2017). Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: *Навч.-метод. посіб.* Львів: НАСВ. 159.
156. Рязанцева, Е. Ю. (2011). Прийняття як екзистенційний ресурс особистості. *Наука і освіта*, 3, 75–79.
157. Сафін О. Д. Колісниченко О. С. (2013). Професійна самосвідомість курсантів внутрішніх військ України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2 (31). 5–9.
158. Сенюк О. В. (2014)/ Історичні етапи формування та розвитку військової підготовки студентів у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : *Право*. 1(9). 1–11. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14sovnzu.pdf>.
159. Середницька І. (2005). Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентської молоді. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Одеса.
160. Сердюк, Л. З. (2014). Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць*, 10 (23), 239–248.
161. Сердюк Л.З. (2018). *Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості*: монографія / Л.З. Сердюк, І.В. Данилюк, В.В. Турбан, О.І. Пенькова, Н.Д. Володарська [та ін.] ; за ред. Л.З. Сердюк. К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712878/>

162. Сердюк Л. З. (2015). Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології НАПН України*, 7 (38), 422–431.
163. Скрябін О., Командиров А. (2017). Підготовка кадрів у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час збройного конфлікту на сході України. *Збірник тез доповідей VIII науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України». Секція 4. Актуальні проблеми морально-психологічного та правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України (30 березня 2017 р., м. Харків)*. Харків, 176–177
164. Слюсаревський М. М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення : нагальні виклики і відповіді. *Вісник НАПН України*, 4(1), 1–11.
165. Стельмах О. В. (2015). Тренінгова програма як ефективний засіб формування професійної Я-концепції майбутніх рятувальників. *Наукові записки. «Психологія»*, 1, 264–272.
166. Субашкевич І. Р., Шпагіна А. Д. (2022). Дослідження соціально-психологічних настроїв українців у період війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 33 (72), 116–122.
167. Титаренко Т. М. (1998). Психологія життєвої кризи. Київ. Агропромвидав України.
168. Тітов І. Г. (2018). Психологічні передумови становлення світогляду особистості в юнацькому віці. *Психологія і особистість*. 1 (13). 36–49. <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/9886> .
169. Ткаченко, В. І., Костюкова, Н. В. (2018). До проблеми організації психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. *Вісник Національного університету оборони України*. 2(50), 119–126. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-50-2-119-126> .

170. Франкл, В. (2020). Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків; Книжковий клуб «КСД».
171. Фрейре П. (2003). Педагогіка пригноблених. Київ : Юніверс.
172. Хайрулін О. М. (2015). Психологія професійного вигорання військовослужбовців. *Монографія*. Тернопіль: ТНЕУ.
173. Храбан Н.Є. (2023). Актуальні питання психологічного благополуччя молоді під час навчання за військовим профілем: приклад України. *Вища освіта*. 1(22). С.51–66.
174. Цимбал М.Р. (2021). Психологічні особливості становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук* Одеса.
175. Чайка Г.В. (2016). Я-концепція як структурно-динамічний аспект поняття «Я» в працях українських і зарубіжних дослідників. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*, 14, 215–226.
176. Чепелева Н., Євдокимова Н., Зливков В., Лукомська С., Котух О. (2024). Наративи становлення мілітарної ідентичності українців (XVI – XX століття): монографія. Київ–Ніжин: Видавець Лисенко М.М.,149.
177. Чепелева, Н.В., Рудницька, С.Ю. (2018). Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроекування. *Педагогіка і психологія*, 1, 71–77.
178. Черненко І. О. (2019). Формування посттравматичного стресового розладу у комбатантів (фактори ризику, профілактика, терапія, реабілітація) : *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Харків.
179. Чиханцова О. А. (2025). Психологічна стійкість особистості в умовах екстремальних соціальних викликів: емпіричне дослідження у контексті сучасної науки. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. 3. 38-43. DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.3.6>

180. Чиханцова О. А. (2025). Резильєнтність як особистісний ресурс українців в умовах воєнного стану. *Журнал сучасної психології*. 2 (37). 55–61. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.3/09>
181. Шаталова О. Г., Бараш Ю. Н. (2008). Розвиток системи вищої військової освіти України. *Стратегічні пріоритети*. 3. 202–207.
182. Швалб Ю. (2004). Свідомість як відношення людини до світу. *Психологія і суспільство*, 4, 154–166.
183. Шевченко О. М. (2018). Психологічні особливості розвитку довіри до себе в старшому юнацькому віці. *Теорія і практика сучасної психології*. 6: 180–184.
184. Шибрук О. В. (2013). Теоретичний аналіз проблеми «Я–концепції» рятівника. *Особистість в екстремальних умовах : збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*, 1, 316–319.
185. Шибрук О. В., Жигайло Н. І. (2014). Проблема феномену та структури Я-концепції особистості в контексті поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*, 26, 70–74.
186. Яценко Т. С. (1996). Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник. Київ : Либідь.
187. Яценко Т. С. (2006). Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : навчальний посібник для студентів ВУЗів. Київ: Вища школа.
188. Andreopoulos, A. & Houston, D. M. (2002). The impact of collective self-esteem on intergroup evaluation: Self-protection and self-enhancement. *Current Research in Social Psychology*, 7: 1–11.
189. Andriichuk O, Graidă N, Ulianytska N., Usova O., Andriichuk B. (2021). Priority of motives for physical therapy among participants of military operations in Eastern Ukraine. *Physiotherapy Quarterly*, 29. <https://DOI:10.5114/pq.2021.105747>.

190. Aykut Ceyhan A., Ceyhan Esra (2011). Investigation of university students' self-acceptance and learned resourcefulness: a longitudinal. *High Education*, 61(6), 649–661. <https://DOI:10.1007/s10734-010-9354-2>
191. Atherton, S. (2009). Domesticating military masculinities: Home, performance and the negotiation of identity. *Social and Cultural Geography*, 10(8), 821–836. <https://doi.org/10.1080/14649360903305791>
192. Bailey J. A. (2003). 2nd. Self-image, self-concept, and self-identity revisited. *J Natl Med Assoc*. May; 95(5), 383–386.
193. Balsys, P. (2022). Social Integration of Millenial Generation in the Lithuanian Armed Forces - What Cultural Challenges are Waiting for Organization to Retain Individuals in the Military Service ? *Challenges to national defence in a contemporary geopolitical situation* .(1):162–168 <https://DOI:10.47459/cndcgs.2022.20>
194. Baker, D-P. (2012) Making good better: a proposal for teaching ethics at the service academie. *Journal of Military Ethics*, 3(11), 208–222. <https://doi:10.1080/15027570.2012.738502>.
195. Bandura A. (1977). Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavior Change. *Psychological Review*, 84, 191–215.
196. Bandura A. (1995). Self-efficacy in changing societies . Cambridge: Cambridge University Press.
197. Bang, H., Boe, O., Nilsen, F. A., & Eilertsen, D. E (2015).Evaluating character strengths in cadets during a military field exercise: Consistency between different evaluation sources. EDULEARN15 Proceedings, 7076 –7082.
198. Bartone, Paul, Snook, Scott, Forsythe, George (2007). Psychosocial development and leader performance of military officer cadets. *The Leadership Quarterly* 18(5):490–504. <https://DOI:10.1016/j.leaqua.2007.07.008>
199. Baumeister R. F., Campbell J. D. , Krueger J. I., Vohs K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1–44.

200. Baumeister, R. F., Vohs, K. D., and Tice, D. M. (2007). The strength model of self-control. *Curr. Direct. Psychol. Sci.* 16, 351–355. <https://doi: 10.1111/j.1467-8721.2007.00534>.
201. Beck AT, Haigh EA.(2014). Advances in cognitive theory and therapy: the generic cognitive model. *Annu Rev Clin Psychol.* 10: 1–24. doi: 10.1146/annurev-clinpsy-032813-153734.
202. Bekesiene_Svajone (2023). Impact of personality on cadet academic and military performance within mediating role of self-efficacy. *Front. Psychol. Sec. Positive Psychology.*14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1266236>
203. Bera, R. (1999). *Metodyka kształtowania postaw żołnierskich*. Warsaw: Dom Wydawniczy BELLONA.
204. Berger, E. M. (1952). The relation between expressed acceptance of self and expressed acceptance of others. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47(4), 778–782. <https://DOI: 10.1037/h0061311>
205. Bernard, E. Michael (2013). *The Strength of Self-Acceptance. Theory, Practice and Research*. Publisher: Springer New York, NY. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6806-6>
206. Biney, H., Giles, E., Hutt, M., Matthews, R., & Lacey, J. H. (2022). Self-esteem as a catalyst for change in adolescent inpatients with anorexia nervosa: a pilot randomised controlled trial. *Eating and Weight Disorders*, 7 (1), 189–198. [DOI: 10.1007/s40519-021-01161-0](https://doi.org/10.1007/s40519-021-01161-0)
207. Boe, O. (2018). Officer Development at the Norwegian Military Academy. In S. Rawat (Ed.), *Cadet Diary Psychology of Warrior Ethos and Cadet Leadership Development* (167–184). Jaipur: Rawat Publications.
208. Boe, O., & Bergstol, H-O. (2017). Theoretical and Practical Aspects of Self - Efficacy in Military Cadets. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 16(7), 10–29.
209. Boea Ole, Holtha Torill (2015). Self-awareness in military officers with a high degree of developmental leadership. *Procedia Economics and Finance* 26.

- 833–841. Available online at www.sciencedirect.com 2212–5671 [https://Doi: 10.1016/S2212-5671\(15\)00889-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00889-8)
210. Boyraz, G., & Kuhl, M. L. (2015). Self-focused attention, authenticity, and well-being. *Personality and Individual Differences*, 87, 70–75. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.07.029>
211. Bong, M., & Skaalvik, E. M. (2003). Academic self-concept and self-efficacy: How Different Are They Really? *Educational Psychology Review*, 15, 1–40. <https://doi.org/10.1023/A:1021302408382>
212. Borman, W. C., Johnson, P. D., Motowidlo, S. J. and Dunette, M. W. (1975) Measuring motivation, morale and job satisfaction in army careers. Alexandria: U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences.
213. Bowles, S.V. (2017). Well-Being in the Military. In: Bowles S., Bartone P. (eds) *Handbook of Military Psychology* (pp. 213–238). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66192-6_14
214. Britt, T., Castrol, A. and Adler, A. (2006) *Military life: the psychology of serving in peace and combat*. Vol. 1: military performance. Westport: Praeger Security International.
215. Britner, S. L., & Pajares, F. (2006). Sources of science self-efficacy beliefs of middle school students. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(5), 485–499. <https://doi.org/10.1002/tea.20131>
216. Burns Robert B. (1982). *Self-concept Development and Education* MA, MEd, PhD, ABPs SHOLT, RINEHART AND WINSTON. London – New York – Sydney – Toronto.
217. Byrne B. M. (1996). *Measuring self-concept across the lifespan: Issues and instrumentation*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
218. Byrne, B. M., & Shavelson, R. J. (1986). On the structure of adolescent self concept. *Journal of Educational Psychology*, 78(6), 474–481.
219. Carson, S. H., & Langer, E. J. (2006). Mindfulness and self-acceptance. *Journal of rational-emotive and cognitive-behavior therapy*, 24(1), 29–43. <https://DOI:10.1007/s10942-006-0022-5>

220. Carlson, M. and Kewley, R. H. (2008) Soldiers as a system value analysis. West Point: Operations Research Center of Excellence. <https://doi:10.21236/ADA488615>.
221. Casey, B. J., and Caudle, K. (2013). The teenage brain: self-control. *Curr. Direct. Psychol. Sci.* 22, 82–87. <https://doi:10.1177/0963721413480170>
222. Casey, G. W. Jr. (2011). Comprehensive soldier fitness: a vision for psychological resilience in the US Army. *Am. Psychol.* 66, 1–3. <https://doi:10.1037/a0021930>
223. Chamberlain J. M., Haaga D. A. F. (2001). Unconditional Self-acceptance and Psychological Health. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behaviour Therapy*, 19(3), 163–176.
224. Ceyhan A., Ceyhan E. (2011). Investigation of university students' self-acceptance and learned resourcefulness: A longitudinal study. *Higher Education* 61(6):649–661 <https://DOI:10.1007/s10734-010-9354-2>
225. Chen O, Liu R and Zhao X (2022) Role of Self-Control and Self-Construal in the Army Morale and Suicidal Ideation of Chinese Military Cadets. *Front. Psychol.* 13:904170. <https://doi:10.3389/fpsyg.2022.904170>
226. Choi, N. (2005). Self-efficacy and self-concept as predictors of college students' academic performance. *Psychology in the Schools*, 42(2), 197–205. <https://doi.org/10.1002/pits.20048>
227. Goleman, D. (2018). *Self Awareness*. HBR Press.
228. Culver, V. R. (2013). Woman-Warrior: Gender Identity Development of Women in the American Military. *Journal of the Student Personnel Association at Indiana University*, 41, 64–74. Retrieved from <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/jiuspa/article/view/3674>
229. Daley J. (1999). Understanding the military as an ethnic identity. *Social work practice in the military*. New York, NY: Routledge, 291–303. URL: <http://www.routledge.com/books/details/9780789006264/>

230. David, D., Lynn, S. J., & Das, L. S. (2013). Self-acceptance in Buddhism and psychotherapy. In M. E. Bernard (Ed.), *The strength of self-acceptance: Theory, practice and research*, 19–38. Springer Science + Business Media.
231. Dziwanowski K. (2020). Values and norms of behaviour in the life of cadets. *Security and Defence Quarterl.* 29(2):73–94
[https://DOI: https://doi.org/10.35467/sdq/120784](https://doi.org/10.35467/sdq/120784)
232. Erol R. Y., Orth U. (2011). Self-esteem development from age 14 to 30 years: A longitudinal study . *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(3), 607–619.
233. Fadaei, M.H, Torkaman, M, Farokhzadian, J. (2020). Spiritual and Psychological Well-Being of Soldiers in Military Barracks: A Case Study in Iran. *Journal of Archives in Military Medicine*, 8(1):e108725.
<https://doi.org/10.5812/jamm.108725>
234. Ferla, J., Valcke, M., & Cai, Y. (2009). Academic self-efficacy and academic self-concept: Reconsidering structural relationship. *Learning and Individual Differences*, 19, 499–505. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2009.05.004>
235. Forgette-Malone, E. and Paik, M. C. (2007). Value Priorities of Japanese and American Service Academy Students, *Armed Forces and Society*, 33 (2), pp. 169–185. [https://doi: 10.1177/0095327X06287054](https://doi:10.1177/0095327X06287054).
236. Fosse, T., Buch, R., Säfvenbom, R., & Martinussen, M. (2015). The impact of personality and self-efficacy on academic and military performance: the mediating role of self-efficacy. *Journal of Military Studies*, 6(1). Retrieved from <https://journal.fi/jms/article/view/52567>.<https://doi.org/10.1515/jms-2016-0197>
237. Frade, A., & Veiga, F. H. (2016). Military engagement, self-concept and on-base living. In F. H. Veiga (Ed.), *Envolvimento dos alunos na escola: Perspetivas da psicologia e educação -Motivação para o desempenho académico [Students' engagement in school: Perspectives of psychology and education -Motivation for academic performance]* (pp. 236-248). Lisboa: Universidade de Lisboa, Instituto de Educação.

238. Franke, V. C. (2001) Generation X and the military: A comparison of attitudes and values between West Point cadets and college students. *Journal of Political and Military Sociology*, 1(29), 92–119.
239. Ginexi, E., Miller, A. and Tarver, S. (1995) A qualitative evaluation of reasons for enlisting in the military: Interviews with new active duty recruits. Arlington: Defense Manpower Data Center.
240. Greene-Shortridge, T.M., Britt, T.W., & Castro, C.A. (2007). The stigma of mental health problems in the military. *Military Medicine*, 172:157–161. <https://DOI: 10.7205/milmed.172.2.157>
241. Han Chan, Y. (1999) Statistical analysis on the enlistment motivation of new cadets in 1999 and perspectives on military school recruitments. Taiwan: Ministry of National Defense Recruitment Association.
242. Harms, P.D.; Krasikova, D.V.; Vanhove, A.J.; Herian, M.N., Lester, P.B. (2013). Stress and Emotional Well-Being in Military Organizations. Publications of Affiliated Faculty: Nebraska Public Policy Center, 31. <https://digitalcommons.unl.edu/publicpolicyfacpub/31>
243. Harter, S. (1988). Manual for the Self-Perception Profile for Adolescents. Denver, CO: University of Denver.
244. Harter S. (1999). The construction of the self: A developmental perspective. New York, NY: Guilford Press.
245. Hernández-Varas, E., Labrador, E., Méndez S.M. (2019). Psychological capital, work satisfaction and health self-perception as predictors of psychological wellbeing in military personnel. *Psicothema*, 31(3), 277–283. <https://doi.org/10.7334/psicothema2019.22>
246. Huntington, S. P. (1957). The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-military Relations. USA: Harvard university press.
247. Hongfei, D., King, R. B., & Chi, P. (2017). Self-esteem and subjective well-being revisited: The roles of personal, relational, and collective self-esteem. *PLoS ONE*, 12 (8). [doi: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0183958](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0183958)

248. Horyń, W. (2004) Środowisko wojskowe a kształtowanie osobowości podchorążych. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
249. Hoshovskyi, J., Hoshovska, D., Mushkevych, V., Kots, M., & Rudnytskyi, O. (2025) Specificities Of The Development Of Military Self-Acceptance And I-Concept In Military Academies' Cadets: A Theoretical Perspective, *Youth Voice Journal*, 15(4), 35–46, ISBN (ONLINE): 978-1-80463-076-1
250. Ishchenko, Y., Yevchenko, I., Masliuk, A., Myronets, S., & Potapchuk, Y. (2024). El impacto de la inteligencia emocional de los líderes militares en la gestión de crisis en tiempos de guerra. *Revista Cubana de Medicina Militar*, 53(2), e024043640. Recuperado de <https://revmedmilitar.sld.cu/index.php/mil/article/view/43640/2583>
251. Job, V., Dweck, C. S., and Walton, G. M. (2010). Ego depletion—Is it all in your head? Implicit theories about willpower affect self-regulation. *Psychol. Sci.* 21, 1686–1693. <https://doi: 10.1177/0956797610384745>
252. Johansen, R. B., Laberg, J. C., & Martinussen, M. (2013). Measuring military identity: Scale development and psychometric evaluations. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 41, 861–880. <https://doi:10.2224/ sbp.2013.41.5.861>
253. Johansen R.B., Laberg J.C., Martinussen M. (2014). Military identity as predictor of perceived military competence and skills. *Armed Forces & Society*. 40 (3). 521–543. <https://doi.org/10.1177/0095327X13478405>
254. Johansen, R.B., Martinussen, M., Kvilvang, N. (2016). The Influence of military Identity on Work engagement and Burnout in the Norwegian Army Rapid Reaction Force. Walter de Gruyter GmbH. <https://DOI: 10.1515/JMS-2016-0196>
255. Kegan, R. (1982). *The Evolving Self: Problem and Process in Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
256. Kelly, D. R., Matthews, M. D., and Bartone, P. T. (2014). Grit and hardiness as predictors of performance among West Point cadets. *Milit. Psychol.* 26, 327–342. <https://doi: 10.1037/mil0000050>

257. Klussman K, Curtin N, Langer J, Nichols AL. (2022) The Importance of Awareness, Acceptance, and Alignment With the Self: A Framework for Understanding Self-Connection. *Eur J Psychol.* Feb 25;18(1):120–131. [doi: 10.5964/ejop.3707](https://doi.org/10.5964/ejop.3707).
258. Kokun, O., Agayev, N., Pischko, I., & Stasiuk, V. (2020). Characteristic impacts of combat stressors on posttraumatic stress disorder in Ukrainian military personnel who participated in the armed conflict in eastern Ukraine. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*, 20 (3), 315–326.
259. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. (2022). Military personnel's stress reactivity during pre-deployment in a war zone. *Psychology, Health & Medicine*. <https://doi.org/10.1080/13548506.2022.2104882>
260. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. (2022). Examen de los cambios en el estado psicológico de los militares durante el despliegue de larga duración en la zona militar. *Anales de Psicología. Annals of Psychology*, 38(1), 191–200. <https://doi.org/10.6018/analesps.475041>
261. Kokun O., Pischko I., Lozinska N. (2022). Differences in military personnel's hardiness depending on their leadership levels and combat experience: An exploratory pilot study. *Military Psychology*, 35, 6, 603–610. <https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2147360>
262. Khraban, T. (2022). Cadets' psychological well-being during training period at military institutions of higher education. *Scientific Journal of Polonia University*, 52(3), 146–155. <https://doi.org/10.23856/5219>
263. Laberg, J. C., Ingjaldsson, J., Kobbeltvedt, T., & Hoverak, J. (2005). Militær identitet under internasjonale operasjoner [Military identity during international operations]. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 42(4), 335–343.
264. Lancaster, S. L., & Hart, R. P. (2015). Military identity and psychological functioning: A pilot study. *Military Behavioral Health*, 3, 83–87.
265. Lent, R. W., Brown, S. D., & Gore, P. A., Jr. (1997). Discriminants and descriptive validity of academic self-concept, academic self-efficacy, and

- mathematics-specific self-efficacy. *Journal of Counseling Psychology*, 44, 307–315. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.44.3.307>
266. Levine L.E. (1983). Mine: Self-definition in two-year-old boys . *Developmental Psychology*, 19, 544–549.
267. Lewicka, M. (2015) Świat wartości młodzieży akademickiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
268. Limbert, C. (2004). Psychological Well-Being and Job Satisfaction Amongst Military Personnel on Unaccompanied Tours: The Impact of Perceived Social Support and Coping Strategies. *Military Psychology* 16(1), 37–51 https://doi.org/10.1207/s15327876mp1601_3
269. Liu, F. F., and Goto, S. G. (2007). Self-construal, mental distress, and family relations: a mediated moderation analysis with Asian American adolescents. *Cult. Diversity Ethnic Minor. Psychol.* 13, 134–142. <https://doi: 10.1037/1099-9809.13.2.134>
270. Lunov V., Maksymenko S., Matiash M. et al. (2023) Ukrainian Syndrome: How Ukrainian Youth Understands the New Norm of Life and Relates to Learning in Face to 2022-Full-Scale Russian Invasion. dx.<https://doi.org/10.2139/ssrn.4324782>.
271. Maciejewski, J. (2008). Sylwetka oficera Wojska Polskiego w dobie przemian ustrojowych. Kontekst socjologiczny. *Socjologia*. XLIV. 3079.
272. Maksimenko, S., Serdiuk, L. (2016). Psychological potential of personal self-realization. *Social welfare: Interdisciplinary approach*, 1 (6), 92–100.
273. Marcinkowski, M. (2012) Wartości i postawy moralne słuchaczy szkół wojskowych. *Studium socjologiczno-pedagogiczne*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej im. S. Czarnieckiego.
274. Marsh, H. W., & Shavelson, R. (1985). Self-Concept: Its Multifaceted, ierarchical Structure. *Educational Psychologist*, 20(3), 107–125. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2003_1

275. Markus H., Kitayama S. (1991). Cultural variation in the self-concept : in *Multidisciplinary perspectives on the self* . ed. G.R. Goethals and J. Strauss. New York : Springer-Verlag.
276. Marsia J. (1967). Ego identity status: Relationship to change in Self-esteem, “general maladjustment” and authoritarianism. *Journal of Personality*. 35. 118–133.
277. Marsia, J.E. (1985). Identity in Adolescent. In *Handbook of Adolescent Psychology* / Marsia, J.E. Edited by J. Adelson. New York: Wiley, 157–180.
278. Marsh, H. (1990). The structure of academic self-concept: The Marsh/Shavelson model. *Journal of Educational Psychology*, 82(4), 623–636.
279. Marsh, H. W., & Shavelson, R. J. (1985). Self-concept: Its multifaceted, hierarchical structure. *Educational Psychologist*, 20(3), 107–123.
280. Martin Ginis K. A., Eng J. J., Arbour K. P., Hartman J. W., Phillips S. M. (2005). Mind over muscle? Sex differences in the relationship between body image change and subjective and objective physical changes following a 12-week strength-training program . *Body Image: An International Journal of Research*, 2, 363–372.
281. Mayer, John D., Skimmihorn, William (2017). Personality attributes that predict cadet performance at West Point. *Journal of Research in Personality*. Volume 66, February, Pages 14–26 <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2016.10.012>
282. Mercer S., Ryan S, Williams M. (2012). Self-concept: Situating the self. *Psychology for Language Learning*. Palgrave Macmillan.
283. Moeck, E. K., Takarangi, M. K. T., & Wadham, B. (2022). Assessing Student Veterans’ Academic Outcomes and Wellbeing: A Scoping Review. *Journal of Veterans Studies*, 8(3), 104–119. DOI: <https://doi.org/10.21061/jvs.v8i3.327>
284. Morgado, F. F. D. R., Campana, A. N. N. B., & Tavares, M. D. C. G. C. F. (2014). Development and validation of the self-acceptance scale for persons with early blindness: the SAS-EB. *PloS one*, 9(9), e106848.
285. Morgan Louise & Aldington Dominic (2021). Chronic Pain, PTSD and Moral Injury in Military Veterans: Suffering and the Compromised Self. *Military*

- Behavioral Health*. Published online: 05 Nov 2021. 267–274
<https://doi.org/10.1080/21635781.2021.2000905>
286. Morreale, C. (2011). Academic motivation and academic self-concept: Military veteran students in higher education. (Doctoral dissertation). New York: University at Buffalo.
287. Myrseth, H., Hystad, S. W., Safvenbom, R., & Olsen, O. K. (2018). Perception of specific military skills – the impact of perfectionism and self-efficacy. *Journal of Military Studies*, X(X), 1–15. <https://doi.org/10.2478/jms-2018-0002>
288. Navickienė O and Vasilis Vasiliauskas A (2024) The effect of cadet resilience on self-efficacy and professional achievement: verification of the moderated mediating effect of vocational calling. *Frontiers in Psychology*. 14:1330969. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1330969>
289. Neagu A. (2015). Body image: A theoretical framework. *Proceedings of the Romanian Academy, Series B. Chemistry, life sciences, and geosciences*, 17(1), 29–38.
290. Ngaruiya, K. M., Knox Velez, A-L., Clerkin, R. M. and Taylor, J. K. (2014) Public service motivation and institutional-occupational motivations among undergraduate students and ROTC cadets. *Public Personnel Management*, 4(43), pp. 442–458. [https://doi: 10.1177/0091026014530270](https://doi:10.1177/0091026014530270)
291. Ortenburger D., Wąsik J., Tsos A., Andrijchuk O., Bielikowa N., Indyka S. (2019). Selected aspects of the health condition of hospitalised soldiers after military action and the manifestation of externalising anger. *Medical Studies/Studia Medyczne*. 35(4). 288–293. DOI: <https://doi.org/10.5114/ms.2019.91246>.
292. Paunonen, Sampo V., Lönnqvist, Jan-Erik, Verkasalo, Markku, Nissinen, Vesa (2006). Narcissism and emergent leadership in military cadets. *The Leadership Quarterly*. 7, 5. 475-486
293. Pesu L, Viljaranta J, Aunola K. (2016). The role of parents' and teachers' beliefs in children's self-concept development. *J App Develop Psychol.*, 44, 63–71.

294. Pop Grao-Cruces A. C., Nuviala A., Fernandez-Martinez A., Perez-Turpin A. (2014). Association of physical self-concept with physical activity, life satisfaction and Mediterranean diet in adolescents. *Kinesiology*, 46(1), 3–11.
295. Raabe, Johannes, Zakrajsek, A. Rebecca, Orme, G. John, Readdy, Tucker, Crain A. Jared (2020). Perceived cadre behavior, basic psychological need satisfaction, and motivation of US Army ROTC cadets: A self-determination theory perspective. *Mil. Psychol.* 2(5): 398–409.
<https://doi: 10.1080/08995605.2020.1781028>
296. Roberts A. R. (2000). *Crisis intervention handbook : assessment, treatment and research* . N.-Y. : Oxford University Press.
297. Rohall, David E., Olena Prokopenko, Morten G. Ender, and Michael D. Matthews. The Role of Collective and Personal Self-Esteem in a Military Context. *Current Research in Social Psychology*. Vol. 22(2): 10–21.(04/2014):
https://www.researchgate.net/publication/263751867_The_role_of_collective_and_personal_self-esteem_in_a_military_context;
298. Roe, A., Siegelman, M. (1963). A parent-child Relations questionnaire. *Child Development*. 34, 2. 355–369.
299. Sampthirao P. (2016). Self-concept and interpersonal communication. *Int J Indian Psychol.*, 3(3), 6.
300. Scheepers D. (2019). Social identity theory. *Social Psychol Act*. In book: *Social Psychology in Action*.
301. Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46(3), 407–441.
302. Shepard, L. A. (1979). Self-acceptance: The Evaluative Component of the Self-concept Construct. *American educational research jornal*, 2, 139–160.
[doi:https://doi.org/10.3102/00028312016002139](https://doi.org/10.3102/00028312016002139)
303. Snider, D., & Matthews, L. J. (2012). *The future of the army profession* (2nd ed.). McGraw-Hill, Boston, USA.

304. Spustek, H., Bodziany, M., Smolarek, M., Gołębiowski, M. (2012). Obywatel w mundurze. Aksjologiczny wymiar funkcjonowania nowoczesnych sił zbrojnych, Wydawnictwo WSOWL, Wrocław.
<https://depot.ceon.pl/handle/123456789/2941>
305. Stipek D. J., Gralinski H., Kopp C. B. (1990). Self-concept development in the toddler years. *Developmental Psychology*, 26, 972–977.
306. Schmid Callina, K., Burkhard, B., Schaefer, H. S., Powers, Murray, E. D., Kobylski G., Ryan, D. M., Kelly, D., Matthews, M. D. and Lerner, R. M. (2018). Character in context: Character structure among United States Military Academy cadets, *Journal of Moral Education*. 48(4), 439–464. <https://doi:10.1080/03057240.2018.1528442>.
307. Schmitz-Wortmeyer, D. and Branco, A. U. (2016) Institutional Guidance of Affective Bonding: Moral Values Development in Brazilian Military Education. *Integrative Psychological and Behavioral Science*. 50(3).
<https://DOI:10.1007/s12124-016-9346-6>
- 307.Schmitz-Wortmeyer, D. and Branco, A. U. (2019) The canalization of morality in institutional settings: Processes of values development within military socialization, *Culture and Psychology*, 4(25), 589–604.
<https://doi:10.1177/1354067X19831214>.
- 308.Schwerin, M.J. (2006). Quality of Life and Subjective Well-Being among Military Personnel: An Organizational Response to the Challenges of Military Life. In Britt T.W., Adler A.B., & Castro C.A. (Eds.), *Military life: The psychology of serving in peace and combat: Military culture* (pp. 145–179). Praeger Security International.
- 309.Skaalvik, E. M., & Rankin, R. J. (1990). Math, verbal, and general academic self-concept: The internal/external frame of reference model and gender differences in self-concept structure. *Journal of Educational Psychology*, 82(3), 546–554.

310. Strein W. (1993). Advances in research on academic self-concept : Implications for school psychology. *School Psychology Review*, 22, 273–284. <https://doi.org/10.1080/02796015.1993.12085652>
311. Tangney, J. P., Baumeister, R. F., and Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *J. Personal.* 72, 271–324. [https://doi: 10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x](https://doi:10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x)
312. Thagard P., & Wood J. V. (2015). Eighty Phenomena about the Self: Representation, Evaluation, Regulation, and Change. *Front Psychol.* [doi: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00334](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00334)
313. Toynbee A. J. (1950). *War and Civilization, From a Study of History*. Oxford: Oxford University. Press. 165.
314. Tytarenko T. (2018). Psychological Health Restoration as a Way of Socio-Psychological Rehabilitation of a Person. *Mental Health: Global Challenges Journal*. 1(1), P. 81–82. URL: <https://doi.org/10.32437/mhgcj.v1i1.33> .
315. Urbański, L. W. (2004) *Funkcje wychowawcze wyższej szkoły oficerskiej*. Poznań: Dom Wydawniczy ELIPSA.
316. Van Dijk M, Branje S, Keijsers L, Hawk S, Hale W, Meeus W. (2014). Self-concept clarity across adolescence: Longitudinal associations with open communication with parents and internalizing symptoms. *J Youth Adolesc*, 43, 1861–76. DOI: [10.1007/s10964-013-0055-x](https://doi.org/10.1007/s10964-013-0055-x)
317. Van Wijk C. (1997). Factors influencing burnout and job stress among military nurses . *Military Medicine*, 162 (10), 707–710. PMID: 9339089
318. Vandenbosch L, Eggermont S. (2015). The interrelated roles of mass media and social media in adolescents' development of an objectified self-concept: A longitudinal study. *Communication Research*. 43(8), 1116–1140 [https://DOI:10.1177/0093650215600488](https://doi.org/10.1177/0093650215600488)
319. Volker, C. F. (2000). Duty, Honor, Country: The social identity of West Point Cadets. *Armed Forces and Society*, 2(26), 175–202. [https://doi: 10.1177/0095327X0002600202](https://doi:10.1177/0095327X0002600202).

320. Wagner, U., & Stellmacher, J., & Christ, O., & Tissington, P. A. (2005). To Be(long) or Not to Be(long): Social Identification in Organizational Contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 131(3), 189–218. <https://DOI:10.3200/MONO.131.3.189-218>
321. Wilburn, V. R., and Smith, D. E. (2005). Stress, self-esteem, and suicidal ideation in late adolescents. *Adolescence* 40, 33–45.
322. Williams J. C., Lynn S. J. (2010). Acceptance: An historical and conceptual review. *Imagination, Cognition and Personality*, 30(1), 51–56. <https://DOI:10.2190/IC.30.1.c>
323. Wylie R. C. (1979). The self-concept. Lincoln : University of Nebraska Press, 2, 35–76.
324. Wrzesniewski, A., Schwartz, B., Cong, X., Kane, M., Omar, A., & Kolditz, T. (2014). Multiple types of motives don't multiply the motivation of West Point cadets. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(30), 10990–10995.
325. Yi-Ming, Y. (2015) Analyzing the Value Types and Factors That Influence Military Cadets in Taiwan to Determine the Appropriate Candidate. *Armed Forces and Society*, 4(41), 714–733. <https://doi:10.1177/0095327X14527947>.
326. Yi-Ming, Y. (2014) Military Ethics Education in Taiwan: A Multi-Channel Approach, *Journal of Military Ethics*, 13(4), 350–362. <https://doi:10.1080/15027570.2014.993826>.
327. Zasiékina, L., Kokun, O., Kozihora, M., Fedotova, T., Zhuravlova, O., & Bojko, M. (2022). A concept analysis of moral injury in Ukrainian National Guard service members' narratives: A clinical case study. *East European Journal of Psycholinguistics*, 9(1), 296–314. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.zas>
328. Zircer, Daniel, Danopoulos, Constantine P. (2008). The Military as a Distinct Ethnic or Quasi-Ethnic Identity in Developing Countries. *Armed Forces & Society* 34(2):314–337. [DOI:10.1177/0095327X07302978](https://doi.org/10.1177/0095327X07302978)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Окремі методики психодіагностичного інструментарію емпіричного дослідження

Бланк методики «Хто я?» (Т. Кун і Т. Макпартленд)

Інструкція до тесту: «Упродовж 12 хвилин вам потрібно дати якомога більше відповідей на одне питання, що стосується вас самих: «Хто Я ?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожну нову відповідь починайте з нового рядка (залишаючи деяке місце від лівого краю аркуша). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати всі відповіді, що спадають вам на думку, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей. Також важливо відзначати, які емоційні реакції виникають у вас у процесі виконання цього завдання, наскільки важко чи легко вам було відповідати на це запитання».

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.
- 11.
- 12.
- 13.
- 14.

- 15.
- 16.
- 17.
- 18.
- 19.
- 20.
- ...

Бланк методики «Шкала самоповаги» (М. Розенберг)

Інструкція до тесту: визначити, наскільки ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з наведеними нижче твердженнями, використовуючи для цього таку шкалу.

Варіанти відповідей:

- a) повністю згоден;
- b) згоден;
- c) не згоден;
- d) абсолютно не згоден.

1. Я відчуваю, що я гідна людина, принаймні, не менше ніж інші.

- a) повністю згоден;
- b) згоден;
- c) не згоден;
- d) абсолютно не згоден.

2. Я завжди схильний (а) відчувати себе невдахою.

- a) повністю згоден;
- b) згоден;
- c) не згоден;
- d) абсолютно не згоден.

3. Мені здається, у мене є низка хороших якостей.

- a) повністю згоден;
- b) згоден;

- c) не згоден;
 - d) абсолютно не згоден.
4. Я здатний (а) дещо робити не гірше, ніж більшість.
- a) повністю згоден;
 - b) згоден;
 - c) не згоден;
 - d) абсолютно не згоден.
5. Мені здається, що мені особливо нічим гордитися.
- a) повністю згоден;
 - b) згоден;
 - c) не згоден;
 - d) абсолютно не згоден.
6. Я до себе добре ставлюся.
- a) повністю згоден;
 - b) згоден;
 - c) не згоден;
 - d) абсолютно не згоден.
7. Загалом я задоволений (а) собою.
- a) повністю згоден;
 - b) згоден;
 - c) не згоден;
 - d) абсолютно не згоден.
8. Мені б хотілося більше поважати себе.
- a) повністю згоден;
 - b) згоден;
 - c) не згоден;
 - d) абсолютно не згоден.
9. Іноді я ясно відчуваю свою нікчемність.
- a) повністю згоден;
 - b) згоден;

- c) не згоден;
- d) абсолютно не згоден.

10. Іноді я думаю, що я в усьому поганий (а).

- a) повністю згоден;
- b) згоден;
- c) не згоден;
- d) абсолютно не згоден.

«Тест самооакцептації (підлітковий та юнацький вік)»

(М. Алексєєва, О. Насонова)

Мета: визначення вираженості в особистості позитивної установки на себе.

Необхідний матеріал: опитувальник, бланк відповідей, ручка.

Хід проведення:

Досліджуваному пропонують 32 пари тверджень і зробити вибір на користь одного з них у кожній парі.

Інструкція: «Вашій увазі пропонується опитувальник, що складається з 32 пар тверджень. Кожна пара містить два варіанти поведінки, ставлення до себе та ін., з яких вам потрібно вибрати той – А чи В, – який відповідає вам більшою мірою. На спеціальному реєстраційному бланку (не в тексті опитувальника!) зазначте ваш вибір, поставивши хрестик Х у графі «А» чи «В», поруч з номером твердження. Щоразу уявляйте собі типову, найхарактернішу ситуацію. Намагайтеся відповідати швидко, не витрачайте час на розмірковування. Обирайте ту відповідь, яка першою спаде вам на думку, а не ту, до якої ви прийшли після певних роздумів. Вибір потрібно робити послідовно, не залишаючи пропущених пунктів. Обидві відповіді одночасно вибирати не можна».

Опитувальник :

1. А. Я не можу сказати, що мені подобається моя зовнішність.
В. Я можу сказати, що мені подобається моя зовнішність.

2. А. Я відповідальна людина. Зі мною можна мати справу.
В. Я не завжди поводжуся відповідально. Не всяку справу мені можна довірити.
3. А. Головне в житті, я вважаю, – це створювати щось нове.
В. Головне в житті – приносити користь.
4. А. Критичні зауваження на мою адресу не знижують моєї самооцінки.
В. Критичні зауваження на мою адресу знижують мою самооцінку.
5. А. У мене гарна зовнішність, я привабливий(а).
В. Я невдоволений(а) своєю зовнішністю; мені здається, що я непривабливий(а).
6. А. Я вмію керувати собою, своїми вчинками, примушувати себе до чогось, щось дозволяти собі або забороняти.
В. Я не вмію керувати собою, своїми вчинками, примушувати себе до чогось, щось дозволяти собі або забороняти.
7. А. Я можу без жодних докорів сумління відкласти на завтра те, що слід зробити сьогодні.
В. Мене мучать докори сумління, якщо я відкладаю на завтра те, що слід зробити сьогодні.
8. А. Мені здається, що я можу довіряти своїм власним оцінкам.
В. Мені здається, я не можу повною мірою покласти на свої власні оцінки.
9. А. Буває, що я соромлюся своєї зовнішності.
В. Я ніколи не соромлюся своєї зовнішності.
10. А. Я мирюся з суперечностями в самому собі.
В. Я не можу змиритися із суперечностями в собі.
11. А. Я впевнений у собі тільки тоді, коли відчуваю, що можу справитися з усіма проблемами, що стоять переді мною.

- В. Я впевнений у собі навіть тоді, коли відчуваю, що не можу справитися з усіма проблемами, які стоять переді мною.
- 12.А. Я поступливий, м'який у взаєминах з людьми.
В. Я належу до важких людей – впертий, непоступливий, жорсткий у стосунках з людьми.
- 13.А. Я невдоволений своїм зростом, статурою.
В. Я задоволений своїм зростом, статурою.
- 14.А. Я вважаю себе людиною цікавою, привабливою, помітною. Я задоволений собою.
В. Я не вважаю себе людиною цікавою, привабливою. Я часто незадоволений собою.
- 15.А. Я часто переживаю через те, що марную час.
В. Я рідко переживаю через те, що марную час.
- 16.А. У більшості ситуацій я намагаюся насамперед зрозуміти, чого хочу сам.
В. У більшості ситуацій я насамперед намагаюся зрозуміти, чого хочуть ті, хто мене оточує.
- 17.А. Я невпевнений(на), що моя зовнішність може сподобатися комусь з жінок (чоловіків).
В. Я подобаюся жінкам (чоловікам).
- 18.А. Моє ставлення до самого себе можна назвати товариським. Мої негативні риси не завдають мені клопоту.
В. Моє ставлення до самого себе не можна назвати приязним. Деякі свої якості я сприймаю як небажані, чужі.
- 19.А. Мене часто непокоять думки про навчання (роботу).
В. Я рідко непокоюся, думаючи про навчання (роботу).
- 20.А. Я почуваю себе винним, коли поводжуся егоїстично.
В. Я не почуваю себе винним, коли поводжуся егоїстично.

- 21.А. Я спокійно ставлюся до оцінки моєї зовнішності. Мене мало хвилює те, як мене сприймають інші.
- В. Я не можу спокійно ставитися до оцінок своєї зовнішності. Мене непокоїть, як мене сприймають інші.
- 22.А. Іноді я не проти того, щоб мною керували.
- В. Мені ніколи не подобається, коли мною керують.
- 23.А. Багато з того, що мені доводиться робити, приносить мені задоволення.
- В. Лише дещо з того, що я роблю, приносить мені задоволення.
- 24.А. Мені часто доводиться виправдовуватися перед собою за власні вчинки.
- В. Мені рідко доводиться виправдовуватися перед собою за власні вчинки.
- 25.А. У зовнішності, одязі я намагаюся ніколи не бути “білою вороною”.
- В. Я можу дозволити собі бути “білою вороною”.
- 26.А. Я готовий миритися зі своїми помилками.
- В. Мені важко примиритися зі своїми помилками.
- 27.А. Людина завжди повинна займатися тільки тим, що їй цікаво.
- В. Вибираючи собі справу, людина повинна виходити з того, наскільки це потрібно.
- 28.А. Я не соромлюся своїх слабкостей перед іншими.
- В. Мені нелегко виявляти свої слабкості навіть перед друзями.
- 29.А. Мені завжди вдається добирати одяг, зачіску за власним смаком.
- В. Мені не часто доводиться покладатися у виборі одягу, зачіски на свій смак.
- 30.А. Іноді я боюся бути самим собою.
- В. Я ніколи не боюся бути самим собою.
- 31.А. Найбільше задоволення людина отримує від самого процесу праці.

В. Найбільше задоволення людина отримує, досягаючи в роботі бажаного результату.

32.А. Людина повинна каятися в своїх негативних вчинках.

В. Людині зовсім не обов'язково каятися в своїх вчинках.

Бланк для відповідей
(підлітковий та юнацький вік)

Прізвище,
ім'я _____ Вік _____ Клас/Група _____
Навчальний

заклад _____

Дата _____

	А	В		А	В		А	В		А	В
1.			2.			3.			4.		
5.			6.			7.			8.		
9.			10.			11.			12.		
13.			14.			15.			16.		
17.			18.			19.			20.		
21.			22.			23.			24.		
25.			26.			27.			28.		
29.			30.			31.			32.		

Обробка та аналіз результатів:

Самоакцептація – це позитивна установка на себе, що формується під впливом позитивних установок стосовно особи в процесі її соціалізації. Вона включає чотири параметри: прийняття своєї зовнішності, прийняття власного характеру, ставлення до виконаних справ, соціальна поведінку.

Обробка результатів полягає у співвіднесенні відповідей досліджуваного з ключем. За кожний збіг з ключем нараховується 1 бал. Бали за кожним показником підсумовуються.

Ключ

Шкала прийняття своєї зовнішності: 1В, 5А, 9В, 13В, 17В, 21А, 25В, 29А.

Шкала прийняття характеру: 2А, 6А, 10А, 14А, 18А, 22В, 26А, 30В.

Шкала ставлення до виконаних справ: 3В, 7В, 11А, 15А, 19В, 23А, 27А, 31В.

Шкала соціальної поведінки: 4А, 8А, 12А, 16А, 20А, 24В, 28А, 32А.

Шкала загальної самооцінки: вираховується шляхом додавання перерахованих вище показників.

З		Х		С		П	
А	В	А	В	А	В	А	В
1.		2.		3.		4.	
5.		6.		7.		8.	
9.		10.		11.		12.	
13.		14.		15.		16.	
17.		18.		19.		20.	
21.		22.		23.		24.	
25.		26.		27.		28.	
29.		30.		31.		32.	

Шкала прийняття своєї зовнішності (З) – вимірює ступінь задоволення своєю зовнішністю, індивідуальність у зовнішності, стійкість оцінки власної зовнішності, її незалежність від оцінок оточуючих.

Шкала прийняття характеру (Х) – вимірює здатність керувати собою, своїми почуттями, поведінкою, відповідальність; задоволеність собою, своєю особистістю. Прийняття себе таким, яким ти є, незважаючи на недосконалість та недоліки; здатність змиритися зі своїми помилками.

Шкала ставлення до виконаних справ (С) – вимірює ступінь задоволеності своєю діяльністю, відповідальність, впевненість у своїх силах, відсутність тривожності щодо справ. Прагнення приносити користь, досягати бажаного результату.

Шкала соціальної поведінки (П) – вимірює здатність критично оцінювати свою соціальну поведінку, впевненість у її правильності. Проявляється у позитивному ставленні до інших, відсутності егоїстичності, непоступливості, жорсткості у взаєминах з людьми.

Шкала загальної самооцінки (S) – вимірює загальну самооцінку як інтегральну позитивну установку на себе, здатність прийняти себе, незважаючи на недосконалість та недоліки.

Рівні вираженості самооцінки особистості:

1-3 бали – низька самооцінка;

4-6 балів – середній рівень;

7-8 балів – висока самооцінка.

ДОДАТОК Б

Загальна структура «Тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів»

Цільова група: курсанти військової академії, військового інституту.

Форма роботи: груповий соціально-психологічний тренінг.

Тривалість: 40 годин (теоретична складова – 16 год., практична складова – 24 години (6 блоків по 4 години)).

Методологічні засади: соціально-психологічний, генетично-психологічний, діяльнісний, суб'єктний, тілесно-орієнтований підходи.

Загальна мета: інтенсивний розвиток у зазвичай інтерактивних формах у курсантів – учасників Т-групи комунікативно-перцептивних, саморегулятивних, самопрезентаційних, ідентифікаційних, адаптаційних та інших компетентностей для оптимізації тактик і стратегій їхнього спілкування та мілітарного самоприйняття.

Логічно-семантична канва тренінгу: учасники тренінгу (курсанти), активно спілкуючись і намагаючись осмислити власне Я, самого себе, свою тілесність схвалюють, сумніваються або картають себе, однак згодом упродовж участі у спільному виконанні вправ, партнерського тренінгового соціально-перцептивного спілкування із собі подібними іншими однолітками-курсантами досягають деякого позитивного самоотожнювального і самостверджувального поступу, який сприяє розвитку їхнього самоусвідомлення, насамперед мілітарного самоприйняття.

Упродовж тренінгу застосовано: фокус-групові дискусії (зокрема за методом так званої «снігової кулі» («два–чотири–вісім–дванадцять»); хронологічний диспут; дихальні техніки (глибоке дихання (за активної участі м'язів живота), медитативне дихання, релаксаційне дихання, видихання втоми тощо); створення різноманітних мислеобразів, словесних впливів/самовпливів (самосхвалення, самонаказ, самозаохочення, самопрограмування, самофутурування тощо); елементи інтерактивного форум-театру; брейн-штормінг; групові презентації; рольові ігри; створення індивідуального особистісного і мілітарно-професійного порт фоліо; засоби арт-терапії; елементи психодрами; аутогенні психотехніки; шерінг; дебрифінг; деролінг.

Теоретична складова:

Спецкурс «Мілітарне самоприйняття – честь, повага і кар'єра» – лекційно-практичні заняття, що перебігають в інтенсивному творчому діалогічному режимі.

.Практична складова:

Блок 1. Передтренінгова психодіагностика

Мета: встановлення наявного рівня комунікативної компетентності, мілітарного самоприйняття, тілесного образу Я та соціально-рольової ідентичності курсантів.

Зміст блоку:

- ознайомлення учасників із цілями та правилами тренінгу;
- формування безпечного психологічного простору;
- актуалізація мотивації до самопізнання.

Діагностичний інструментарій (орієнтовно):

- методики дослідження самоприйняття, самоповаги, самооцінки, самоакцептації тощо;
- методи діагностики комунікативної толерантності, стилів спілкування;
- опитувальники тілесного самоприйняття;
- методики соціальної та професійної ідентифікації.

Очікуваний результат: констатація базових емпіричних показників для встановлення змістово-функціонального наповнення досліджуваних явищ та з метою проведення подальшого порівняльного аналізу.

Блок 2. Психологія спілкування, самопізнання та саморегуляції

Мета: розвиток усвідомленого, конструктивного, партнерського соціально-перцептивного спілкування і навичок емоційно-вольової саморегуляції у процесі міжособистісної взаємодії.

Зміст блоку:

- психологічні механізми спілкування у військовому соціодовкіллі та специфіка їхньої субординованої комунікації;
- усвідомлення власних комунікативних ролей, статусів і стилів;
- зв'язок мілітарно-комунікативного самопізнання з ефективністю міжособистісної взаємодії.

Основні методи:

- інтерактивні міні-лекції;
- вправи на зворотний зв'язок і активне слухання;
- рольові й ситуаційні ігри;
- техніки саморегуляції (дихальні, увагові, когнітивні та ін.).

Очікуваний результат: підвищення рівня комунікативно-перцептивної компетентності, міжособистісної інтерактивної рефлексивності й афективно-емоційної врівноваженості курсантів – учасників Т-групи.

Блок 3. Культивування мілітарної тілесності

Мета: формування позитивного тілесного Я та прийняття мілітарної тілесності як компонента фахового самоототожнення, самоствердження і самореалізації.

Зміст блоку:

- тілесність як психологічний ресурс військового;
- усвідомлення тілесних меж, сили, витривалості й дисципліни;
- взаємозв'язок тілесного самоприйняття і самоповаги та самоствердження.

Методи та вправи:

- тілесно-орієнтовані вправи на усвідомлення власного тіла;
- техніки заземлення та тілесної стабілізації;
- вправи на синхронізацію рухів у Т-групі;
- символічні вправи «тіло військового як знак сили й відповідальності».

Очікуваний результат: зростання психофізичної та соціально-психологічної тілесної впевненості й інтеграція тілесного компонента в мілітарне Я, мілітарне самоприйняття.

Блок 4. Соціальна адаптація та мілітарна самоідентифікація

Мета: посилення усвідомленої ідентифікації з військовою спільнотою та розвиток соціальної адаптивності в умовах жорстко ієрархійної дисциплінованої структури.

Зміст блоку:

- військова спільнота як референтна група, військове побратимство;
- соціальні ролі, норми та цінності мілітарного соціодовкілля;
- баланс індивідуальності і групової відповідальності.

Методи:

- групові дискусії та рефлексивні кола;
- аналіз критичних випадків, обставин, інцидентів;
- вправи на усвідомлення власного місця в системі «Я – підрозділ – армія», «Я – побратими»;
- соціально-психологічні ігри.

Очікуваний результат: поглиблення й оптимізація мілітарної самоідентифікації та зниження рівня соціально-психологічної міжособистісної напруженості.

Блок 5. Психологія безумовного самоприйняття

Мета: формування позитивної самоакцептації, безумовного самоприйняття як внутрішнього ресурсу психологічної стійкості військової людини.

Зміст блоку:

- самоприйняття vs самокритика у фахово-мілітарному розвитку;
- прийняття власних обмежень і помилок;

- внутрішня опора в умовах екстремальності, стресу й нормативно-дисциплінарного тиску.

Методи:

- гуманістично орієнтовані вправи;
- техніки самопідтримки та самоспівчуття;
- письмові рефлексивні практики;
- робота з образом «Я – військова людина і статусно поціновувана особистість».

Очікуваний результат: якісне підвищення рівня самоусвідомлення, психологічної цілісності, внутрішньої стабільності й мілітарного самоприйняття.

Блок 6. Посттренінгова психодіагностика

Мета: оцінка ефективності тренінгу й динаміки змін у структурі спілкування і самоприйняття.

Зміст блоку:

- повторне проведення психодіагностичних методик;
- порівняльний аналіз до- і післятренінгових показників;
- групова рефлексія результатів.

Очікуваний результат: емпіричне підтвердження позитивних змін завдяки участі у Т-групі й роботі тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття.

ДОДАТОК В

Програма спецкурсу «Мілітарне самоприйняття – честь, повага і кар’єра» (16 годин)

Цільова аудиторія: курсанти військової академії/військового інституту (можливе застосування для молодших офіцерів).

Обсяг: 16 годин.

Форма: очна, теоретична з елементами психологічного практикуму.

Формат: інтенсив міні-лекцій, практичних воркшопів, наративно-рефлексивних сесій, тренінгових занять у Т-групах.

Організація:

простір: мобільне розсадження (коло/півколо), фліпчарт, маркери, стікери; можливість розбивки на діади/трійки.

матеріали: картки вправ, шаблони AAR, рубрики, візуальні матеріали історіогенезу військової форми.

Методи роботи :

Т-групи та евристичні бесіди: безпечні зустрічі «рівний-рівному», де формується культура відкритого, але відповідального діалогу.

Кейс-метод і мікророльові вправи: розбір реальних/типових ситуацій взаємодії та прийняття рішень у підрозділі.

Наративні практики: особисті історії, «візитка майбутнього офіцера», реконструкція сценаріїв (успішні/ризикові).

Етнопсихологічні візуалізації: історіогенез української військової форми – від козацтва і січових стрільців до сучасного тактичного спорядження – як матриця для позитивного ототожнення.

Психотехніки саморегуляції: дихальний «квадрат», прогресивна м'язова релаксація, «заземлення», фокусування уваги, когнітивне переосмислення.

Піринговий коучинг: робота в діадах і тріадах, взаємне віддзеркалення та підтримка.

AAR (After-Action Review): короткі підсумки кожної активності з акцентом на уроки, рішення, показники.

Місія спецкурсу: Спецкурс створено як педагогічно-психологічний простір, де курсанти не просто отримують знання про мілітарне самоприйняття, а усвідомлюють і конструюють власне мілітарне «Я» – гідне, зріле, відповідальне й спроможне до стійкої саморегуляції та партнерської взаємодії. Ключовий смисл – поєднання честі, поваги й професійної кар'єри в єдину систему рішень, навичок і компетентностей, що працюють у реальних (часто ускладнених чи екстремальних) умовах військового навчання/армійської служби.

1. Мета спецкурсу : Формування у курсантів спроможності до цілісного й конструктивного самоприйняття як військовослужбовців, культивування мілітарного самоототожнення й набуття ідентичності воїна, зміцнення аксіологічних пріоритетів, моральних і духовно-ціннісних орієнтирів і домінант (честь, повага, служіння) для побудови відповідальної та результативної фахової траєкторії у військовій діяльності.

2. Основні завдання спецкурсу:

1. Ознайомити з етичними нормами і стандартами курсантської/офіцерської честі в українському і світовому мілітарному просторі.
2. Розкрити психологічні механізми і специфіку самоприйняття особистості в умовах військового навчання /військової служби.
3. Сформуванати спонукально-мотиваційні і погребові підстави для набуття мілітарного самоприйняття й ідентичності, базованих на усвідомленні військово-патріотичних традицій і категорій честі, дисципліни, поваги й відповідальності майбутнього офіцера.

4. Набути й розвинути компетентності й навички самоаналізу та психоемоційної саморегуляції.
 5. Формувати здатність конструктивно діяти в умовах стресу, невизначеності та військових викликів.
 6. Ознайомити з базовими психотехніками планування особистісного самоприйняття в ключовому ракурсі військової кар'єри згідно з власними цінностями й потенціалами.
- 3. Структура спецкурсу (16 годин : 8 занять × 2 години).**

ЗАНЯТТЯ 1. Вступ. Поняття мілітарного самоприйняття (2 год)

Теоретичний блок (60 хв):

1. Психологічна структура Я-образу військовослужбовця:
Я-реальне, Я-ідеальне, Я-професійне;
роль військової соціалізації у формуванні образу себе;
дисонанс між очікуваннями і реальністю служби.
2. Самоприйняття як фактор психічної стійкості:
прийняття сильних і слабких сторін;
вплив низького самоприйняття на поведінку в стресі;
механізми формування внутрішньої підтримки.
 3. Тілесне Я:
усвідомлення і прийняття своєї мілітарної тілесності;
тіло не тільки фізичний об'єкт, а суб'єкт у соціально-мілітарному середовищі: постава, уніформа, спорядження, ритуали, сліди фізичних навантажень тощо;
мілітарна тілесність як константа образу курсанта/офіцера, що впливає на самопрезентацію, самоствердження і внутрішню рівновагу.
4. Професійна ідентичність в армії:
моделі ідентичності військовослужбовця;
етапи становлення "військового Я";

відповідальність, дисципліна, служіння як ядро ідентичності.

Практичний блок (60 хв):

Діагностична вправа “Моє військове Я”: малюнок-схема “яким я бачу себе у війську”.

Групова дискусія: «Що означає бути військовим у сучасній Україні?»

Міні-рефлексія: очікування від курсу.

ЗАНЯТТЯ 2. Воїнська честь як морально-духовний фундамент служби

(2 год)

Теоретичний блок (60 хв):

1. Поняття та історичні моделі воїнської честі:
 - козацькі традиції лицарства;
 - феноменологія героїв Крут;
 - мілітарний досвід УПА;
 - бойове побратимство в час російсько- української війни;
 - міжнародні військові етичні моделі.
2. Етичний кодекс курсанта/офіцера:
 - чесність, відповідальність, дисципліна, захист слабких;
 - вимоги до курсанта/офіцера в Україні та НАТО.
3. Честь як механізм саморегуляції:
 - внутрішні моральні норми;
 - роль честі у вирішенні конфліктів і вчиненні вибору.

Практичний блок (60 хв):

Аналіз кейсів: етичні дилеми (конфлікт наказу і моральних норм, поведінка під час ризику, взаємини з підлеглими).

Вправа “Що для мене честь?” - письмова та усна рефлексія.

Моделювання ситуацій: вибір у надскладних екстремальних умовах.

ЗАНЯТТЯ 3. Повага: до себе, побратимів і служби

(2 год)

Теоретичний блок (45 хв):

1. Самоповага як частина мілітарної ідентичності:
зв'язок самоповаги та службової дисципліни;
вплив неадекватної самооцінки, самознецінення на помилки під час навчання у військовій академії/військовому інституті, у процесі армійської служби.
2. Повага у структурі військового лідерства:
повага як базовий стиль взаємодії;
авторитет курсанта/офіцера та довіра підлеглих.
3. Культура взаємодії:
взаємопідтримка;
психологічна безпека в підрозділі.

Практичний блок (75 хв):

Тренінг асертивності:

техніки “Я-повідомлення”, чітке окреслення меж, контролювання емоцій у комунікації.

Групова робота: «Моделі поважної поведінки у підрозділі».

Рольові ігри: взаємодія командир-підлеглий у складній комунікації.

ЗАНЯТТЯ 4. Психологічна стійкість і саморегуляція

(2 год)

Теоретичний блок (50 хв):

1. Стрес і бойовий стрес:
види, прояви, наслідки;
мілітарно-кампанійна стійкість, психоемоційна втома і психофізичне вигорання та виснаження.
2. Механізми стресостійкості:
когнітивні, емоційні, поведінкові;
моделі “COPE” і “5R resilience”.
3. Методи саморегуляції:
дихальні техніки, ментальна пауза, когнітивне переналаштування;

самоприйняття як захист від психотравматизації.

Практичний блок (70 хв):

Дихальні вправи: square breathing, тактичне дихання.

Техніки заземлення: 5-4-3-2-1, точковий масаж.

Рольова вправа: “Стійкість у складних ситуаціях” - програвання бойових сценаріїв із контролем емоцій.

ЗАНЯТТЯ 5. Мотивація та внутрішні цінності військового

(2 год)

Теоретичний блок (60 хв):

1. Джерела військової мотивації:
патріотична, професійна, командна, статусна, матеріальна;
внутрішня і зовнішня мотивація.
2. Служіння як основа професії:
поняття “служіння державі”;
етична мотиваційна модель офіцера.
3. Особиста і професійна мотивація:
ризики невідповідності;
вплив мотивації на витривалість у службі.

Практичний блок (60 хв):

Вправа “Піраміда моїх цінностей” (індивідуальна робота).

Групове обговорення: “Що спонукало мене стати курсантом?”

ЗАНЯТТЯ 6. Побудова військової кар’єри

(2 год)

Теоретичний блок (50 хв):

1. Сучасні моделі кар’єри:
класична командна;
спеціалізована (інженерна, медична, військова, розвідувальна);
науково-викладацька.

2. Кар'єрні траєкторії:

швидке просування;

горизонтальний розвиток;

розвиток через компетентності.

3. Необхідні компетентності:

лідерські, аналітичні, морально-психологічні;

сучасна військова освіта і підтягування навичок.

Практичний блок (70 хв):

- Розробка особистого кар'єрного плану: цілі 1-, 3- і 5-річні.
- Тренінг “Моє професійне майбутнє у ЗСУ” - презентації в парах.
- Вправа: “Компетентності, які я хочу розвинути”.

ЗАНЯТТЯ 7. Комунікації, лідерство і відповідальність

(2 год)

Теоретичний блок (60 хв):

1. Моделі лідерства у війську:

командне;

ситуативне;

трансформаційне;

індивідуальне.

Курсантська/офіцерська відповідальність:

дисципліна, прийняття рішень, відповідальність за людей.

2. Комунікація в ситуації екстриму й ризику:

чіткість, лаконічність, довіра, контроль емоцій;

робота з інформацією під час бою.

3. Соціальна перцепція та міжособистісна взаємодія військових:

помилки сприйняття, ефект ролей і статусів, комунікативні пастки й антидоти.

Практичний блок (60 хв):

Тренінг командної взаємодії: виконання задач із розподілом ролей.

Вправи на розвиток лідерства: “Лідер у стресі”, “Командир останнього слова”.

Короткі командні місії: прийняття рішення в умовах невизначеності.

ЗАНЯТТЯ 8. Підсумковий модуль. Інтеграція досвіду самоприйняття

(2 год)

Теоретичний блок (45 хв):

1. Інтеграція здобутого досвіду:
становлення професійної мілітарної ідентичності;
від самоприйняття - до професійної стійкості.
2. Неперервний розвиток:
шляхи самонавчання;
планування розвитку на рік.

Практичний блок (75 хв):

Підсумкова рефлексія: “Мій шлях честі, поваги і кар’єри”.

Презентація індивідуальних кар’єрних планів.

Оцінювання групового прогресу: анкетування, взаємовідгуки, спільні висновки.

Заключне коло: формулювання цілей подальшого розвитку.

5. Очікувані результати навчання:

після завершення курсу курсанти будуть спроможні:

розуміти психологічні основи мілітарного самоприйняття у військовому середовищі;

усвідомлювати значення честі, поваги та відповідальності у військовій культурі;

демонструвати навички етичного прийняття рішень;

володіти соціально-перцептивними техніками спілкування, базовими методами саморегуляції й стресостійкості;

будувати реалістичний та мотивуючий кар’єрний план, успішну траєкторію курсантського/офіцерського самоствердження і самореалізації;

діяти більш впевнено, саморефлексивно та професійно в умовах армійської служби.

6. Форма контролю : підсумковий письмовий або усний проєкт: «Моя стратегія мілітарного самоприйняття та розвитку військової кар'єри».

7. Рекомендована література :

1. Агаєв Н. А., Коқун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В., Ткаченко В. В. (2016). Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: *Методичний посібник*. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. С. 208–225.
2. Алещенко В. (2016). Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних Сил України. *Психологічні науки: зб. наук. пр. національної академії держ. прикорд. служби України*. 1 (3). 5–18.
3. Базарний С. В. (2020). Надання психологічної допомоги психотравмованим в бойових умовах. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*. КНУ імені Тараса Шевченка. 20–24.
4. Вінтоняк В. Ф. (2014). Диференціація професійного «Я образу» офіцера у процесі кар'єрного зростання. *Вісник Національного університету оборони України*. 3. 199–206.
5. Горліченко М.Г. (2004). Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах. *Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук*. Одеса.
6. Гошовська, Д. і Гошовський, Я. (2023). Сучасна мілітарна психологія : різновекторність досліджень. *Психологічні перспективи*. 42. 38–54. DOI:<https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-hos>.
7. Демидюк В. (2022). Особливості психологічного супроводу військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання. *Психологічний журнал*. 8 (3), 46-54. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.4>
8. Завацький В.Ю. (2025). Мілітарне самоприйняття курсантів військових закладів: соціально-психологічний вимір. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 3 (68). 2. 122–133.
9. Зливков В., Лукомська С. (2023). Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 140.
10. Коқун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. (2017) Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: *Методичний посібник*. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 282
11. Кравченко О. В. (2014). Впровадження соціально-психологічного тренінгу в умовах адаптації військовослужбовця до навколишнього

- цінніснонормативного середовища. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Вип. 15. С. 104–113.
12. Кротюк В. (2020). Національно-патріотичне виховання курсантів військових закладів вищої освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: збірник наукових праць*. 1. 128–135.
 13. Маковський О.К. (2002). Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів. *Автореферат дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук*. Хмельницький.
 14. Оржешко Д. (2024). Змістово-функціональне наповнення тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів військової академії. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування викликів сучасності : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (16-20 грудня 2024 р.) = Materials of XI-th International Scientific and Practical Internet Conference (Dec 16-20, 2024) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, Ж. П. Вірної, Д. Т. Гошовської, О. Є. Іванашко*. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 335–343 <https://www.inforum.in.ua/conferences/32/138/929>
 15. Оржешко Д. (2023). Психологічна допомога курсантам в оптимізації їхнього мілітарного самоприйняття. *Теорія та практика психокорекції особистості [Електронний ресурс] : електрон. зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Умань, 26 жовт. 2023 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. психології ; [голов. ред.: Сафін О. Д. ; редкол: Дудник О. А., Вахоцька І. О., Якимчук І. П.]*. Умань, 157–159. Режим доступу: <https://fspo.udpu.edu.ua/kafedra-psykholohii/>. – Назва з екрану.
 16. Оржешко Д. (2024). Якісна оптимізація мілітарного самоприйняття курсантів військових академій : тренінговий підхід. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В. С. Бліхар*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 253–257.
 17. Осьодло В. І. (2012). Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ.
 18. Приходько Ю. (2017). Підготовка військових фахівців у провідних країнах світу: основоположні засади та тенденції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Київ. 3. (67). 285–299.
 19. Сенюк О. В. (2014)/ Історичні етапи формування та розвитку військової підготовки студентів у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право*. 1(9). 1–11. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14sovnzu.pdf>.

20. Стельмах О. В. (2015). Тренінгова програма як ефективний засіб формування професійної Я-концепції майбутніх рятівників. *Наукові записки. «Психологія»*, 1, 264–272.
21. Яценко Т. С. (1996). Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник. Київ : Либідь.
22. Ishchenko, Y., Yevchenko, I., Masliuk, A., Myronets, S., & Potapchuk, Y. (2024). El impacto de la inteligencia emocional de los líderes militares en la gestión de crisis en tiempos de guerra. *Revista Cubana de Medicina Militar*, 53(2), e024043640. Recuperado de <https://revmedmilitar.sld.cu/index.php/mil/article/view/43640/2583>

Доцільно також використовувати:

Посібники з військової психології МО України

NATO Leadership Doctrine

Materials from FM 6-22 “Army Leadership” (U.S. Army)

Інші публікації з військового тренінгового підходу, стресменеджменту, етики та морально-психологічної підготовки.

ДОВІДКИ Й АКТИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені героїв Крут
м. Київ, вулиця Князів Острозьких 45/1
код ЄДРПОУ 24978555

21. 02. 2026р №15-16/6

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційної роботи «**Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України**» аспіранта інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України **Оржешка Дмитра Валеріовича**, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут.

Матеріали дисертації застосовуються під час викладання психологічних дисциплін, практичних занять із морально-психологічного забезпечення та тренінгової діяльності інституту. Впроваджено «Програму тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття», що сприяє формуванню професійної ідентичності, ефективної командної взаємодії, здатності до саморегуляції та адаптації в складних оперативних умовах.

Використання результатів дослідження сприяє підвищенню якості психологічної підготовки курсантів та готовності до виконання службово-базових знань у сфері телекомунікацій та інформаційних систем.

Заступник начальника інституту
з наукової роботи
к.т.н., професор

Г.Радзівілов

МІНОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ОБОРОНИ УКРАЇНИ
проспект Повітряних Сил, 28
Київ, 03049
Тел.: (044) 271-06-97, (044) 248-10-78
Код ЄДРПОУ 07834530

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника університету з наукової роботи, доктор військових наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, полковник

Вадим АРТАМОЩЕНКО

“23” лютого 2026 року

АКТ

упровадження результатів дисертаційного дослідження
ОРЖЕШКА Дмитра Валерійовича на тему: «Психологічні особливості
мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України»

Комісія у складі голови: начальника навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій, кандидата педагогічних наук, професора, заслуженого працівника фізичної культури та спорту України, полковника О. Петрачкова та членів: начальника науково-дослідного центру проблем фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту, доктора психологічних наук, професора, полковника О. Хміляра, начальника науково-дослідного відділу розвитку фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту науково-дослідного центру проблем фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту, доктора філософії, полковника В. Поливанюка, СНС науково-дослідного відділу розвитку фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту, підполковника О. Ляшука, розглянувши запропоновану Дмитром Оржешком програму тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття, вважає її дієвим інструментом психологічного забезпечення у процесі підготовки курсантів.

Розроблені практичні поради спрямовані на розвиток психічної стійкості курсантів, професійно важливих лідерських якостей, відповідальності, здатності до адаптації у складних умовах невизначеності, а також покликані забезпечити формування внутрішніх мотиваційних чинників, що є дієвим підґрунтям майбутньої, ефективної військово-професійної діяльності офіцера.

Основні положення програми тренінгу використовується в межах навчальної дисципліни “Психологія”, зокрема в темі Тема 3. Психологія особистості та лідера, занятті 3. Психологічна структура особистості.

Голова комісії:
полковник

Олександр ПЕТРАЧКОВ

Члени комісії:
полковник

Олег ХМІЛЯР

полковник

Віталій ПОЛИВАНЮК

підполковник

Олег ЛЯШУК

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ
ВІЙСЬКОВИЙ ЛІЦЕЙ
ІМЕНІ ІВАНА БОГУНА**

бульвар Лесі Українки, 25
м. Київ, 01104
Код ЄДРПОУ 08129696
Електронна пошта
head_kv1@post.mil.gov.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
**“Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів
військових закладів України”**
аспіранта Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ОРЖЕШКА Дмитра Валерійовича,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 053 Психологія

Основні концептуальні положення наукового дослідження впроваджено в освітній процес Київського військового ліцею імені Івана Богуна.

Матеріали дисертаційного дослідження активно використовуються педагогічними працівниками під час навчальних, психологічних занять, виховних годин та тренінгових програм. Запроваджено авторську програму “Програма тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття”, яка спрямована на формування позитивної військово-професійної ідентичності, розвитку комунікативної компетентності, адаптації до військового середовища, саморегуляції та стресостійкості серед ліцеїстів.

Використання результатів дослідження сприяє підвищенню психологічної готовності ліцеїстів до військової служби та подальшого навчання у вищих військових навчальних закладах Міністерство оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти України.

Тимчасово виконуючий обов'язки
начальника Київського військового ліцею
імені Івана Богуна
полковник

Галина Руда 37-351

Антон ПЕРФІЛЬЄВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 72-01-23
ел. пошта: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua
код ЄДРПОУ 02125102

20.01.2026 № 0724/01/232 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи «Психологічні особливості мілітарного самоприйняття курсантів військових закладів України» аспіранта Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України **Оржешка Дмитра Валерійовича**, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія

Основні концептуальні положення дисертаційної роботи аспіранта Оржешка Д.В., які стосуються психології мілітарного самоприйняття особистості, активно використовуються науково-педагогічними працівниками нашого університету в освітньому процесі.

У роботі зі здобувачами освіти різних факультетів, насамперед факультету психології, активно застосовується розроблена дисертантом «Програма тренінгу оптимізації мілітарного самоприйняття курсантів». Під час проведення практичних занять задіюються всі блоки тренінгу, які спрямовані на покращення комунікативно-перцептивних, саморегулятивних, самопрезентаційних, ідентифікаційних, адаптаційних та інших компетентностей студентів.

Ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки,
доктор наук з фізичного виховання і спорту,
професор

Анатолій ЦЬОСЬ

Малімон Людмила
24-93-92